

આ ગ્રંથના ફારમો પ્રીતમ પ્રીન્ટરીમા છપાયા છે
અને
ટાઇટલ સાધના મુદ્રણાલય–ભાવનગરમાં છપાયેલ છે.

ન્યાયામ્ભોનિધિ શ્રી. વિજયાનંદસૂરિ

પ્રસિદ્ધનામ શ્રી. આત્મારામજી મહારાજ

પ્રીતમ પ્રીન્ટરી- ભાવનગર.

નિવેદન

સંસારની મોહજાળ વિકટ છે. સંસારની જાળમાં અટવાયેલ માનવ સુખ–શાન્તિ મેળવવા માટે વલખાં મારે છે, આકાશ પાતાળ એક કરે છે છતાં સુખ મેળવવા જતા દુઃખની ઊંડી ગર્તામાં પડે છે અને વધુ ને વધુ સંસારના વમળમાં આવતો જાય છે માનવ જીવનને ક્યાંય પણ શાંતિ મળતી નથી, પરંતુ સંસારની માયાવી જાળ જ્યારે તૂટે છે ત્યારે જ સાચા સુખનો રાહ મળે છે.

વિદ્વાન સંસાર ત્યાગી મહાત્મા પુરુષોએ જ સાચા સુખનો માર્ગ દર્શાવ્યો છે. "**परोपकाराय सतां विभूतयः**" મહાત્મા પુરુષોએ તો પરોપકારને અર્થે, અન્યનાં સુખને અર્થે પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું છે.

જૈન જગતને પોતાના જ્ઞાનથી જેઓએ પ્રકાશ આપ્યો છે એવા મહાત્મા જૈનાચાર્ય ન્યાયાંભોનિધિ શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી (શ્રી આત્મારામજી મહારાજ)નાં સદ્‌ગત શિષ્ય મુનિશ્રી ઉદ્યોતવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન સુશિષ્ય **શ્રી વિજયકસ્તૂરસૂરિજી** મહારાજે સભાની વિનંતિથી **શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશમાં** વિવિધ વિષયો પર લેખો લખીને મોકલાવેલા તે લેખો માળારૂપે ગુંથી "**જ્ઞાનપ્રદીપ**" ભાગ ૨ જા રૂપે પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

ભવ અટવીમા પડેલા માનવ જીવોને સુખનો સાચો રાહ મેળવવામાં આ લેખો ઉપયોગી થશે, કારણ કે સંસાર ત્યાગી મહાન પુરુષો પરોપકાર અર્થે જ જીવન વિતાવી અન્ય જીવોનાં ઉપકાર માટે આવા લેખો લખે છે.

"શ્રી આત્માનંદ પ્રકાશમાં" તેઓશ્રીનાં લખાયેલા લેખોનાં **૧ થી ૫૦** સુધીનાં બોધસુધા સાથે "જ્ઞાનપ્રદીપ" ભાગ ૧ લો પુસ્તકરૂપે આ સભા તરફથી શ્રી આત્માનંદ જૈન ગ્રંથમાળા

નંબર ૭૯ રૂપે વિ. સં. ૧૯૯૯ માં પ્રથમાવૃત્તિ અને વિ. સં. ૨૦૦૦ માં તેની દ્વિતીયાવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવી હતી, જેની એકેક હજાર નકલો છાપવામાં આવી હતી અને તે સભાનાં લાઇફ મેમ્બરોને, સંસ્થાઓને અને અન્ય બન્ધુઓને ભેટ આપવામાં આવી હતી અને આ પુસ્તક પણ સભાનાં લાઇફ મેમ્બરોને, સંસ્થાઓ વગેરેને આપવાનું છે.

જૈન અને જૈનેતર સમાજમાં આ લેખો ઘણા જ આદરપાત્ર બન્યા જેથી તેઓશ્રીનાં લેખો શ્રી જૈન આત્માનંદ પ્રકાશ પુ. ૪૪ અંક ૬ થી પુ. ૪૫ સંપૂર્ણ સુધીમાં આવી ગયેલા લેખોનાં ૫૧ થી ૮૭ સુધીનાં લેખોનો સંગ્રહ જ્ઞાનપ્રદીપ ભાગ બીજો, સંસારમાં ભૂલા પડેલા જીવોને, સાચો રાહ બતાવે તેવા શુભ ભાવથી પ્રગટ કરતાં અમોને આનંદ થાય છે.

તેઓ સાહેબનાં લખાયેલા ૫૦ લેખો આ જ્ઞાન પ્રદીપ પ્રથમ ભાગ (બંને આવૃત્તિમાં) બોધસુધા સાથે સં. ૧૯૯૯ની સાલમાં છપાઇ પ્રગટ થયેલા છે. આ બીજા ભાગમાં ૫૧ થી ૮૯ સુધી (૨ પદ લેખ સહિત) છપાયેલા છે. પરંતુ ૭૦મા લેખ પછીના ૧૯ લેખોમાં પ્રેસ દોષ કે ગમે તે કારણથી નીચે પ્રમાણે અનુક્રમમાં એવડાઇ ગયલ વગેરે ભૂલો થયેલ છે. તે અનુક્રમણિકામાં અનુક્રમ નંબર છપાયેલ છે તે બરાબર છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આવેલા લેખો ચિંતનપ્રેરક હોવાથી માત્ર ઉપલક દૃષ્ટિએ નવલકથાની જેમ ન વાંચતાં, મનન કરી હૃદયમાં અને આચારમાં ઉતારવા વાંચકો પ્રયત્નશીલ થશે તો લેખક અને પ્રકાશકનો શ્રમ સાર્થક થયો ગણાશે.

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયકસ્તૂરસૂરિજી મહારાજનો, આવા મનનીય અને ઉપયોગી લેખો માટે, સભા ફરી ફરીને આભાર માને છે.

આત્માનંદ ભવન.
ભાવનગર.
વસંત પંચમી, ૨૦૦૬

'પ્રકાશક'

પ્રસ્તાવના

માનવી માત્ર મનગમતું વિચારે છે, બોલે છે અને અણગમતું વિસારે છે. યથાર્થની સમજણ જુદી હોવાથી ભલે ભેદ જણાય, પણ સુખ, શાંતિ, આનંદ તથા જીવનની ચાહનામાં તો ભેદ હોતો નથી પરંતુ હિતાહિત કરવામાં કે અન્યના સુખ-દુઃખમાં નિમિત્ત બનનાર માનવીઓમાં સુખ શાંતિ આદિમાંથી કોઇ એક લક્ષ્યમાં તો હોય જ છે. બીજો કોઇ દુઃખી થાઓ, ભૂખે મરો કે પીડાઓ પણ પોતાની મનગમતી અનુકૂળતા સચવાતી હોય તો માનવી પોતાને સુખી માને છે પણ દુઃખ, અશાંતિ, દિલગીરી તથા મૃત્યુથી ભયભીત બની ઉદ્વેગ પામનાર બીજાને દુઃખ તથા અશાંતિ આદિને સ્વાધીન કરીને પોતે સુખ, શાંતિ આદિ મેળવીને ભોગવી શકતો નથી. જ્યાં સુધી માનવી સંકલ્પમા દુઃખ તથા અશાંતિને આશ્રય આપે નહિ ત્યાં સુધી બીજાને દુઃખ તથા અશાંતિનો આશ્રિત બનાવી શકતો નથી. અર્થાત્ માનવી પોતે માનસિક દુઃખ અને અશાંતિ ભોગવે નહિ ત્યાંસુધી બીજાને દુઃખ આદિ આપી શકે નહિ. અનેક પ્રયત્ન કરવા છતા પણ માનવીના ધાર્યા પ્રમાણે જો બીજાને દુઃખ તથા અશાંતિ ન થાય તો બીજાને આપવા નોતરેલા દુઃખ તથા અશાંતિથી પોતે ચારે તરફથી ઘેરાઇ જાય છે અને અંત્યન્ત દુઃખ ભોગવી અશાંતિનો આશ્રિત બને છે.

માનવી સંકલ્પ માત્રથી કોઇને પણ સુખી કે દુઃખી કરી શકતો નથી પણ પોતે તો સંકલ્પ પ્રમાણે સુખી અથવા દુઃખનો ભોગી

બને છે. બીજાને સુખ–દુઃખ આપવા માટે તો વાચિક તથા કાયિક આચરણની જરૂરત પડે છે. જ્યાં સુધી કોઈપણ માણસને એમ જણાય કે અમુક નહિ, અમુક માણસ મને સુખી અથવા દુઃખી કરવા [illegible] કરવા વિચાર રાખે છે કે પ્રયાસ કરી રહ્યો છે [illegible] તેના મનમાં સુખ કે દુઃખની અસર થતી નથી, પણ જ્યારે બીજાના કહેવાથી કે સંશય પડતાં જાતતપાસથી બીજાને પોતાનું હિતાહિતસૂચક પ્રચાર કરતો સમજાય છે ત્યારે તેને સુખ–દુઃખની લાગણી થાય છે, જેથી પોતે બીજાને શત્રુ–મિત્રની દૃષ્ટિથી જુએ છે.

માનવીને તન, મન, વચન, જીવન, ધન આદિ કુદરત તરફથી બક્ષીસ મળેલા છે તેનો જો સાચી સમજણપૂર્વક ઉપયોગ થાય તો માનવી સ્વ–પરને સુખ શાંતિ આદિ પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે, પણ સાચી સમજણના અભાવે પોતાને મળેલી વસ્તુઓનો અવળો ઉપયોગ કરીને કેવળ પોતે જ આપત્તિ–વિપત્તિનો ભોગી બને છે. એટલું જ નહિ પણ અન્ય અનેક જીવોને દુઃખ તથા અશાંતિના ભોગી બનાવે છે. માનવીને જો જીવન વાપરતાં આવડતું હોય તો હમેશના માટે મૃત્યુના ભયથી મુકાઈ શકે છે કારણ કે સર્વથા નિરપરાધી જીવનમાં જીવનાર માનવી સાચું અને શાશ્વત જીવન મેળવી શકે છે કે જે જીવન મૃત્યુના સર્વનાશથી આત્મસ્વરૂપે પ્રગટી નીકળે છે. પોતે સાચી રીતે જીવતાં શીખીને બીજા જીવોને સાચા જીવનમાં જીવતા શીખવનાર સાચી સુખશાંતિ મેળવી શકે છે, કારણ કે નિરપરાધી જીવનમાં જીવે છે, અને નિરપરાધી જીવન સિવાય તો સુખશાંતિ મળી શકતી જ નથી.

અણગમતું ટાળવાને અને ગમતું મેળવવાને માનવી નિરંતર પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પણ અવળી સમજણને લઈને પ્રવૃત્તિ પણ અવળી થવાથી વિપરીત ફળ મળવાથી નિરાશ થાય છે. અણ-

ગમતા અને ગમતા પ્રસંગો માટે તે અનુકૂળતા તથા પ્રતિકૂળતાને પ્રધાનતા આપે છે કોઇપણ પ્રકૃતિ બીજાને પ્રતિકૂળ કેમ ન હોય પણ પોતાને અનુકૂળતા હોય તો માનવી સુખ, શાંતિ તથા આનંદ માને છે, પણ બીજાના દુ ખ. અશાંતિ તથા દીલગીરી તરફ જરાય લક્ષ્ય આપતો નથી. બીજાને દુ ખ તથા અશાંતિ આપવાથી બદલામાં સુખ–શાંતિ મળી શકતી નથી. આવો અનાદિસિદ્ધ સિદ્ધાંત જાણવા તથા અનુભવવા છતા પણ મૂઢ માનવીઓ અજ્ઞાનતાથી માનેલા બનાવટી સુખ આદિ મેળવવાને સિદ્ધાંતથી અવળુ ચાલે છે, એટલે પરિણામે નિષ્ફળતા મેળવે છે. કદાચ પોતાની માની રાખેલી ધારણા પ્રમાણે સફળતા મેળવી સુખ માને, પણ તે સુખ હોતુ નથી પણ દુઃખ જ હોય છે, કારણ કે તે બીજાને થયેલા દુ.ખનું કાર્ય છે. જેનુ કારણ દુ.ખ હોય તેનુ કાર્ય પણ દુ.ખ જ હોય છે, પણ સુખ હોઇ શકતુ નથી.

કર્મ તો અનેક પ્રકારનાં હોય છે, પણ બધાય કર્મોને માનવી ઓળખી શકતો નથી, પરંતુ મોહ કર્મને તો અણજાણ અને અભણ માનવી પણ ઓળખી શકે છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મદ, મોહ, મમતા, શત્રુતા, મિત્રતા આદિથી આખોય સંસાર પરિચિત છે. અનાદિ કાળથી જીવ માત્ર મોહના ગાઢ પરિચયમાં આવેલો હોવાથી તેને ઓળખાવી તેનો આદર કરવાને કોઇને પણ શીખવવુ પડતું નથી. જન્મ્યા પછી જીવન પર્યંત મોહને આવકારે છે એક વ્યાધિ સિવાય બીજા કર્મોના કાર્યોને માનવી ઓળખી શકે નહિ વ્યાધીને પણ અશાતા વેદનીય કર્મના કાર્યરૂપે જાણી શકે નહિ પણ પાપના પરિણામ તરીકે જ ઓળખી શકે છે. માનવીની અવળી સમજણથી જે અજ્ઞાનતા કહેવામાં આવે છે તે મોહનુ જ પરિણામ છે કે જેને લઇને માનવી પ્રવૃત્તિ માત્રમા જડ-પૌદ્ગલિક વસ્તુને જ પ્રધાનતા આપે છે મોહના દબાણથી સાચી વસ્તુ સમજી શકતા

નથી. તેથી જે વસ્તુ આત્માના ગુણ-ધર્મ સ્વરૂપ છે તેને જડ વસ્તુઓના સયોગથી ઉત્પન્ન થવાવાળી માને છે. શાશ્વત વસ્તુને ઉત્પત્તિ, વિનાશવાળી માનવી તે જ અજ્ઞાનતા કહેવાય છે, કે જે એક મોહની વિક્રિયા છે. પુદગલાનંદી જડાસક્ત માનવીના આચાર, વિચાર અને ઉચ્ચારમાં મોહનું મિશ્રણ હોય જ છે. કોઈ પણ પ્રવૃતિ મોહ માટે શૂન્ય હોતી જ નથી. ત્યાગ-સેવા-પરોપકાર-આત્મકલ્યાણ આદિ અનેક પ્રકારના ઉદ્દેશો બતાવીને કરવામાં આવતો પ્રયાસ માત્ર મોહની વિક્રિયાથી વિમુખ હોતો નથી. તે અજ્ઞાનની કોટિમાં મુકી શકાય છે. જ્યાંસુધી અજ્ઞાનતાના ઓળાથી માનવી મુકાતો નથી ત્યાસુધી તેને સાચી વસ્તુનું ભાન ન થવાથી આત્મસ્વરૂપ બાધક વસ્તુઓ મેળવીને સંતોષ માને છે.

માનવી પુણ્ય કાર્ય કરે છે તેમનો આશય સાચી અને સારી વસ્તુ મેળવવાનો હોય છે. પણ તાત્વિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરવાથી જણાય છે કે પુણ્ય કર્મથી પુદ્ગલાનંદી જીવોએ માની રાખેલી સાચી અને સારી વસ્તુ પુણ્ય કર્મથી મળી શકે છે પણ આત્માનંદી જીવોએ જાણેલી અને માનેલી સાચી વસ્તુ તો નિરેચ્છકપણે કર્મ માત્ર ક્ષય કરવાના ઉદ્દેશથી આદરેલી પ્રવૃતિથી મળી શકે છે કે જે વસ્તુઓ આત્માથી અભિન્ન આત્મસ્વરૂપે રહેલી હોય છે. આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ સિવાય સંસારમાં કોઇપણ વસ્તુ સારી અને સાચી હોઈ શકતી નથી સંસારમાં પુન્ય કાર્ય તથા પાપ કાર્ય એમ બે પ્રકારનાં કાર્ય પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા છે અને તેને જ ધર્મ તથા અધર્મ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પણ ત્રીજું એક પવિત્ર કાર્ય પણ છે કે જેને જ્ઞાની પુરુષો આદરીને સંપૂર્ણ આત્મશુદ્ધિ મેળવે છે તાત્વિક ધર્મ પણ પવિત્ર કાર્યને જ જ્ઞાની પુરૂષો ઓળખાવે છે બાકી જે પુન્ય કાર્ય છે તેમા ધર્મનો ઉપચાર કરાય છે તેથી તે ઔપચારિક ધર્મ કહી શકાય, જેનુ ફળ પૌદ્ગલિક સારી

મનગમતી સુંદર વસ્તુઓ તથા મનગમતા પ્રસંગો મેળવી શકાય છે. આપણે ઘણા માણસોને એમ કહેતા સાંભળીએ છીએ કે ધર્મ કરો, પુણ્ય થશે. તેમનો આશય પૌદ્‌ગલિક સુખ, શાંતિ તથા આરોગ્યતા અને ધન સંપત્તિ આદિ સાંસારિક ભોગોપભોગના સાધનો મેળવવાનો હોય છે. તેથી તેઓ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરીને પુણ્ય કર્મ બાંધે છે અને તેનું ફળ પણ કર્મજન્ય હોવાથી ધારેલી પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિ જ મેળવી શકે છે. પુણ્ય કાર્ય તથા પવિત્ર કાર્યમાં સમજણ તથા અણસમજણને લઇને આશયભેદ હોય છે. પવિત્ર કાર્ય સમજણપૂર્વકનું હોય છે, તે કેવળ આત્મશુદ્ધિના આશયથી કરવામાં આવે છે. તેમાં કર્મ માત્રનો ક્ષય થવાથી શાશ્વત્ સુખ–શાંતિ, આનંદ તથા જીવન આદિ આત્મધર્મ પ્રગટે છે, અને તેને જ વિકાશી આત્મા કહેવામાં આવે છે તેને જ્ઞાન કરવાને માટે કોઇપણ જડ વસ્તુની જરૂરત પડતી નથી; કારણ કે તે અનંત જ્ઞાનનો ધારક કેવળજ્ઞાની તથા કેવળદર્શની હોય છે.

જ્યાંસુધી પ્રવૃત્તિનું ધ્યેય પુણ્ય હોય છે ત્યાંસુધી કર્મસ્વરૂપ જડના સંસર્ગથી આત્મા મુકાતો નથી પણ વધુ બંધાય છે અને મોહને પુષ્ટ બનાવે છે તેથી અજ્ઞાનતાનો વિકાશ થાય છે, કારણ કે પુણ્ય પણ કર્મ હોવાથી તે જડ હોઇને પૂર્વના આત્મ સંબંધિત કર્મોને પોષે છે. મોહના દબાણને લઇને શુદ્ધ તથા સાચી વસ્તુઓની ઓળખાણ ન હોવાથી નિરંતર સુખ, શાંતિ આદિ મેળવવાની ચાહનાવાળા માનવી આટાના ધોવણને દૂધ માનીને વાપરે છે છતા પરિણામે સુખની તૃષ્ણા શાંત કરી શકતો નથી. કારણ કે તે પુન્ય કર્મથી માત્ર અનુકૂળ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ મેળવી શકે છે, કે જે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયસ્વરૂપ હોય છે. વિષયો–પાંચે ઇંદ્રિયો અને વિષય–વર્ણ, ગંધ આદિ જડના ધર્મો. આ બન્ને વિષય અને વિષયોનો અનુકૂળ સંયોગ તે સુખ અને વિયોગ તે દુઃખ અથવા તો

પ્રતિકૂળ વિષયોનો સંયોગ તે દુઃખ અને વિયોગ તે સુખ માનવાની શ્રદ્ધાવાળો માનવી કદીને જ દૂધપાક માની પાન કરનારની પુષ્ટિ કે તૃપ્તિ મેળવી શકતો નથી પણ સાચી સમજણવાળો, પવિત્રતા—આત્મશુદ્ધિના ધ્યેયથી જ ઉત્તમ પ્રવૃત્તિનો આદર કરવાથી કોઈપણ પ્રકારના કર્મરૂપ જડના સંસર્ગમાં આવતો નથી અને પૂર્વના કર્મના સંસર્ગોથી મુક્ત થાય છે જેથી આત્માને પવિત્ર બનાવી શકે છે તેથી તે આત્મસ્વરૂપ સુખ આદિનો ભોક્તા બને છે, પછી તેને કૃત્રિમ તુચ્છ સુખ મેળવવા, અજ્ઞાની જીવોને જડાત્મક વિષયોની જરૂરત પડે છે તેમ, સર્વથા પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

પુણ્ય કાર્ય તથા પાપ કાર્યની પ્રવૃત્તિઓમાં જ અંતર હોય છે. બાકી પવિત્ર કાર્ય અને પુન્ય કાર્યની પ્રવૃતિ સરખી જ હોય છે માત્ર આશય ભેદ જ હોય છે. માનવીને પોતાના જીવનમા અનેક પ્રકારના પ્રસંગોના પરિચયમાં આવવું પડે છે. દરેક પ્રસંગોમાં કેવી પ્રવૃત્તિ આદરવી તેનું દિગ્દર્શન આ પુસ્તકમાં અને આના જ પ્રથમ ભાગમાં કરાવવામા આવ્યુ છે તે જ્ઞાની પુરુષોના શિક્ષા વચનોની છાયારૂપ જ છે. મહાન વિકાસી પુરુષો સંસારવાસી જીવોની માર્ગગમનની મુઝવણ મટાડવાને માટે દિશાસૂચન કરી ગયા છે તેને અનુસરીને યત્કિંચિત્ મનન કરેલાનાં જ અવતરણો છે. તેને એક વાર જોઈ જવા સુજ્ઞ પુરુષોને ભલામણ છે.

આચાર્ય મહારાજશ્રી

વિજયકસ્તૂરસૂરિજી મહારાજ.

અનુક્રમણિકા.

આચાર્યશ્રી વિજયકસ્તૂર સૂરિજી મહારાજ

॥ ૐ નમોઽર્હદ્ભ્યઃ ॥

। શ્રીમદ્ વિજયાનન્દસૂરિપાદપદ્મેભ્યો નમઃ ।

જ્ઞાન પ્રદીપ

ભાગ બીજો

નગદ ધર્મ

(૫૧)

સંસારમાં કેટલાક જીવો કહે છે કે અમારે નગદ ધર્મ જોઈએ છે, ઉધાર નથી જોઈતો. તો તેમને જણાવવાનું કે વીતરાગનો ધર્મ નગદ છે, ઉધાર નથી, પરંતુ નગદ અને ઉધારનું સાચું સ્વરૂપ તેમણે ઓળખવું જોઈએ, કારણ કે કેટલાક ધનસંપત્તિ આદિ જડ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિને ધર્મનું ફળ માને છે અને તે ધર્મ કરવાથી તત્કાળ ન મળતી હોવાથી પરલોકમાં મળે છે એવું કહેવામાં આવવાથી તેઓ તેને ઉધાર કહે છે; પરંતુ આમ તેમનું સમજવું ઠીક નથી, કારણ કે તેઓ પ્રથમ ધર્મનું સ્વરૂપ સમજ્યા નથી.

ધર્મ તે એક ધર્મીમા રહેવાવાળો ગુણ છે જેમકે સમ્યગ્-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ આત્માના ધર્મ છે અને તે આત્મામાં રહેલો છે. જે પ્રવૃત્તિ કરવાથી સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ પ્રગટ થાય તે ધર્મ કર્યો કહેવાય છે, બાકી કંઇ ધર્મ નવો કરાતો નથી, પણ ધર્મ નિમિત્તે કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓમાં ધર્મનો આરોપ કરીને માણસો કહે છે કે અમે ધર્મ કરીએ છીએ. સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ફળ–કાર્ય છે અને તે નિમિત્તે કર-વામાં આવતી ક્રિયા તે કારણ છે ક્રિયારૂપ કારણમાં સમ્યગ્જ્ઞાનાદિ ધર્મરૂપકાર્યનો ઉપચાર કરવાથી ધાર્મિક ક્રિયા કહેવાય છે. આવી ધાર્મિક ક્રિયાનું ફળ તત્કાળ મળે છે અને જો ફળ તત્કાળ ન મળે તો તે ધાર્મિક ક્રિયા દેખાવ પૂરતી જ હોય છે, જેમકે સમભાવરૂપ ફળ મેળવવા સામાયિકની ક્રિયા કરવામાં આવે છે, ઔદયિક ભાવથી ઉપશમ ભાવ પ્રાપ્ત કરવા પ્રતિક્રમણ કરવામા આવે છે, કષાય આદિને ઉપશમાવવા ઉપવાસ આદિ કરવામાં આવે છે વગેરે વગેરે ક્રિયાઓ કર્યા પછી તરત જ સમભાવ, ઉપશમભાવ આદિ તરત જ પ્રાપ્ત થાય છે; પણ આ ભવમાં કરેલા સામાયિક, પ્રતિ-ક્રમણ, પૌષધ, જપ, તપ આદિનું ફળ સમભાવ વગેરે આવતા ભવમાં પ્રાપ્ત થતું નથી, કારણ કે રાગદ્વેષ ઉપશમ થવાનું નામ સામાયિક છે અને ઉપશમ ભાવનું જ નામ પ્રતિક્રમણ છે તો પછી સામાયિકથી સમભાવ પ્રાપ્ત કરવામાં ભવાંતરના કાળ જેટલું આંતરું હોઈ શકે નહિ અને જે ધર્મ કરવાથી ભવાંતરોમાં પૌદ્ગલિક સંપત્તિરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે ધાર્મિક ક્રિયાનું વાસ્તવિક ફળ નથી, પણ તે પુણ્યકર્મનુ

ફળ છે કે જે ધાર્મિક ક્રિયા કરવાથી બંધાય છે પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિ સમભાવ આદિ ધર્મ નથી, પણ જડ વસ્તુ છે માટે જ તે ધાર્મિક ક્રિયાનું વાસ્તવિક ફળ કહેવાતું નથી. પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિઓ ક્ષણવિનશ્વર છે સમભાવ આદિ ધર્મ નિત્ય છે. આવા નિત્ય સમભાવ આદિ પ્રાપ્ત કરવા તે જ ધાર્મિક ક્રિયાઓનું વાસ્તવિક ફળ હોવાથી તેને જ નગદ ધર્મ કહેવામાં આવે છે પરલોકમાં પૌદ્‌ગલિક વસ્તુની આશા રાખીને કરવામાં આવતો ધર્મ તે નામ માત્ર જ ધર્મ કહેવાય છે. કારણ કે તેથી પુન્યસ્વરૂપ કર્મ બંધાય છે અને તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચારીએ તો ધર્મનું ફળ કર્મબંધ ન હોઈ શકે પણ કર્મનો ક્ષય હોઈ શકે. જેઓ ધર્મનું ફળ ધનસંપત્તિ માને છે અને તે ધર્મ કર્યા પછી તરત જ પ્રાપ્ત થવાથી નગદ ધર્મ માને છે પણ તે તેનું ફળ નથી, પણ પૂર્વજન્મના પુન્યનું ફળ છે અને તે જેઓ અધર્મ કરે છે તેમને પણ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે જ ધર્મનું વાસ્તવિક ફળ તો સમભાવ આદિ કહી શકાય કે જે તરત જ મળે છે અને હમેશાં—કાયમ રહે છે.

પ્રવૃત્તિઓ ત્રણ પ્રકારની છે: કાયિક, વાચિક અને માનસિક, તેમાં કાયિક તથા વાચિક પ્રવૃત્તિ કરતાં માનસિક પ્રવૃત્તિનો ધર્મ તથા અધર્મની સાથે વધુ પ્રમાણમાં સંબંધ રહેલો છે. કોઈ એક વ્યક્તિ આપણી સાથે પ્રતિકૂળ વર્તન કરે, આપણી પ્રિય વસ્તુનો નાશ કરે અથવા તો કોઈ દુ:ખદ પ્રસંગો ઊભા કરે અને તેનાથી ભિન્ન બીજી વ્યક્તિ આપણી સાથે અનુકૂળ વર્તન કરે, આપણને સુખનાં સાધનો મેળવી આપે. આ બન્ને

વ્યક્તિઓની પ્રવૃત્તિની મન અસર ઉપર ન થવા દઇને, બન્ને વ્યક્તિઓ ઉપર સમભાવના પરિણામ રાખવા તે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે આ પ્રવૃત્તિમાં મુખ્ય માનસિક વ્યાપાર હોય છે અને ગૌણપણે કાયિક અને વાચિક વ્યાપાર પણ હોય છે જેમકે. તેના અવર્ણવાદ ન બોલવા, તેને માર્મિક વચન ન કહેવાં, તેનુ અહિત થાય તેવો માર્ગ ન બતાવવો, પણ તેની સાથે સિષ્ટ ભાષણ કરવુ, તેના સદ્‌ગુણોની પ્રશસા કરવી તે વાચિક અને તેની દુઃખી અવસ્થામાં સેવા કરવી, તેને વિપત્તિમાંથી બચાવવા બનતી સહાયતા કરવી તે કાયિક આવી રીતે વાચિક તથા કાયિક પ્રવૃત્તિઓ માનસિક પ્રવૃત્તિને અનુસરનારી હોવાથી ગૌણપણે રહેલી હોય છે કે જે સમભાવના ફળરૂપ છે અર્થાત્ સમભાવને જણાવનારી છે અને આ કાયિક, વાચિક તથા માનસિક પ્રવૃત્તિથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ તે વિષમભાવનું ફળ છે કે જેને અધર્મ કહેવામાં આવે છે. હવે તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચારીએ તો ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ અને તેનું ફળ બન્ને ઓતપ્રોત થઇને રહેલાં છે એટલે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિની સાથે જ તેના ફળની પ્રાપ્તિ છે. પણ કાળાંતરે કે ભવાંતરે નથી; કારણ કે સમભાવનું પરિણામ તે જ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ અને જે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ તે જ સમભાવ. એવી રીતે દરેક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિનુ ફળ તેની સાથે જ રહેલું હોય છે. વચનથી પ્રિય બોલવું, હિત મિતભાષી થવું તથા કાયાથી કોઇને દુઃખ ન થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી. તે જો માનસિક સમભાવના પરિણામ સિવાય કરવામાં આવે તો તેથી પુન્ય બાંધી શકે છે કે

જેનું ફળ કાળાંતરે અથવા ભવાંતરે મળે છે, કે જે પ્રવૃત્તિને કેટલાક ઉધાર ધર્મ કહે છે

અધ્યવસાયોની વિશુદ્ધિ તે ધર્મ અને અશુદ્ધિ તે અધર્મ. કષાય અને નોકષાયના ઉપશમથી રાગદ્વેષ ઉપશમી જઈને સમભાવ પ્રાપ્ત થવાથી અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ થાય છે અને અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિથી કર્મોની નિર્જરા થવાથી આત્મગુણનો વિકાસ થાય છે કે જે ધર્મ કહેવાય છે અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ દ્રવ્ય ચારિત્ર વિના પણ આત્મિક ગુણોને મેળવી શકે છે, કારણ કે વિશુદ્ધ પરિણતિને ભાવ ચારિત્ર કહેવામાં આવે છે અને તે આત્મશુદ્ધિનું ખાસ કારણ છે. વિશુદ્ધ પરિણતિ સિવાયની ધર્મ નિમિત્તે કરવામા આવતી કાયિક તથા વાચિક પ્રવૃત્તિને દ્રવ્ય ચારિત્ર કહેવાય છે કેવળ દ્રવ્ય ચારિત્રથી પુન્ય બધાય છે, પણ આત્મશુદ્ધિ થતી નથી પુન્યબધ ચારિત્રરૂપ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિનું વાસ્તવિક ફળ નથી; કારણ કે તેથી તો પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે કે જે ક્ષણવિનશ્વર હોય છે જે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિથી આત્મશુદ્ધિ ન થાય તે માત્ર વ્યવહારથી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. વાસ્તવિક રીતે તો ભાવ ચારિત્ર જ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કહી શકાય કે જેનાથી આત્મશુદ્ધિ થઇ શકે છે. કેવળ દ્રવ્ય ચારિત્રમા કષાય અને નોકષાયના ઉપશમ ભાવની આવશ્યકતા નથી; કારણ કે તે કેવળ કાયિક અને વાચિક પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપ છે. ભાવ ચારિત્ર માનસિક પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપ છે

પાંચે ઇદ્રિયોના વિષયરૂપ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓનો કેવળ

ત્યાગ કરવો તે દ્રવ્ય ચારિત્ર કહેવાય છે અને તેમાં રહેલી આસક્તિ તથા મમતાનો ત્યાગ કરવો તે ભાવ ચારિત્ર કહેવાય છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં રહેલી આસક્તિ તથા મમતા ટળી જવાથી આત્મા કર્મથી શુદ્ધ થઈને અવશ્ય વિકાસ મેળવી શકે છે કે જે વાસ્તવિક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિનું ફળ કહેવાય છે. કેવળ દ્રવ્ય ચારિત્રવાળાઓને પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં રહેલી આસક્તિ તથા મમતા ન ટળવાથી તેઓ કષ્ટાનુષ્ઠાન કરી પુન્ય બાંધે છે કે જેનું ફળ ભોગવવાને તેમને સંસારની સારી ગતિમાં અવતરવું પડે છે. ત્યાં અવાસ્તવિક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિના ફળરૂપ પૌદ્ગલિક સુખો પ્રાપ્ત થાય છે કે જે ઉધાર ધર્મ તરીકે ઓળખાય છે. વાસ્તવિક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિથી સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સમભાવ, શાંતિ, સુખ આદિ આત્મિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેને મેળવવાને સંસારની કોઇ પણ ગતિમાં અવતરવું પડતું નથી અને એટલા માટે જ આને નગદ ધર્મ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ ભાવ ચારિત્રરૂપ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ તે નગદ ધર્મ અને દ્રવ્ય ચારિત્રરૂપ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ તે ઉધાર ધર્મ. સાચી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓનો પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની સાથે જરાયે સંબંધ નથી, માટે જ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ મેળવવી તે ધર્મનું ફળ કહેવાય નહિ, કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની જીવો પણ પૌદ્ગલિક સુખના સધનો મેળવી શકે છે મિથ્યાદૃષ્ટિઓની ધર્મનિમિત્તે કરવામાં આવતી જપ, તપ પ્રવૃત્તિઓ કે જેમાં જીવોનો વધ આદિ રહેલો હોય છે; તેને સમ્યગ્જ્ઞાની જીવો ધર્મ તરીકે માનતા નથી. મિથ્યાદૃષ્ટિઓની કરેલી ઉગ્ર તપસ્યાને અજ્ઞાન

કષ્ટ તરીકે માનવામાં આવે છે, પણ ધર્મ તરીકે માનવામાં આવતી નથી, કારણ કે તેનાથી લેશ માત્ર પણ આત્મવિકાસ થતો નથી; પરંતુ પૌદ્ગલિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અજ્ઞાન કષ્ટરૂપ તપનું ફળ તે જ ભવમાં તેમને મળતું નથી, પણ ભવાંતરમાં દેવગતિમાં જઈને અથવા રાજા કે શ્રીમંતને ત્યાં અવતરીને મેળવે છે. આને કેટલાક ઉધાર ધર્મ કહે છે; પરંતુ તે ધર્મ નથી, પણ ધર્માભાસ છે કેટલાએક પરલોકમાં પૌદ્ગલિક સુખ મેળવવાના આશયથી સારી ગતિ મેળવવા જપ, તપ, કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે છે કે જે ધર્માભાસ હોવા છતાં પણ તેમાં ધર્મ માને છે. તેનાથી તેઓ ધાર્યા પ્રમાણે જન્માંતરમાં મેળવી પણ શકે છે આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિથી તે ઉધાર ધર્મ કહી શકાય વિષયાસક્ત જીવો પૌદ્ગલિક સુખની આકાંક્ષાથી જે કાંઈ તપ, જપ, કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે છે તે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કહેવાય જ નહિ; કારણ કે તેનાથી આત્માનો જ્ઞાનાદિ કોઇ પણ ધર્મ પ્રગટ થતો નથી, પણ પુન્યકર્મ બધાવાથી આત્માના ગુણો ઢંકાઇ જાય છે પુન્યકર્મ બે પ્રકારે બંધાય છે: એક તો પુદ્ગલાનંદીપણાને લઈને કરવામાં આવતા જપતપથી અને બીજું આત્મિક ગુણ મેળવવા માટે કરવામાં આવતી જપ, તપ પ્રવૃત્તિ આદિમા કાંઇક ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થવામાં કચાશને લઇને પુન્ય બંધાય છે. આ બન્ને પ્રકારનાં પુન્યમાંથી જડાસક્તિથી બાંધેલા પુન્યથી ભવાંતરમાં પૌદ્ગલિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે કે જે એક સંસારવૃદ્ધિનું કારણ બને છે અને આત્મવિકાસ માટે કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓથી ઉપાર્જન કરેલા પુન્યથી ભવાંતરમા આત્મવિકાસનાં સાધન મળે છે અને કર્મનો

ક્ષય કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. જો ભવસ્થિતિ પરિપક્વ થઇ ગઇ હોય તો પુન્ય બાંધતાં નથી, પણ કર્મની નિર્જરા કરીને તે જ જન્મમાં મુક્તિ મેળવે છે ભવસ્થિતિની કચાશવાળા જો કે પુન્ય બાંધે છે તો પણ તેની સાથે કર્મની નિર્જરા કરીને કેટલાક આત્મિક ગુણો પણ મેળવે છે.

આવુ પુદ્ગલાનંદી જીવોની ધર્માભાસ પ્રવૃત્તિમાં હોતું નથી તેઓને તો ફક્ત જન્માંતરમાં પૌદ્ગલિક સુખો જ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમાં જ અત્યંત આસક્તિ ધારણ કરવાથી પાપકર્મ બાંધીને સંસારમાં રઝળે છે, માટે જ આત્મવિકાસી-ઓની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓનું ફળ આત્મધર્મની પ્રાપ્તિ થવાથી તે નગદ ધર્મ કહેવાય છે.

દુ:ખી જગત

અનિયમિત અને અનિશ્ચિત જીવનમાં જીવવાના બે વિભાગ પાડી શકાય: એક સુખી અને બીજું દુ:ખી સુખની ભાવના અને માન્યતાના અનેક પ્રકાર છે તેવી જ રીતે દુ:ખની ભાવના અને માન્યતાના પણ અનેક પ્રકાર છે, જેથી કરીને સુખી જગત અનેક પ્રકારનું છે અને દુ.ખી જગત પણ અનેક પ્રકારનુ છે. સુખી જગત હમેશાં સુખી રહેતું નથી અને દુ.ખી જગત હમેશાં દુ.ખી રહેતું નથી જન્મથી લઇને મરણપર્યંતમાં અવાર-નવાર સુખદુ:ખ આવે જ છે. ચોખ્ખા સુખમા અને ચોખ્ખા દુ:ખમા કોઇ પણ સંસારી જીવ જીવતો નથી અર્થાત્ સુખમાં દુ.ખનું મિશ્રણ રહેલુ હોય છે અને દુ:ખમાં સુખનું મિશ્રણ રહેલુ હોય છે કોઇને ધનનુ સુખહોય છે તો પુત્રનું દુ:ખ હોય છે કોઇને ધન અને પુત્રનું સુખ હોય તો શરીરનું દુ:ખ હોય છે. કોઇ શારીરિક સુખી હોય તો ધનથી દુ:ખી હોય છે. કોઇ ધનથી, પુત્રથી, શરીરથી સુખી હોય છે તો માનસિક દુ:ખી હોય છે. સર્વ પ્રકારે સુખી અને સર્વ પ્રકારે દુ:ખી

એવા જીવનમાં કોઈ પણ જીવતું નથી. માનવી સુખે જીવવાનાં અનેક પ્રયાસ કરે છે, છતાં નિર્ણય કરી શકતા નથી કે કેવી રીતે સુખેથી જીવાય; કારણ કે સુખે જીવવાને સંસારે નિર્ણિત કરેલા સિદ્ધાંતને અનુસરીને પ્રયાસ કરનાર માનવી સફળતા મેળવવાની તૈયારીમાં હોય છે કે તરત જ સુખના સિદ્ધાંતનું પરિવર્તન થઇ જાય છે; જેથી કરીને માનવીને સુખ માટે ફરીને પ્રયાસ કરવો પડે છે આવી રીતે સંસારી જીવો સુખના સિદ્ધાંતોને બદલતા રહેવાથી માનવી સુખેથી જીવવાને કેવી રીતે નિર્ણય કરી શકે ? કારણ કે એક વખત જે પ્રયાસ, પ્રવૃત્તિ અને પ્રાપ્તિમાં સુખ મનાતું હોય તેમાં જ કાળાંતરે દુઃખ માનવામાં આવે છે અને જેમાં દુઃખ મનાતું હોય તેમાં જ કાળાંતરે સુખ મનાય છે, માટે જ માનવી સુખદુ.ખનો નિર્ણય ન કરી શકવાથી અનિયમિત વ્યવસ્થાશૂન્ય જીવનમાં જીવે છે. જેમણે પોતાના જીવનની વ્યવસ્થા કરી રાખેલી હોય છે તેમને પણ વખત જતાં વ્યવસ્થા ફેરવવી પડે છે. આપણે નજરે જોઈ શકીએ છીએ કે સુખનું સાધન ધન ઉપાર્જન કરવાને કોઈ એક ધંધાની વ્યવસ્થા કરી રાખી હોય તો તે ધંધામાં ન ફાવતાં વખત જતાં એ વ્યવસ્થાને ફેરવવી પડે છે અથવા તો વિશેષ ધનની ઇચ્છાથી બીજા ધંધાઓ કરીને પણ વ્યવસ્થા ફેરવે છે. આવી રીતે માનવીઓ પોતાના આખાયે જીવનમાં એકસરખી જીવનવ્યવસ્થા રાખી શકતા નથી, જેથી કરીને મિશ્ર જીવનમાં જીવે છે. જો કે સુખમાં દુઃખ અને દુઃખમાં સુખ મિશ્રિત રહેલું હોય છે, છતાં જીવો દુ.ખે જ જીવે છે, કારણ કે થોડુક પણ દુ.ખ ઘણા સુખને દુઃખ-

મય બનાવે છે. માનવીને કેટલાક દુ:ખના પ્રસંગો જેવા કે: નવ મહિના ગર્ભમા રહેવું, જન્મવું, મરવું, ઇષ્ટ વિયોગ અને અનિષ્ટ સંયોગ વગેરે વગેરે નિર્ણિત કરેલા હોય છે. તેવી રીતે સુખનો કોઈ પણ પ્રસંગ નિર્ણિત નથી. માનવીના જીવનની શરૂઆત દુ:ખથી થાય છે અને અંત પણ દુ:ખથી જ આવે છે. જો જીવનનો આદિ–અંત દુ:ખસ્વરૂપ છે, તો પછી મધ્યમાં સુખ કેવી રીતે હોઈ શકે? કારણ કે કારણ અનુસાર કાર્ય થાય છે. ગર્ભથી લઇ જન્મપર્યંત જીવનનું કારણ કહેવાય છે અને તે કારણ દુ.ખસ્વરૂપ હોવાથી તેના કાર્યરૂપ જીવનમાં સુખ માનવું તે એક ભ્રમણા છે અને જો તેને સુખ માનવામાં આવે તો પછી તેના કાર્યરૂપ મૃત્યુ પણ સુખ-સ્વરૂપ હોવું જોઇએ; પણ તે દુ:ખસ્વરૂપ જોવામાં આવે છે, માટે જીવનનો કોઈ પણ એવો પ્રદેશ નથી કે જેમાં દુ.ખ ન હોય

ઇંદ્રિયોના સારાનરસા વિષયોની અસર થવાથી રાગદ્વેષના તીવ્ર પરિણામ થવા સંયોગવિયોગની ઇચ્છાઓ થવી તે સુખ નથી પણ દુ:ખ જ છે. જ્યાંસુધી વિકૃતિરૂપ સ્ફુરણાઓ થયા કરે છે ત્યાંસુધી પોતાને સુખી સમજી સંતોષ ધારણ કરનાર માનવી મોટી ભૂલ કરે છે, કારણ કે વિકૃતિ માત્ર દુ:ખ જ છે. જીવનમાં કોઈ પણ ક્ષણ વિકૃતિથી ખાલી નથી; કારણ કે પ્રત્યેક સમયમાં મોહનીય કર્મના વિકારરૂપ ઉદય બન્યો જ રહે છે મોહનીયના ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમ સિવાય પ્રકૃતિસ્વરૂપ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી, કે જેને સાચું સુખ

કહેવામાં આવે છે માનવીએ માનેલા સુખને જો તપાસીએ તો તે વિકૃતિ જ જણાય છે અને તે વિકૃતિ કર્મના ઉદયથી પૌદ્-ગલિક વસ્તુના વિકારોના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે અર્થાત્ એ વિકૃતિનું કારણ પૌદ્ગલિક વસ્તુના વિકારો છે. વિકૃતિ એટલે વસ્તુનું એક સ્વરૂપે ન રહેતા ક્ષણે ક્ષણે પરિ-વર્તન થવું. આવા પરિવર્તનશીલ વિકૃતિસ્વરૂપ સુખને ક્ષણિક, અસ્થિર અને અવાસ્તવિક કહેવામાં આવે છે. પ્રકૃતિસ્વરૂપ સુખ આવુ હોતું નથી. તે શાશ્વતું, સ્થિર અને સાચું હોય છે. આવા સુખને મેળવનાર જ સાચો સુખી કહી શકાય. બાકી તો બધાંયે દુ:ખને જ સુખ માની રહ્યા છે વાસ્તવિક રીતે જો સુખદુ:ખને તપાસીએ તો આત્માની પ્રકૃતિ તે સુખ છે અને જડના સંસર્ગથી થવાવાળી વિકૃતિ માત્ર દુ:ખ છે, છતાં માનવી કેટલીક વિકૃતિમાં સુખનો આરોપ કરે છે અને કેટલીક વિકૃતિમાં દુ:ખનો આરોપ કરે છે, માટે જ આ સુખદુ:ખ સાચાં નથી, પણ ભ્રમણા માત્ર છે અને તે માનવીની મિથ્યા કલ્પનાનું ફળ છે.

સુખને ઓળખી સુખે જીવી જાણનાર સ્વર્ગ અને મોક્ષનો અધિકારી બની શકે છે, પણ તે સાચુ સુખ ઓળખાવું બહુ જ કઠણ છે જીવો વિકૃતિમાં જ સુખ માનવાને ટેવાઇ ગયા છે. તેઓ પ્રકૃતિસ્વરૂપ સુખને સમજી શકતા નથી, જેથી કરી તેમનું જીવન સુખમય બની શકતું નથી. ભલે, તેઓ પોતાને સુખી માને પણ તે તેમની એક અજ્ઞાનતા છે. કોઇ માનવી માને છે કે અમે સંસારમાં સુખી છીએ, પણ તે મિથ્યાભિમાન

સિવાય બીજું કશું હોતું નથી. સંસારમાં માનવી માત્ર જો એકસરખી સ્થિતિવાળા હોય તો કોઇ પણ એમ ન કહી શકે કે હું સુખી છું લાખવાળો હજારવાળાને જોઇને સુખીપણાનું અભિમાન ધરાવે છે અને કરોડવાળો લાખવાળાને જોઇને પોતાને સુખી માને છે. આવી રીતે વધારે ને વધારે સમૃદ્ધિવાળાઓ પોતાનાથી ઓછી સમૃદ્ધિવાળાને જોઇને સુખીપણાનું મિથ્યાભિમાન ધરાવે છે. તેમજ નીરોગી હોય તે રોગીને જોઇને, રૂપવાન હોય તે કુરૂપવાળાને જોઇને, બળવાન હોય તે નિર્બળને જોઇને, વિદ્વાન હોય તે મૂર્ખને જોઇને, તેવી જ રીતે બીજી બાબતોમાં પણ પોતાનાથી ઓછી વસ્તુવાળાને જોઇને સંસારમાં સુખી માનવાની પ્રથા ચાલી આવે છે અથવા તો બીજી રીતે પણ જીવો પોતાને સુખી માનતા દેખાય છે. જેમકેઃ લાખવાળાને જોઇને હજારવાળો પોતાને એમ સમજીને સુખી માને છે કે આ પરમ ઉપાધિવાળો છે માટે દુઃખી છે, પણ તે પોતાને સમજાવવા પૂરતું છે; કારણ કે તેને પોતાને લાખ મેળવવાની ઇચ્છા છે પણ તે પૂરી ન થવાથી પોતાને સુખી માને છે. જો તે સંતોષવૃત્તિથી પોતાને સુખી માનતો હોય અને લાખ મેળવવાનો પ્રયાસ ન કરતો હોય તો કંઇકે અંશે લાખવાળા કરતાં સુખી કહેવાય ખરો, નહિ તો વધારે સંપત્તિવાળાઓને જોઇને ઓછી સંપત્તિવાળાઓને પોતાને દુઃખી માનવાની પ્રથા સંસારમાં જોવામા આવે છે સાંસારિક જીવોએ કલ્પેલા સુખદુઃખ આને જ કહેવામાં આવે છે કે જે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિકૃતિસ્વરૂપ છે હું સુખી છું એવુ મિથ્યાભિમાનરૂપ વિકૃતિ તે સુખ અને હું દુઃખી છું એવી દિલગીરી

અને શોકરૂપ વિકૃતિ તે દુ:ખ કહેવાય છે આ સિવાય સંસારીઓના જીવનમાં પ્રકૃતિસ્વરૂપ સુખ તો જણાતું નથી.

જ્યાં સુધી જીવ કષાય અને વિષયને આશ્રિત હોય છે ત્યાં સુધી તે સુખી થઈ શકતો નથી,-કારણ કે કષાય અને વિષય બન્ને પરવસ્તુ છે અને તેનો સુખ માટે ઉપયોગ કરે છે, છતાં દુ:ખી થાય છે. જીવમાત્રની પ્રવૃત્તિ સુખને માટે હોય છે. જો તેને એમ જણાય કે અમુક પ્રવૃત્તિ કરવાથી દુ:ખ થશે તો તે દિશામાં એક પગલુ પણ ભરતો નથી; પરંતુ તે સુખને ન ઓળખવાથી પરિણામે દુ:ખ મેળવે છે. સુખને માટે ક્રોધ, માન, માયા, લોભની જરૂર નથી તેમજ રાગ દ્વેષની પણ જરૂર નથી; છતાં સંસારમાં જીવો સુખી થવા એને સાથે રાખીને પોતાની પ્રવૃત્તિ કરે છે જડ તથા જડના વિકારો જે વિષય કહેવાય છે તે જીવને માટે હોઇ શકે, પણ ઉપાદેય નથી, છતાં જીવ ઉપાદેય માને છે; એટલા માટે જ તેને કષાયો કરવા પડે છે જો ઉપાદેયપણાની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો પછી રાગદ્વેષ કરવાની જરૂર રહેતી નથી, કે જે રાગદ્વેષ એક દુ:ખનું મૂળ કહેવાય છે. હેયને ઉપાદેય માનવું તે એક મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે આ અજ્ઞાન જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાં જીવ સાચા સુખને સમજી તેને મેળવી શકતો નથી દેહાદિ જડ વસ્તુઓને આશ્રયીને જીવને મિથ્યાભિમાન થાય છે કે જેને લઇને ક્રોધ કરવો પડે છે. જેમાં અંશ માત્ર પણ સુખ હોતું નથી, કારણ કે આ બન્ને દ્વેષસ્વરૂપ છે, કે જે એક દુ:ખનુ નામાંતર છે. ગમતી વસ્તુને વધુ ને વધુ મેળવવા આકાંક્ષા રાખવી તે લોભ કહેવાય છે અને

વધુ વસ્તુ મેળવવાની આકાંક્ષા પૂરી કરવા માયા કરવામાં આવે છે. આ બન્ને રાગનાં અંગ છે તે સુખની પ્રાપ્તિ કરાવી શકતાં નથી.

સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર મેળવવા માટે કષાયની જરાયે જરૂર નથી શાંતિ, સુખ, આનંદ મેળવવા માટે જડના વિકારરૂપ વિષયોની જરૂર નથી. જીવો દેહ તથા તેની સાથે સંબંધ ધરાવનાર બીજા જડ પદાર્થો માટે કષાય કરે છે અને વિષયનો ઉપભોગ પણ દેહના માટે કરે છે અને તે એક જ જીવન માટે કરવામાં આવે છે. ભાવી જીવનમાં જીવને તેનાં માઠાં ફળ સિવાય બીજુ કશું યે મળતું નથી દેહને આશ્રયીને કરવામા આવતી દરેક પ્રવૃત્તિનું પરિણામ માઠુ જ હોય છે અને તે જીવને ભાવી અનેક જીવનમાં ભોગવવું પડે છે જે જીવનમા કષાયો કરવામાં આવે છે તે જીવનમાં પણ તે દુઃખ આપનારા હોય છે. આત્માને આશ્રયીને કરવામાં આવતી દરેક પ્રવૃત્તિ જીવોને લાભદાયી નીવડે છે સમજીને સાચી રીતે કરવામા આવતી પ્રવૃત્તિ આત્માનો વિકાસ સાધી શકે છે. અને સમજ્યા વગરની પ્રવૃત્તિ જીવનને પુણ્યબંધનું કારણ થવાથી ભાવી જીવનમાં પૌદ્ગલિક સુખ આપનારી થાય છે; છતાં તે પ્રવૃત્તિથી તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં દુઃખ જ થાય છે, પણ સંસારી જીવોએ તેને સુખ માનેલું હોવાથી જીવ પોતે પણ સુખ માને છે. દેહ તથા આત્માની ભિન્નતા સાચી રીતે સમજ્યા વગર પોતાના કલ્યાણ માટે ધાર્મિક પ્રવૃતિ કરનારાઓ કષાયોનો ઉપયોગ કરે છે; પરંતુ આત્માને દેહથી ભિન્ન માનનાર

માનવાઓની પ્રવૃત્તિમાં કષાયને અવકાશ મળતો નથી અર્થાત્ દેહને પોતાનુ સ્વરૂપ માનનારની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કષાયગર્ભિત હોય છે અને દેહને ભિન્ન માનનારની પ્રવૃત્તિ કષાયથી મુક્ત હોય છે કષાયો વિકાસના બાધક છે, પણ પુન્યના બાધક નથી કષાયોથી સાચું સુખ મળતુ નથી, પણ પૌદ્‌ગલિક સુખ મળી શકે છે, એટલે કે કષાય સહિતની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ પૌદ્‌ગલિક સુખ આપી શકે છે. કેવળ દેહને આશ્રયીને કષાય સહિતની પ્રવૃત્તિ તો એકાંતે દુઃખ જ આપે છે માટે જ આત્મિક ગુણો મેળવવામાં કષાયોની જરાયે જરૂર નથી. અનુકૂળ વિષયોથી જીવો એક જ જીવનમાં પૌદ્‌ગલિક સુખ મેળવે છે. તે પણ ઇંદ્રિયોની સાથે વિષયોનો સંસર્ગ રહે ત્યાં સુધી જ હોય છે તે વિયોગ થવાથી નષ્ટ થઈ જાય છે માટે તે સુખ નથી હોતુ, પણ વિષયોનો સંસર્ગ થતાં દુ.ખમાં કાલ્પનિક સુખનો આરોપ કરવામાં આવે છે અને તે વિષયોનો વિયોગ થતાંની સાથે ઊડી જવાથી દુઃખ જ અનુભવે છે અને એટલા જ માટે અનુકૂળ વિષયોના સંસર્ગથી થવાવાળી વિકૃતિમાં સુખ માને છે અને પ્રતિકૂળ વિષયોના સંસર્ગથી થવાવાળી વિકૃતિમાં દુ.ખ માને છે અથવા તો અનુકૂળ વિષયોના વિયોગથી થવાવાળા ક્લેશ, ઉદ્વેગ, દીનતા આદિ વિકૃતિને દુઃખ માને છે અને અનુકૂળ વિષયોના સંસર્ગથી થવાવાળા હર્ષ, આનંદ આદિ વિકૃતિને સુખ માને છે. દુઃખ કાયમ રહેવાવાળુ હોય છે અને સુખ થોડો કાળ રહીને નષ્ટ થવાવાળું હોય છે જે વખતે સુખ હોય છે તે વખતે પણ દુ.ખ તો હોય જ છે પણ તે સુખ નીચે દબાઈ રહેલું હોય છે. આવી રીતે દુઃખની નીચે સુખ દબાઈને રહેલું

હોતું નથી અર્થાત્ સુખ એ પણ એક દુ:ખની જ અવસ્થા છે. સંસારમા જેટલા પ્રકારનાં સુખ કહેવાય છે તે બધાંયે દુ:ખના જ રૂપાતર છે. સંસારમાં પોતાને સુખી માનનારાઓ બે પ્રકારના હોય છે: એક ઉપકાર કરીને સુખ માને છે જ્યારે બીજો અપકાર કરીને સુખ માને છે, અર્થાત્ એક રાગથી સુખ માને છે અને એક દ્વેષથી સુખ માને છે કેટલાક જીવો કોઈ પણ પ્રકારની પોતાને મળેલી સંપત્તિના મદમાં આવી જઇને બીજાના ઉપર પોતાની સત્તા અજમાવી સ્વામી બનવા જતા અથવા પોતાના વિચારો પ્રમાણે અનુકૂળ બનાવવા જતા ફાવટ ન આવવાથી બીજા ઉપર દ્વેષબુદ્ધિ ધારણ કરી તેનું અનિષ્ટ કરવા હમેશાં ચિંતાવાળો રહે છે અને અનેક પ્રકારના પ્રયાસો કરે છે કોઈક પ્રસંગે પ્રયાસમાં સફળતા મેળવીને બીજાનું અનિષ્ટ કરીને પોતાને સુખી માને છે; તેમજ પોતાના વર્તન, વિચાર અને કથનમાં વિરોધ કરનારને પોતાનુ અપમાન કરનાર સમજીને તેના ઉપર દ્વેષ ધારણ કરે છે અને ફાવટ આવે ત્યારે તેના ઉપર અપકાર કરીને પોતે બહુ રાજી થઈને પોતાને બહુ સુખી માને છે. ત્યારે કેટલાક જીવો પ્રાણીમાત્રને પોતાના મિત્ર સમજે છે અને ગમે તેટલું પોતાનું અનિષ્ટ કરીને અપરાધ કરવા છતાં પણ ક્ષમા આપી, તેમના ઉપર ઉપકાર કરી પોતાને સુખી માને છે કેટલાક મનગમતી વસ્તુઓ ઉપર રાગ કરીને, તેને મેળવીને, પોતાને સુખી માને છે ત્યારે કેટલાક અણગમતી વસ્તુઓ ઉપર દ્વેષ હોવાથી તેને નષ્ટ કરી પોતાને સુખી માને છે. આવી રીતે સસારમાં પોતાને સુખી માનનારના અનેક પ્રકારો જોવામાં આવે છે, છતાં પરિણામે દુ:ખના સ્વરૂપમા દેખાય છે અર્થાત્ તેઓ સાચા સુખથી તો વેગળા જ હોય છે.

મિથ્યાભિમાન

૫૩

વસ્તુસ્થિતિથી અણજાણ માનવસમાજમાં અભિમાનની માત્રા અધિકતર જોવામાં આવે છે. આ અભિમાન પૌદ્‌ગલિક વસ્તુનું હોવાથી મિથ્યાભિમાન કહેવાય છે. અભિમાની હમેશા અશાંત જ રહે છે; કારણ કે તેને પ્રશંસા બહુ ગમે છે. આ પ્રશંસા બીજાની પાસેથી મેળવવાની હોવાથી જેનાતેના આગળ પોતાના વખાણ કરે છે. જો કોઇ તેનાં વખાણ સાંભળીને તેની પ્રશંસા કરે તો તે પોતે બહુ રાજી થાય છે અને કોઇ વખોડે તો તેનો વિરોધી થાય છે પ્રશંસા બે પ્રકારની હોય છે: એક ગુણની અને બીજી સંપત્તિની. દરેક પ્રકારની કળાઓ ગુણ કહેવાય છે અને ધનધાન્ય વગેરે સંપત્તિ કહેવાય છે સંપત્તિની પ્રશંસા કરતાં ગુણની પ્રશંસા મનુષ્યોને બહુ ગમે છે. ગુણ હોય કે ન હોય તો પણ બીજાની કરેલી પ્રશંસાથી પોતે બહુ ફુલાય છે અને સામેનો માણસ દોષિત કે અપરાધી હોય તો તે તરફ લક્ષ ન આપતાં તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા તયાર થઇ જાય છે. મહાકષ્ટે ઉપાર્જન કરેલા દ્રવ્યનો વ્યય કરતા જરાયે સંકોચાતો નથી.

મિથ્યાભિમાનીનો આત્મા અત્યંત નિર્બળ હોય છે, જેથી કરીને તેની અંદર અસહિષ્ણુતા પુષ્કળ રહેલી હોય છે પરની સંપત્તિ તથા ગુણોને જોઇને ઇર્ષ્યાથી કલુષિત ચિત્તવાળો રહે છે પોતે બીજાની પ્રશંસા કરી શકતો નથી તેમજ બીજાની પ્રશંસા સાંભળી પણ શકતો નથી જે વસ્તુનુ પોતાને અભિમાન હોય છે તે વસ્તુ બીજાની પાસે સારામાં સારી અને વધુ પ્રમાણમા હોય તો તેની પ્રશંસા કરવાને બદલે ઇર્ષ્યાથી તેને વખોડી કાઢે છે.

મનુષ્યને દરેક વસ્તુ પુન્યથી પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં સુધી પુન્યબળ હોય છે ત્યાં સુધી ગમે તેટલા અપરાધ કરવા છતાં પણ તે વસ્તુ તેની પાસેથી જતી નથી, તેથી કેટલાક અજ્ઞાની દેહાધ્યાસી માનવી તે વસ્તુનું અભિમાન ધરાવે છે, કારણ કે તેને પૌદ્ગલિક વસ્તુની ક્ષણવિનશ્વરતાનુ જ્ઞાન જરા યે હોતું નથી; તેમજ દેહથી ભિન્ન પોતાને ઓળખી શકતો નથી પોતાને દેહસ્વરૂપ માનનારને જ મિથ્યાભિમાન હોય છે સંસારમાં આત્માને આશ્રયીને વ્યવહાર ચાલતો નથી પણ આત્માએ ધારણ કરેલા દેહ તથા તેને ઓળખવાને માટે રાખેલા નામને આશ્રયીને અહંતા થાય છે; કારણ કે પ્રશંસા કરનાર આત્માને ઉદ્દેશીને પ્રશંસા કરતો નથી, છતાં આત્મા અજ્ઞાનતાથી એમ માને છે કે મારી પ્રશંસા થાય છે, પણ મારાથી ભિન્ન દેહની પ્રશંસા થાય છે એમ માનતો નથી

કર્મોના વિકારસ્વરૂપ દેહ તથા દેહમાં રહેલા રૂપ, બળ, બુદ્ધિ તેમજ દેહની સાથે સંબંધ ધરાવનાર ધનસંપત્તિ

કે જે એક આત્માથી ભિન્ન પર વસ્તુ છે તેનું અભિમાન આત્મા પોતે કરતો હોવાથી દેહાદિની પ્રશંસા સાંભળી પોતે રાજી થાય છે અને કોઈ તેને વખોડે તો તેના ઉપર ગુસ્સે થાય છે, અને આ જ વસ્તુઓ જો બીજાની પાસે હોય તો તેના પોતે વખાણ કરતો નથી પણ તેને વખોડીને રાજી થાય છે જો કે દેહાદિ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ પોતાની પાસે હોય કે બીજાની પાસે હોય તો પણ પોતાનાથી તો ભિન્ન-પર વસ્તુ જ છે, છતાં મમત્વને લઈને દેહાધ્યાસથી પોતાની વસ્તુની પ્રશંસા અને બીજાની નિંદા કરે છે પર-પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની સ્તુતિ કે નિંદા કરવાથી જીવનું કાંઈ ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ થતું નથી તો પણ અજ્ઞાનતાથી અહંતા તથા મમતાને લઈને જીવ પોતાનું અનિષ્ટ કરે છે. પુન્યકર્મથી મળેલી પૌદ્ગલિક પર વસ્તુઓમાં મમતા ધારણ કરીને મિથ્યા-ભિમાન કરનાર આત્મા કેવળ કલેશનો જ ભાગી બને છે અનાદિકાળથી કર્મની સાથે ઓતપ્રોત થઈ ગયેલા આત્મા-ઓમાં કોઈક વિરલો જ એવો હશે કે જે મિથ્યાભિમાન રહિત થઈને પ્રશંસાપ્રિય ન હોય. સંસારને અસાર માની કિનારે થનારાઓમાં પણ મિથ્યાભિમાન રહેલું હોય છે. જો કે તેમની પાસે અભિમાન કરવા માટે ધનસંપત્તિ વગેરે વસ્તુઓ હોતી નથી, એટલે તેનું અભિમાન તો કરી શકતા નથી, તો પણ જેઓ દર્શનમોહનીયના દાસ બનેલા હોય છે તેમને અજ્ઞાનતાને લઈને દેહ તથા આત્માની ભિન્નતા સાચી રીતે જણાતી નથી, જેથી કરીને તેઓ ફેરવીને રાખેલા બનાવટી નામની મોટાઈ માટે કષાયોનો આશ્રય લે છે.

વિલાસી જીવોને તો ધન, સંપત્તિ, રૂપ, બળ, જાતિ, કુળ વગેરેનું જ અભિમાન હોય છે અને તેની જ મોટાઈ અને પ્રશંસા માટે પ્રયાસ કરે છે પણ ઉચ્ચ કોટીના વિકાસી પુરુષો સંબંધી પ્રશંસા કરાવવાને સાહસ કરતા નથી, પરંતુ બધું છોડી દઈને આત્મવિકાસને માર્ગે પ્રયાણ કરવાનું કહેનારાઓ ઉચ્ચ કોટીના વિકાસી પુરુષોના ગુણોની છાયા સરખીયે ન હોવા છતાં; વિકાસીપણાનું મિથ્યાભિમાન ધારણ કરીને બીજાની પાસેથી વિકાસીપણાની પ્રશંસા કરાવવા પ્રયાસ કરે છે.

વિકાસ આત્માનો હોઇ શકે છે; પરંતુ દેહનો હોતો નથી. દેહનો તો વિલાસ હોય છે મિથ્યાભિમાનનો વિલાસની સાથે સંબંધ છે પણ વિકાસની સાથે નથી; કારણ કે મિથ્યાભિમાન અને વિકાસ બન્ને પરસ્પર વિરોધી છે જ્યાં વિકાસ છે ત્યાં મિથ્યાભિમાન રહેતું નથી, પણ જ્યાં મિથ્યાભિમાન હોય છે ત્યાં વિલાસ હોઇ શકે છે અને તેનો પુદ્ગલાનંદીપણાની સાથે ગાઢ સંબંધ છે ઉચ્ચ કોટીના પુરુષોમાં ગણાવાની અને તેમની જેમ પૂજાવાની ઇચ્છા મિથ્યાભિમાનીને હોય છે. બીજાની કરેલી પૂજા તથા પ્રશંસાથી આનંદ મનાવી પ્રફુલ્લિત થવું તે એક મિથ્યાભિમાનથી ઉદ્ભવેલી વિકૃતિ છે તે વિકાસને નહિ પણ વિલાસને ઓળખાવે છે, કારણ કે વિકાસ વિકૃતિસ્વરૂપ નથી પણ વિલાસ વિકૃતિસ્વરૂપ છે અને એટલા માટે જ જો કોઈ તેમનો તિરસ્કાર કરીને વખોડે તો તેઓ આવેશમાં આવી જાય છે કે જે આવેશ પણ એક વિકૃતિસ્વરૂપ છે

આ આવેશ–ક્રોધ મિથ્યાભિમાનને સ્પષ્ટપણે જાહેર કરનારો છે જ્યાં જ્યાં ક્રોધ રહેલો હોય છે ત્યાં ત્યાં અભિમાન પણ અવશ્ય રહેલું હોય છે; કારણ કે અભિમાન સિવાય ક્રોધ થઈ શકતો નથી. જેને જે વસ્તુનું અભિમાન હોય છે તે વસ્તુને વખોડવાથી તેને ક્રોધ થાય છે જેમકે: કોઈ પોતાને જ્ઞાની માનતો હોય તેને અજ્ઞાની કહીને તિરસ્કાર કરવાથી, વિદ્વત્તાના મદવાળાને મૂર્ખ કહેવાથી, વિકાસીપણાના માનવાળાને વિલાસી કહેવાથી એવી રીતે બીજી કોઈ પણ વસ્તુનુ અભિમાન કરનારને વખોડવાથી ક્રોધિત થાય છે અને પ્રશંસા કરવાથી ફુલાય છે માટે જ તે વિકૃતિસ્વરૂપ હોવાથી દેહાધ્યાસને સૂચવે છે, કારણ કે આ બધી વિકૃતિઓ દેહાધ્યાસીને જ થાય છે કે જે એક અજ્ઞાનતાનુ ચિહ્ન છે.

આત્મા પોતાના ગુણોથી કંગાલ હોઇને પ્રશંસા કરાયેલા પરપૌદ્ગલિક ગુણોનો પોતાની અંદર આરોપ કરીને મિથ્યાભિમાનના નશામા ચકચૂર બની જાય છે. તે એક ગાઢતમ મિથ્યાત્વના ઉદયની નિશાની છે અને એટલા માટે જ તે પોતાનાથી ભિન્ન દેહધારીની પ્રશંસા સાંભળીને ઈર્ષ્યાથી તેને અનેક દોષોથી દૂષિત ઠરાવે છે, પણ પોતાનાથી ભિન્ન પણ પોતાની નિશ્રામા રહેલા નામધારી દેહની પ્રશંસા સાંભળીને રાજી થાય છે, પણ દોષોથી દૂષિત કરતો નથી. જો કે બન્ને દેહ તથા નામો પોતાનાથી તો ભિન્ન જ છે, છતાં એકમાં સ્વબુદ્ધિ છે અને એકમાં પરબુદ્ધિ છે જે દેહમા સ્વબુદ્ધિ છે તેમાં અહંતા અને મમતા હોવાથી તેની પ્રશસા બહુ

ગમે છે અને જે દેહમાં પરબુદ્ધિ છે ત્યા અહંતા અને મમતાનો અભાવ હોય છે, માટે તેની પ્રશંસા સાભળવાથી રાજી ન થતાં દ્વેષબુદ્ધિથી તેને વખોડે છે એ મિથ્યાભિમાનનું પરિણામ છે.

આત્માથી ભિન્ન પૌદ્ગલિક વસ્તુ માત્ર—તે પછી પોતાના આત્માની સાથે સબંધ ધરાવતી હોય અથવા બીજા આત્માની સાથે સંબંધ ધરાવતી હોય તે સઘળીયે—ક્ષણવિનશ્વર તથા વિકૃત સ્વરૂપવાળી હોવાથી દોષવાળી છે. તેમા વખાણવા જેવું કશું યે હોતું નથી. છતાં કોઈ પ્રશંસા કરે તો તે સાભળીને રાજી થવું તે અજ્ઞાનતા છે કોઈને બાહ્ય તપ કરવાની શક્તિ સારી હોય અને છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ, અઠ્ઠાઈ, પાસખમણ, માસખમણ, વગેરે તપસ્યા સારી કરતો હોય તેને તપસ્યા સબધી મિથ્યાભિમાન થવાથી તપની શક્તિ વગરના માણસો તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના તપ સબંધી કોઈ પ્રશંસા કરે તો તે ફુલાય છે, અને તેની કોઈ કદર ન કરે તો તેના ઉપર ગુસ્સે થાય છે કોઈને જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ સારો હોવાથી વિદ્વાન થાય છે અને તે ભણતર વગરના માણસને મૂર્ખ માની પોતે મિથ્યાભિમાનથી છલકાય છે, પોતાને બુદ્ધિશાળી સમજી આવડત વગરના સરળ માણસોની હાસી કરે છે. સુસ્વરવાળો દુસ્વરવાળાને, સુરૂપવાળો કુરૂપવાળાને, બળવાન નિર્બળને મિથ્યાભિમાનથી અવજ્ઞાની દૃષ્ટિથી જુએ છે. મિથ્યાભિમાની નિર્બળ અને કાયર હોય છે માટે તે કોઈનું એક વચન પણ સહન કરી શકતો નથી. કોઈએ બોધના વચન

કહે તો તેને ન ગણકારીને તેના ઉપર ચીડાઈ જાય છે. પોતાની ભૂલ તથા દોષોને જરાયે જોતો નથી પોતાને સર્વ-ગુણસંપન્ન માને છે. ગુણવાન પુરુષોના ગુણોની પ્રશંસા સાંભળીને પોતે બળ્યા કરે છે અને પ્રાયઃ હંમેશા ગુણ-વાનોને વખોડી તેની નિંદા કરે છે ઘણે ભાગે મિથ્યાભિમાની આર્ત્તરૌદ્રધ્યાનવાળા હોય છે; જેથી કરી તેમનામાં શાંતિ કે સમતા ભાગ્યે જ હોઇ શકે છે મિથ્યાભિમાનીના શત્રુઓ ઘણા હોય છે, કારણ કે તે બીજાને અવજ્ઞાની દૃષ્ટિથી જોનારા હોય છે, માટે વિપત્તિકાળમાં કોઈ પણ તેનું સહાયક હોતું નથી અને તેને આપત્તિવિપત્તિમા પડેલો જોઇને બીજા સંતોષ માને છે કોઈની પણ તેના તરફ જરાયે લાગણી રહેતી નથી અભિમાનથી આરંભેલા કાર્યોમાં સફળતા મળી શકતી નથી, કારણ કે તેને કામની આવડત હોવા છતા પણ અભિમાનના આવેશથી અનેક પ્રકારની ભૂલો કરે છે મિથ્યાભિમાની પોતાને બહુ હુશિયાર માને છે; પરંતુ તેનામા મૂર્ખતા વિશેષ પ્રમાણમા હોય છે, કારણ કે તે પ્રશંસાપ્રિય હોવાથી ઘણા માણસો તેની નિંદાગર્ભિત સ્તુતિ કરે છે, જેને સાંભળીને પોતે બહુ ખુશી થાય છે જે ગુણોને લઇને વખાણ કરેલાં હોય છે તે પ્રમાણે પોતાને ગુણવાન માને છે, પણ પોતે એમ નથી સમજતો કે આ મારી મશ્કરી કરે છે પોતે ગુણશૂન્ય હોવા છતાં પણ બીજાની પ્રશંસાથી પોતાને ગુણવાન માનવાથી તે ગુણો મેળવવાને પ્રયાસ કરતો નથી, જેથી તે નિર્ગુણી બને છે, જેમકે: કોઈ વ્યક્તિને સાધારણ કોઇ ભાષા અથવા વિષયનું જ્ઞાન હોય અને તેને

તે જ ભાષા અને વિષયના કોઇ સારામાં સારા વિદ્વાનને મળવાનો પ્રસંગ બને અને તે વિદ્વાન પોતાની સજ્જનતાથી તેનાં વખાણ કરે તો તે બહુ જ અભિમાનના આવેશમાં ફુલાઇ જાય છે અને પોતાને સારામાં સારો વિદ્વાન માને છે, પણ મૂર્ખતાથી નથી સમજી શકતો કે સજ્જન—ગુણવાન પુરુષો એક સાધારણ નહિ જેવા પણ બીજાના ગુણને મહાન કરીને વખાણે છે આવી જ રીતે રૂપ, બળ, ઐશ્વર્ય, ધન, સંપત્તિ વગેરેને માટે પણ જ્યારે કેટલાક સ્વાર્થને લઇને તો કેટલાક સજ્જનતાથી વખાણ કરે છે, ત્યારે મિથ્યાભિમાની મૂર્ખતાથી બહુ ફુલાઇ જાય છે; જેથી કરી પરિણામે પોતાનો સર્વનાશ કરી બેસે છે. મિથ્યાભિમાની મૂર્ખતાને લઇને પોતાને મોઢે પોતાના જ વખાણ કરે છે, એટલુ જ નહિ પણ પોતાના હાથે અનેક ગુણગર્ભિત પોતાની પ્રશંસાઓ લખીને જનતામાં રજૂ કરે છે કે જે ગુણોમાનો તેનામાં અંશ પણ હોતો નથી, તો પણ પોતે અભિમાનના નશામાં ચકચૂર રહે છે. બીજાની કરેલી મિથ્યા પ્રશંસા સાભળીને પોતે શરમાવું જોઇએ છતાં પોતાના મોઢે જ તે સંબંધી પોતાના વખાણ કરીને નિર્લજ્જતા જાહેર કરે છે, ત્યારે ગુણવાન પુરુષો બીજાની કરેલી સાચી પ્રશંસા સાભળીને શરમાય છે અને પોતાને એક સાધારણવ્યક્તિ તરીકે જણાવે છે તે જ તેઓની એક ઉત્તમતા સૂચવે છે મિથ્યાભિમાની માણસોમા હલકાઇ અને નિર્ગુણતા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે અને ગુણવાન માણસોમાં ઉત્તમતા અને નિરભિમાનતા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે।

પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ અભિમાનને પોષનારી હોય છે; કારણ કે તે પ્રાપ્ત થયા પછી કોઇક વિરલ જ વ્યક્તિ હશે

કે જેને મદનો નશો ન ચઢ્યો હોય જે વસ્તુ મળવાથી જેને અભિમાન થયું હોય તે વસ્તુ જનતામાં જાહેર કરવાને અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તેનો હેતુ કેવળ પ્રશંસા કરાવવાનો અને ક્ષુદ્ર કામનાઓ સાધવાનો હોય છે. તે પ્રશંસાને એટલા માટે ચહાય છે કે તેનાથી ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધી શકાય છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ મેળવનારની પ્રશંસા કરનારાઓ પણ પુદ્ગલાનંદી સ્વાર્થી હોય છે અભિમાન કરનારાઓમાં અત્યંત અજ્ઞાનતા તથા અપૂર્ણતા રહેલી હોય છે અને તેમાં વિવેકદૃષ્ટિ હોતી નથી, જેથી કરીને તેમની પ્રવૃત્તિ સ્વ-પરને અહિત કરનારી હોય છે. જ્ઞાનમદ અને બુદ્ધિમદ કરનારમા અજ્ઞાનતા તથા નિર્બુદ્ધિપણું હોય છે, કારણ કે જ્ઞાનીઓ તથા બુદ્ધિશાળીઓમાં અભિમાન હોતુ નથી, કારણ કે તેઓ વસ્તુસ્થિતિને જાણનારા હોય છે, માટે જ તેઓ વિવેકદૃષ્ટિ કહેવાય છે; જેથી કરીને તેઓ અનેક જીવોનું કલ્યાણ કરી શકે છે. અભિમાન એક પ્રકારની વિકૃતિ છે માટે તે આત્મિક ગુણોના ઘાત કરનારી છે અભિમાની નીતિ તથા ધર્મના માર્ગથી હમેશાં પરાઙ્મુખ રહે છે. બીજા બધાયે અભિમાની કરતા જ્ઞાન તથા બુદ્ધિનુ અભિમાન કરનાર વધારે અપરાધી બની અનર્થ કરનાર હોય છે. કારણ કે તે માયા-પ્રપંચથી અનેક જીવોને અવળે માર્ગે દોરે છે, જ્ઞાની પુરુષોના વચનોમાંથી પણ ભૂલ કાઢવાનું સાહસ કરે છે, સાચી વસ્તુ જણાવા છતાં પણ પોતાનું માનેલું કે કહેલુ છોડતો નથી; કારણ કે તેને અપમાનનો ઘણો જ ભય રહે છે, તેમજ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થથી ભ્રષ્ટ થવાની આશંકા રહે છે; માટે જ તેને નીતિ તથા ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવું પડે છે. પ્રાયે કરીને આવી વ્યક્તિઓમાં ધર્મની શ્રદ્ધા હોતી નથી તેમજ તેઓ ઇન્દ્રિ-

ચોના દાસ હોય છે, જેથી કરીને તેઓ આત્માર્થી ભોળા જીવોને અવળે માર્ગે દોરી જાય છે ભલે, તેઓ પોતાને બુદ્ધિમાન તથા વિદ્વાન માને પરંતુ તેમના આરંભેલા કાર્યમાં નિરભિમાની—ડાહ્યો માણસ કાંઈ ખામી બતાવે તો તે મિથ્યાભિમાનને લઇને પોતાની ભૂલને સુધારતો નથી; જેથી કરી પરિણામે તેને ઘણું આપત્તિવિપત્તિગ્રસ્ત થવું પડે છે કે જે એક મૂર્ખ માણસની પ્રવૃત્તિના ફળરૂપ કહી શકાય આવા માણસોની બુદ્ધિ તથા જ્ઞાન સંબંધી મિથ્યા પ્રશંસા કરવામાં આવે તો તે પોતાને મોઢે જ પોતાને મૂર્ખ કહે છે કે જે એક મિથ્યાભિમાનનું ચિહ્ન છે મિથ્યાભિમાની માણસોનું એક લક્ષણ છે કે તેમની જ્યારે પ્રશંસા કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ હું મૂર્ખ છું એમ જણાવવામાં પણ મહત્ત્વ છે એમ સમજે છે પણ જો તેને મૂર્ખ કહેવામાં આવે તો મિથ્યાભિમાનને લઇને ગુસ્સે થાય છે તપ, જપ, ધ્યાન આદિ ઉત્તમ પ્રવૃત્તિઓ પણ મિથ્યાભિમાનના સંસર્ગથી દૂષિત થાય છે; જેથી કરી તે નિષ્ફળ જાય છે અર્થાત્ વિપરીત ફળ આપવાવાળી થાય છે મિથ્યાભિમાનીને આર્ત્તરૌદ્રધ્યાન નિરંતર જ રહે છે, કારણ કે તેની અંદર ઈર્ષ્યા પુષ્કળ હોય છે, જેથી કરીને તે બીજાની પ્રશંસા સહન કરી શકતો નથી, તેમજ તેનામાં રહેલા ગુણો તથા ધનસંપત્તિ આદિને જોઈ શકતો નથી. પોતાને મહાન માની મિથ્યાભિમાનથી ફુલાયા કરે છે મિથ્યાભિમાનીની ભાવના ઘણી જ હલકી હોય છે તેઓ બીજાનો અભ્યુદય ઈચ્છતા નથી દરેક બાબતમાં બીજાને પોતાનાથી હીન જોવાને આતુર રહે છે, કારણ કે તેમને પોતાની માનહાનિનો ભય રહે છે. બીજા બધાયે મારી ખુશામત કરે અને મારા દાસ

બની રહે એવી ભાવનાથી બીજાને ધનસંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી પોતે બળ્યા કરે છે, અને પ્રાપ્ત ન થઇ હોય તો તેને કંગાલ જ રાખવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે, કારણ કે બીજો પોતાનાથી ધનસંપત્તિમા વધી જાય તો પોતાનું માન જળવાતું નથી, માટે તે બીજાની નબળી સ્થિતિ જોઇને જ રાજી રહેવાવાળા હોય છે આવી જ રીતે વિદ્યા, રૂપ, બળ, ઐશ્વર્ય વગેરેમાં પણ પોતાનાથી નબળી સ્થિતિમા જોવાને ઇચ્છે છે; માટે જ મિથ્યાભિમાની માણસો અધમ વૃત્તિવાળા હોય છે.

આવા માણસો જીવનમાં પોતાનુ કાંઇ પણ શ્રેય સાધી શકતા નથી. એમને અભિમાની માણસ જરાયે પસંદ હોતો નથી; કારણ કે પોતે મિથ્યાભિમાની છે, એટલે બીજો અભિમાની માણસ તેમને કાંઇ હિસાબમાં ગણાતો નથી; જેથી કરી તેઓ ચિત્તમાં ક્લેશવાળા રહે છે. એમને આખાયે જીવનમાં ક્યાંય પણ શાંતિ કે સુખ મળી શકતા નથી એમને હમેશાં મોટાઇ પસંદ હોવાથી માયા-પ્રપંચ સેવે છે અને મિથ્યા ડોળ-આડંબર કરે છે. માન મેળવવાને પરાધીન હોવાથી જેમ બને તેમ પોતાનું મહત્ત્વ વધારવાને કેટલીક મદદ માટે બીજાની ખુશામતો કરે છે. બીજાના ગુણ ગાઇને પણ તેની પાસે પોતાના વખાણ કરાવે છે જનતામા સંપત્તિ તથા સત્તાથી માનનીય ગણાતા માણસોને પોતાના અનુયાયી બનાવી તેમની કરેલી પ્રશંસાથી જનતામાં યશકીર્તિ મેળવવા તેમના ગુણ ગાઇને તેમનું બહુમાન કરે છે. આવી રીતે મિથ્યાભિમાન માનવજીવનને અધમ બનાવી ભાવી ભવમાં અધમ ગતિ આપવાવાળું હોવાથી પોતાનું હિત ઇચ્છનારાઓએ સર્વથા તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ કે જેથી કરીને ઐહિક જીવન સુખમય વ્યતીત કરીને ભાવીમાં શુભ ગતિ મેળવે

સમ્યક્ત્વ મીમાંસા

૫૪

ઇંદ્રિયોના વિષયમાં આસક્તિ ધરાવનાર સંસારવાસી જીવોને કષાય તથા નોકષાયની અત્યંત આવશ્યકતા રહે છે અર્થાત્ રાગદ્વેષ વગર પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં આસક્તિ ટકી શકતી નથી અત્યંત આસક્તિને ધારણ કરનારા જીવો અનુકૂળ પૌદ્ગલિક વસ્તુના સંયોગને ઇચ્છનારા અને પ્રતિ-કૂળ સંયોગને ત્યાગનારા હોય છે સ્વર્ગની વાતો સાભળીને રાજી થાય છે, નારકીના દુઃખો સાંભળીને દિલગીર થાય છે માટે તેઓ સ્વર્ગને પ્રસંદ કરે છે પણ નારકીને પસંદ કરતા નથી. સ્વર્ગના સુખો મેળવવાને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે, પણ તેથી કાંઇ આત્માને લાભ મળી શકતો નથી, કારણ કે ત્યાગ આસક્તિગર્ભિત હોય છે આસક્તિ ટળ્યા વગરના ત્યાગથી શારીરિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેનો અનુભવ શરીરમાં જ થઇ શકે છે પણ આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી જેમ વ્યાધિગ્રસ્ત માનવી કુપથ્યનો ત્યાગ કરે છે કે જેથી તેને શારીરિક આરોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી જ રીતે પ્રતિકૂળ પૌદ્ગલિક વસ્તુના સંસર્ગથી દુઃખી થનાર તેનો ત્યાગ કરીને ભવાંતરમાં અનુકૂળ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ મેળવીને સુખી થાય છે.

શરીરદ્વારા મેળવેલા સુખમાં આનંદ માની તલ્લીન થવુ તે આસક્તિ કહેવાય છે આવી આસક્તિવાળો જીવ સાચુ સુખ મેળવવાનો અધિકારી હોઇ શકતો નથી; કારણ કે તે દુઃખને સુખ માનવાથી અજ્ઞાનદશામાં પડેલો હોય છે. કે જે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે જ્યાં સુધી સાચી દૃષ્ટિ થાય નહિ ત્યાં સુધી સાચું જણાય નહિ અને સાચું જાણ્યા વગર સાચી વસ્તુ મેળવી શકાય નહિ પોતાને સાચી રીતે ઓળખનાર સાચા સુખને ઓળખી શકે છે જેને સમ્યગ્-જ્ઞાની કહેવામા આવે છે; કારણ કે તેને દેહ અને આત્માની ભિન્નતા સારી રીતે સમજાય છે કે જેથી કરી તેની પૌદ્ગલિક આસકિત ટળી જાય છે

જેઓ અનાસક્ત હોય છે તેઓ સ્વર્ગના સુખ સાંભળી રાજી થતા નથી અને નરકનાં દુઃખ સાંભળી દિલગીર થતાં નથી તેમને સ્વર્ગ મળે તોય આનંદ છે અને નરક મળે તો ય આનંદ છે, કારણ કે તેઓ જાણે છે કે પુણ્ય અને પાપ બન્નેનો ક્ષય કર્યા વગર આત્મવિકાસ થઇ શકતો નથી, કે જેમાં શાશ્વત સુખ, શાંતિ અને આનંદ રહેલાં છે. તેઓ જાણે છે કે અનેક અપરાધો કરીને ઉપાર્જન કરેલા પાપ, દુઃખ ભોગવ્યા વગર ક્ષય થવાના નથી. તે તીવ્ર પાપોનો ક્ષય કરવા નરક જેવા સ્થાનો પ્રાપ્ત થાય તો તેમાં મને લાભ જ છે અને તીવ્ર પુન્યકર્મનો ક્ષય કરવા દેવગતિ જેવા સ્થાનો પ્રાપ્ત થાય તો પણ મને લાભ જ છે એમ માને છે આ પ્રમાણે તે સમભાવે રહીને પુન્ય-પાપના સુખદુઃખરૂપ ફળને ભોગવી લેવાથી આત્માની ઉન્નતિ સાધી શકે છે

જેઓ માઠી ગતિમાં જવાના ભયથી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગીય સુખો મેળવવા પ્રયાસ કરે છે તે તેમની પૌદ્ગલિક આસક્તિ સ્પષ્ટ સૂચવે છે. આવા જીવોમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનો અંશ પણ હોતો નથી માટે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે. વસ્તુ સ્વસ્વરૂપે ન ઓળખાતા પરરૂપે ઓળખાય ત્યાં સુધી સ્વસ્વરૂપ ઓળખી શકાતું નથી અને સ્વસ્વરૂપ ન ઓળખાય ત્યાં સુધી આસક્તિ ટળી શકતી નથી. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ઉપરથી આસક્તિ ટાળવી તે જ સાચો ત્યાગ કહી શકાય છે; બાકી તો કેવળ વસ્તુ છોડવા માત્રનું નામ ત્યાગ નથી. આસક્તિ રાખીને માત્ર વસ્તુ છોડવાનું નામ જો ત્યાગ હોય તો પછી લંગોટી વાળીને શેરીઓમા ભીખ માગનારાઓ પણ ત્યાગી કેમ ન કહી શકાય?

અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ માટે બહારથી ત્યાગ કરવામાં આવે છે અને તે વિશુદ્ધિ અનાસક્તિને કહેવામાં આવે છે; માટે જો અનાસક્તિ પ્રગટ ન થાય તો અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ થઈ કહેવાય નહિ; જેથી કરી બાહ્ય ત્યાગ નિષ્ફળ જાય છે.

આસક્તિ ચીકાશ છે અને તે ચીકણા કપડાને ધૂળ ચોંટે તેમ આત્માની સાથે કર્મના પુદ્ગલો ચોંટાડનારી છે જો કે આસક્તિ રાગનું અંગ છે, દ્વેષનું અંગ નથી; છતાં દ્વેષને ઉત્પન્ન કરનારી છે જેમ કે એક મનગમતી વસ્તુ ઉપર રાગ થાય છે પણ જ્યારે તે વસ્તુ કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ ઉત્પન્ન કરે છે ત્યારે તે વસ્તુ ઉપર દ્વેષ ઉત્પન્ન થાય

છે અથવા તો એક વસ્તુ ઉપર રાગ હોય છે ત્યારે તેનાથી વિરોધી વસ્તુ ઉપર દ્વેષ હોય છે. અણગમતી વસ્તુ ઉપર અનાસક્તિ જેવું જણાય છે, છતાં તે પણ એક પ્રકારની આસક્તિ છે વ્યવહારમાં જે વસ્તુ ઉપર અત્યંત રાગ હોય છે તેને આસક્તિ કહેવામાં આવે છે, પણ જે વસ્તુ ઉપર દ્વેષ હોય છે તેને આસક્તિ કહેવામાં આવતી નથી, તેથી કાંઇ તેના ઉપર અનાસક્તિભાવ છે એમ કહી શકાય નહિ પણ રાગસ્વરૂપ આસક્તિથી એક ભિન્ન પ્રકારની આસક્તિ કહી શકાય જે વસ્તુ ઉપર અત્યંત દ્વેષ હોય છે તેનો વિનાશ કરવામા હમેશાં લીન રહેવુ અને જે વસ્તુ પર અત્યંત રાગ હોય તેનો ઉપભોગ કરવામાં હમેશાં લીન રહેવું અર્થાત્ કોઇ પણ વસ્તુમાં કોઇ પણ પ્રકારે લીન થવું તેને આસક્તિ કહેવામાં આવે છે. આ આસક્તિ જડ તથા જડના વિકારોને આશ્રયીને થાય છે અને તે મોહના ઉદયસ્વરૂપ છે

અનુકૂળ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ મેળવવાની તીવ્ર અભિલાષા કે જે પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ મળવા છતા પણ વધુ મેળવવાની આકાક્ષા રહેવી તેને લોભ કહેવામાં આવે છે આ લોભ અનેક પ્રકારનો હોય છે અને તે સઘળો યે પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓ સંબંધી હોય છે લોભ જ્યાં હોય છે ત્યાં માયા અવશ્ય રહેલી હોય છે; કારણ કે માયા અને લોભમાં નામમાત્રનો જ ફરક છે. અને તેથી કરીને બન્નેને રાગ કહેવામાં આવે છે માયાના અનેક અર્થ થાય છે. સ્નેહ–મમતાને માયા કહેવામા આવે છે અને પ્રપંચ–કપટને પણ માયા કહેવામાં આવે છે. વૈષ–

યિક વસ્તુને મેળવીને તેનો ઉપભોગ કરવા છતાં પણ અતૃપ્ત રહીને વધુ ને વધુ તેને મેળવવાની આકાંક્ષા પૂરી કરવાને માટે જે પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તેને માયા કહેવામા આવે છે કે જે એક મમતાસ્વરૂપ છે અથવા તો વૈષયિક વસ્તુઓ સરળતાથી પ્રાપ્ત ન થાય તો તેને મેળવવા મનના વિચારોથી કાયિક તથા વાચિક પ્રવૃત્તિને ભિન્નપણે દર્શાવવી તે પણ માયા કહેવાય છે, કે જે એક પ્રપંચસ્વરૂપ હોય છે. આ બધી યે પ્રવૃત્તિઓ રાગને લઇને થાય છે કે જેને આસક્તિ કહેવામાં આવે છે. પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિમાં મમતાને લઇને સ્વામીપણાની બુદ્ધિથી મિથ્યાભિનિવેશ થવો તે માન કહેવાય છે આ માન પરપૌદ્‌ગલિક વસ્તુને આશ્રયીને થાય છે માટે તેને મિથ્યાભિમાન પણ કહેવામાં આવે છે. તેને સ્પષ્ટપણે પ્રગટ કરનાર કાયિક તથા વાચિક ચેષ્ટાઓને ક્રોધ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ ક્રોધ અને માનમાં નામ માત્રનો ભેદ છે અને તે બન્ને દ્વેષની કોટીમાં ગણાય છે કે જે એક પ્રકારની આસક્તિ છે; કારણ કે પૌદ્‌ગલિક વસ્તુમાં આસક્તિ વગર અભિમાન આવી શકતું નથી; માટે જ રાગદ્વેષ આસક્તિનાં અંગ છે અને તે જ્યાં સુધી હોય છે ત્યાં સુધી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી અર્થાત્ તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહી શકાતું નથી જ્યારે પૌદ્‌ગલિક વસ્તુમાંથી આસક્તિ દૂર થઇને અનાસક્તિભાવ પ્રગટ થાય છે ત્યારે રાગદ્વેષ ઉપશમી જાય છે; જેથી ફરીને વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું ભાન થાય છે, જેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

જ્યાં સુધી આસક્તિભાવ છે ત્યાં સુધી વિકાસની શરૂ-

આત થઈ શકતી નથી પણ વિલાસપ્રિય બનીને જીવ આત્મિક ગુણોનો વિનાશ કરે છે; કારણ કે અનાદિકાળના પૌદ્ગલિક સંસર્ગને લઈને કુવાસનાઓથી વિપરીત શ્રદ્ધા-વાળો હોવાથી ગુણમાં દોષ અને દોષમાં ગુણ જુએ છે. ઇંદ્રિયોના વિષયો કે જે આત્માને એકાંતે નુકસાન કરનાર છે અને કેવળ દોષસ્વરૂપ છે તેમાં પોતે ગુણ જુએ છે અને કષાય તથા વિષયની વિરતિસ્વરૂપ સમભાવ કે જે એક ગુણ છે તેમાં પોતે દોષ જુએ છે આવી વિપરીત શ્રદ્ધારૂપ અજ્ઞાનતાને લઈને કર્મની પરાધીનતામાંથી તે છૂટી શકતો નથી અને જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિરૂપ સંસારમાં ભમ્યા કરે છે જે ભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં જ આનંદ માની પોતાનું જીવન પૂરું કરે છે. જ્યાં સુધી જીવને જડના વર્ણાદિ ધર્મમાં સારા નરસાપણું રહે છે ત્યાં સુધી તેને જડને આધીન રહેવું પડે છે. પૌદ્ગલિક વિષયોમાં આસક્તિ ધારણ કરનારને વારંવાર જન્મમરણ કરવા પડે છે. જ્યાં સુધી પુદ્ગલાનંદીપણાની વાસના હોય છે ત્યાં સુધી આત્માનંદીપણું પ્રાપ્ત થતું નથી, અને આત્માનંદીપણું પ્રાપ્ત થયા વગર આત્મિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી આત્મિક સંપત્તિના અભાવે સમ્યગ્જ્ઞાનની દરિદ્રતા દૂર થઇ શકતી નથી. સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, બાગ, બંગલા આદિ વૈષયિક સંપત્તિના મદમાં અંધ બનેલા આત્મા તુચ્છ–ક્ષણિક–અસાર એવા પૌદ્ગલિક સુખમાં આનંદ માની સંતોષ ધારણ કર-નારા હોય છે; જેથી તેઓ શાશ્વત સુખ મેળવવા જરા યે પ્રયાસ કરતા નથી; કારણ કે તેથી તેઓ સર્વથા અજ્ઞાત

હોય છે કદાચ કોઇ તેમને શાશ્વત સુખનું સ્વરૂપ જણાવી તે મેળવવા ઉદ્યમ કરવા કહે તો તે તેમને બિલકુલ રુચતું નથી; કારણ કે તેમને શાશ્વત સાચા સુખની શ્રદ્ધા જ હોતી નથી. દર્શનમોહનીયને લઇને તેઓની એવી જ દૃઢ શ્રદ્ધા થઈ ગયેલી હોય છે કે પૌદ્‌ગલિક વિષયોના ઉપભોગ વગર સુખ જેવી કોઇ વસ્તુ નથી. આવી માન્યતાથી તેઓ નિરંતર પૌદ્‌ગલિક વિષયોને મેળવવાના પ્રયાસવાળા હોય છે જ્યાં સુધી અનુકૂળ પૌદ્‌ગલિક વિષયોનો સંયોગ ઇંદ્રિયોની સાથે રહે છે ત્યાં સુધી તેઓ આનંદ તથા સુખ માને છે જ્યારે તેનો વિયોગ થાય છે ત્યારે આનંદ તથા સુખનો અંશ પણ રહેતો નથી; જેથી કરીને તેમને વિષયોની ઇચ્છા ટળી શકતી નથી અને અતૃપ્તપણે તે પાછા મેળવવા પ્રયાસ કરે છે. આ બધુંયે જીવની વિપરીત શ્રદ્ધાનું પરિણામ છે કે જે મિથ્યાત્વ કહેવાય છે

જેઓ મોતથી બીએ છે તેઓ આત્મવિકાસની દિશામા જવાને લાયક નથી. શરીર છૂટી જવાનો કે શરીરને ઇજા પહોંચવાનો ભય આસક્તિભાવથી રહે છે. આસક્તિભાવવાળો જીવ આત્મિક સંપત્તિનો વિનાશ કરીને પણ પૌદ્‌ગલિક વિષયોને જાળવી રાખે છે; કારણ કે તે પૌદ્‌ગલિક વિષયોમાં જ આનંદ તથા સુખ જોનારો છે, માટે જ તે સુખ અને આનંદ-રૂપ વિકાસને મેળવી શકતો નથી, પણ કોઇક વખતે ઉપશમ-ભાવે કાંઇક મળેલાં હોય તેને ખોઇ બેસે છે; કારણ કે તે અજ્ઞાની–બાળજીવ છે, માટે જ તે સાચાને ખોટું અને ખોટાને સાચું માને છે, જેથી કરી સાચી વસ્તુનો વ્યય

કરી ખોટી વસ્તુ સ્વધરે છે કે જે પરિણામે તેની ધારણાને સફળ કરી શકતો નથી

અજ્ઞાનીઓની ધારણાઓ અને ભાવનાઓ પણ મિથ્યા હોય છે, કારણ કે તે વૈષયિક વસ્તુઓની સાથે સંબંધ ધરાવનાર હોય છે. પૌદ્ગલિક વિષયોનો ઇંદ્રિયો સાથેનો સંબંધ છૂટો પાડીને જ્ઞાનનોજ વિષય માનવામાં-શ્રદ્ધવામાં આવે તો તે વિષયો આત્મિક વિકાસને બાધકર્તા થઇ શકતા નથી. જ્ઞાનમાં વિષયોની અસર થવાવાળી વિકૃતિ થઇ શકતી નથી. આ જ્ઞાનને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવામા આવે છે, કારણ કે તે આત્માનો સ્વભાવ છે

શબ્દ,વર્ણાદિ વિષયોને ઇંદ્રિયોનો વિષય માનવામાં આવે તો વિષયોની અસર આત્મા ઉપર જરૂર થાય અને વિકૃતિ ઉત્પન્ન કરે છે. પણ ઇંદ્રિયનો વિષય ન માનતા જ્ઞાનનો વિષય જો માનવામાં આવે તો આત્મા ઉપર વિષયોની અસર થતી નથી અર્થાત્ પૌદ્ગલિક વિષયોને ઇંદ્રિયોના ઉપભોગ તરીકે માનવા તે મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન છે અને જ્ઞાનના ઉપભોગ તરીકે માનવા તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે.

જ્ઞેય માત્ર જ્ઞાનનો વિષય છે. દ્રવ્યગુણ-પર્યાયમયી જગત બધુંયે જ્ઞેય છે આત્મા જ્ઞાનનો ભોક્તા છે અને જ્ઞાન જ્ઞેયનો ભોક્તા છે, માટે જ્ઞેયનો પરંપરાથી આત્મા ભોક્તા થઇ શકે છે જ્ઞેયનો આત્મા ભોક્તા છે એટલે તે જ્ઞેયને જાણે છે અર્થાત્ ભોગવવું એટલે જાણવું. જ્યાં સુધી સકર્મક આત્મા અજ્ઞાની હોય છે ત્યાં સુધી ઇંદ્રિયો-

દ્વારા જડના ગુણસ્વરૂપ વિષયોને જાણે છે. એ અપેક્ષાને લઈને ઈંદ્રિયોના વિષયો કહેવાય છે કે જેમાં રાગદ્વેષને લઈને જીવ આસક્ત થાય છે અને તેને મેળવીને, તેનો ઉપભોગ કરીને પોતે આનંદ તથા સુખ મનાવે છે કે જે એક વિકૃતિસ્વરૂપ છે ઇંદ્રિયો જડ હોવાથી વિષયો ગ્રહણ કરી શકતી નથી, દર્શન-મોહના આવરણવાળો આત્મા ઈંદ્રિયોદ્વારા વિષયોને ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ જાણે છે. તે સાચું જાણતો નથી પણ વિપરીત જાણે છે જેને અજ્ઞાન કહેવામા આવે છે. કેવળ ઇંદ્રિયોદ્વારા વસ્તુનુ સાચુ સ્વરૂપ જણાતુ નથી પણ વિપરીત જ જણાય છે કે જે એક વિકૃતિ ઉત્પન્ન કરે છે. વિકૃતિ એટલે ઉપયોગશૂન્ય થઈને સ્વરૂપને ભૂલી જવુ અને પોતાને પરરૂપે માનવું, અને તે વિષયોનો ઇંદ્રિયો સાથે સબંધ થવાથી થાય છે. વિષયોના ઇંદ્રિયોની સાથે સંબંધ થતી વખતે જો જીવની દ્વેષની પરિણુતિ હોય તો તે સબધને પ્રતિકૂળ માની દુઃખ મનાવે છે અને જો રાગની પરિણુતિ હોય તો અનુકૂળ માની સુખ મનાવે છે અનુકૂળ વિષયના સંસર્ગથી હર્ષ થાય છે—આનદ થાય છે અને પ્રતિકૂળ વિષયના સંસર્ગથી દિલગીરી-શોક થાય છે. ઇંદ્રિયોના વિષયો ભોગવવા એટલે પૌદ્‌ગલિક વસ્તુનો ઇંદ્રિયોની સાથે સંબધ થવો. પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓનો ઈંદ્રિયની સાથે સંસર્ગ થવાથી રાગપરિણુતિવાળા આત્માને આસક્તિ થવી અનુકૂળ વિષયના સબધને જ ઉપભોગ કહેવામા આવે છે પણ પ્રતિકૂળ વિષયના સંબંધને ઉપભોગ કહેવામા આવતો નથી આ ઉપભોગ અજ્ઞાનતાને લઈને થવાવાળી વિકૃતિ માત્ર

છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો આત્માનો ઉપભોગ ઉપયોગસ્વરૂપ પ્રવૃત્તિ છે અર્થાત્ મોહ ક્ષય થવાથી સમ્યગ્જ્ઞાનદ્વારા વિષયાદિ જ્ઞેયનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવું તે આત્માનો ઉપભોગ કહેવાય છે, જે એક પ્રકૃતિસ્વરૂપ છે અને તેને સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આવે છે.

નિરંતર પૌદ્ગલિક વિષયોની ઇચ્છા થવી તે વિકૃતિ છે કે, જે એક અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે અર્થાત્ પ્રકૃતિ તે જ્ઞાન છે અને વિકૃતિ તે અજ્ઞાન છે. આ વિકૃતિ જીવ અને જડ બન્નેની પ્રકૃતિઓ ભેગી ભળવાથી થાય છે. જેમ જેમ પૌદ્ગલિક વિષયોનો સંસર્ગ વધારે તેમ તેમ અજ્ઞાનતા વધતી જાય છે અને તે અજ્ઞાનતાને લઇને જીવ નિરંતર વિષયાભિલાષી થાય છે. મનગમતા વિષયોને મેળવીને આનંદ તથા સુખનું મિથ્યાભિમાન ધરાવે છે, કે જે પરિણામે દુઃખરૂપ નીવડે છે જીવને દુઃખ નથી જોઇતું, પણ સુખ જોઇએ છે, પણ તેનું સાચું જ્ઞાન ન હોવાથી પ્રયાસ કરીને, સુખાભાસ મેળવીને પોતે રાજી થાય છે, પણ પરિણામે તેનુ ક્ષણવિનશ્વર સ્વરૂપ પ્રગટ થતાં તેને અત્યંત દિલગીર થવું પડે છે. આ બધુંયે મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ હોય છે વસ્તુસ્વભાવને સાચી રીતે જાણવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે અને સાચી રીતે શ્રદ્ધવું તે સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે જ્યાં સુધી અજ્ઞાન હોય છે ત્યાં સુધી સાચી શ્રદ્ધા હોતી નથી

દર્શનમોહનો ક્ષય થવાથી સમ્યગજ્ઞાન થાય છે અને પછી સમ્યગ્શ્રદ્ધા થાય છે જો કે જીવનમા જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા

બન્ને રહેલાં હોય છે પણ તે દર્શનમોહને લઇને વિપરીત હોય છે અર્થાત્ અતાત્ત્વિક હોય છે. જેથી કરીને જીવ તાત્ત્વિક સુખ, શાંતિ, આનંદ અને જીવન મેળવી શકતો નથી. માનવીને પ્રત્યક્ષપણે અનુભવ થાય છે કે દેહને છોડી જીવ ચાલ્યો જાય છે. જીવના ગયા પછી દેહમા બુદ્ધિ, જ્ઞાન કે કોઈ પણ પ્રકારની ક્રિયા જણાતી નથી–નિશ્ચેષ્ટ થઇને પડી રહે છે, માટે જીવ અને દેહ બન્ને જુદી વસ્તુ છે. બન્નેના સ્વભાવ પણ જુદા જ છે. દેહ જડસ્વરૂપ છે અને જીવ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, છતાં માનવી દેહને ચૈતન્યસ્વરૂપ માને છે અને તેને જાળવી રાખવાને અનેક પ્રકારની જડ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરે છે. છતાં પરિણામે જીવનો વિયોગ થવાથી દેહમાં ચૈતન્યની કોઈ પણ શકિત જણાતી નથી અને જડનો ક્ષણ-વિનશ્વર સ્વભાવ સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે જે ચૈતન્યનો સંબંધ હતો ત્યાં સુધી અપ્રગટ હતો. આમ હોવા છતાં પણ માનવી મિથ્યા જ્ઞાન તથા મિથ્યા શ્રદ્ધાને લઇને નિરંતર દેહની સેવામાં વળગ્યો રહે છે અને પોતાને ન ઓળખવાથી પોતાનું કાંઇ પણ શ્રેય સાધી શકતો નથી. જ્યાં સુધી દેહમા આત્મબુદ્ધિ હોય છે ત્યા સુધી પુદ્ગલાનંદીપણું ટળી શકતું નથી તેમજ રાગદ્વેષ પાતળા પડી જઇને સમભાવની પણ પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી અને દરેક પ્રવૃત્તિ અજ્ઞાનતાને લઇને વિપરીત થાય છે દેહને પોષનારા પૌદ્ગલિક વિષયોમાં અત્યંત આસક્તિ ધરાવે છે અને દેહને નુકસાન કરનારા પદાર્થો ઉપર દ્વેષબુદ્ધિ રાખે છે જીવ પોતાને દેહસ્વરૂપ માનવાથી દેહની સાથે સબંધ ધરાવનાર

વસ્તુ માત્રમાં નિરંતર રાગદ્વેષની પરિણતિવાળો બને છે જેને લઇને તે કોઈ પણ વસ્તુના સાચા સ્વરૂપને ઓળખી શકતો નથી; કારણ કે જેનું કારણ જ અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તેનું કાર્ય અથવા ફળ જ્ઞાનસ્વરૂપ ક્યાંથી હોઈ શકે? જીવ દેહને પોતાના સ્વરૂપ માને છે, એટલા માટે જ તેને જડ તથા જડના વિકારો બહુ ગમે છે સુખ, શાંતિ, આનંદ તથા જીવનના આધારભૂત જડના વિકારોને માને છે. ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, મકાન આદિ જડાત્મક બાહ્ય સંપત્તિને સુખના સાધન માનતો હોવાથી તે વસ્તુના વિયોગ તથા વિનાશથી પોતાને દુઃખી માની અત્યંત દિલગીર થાય છે. પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓના વિનાશથી પોતાનો વિનાશ માને છે. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી વિચારીએ તો જીવને રતિ, અરતિ, ભય, શોક આદિના સંકલ્પો, વિકલ્પો તથા સ્ફુરણાઓ થાય છે, તે બધુયે દેહાધ્યાસરૂપ અજ્ઞાનતાનું પરિણામ છે.

જ્યાં સુધી જીવ હું દેહસ્વરૂપ છું એવી દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો હોય છે ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વને લઇને બાહ્ય સંપત્તિનો સાચો ત્યાગી બની શકતો નથી માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર આદિ પરિવાર છોડવા છતા પણ તેઓના ઉપરની મમતા ટળી શકતી નથી–પૌદ્‌ગલિક વિષયોની ઇચ્છા વિરામ પામી શકતી નથી. અનુકૂળ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓના સંસર્ગથી આનંદ અને પ્રતિકૂળથી દિલગીરીની અસરવાળો રહ્યા કરે છે બાહ્યની ધનસંપત્તિ અસાર જાણી છોડવા છતાં પણ શ્રીમંતોનો સંસર્ગ અને તેમની સેવાની ચાહના રાખ્યા કરે છે. અજ્ઞાનીઓએ માનેલી પૌદ્‌ગલિક સુંદર વસ્તુઓમાં આસક્તિને ધારણ કરે

છે. પોતે જે નામથી ઓળખાતો હોય તેને માટે માયા-પ્રપંચને સેવે છે દરેક પ્રકારનાં કષ્ટાનુષ્ઠાન કરીને ઉચ્ચ પુરુષોની કોટિમાં ગણત્રી કરાવવાની ઇચ્છાવાળો રહે છે. દેહાધ્યાસી પરિષહ તથા ઉપસર્ગ સહન કરવામાં નિરંતર કાયર હોય છે. જીવ બાહ્યની બધીયે સંપત્તિ છોડી શકે છે, પણ દેહને છોડી શકતો નથી, કારણ કે દેહને સાથે લઇને અવતરે છે અને બીજી બધીયે વસ્તુઓ પાછળથી મેળવે છે; માટે છોડેલી વસ્તુઓનો દેહને માટે પાછો ઉપયોગ કરે છે અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ સંબંધી સારાનરસાની ભાવના ભુંસાતી નથી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના વિનાશની આશંકાથી દિલગીરી ઉત્પન્ન થવી તે સ્પષ્ટ પુદ્ગલાનંદીપણાને સૂચવે છે.

રાગ, દ્વેષ, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, હર્ષ પૌદ્ગલિક વસ્તુને આશ્રયીને જ થાય છે. વિકાસી આત્માઓ સિવાયના વિલાસી જીવોને જીવન-વ્યવસ્થા પૌદ્ગલિક વસ્તુને અવલંબી રહેલી હોય છે તેમના વિચારોમાં નિરંતર વિલાસ-પ્રિયતા જ રહેલી હોય છે દેહાધ્યાસ અને વિલાસપ્રિયતાને ગાઢ સંબંધ છે, અને તે અજ્ઞાનતાનું પરિણામ છે. બેમાથી એકના અભાવે બીજાનો પણ અભાવ થઇ જાય છે દેહાધ્યાસ છૂટે તો પુદ્ગલાનંદીપણું છૂટે અથવા પુદ્ગલાનંદીપણું છૂટે તો દેહાધ્યાસ છૂટે છે બન્ને ખસી જવાથી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે કે જે એક આત્માનું સ્વરૂપ છે મોતથી ભયભીત થનાર તથા પોતાને દુઃખી માનનાર જીવ પોતાને સાચી રીતે ઓળખી શક્યો નથી તેને દેહમાં જ પોતાપણાની શ્રદ્ધા છે. જ્યાં સુધી તીવ્ર રાગદ્વેષ હોય છે

ત્યાં સુધી ગાઢ અજ્ઞાનતા હોય છે અને જ્યાં રાગદ્વેષ મંદ હોય છે ત્યાં મંદ અજ્ઞાનતા હોય છે, અને ક્ષયોપશમ થવાથી સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે, અને ક્ષય થવાથી સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે, માટે અજ્ઞાનતાનું કારણ રાગદ્વેષ છે અને તે દેહમાં આત્મબુદ્ધિ થવાથી થાય છે.

રાગદ્વેષ કષાયસ્વરૂપ છે અર્થાત્ કષાયો રાગદ્વેષને ઓળખાવે છે જેઓ માન, મોટાઈ, કીર્તિ, યશ મેળવવાના અભિલાષથી પ્રયાસ કરે છે, જેઓ પોતાની નિંદા સ્તુતિ સાંભળીને હર્ષ શોક કરે છે, પોતાનું નામ અમર રાખવાને સ્મારકો બનાવે છે, બીજાએ કરેલા પોતાના ગુણાનુવાદો સાભળીને બહુ રાજી થાય છે, બીજાની પાસેથી સત્કાર-સન્માન મેળવવાને હમેશાં ઉત્કંઠાવાળા રહે છે, પોતે નિર્ગુણી હોવા છતાં પણ વિકાસી ઉચ્ચ કોટિના મહાપુરુષોની પંક્તિમાં ગણાવાને માયાનો આદર કરે છે, વિકાસી પુરુષો તરીકે બીજાની પાસેથી પૂજા-સત્કાર મેળવીને પોતે ગર્વથી ખૂબ ફુલાય છે એવા જીવોને દેહથી આત્મા ભિન્ન છે એવી જરાયે શ્રદ્ધા હોતી નથી; માટે તે અજ્ઞાની હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે. તેઓ વિકાસના માર્ગથી અવળી દિશામા પ્રયાસ કરવાવાળા હોય છે માટે તે આત્મવિકાસરૂપ ધર્મથી પરાઙ્મુખ હોવાથી નિર્જરાસ્વરૂપ મુક્તિ મેળવવાના અધિકારી નથી, કારણ કે તે પુદ્ગલાનંદીપણાને લઇને એક પ્રકારના વિલાસી કહેવાય છે. પૌદ્ગલિક વિષયો મેળવવાના આશયથી અથવા તો જનતામાં પૂજાવાની ઇચ્છાથી જેઓ ભાષાજ્ઞાન મેળવી શાસ્ત્રસિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરે છે અથવા તો જપ-તપ

નિમિત્તે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે છે તેઓનો અંશ-માત્ર પણ દેહાધ્યાસ ટળ્યો નથી, તેથી આત્મસ્વરૂપને પણ ઓળખી શકયા નથી અને તે વિષયાભિનંદી હોવાથી કષાયોનો આદર કરનારા , હોય છે. આવા જીવોમાં મિથ્યા-ભિમાનની માત્રા અધિક રહેલી હોવાથી, ધાર્યા પ્રમાણે ઈચ્છા નિષ્ફળ જવાથી અથવા તો તેમનું અપમાન થવાથી ઘણો ક્રોધ કરે છે; માટે તે વસ્તુસ્થિતિની અજાણતાને લઇને અજ્ઞાની કહેવાય છે. પરને મોઢે જેઓ પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને ફુલાય છે તેમનામાં પ્રશંસાને લાયક એકે ગુણ હોતો નથી; કારણ કે ઉચ્ચ કોટિના ગુણવાન પુરુષો પોતાની પ્રશંસા સાભળીને મિથ્યાભિમાનથી મદવાળા થતા નથી. પ્રશંસા સાંભળી મદમાં આવી જઇ ફુલાવું તે એક નિર્ગુણતાની નિશાની છે સંસારમા કોઈક વિરલા પુરુષ હશે કે જે પ્રશંસા સાભળીને રાજી ન થાય ડાહ્યા અને બુદ્ધિ-શાળી કહેવાતા પુરુષોને પણ પ્રશંસા પ્રિય હોય છે. જેઓ પ્રશંસા સાંભળીને રાજી થાય છે તેઓ નિંદા સાંભળીને અવશ્ય દિલગીર થવાના જ. આ હર્ષ અને દિલગીરીનું કારણ દેહા-સક્તિ સિવાય બીજુ કાંઈ પણ હોતું નથી. આ દેહાસક્તિને અજ્ઞાનતા કહેવામા આવે છે દર્શનમોહનીયના દબાણ વગર પ્રશંસાની ઇચ્છા પણ થતી નથી માટે જ તે એક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ છે

જીવ જે ગતિમાં જાય છે તે ગતિમા જે શરીરને ધારણ કરે છે તે શરીરની મમતાવાળો થાય છે, અને તે શરીરને

છોડવું પસંદ કરતો નથી, કારણ કે અજ્ઞાનતાથી તેને દેહથી ભિન્ન હું જુદી વ્યક્તિ છું એમ જણાતું નથી, પણ અનાદિકાળના અભ્યાસને લઈને દેહનો નાશ થવાથી મારો નાશ થઈ જશે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા હોય છે, માટે જ દેહની રક્ષા નિમિત્તે અનેક પ્રકારના અપરાધો કરે છે અનેક જીવોનો વધ કરીને તેમના દેહથી પોતાના દેહને પોષે છે. પશુ-જીવનમા જીવનારાઓને વિવેકદૃષ્ટિ ન હોવાથી અજ્ઞાનીઓ હોય છે, જેથી કરી તેઓ દેહ તથા આત્માની ભિન્નતા જાણી શકતા નથી, પણ મનુષ્યજીવનમા જીવનારા દેહધારીઓમાં વિવેકબુદ્ધિ હોય છે, તો પણ તેઓ દેહથી આત્મા ભિન્ન છે એમ જાણી શકતા નથી માનવીઓ પશુ તથા મનુષ્યોને મરતા નજરે જુએ છે તેમજ નિર્જીવ થયેલા કેવળ દેહને પણ જુએ છે છતાં તેમને દેહ તથા જીવની ભિન્નતા સમજાતી નથી, તે એક પશુ કરતાં પણ વધારે અજ્ઞાનતા કહી શકાય કેટલાક કહે છે કે–અમને પ્રભુના વચનો ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે પણ તેમની પ્રવૃત્તિ જોતા તેઓ અસત્ય બોલે છે અથવા તો તેઓ પ્રભુનાં વચનોનું રહસ્ય સમજ્યા નથી, કારણ કે પ્રભુએ કહ્યું છે કે: 'દેહથી આત્મા ભિન્ન છે, એટલા માટે બન્નેના સ્વભાવ જુદા છે સમ્યગ્જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર સ્વભાવવાળો આત્મા છે અને સડવું, પડવું, નાશ પામવાના સ્વભાવવાળો દેહ છે. બન્ને સંયોગસબંધથી ઓતપ્રોત થઈને રહેલા છે, માટે સંયોગની અવધિ પૂરી થતા બન્ને છૂટા પડી જાય છે, જેને મરણ કહેવામા આવે છે આવા વિનાશ ધર્મ-વાળા જડસ્વરૂપ દેહનો સંયોગ જાળવી રાખવાને અનેક

જીવોનો વિચાર કરનાર અજ્ઞાની છે. ગમે તેટલા પ્રયાસો કરવા છતા પણ દેહ તથા આત્માનો સંયોગ શાશ્વત બની શકતો નથી. આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ પૂરી થવાથી બન્ને અવશ્ય છૂટા પડી જાય છે જીવદેહના સંયોગને જાળવી રાખનાર આયુષ્ય કર્મ જ છે, પણ બીજા જીવોનાં નિર્જીવ શરીર નથી આમ હોવા છતાં અજ્ઞાની જીવોને જેમ પોતાના શરીર પર મમતા હોવાથી છોડવું ગમતું નથી તેમ બીજા જીવો પણ મમતાને લઈને પોતાનાં શરીરને છોડવા રાજી નથી; છતાં બળાત્કારે તેમના પ્રાણોનો નાશ કરીને તેમનાં શરીરનો પોતાને જીવવા માટે ઉપયોગ કરે છે, તે તેમની એક અજ્ઞાનતા છે'

પરમાત્મા કહે છે તે જ સાચું છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા હોય તો તેમના બતાવેલા માર્ગને અનુસરવો જોઈએ, પરંતુ સુખને માટે નિરંતર પ્રયાસ કરનારાઓ પ્રભુના માર્ગને ન અનુસરતા અજ્ઞાનીના માર્ગને અનુસરે છે. આત્મામાં રહેલા સ્વાધીન, અખંડ, નિત્ય સુખને વિસરી જઈને અર્થાત્ ન ઓળખીને પરાધીન ક્ષણવિનશ્વર સુખને માટે જડની ઉપાસના કરે છે કે જે પ્રવૃત્તિ પ્રભુનાં કથનથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે; માટે જ તેવી પ્રવૃત્તિવાળા અજ્ઞાની કહેવાય છે પ્રભુ પ્રશમ સુખને સાચું બતાવે છે અને ઇંદ્રિયોનાં વિષયસ્વરૂપ પૌદ્ગલિક સુખને સુખાભાસ બતાવે છે, કે જે એક દુઃખસ્વરૂપ છે આ બન્ને પ્રકારનાં સુખોમાંથી મિથ્યા સુખ ઉપર શ્રદ્ધા હોવાથી તેને મેળવવાને પ્રયાસ કરે છે. આ સુખથી

સુખી થવાને વર્ણ, ગંધ, રસ, શબ્દ, સ્પર્શવાળા જડ તથા જડના વિકારોનો સંગ્રહ કરવો પડે છે. જેવા કે: ધન, બાગ, બંગલા, વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે વગેરે. આ જડ વસ્તુઓ સ્વાધીનપણે પ્રાપ્ત થવાથી જીવ પોતાને સુખી માને છે અને જ્યાં સુધી તે પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી પોતાને દુઃખી માને છે, કે જે એક પ્રભુનાં વચનની અશ્રદ્ધાનું પરિણામ છે. પ્રભુએ બતાવેલ પ્રશમ સુખ આનાથી વિપરીત છે અને તે પૌદ્ગલિક વિષયોની ઇચ્છા ત્યાગવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ સુખ ઇંદ્રિયોદ્વારા નથી થતું; કારણ કે ઇંદ્રિયો જડ છે અને તેનાથી ગ્રહણ થતી વસ્તુઓ પણ જડ છે; માટે તે પૌદ્ગલિક સુખ કહી શકાય, પણ પ્રશમ સુખ નહિ; કારણ કે પ્રશમ સુખ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, અને તે ઇંદ્રિયો ઉપર વિજય મેળવવાથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. જેટલે અંશે પૌદ્ગલિક વિષયની ઇચ્છાઓ ઓછી થતી જાય છે તેટલે અંશે પ્રશમ સુખ પ્રાપ્ત થતું જાય છે. સંપૂર્ણ ઇચ્છાઓનો નાશ થવાથી સંપૂર્ણ પ્રશમ સુખ પ્રગટી નીકળે છે. આ પ્રશમ સુખ જીવનો સ્વભાવ હોવાથી નિરંતર તેની સાથે જ રહે છે, અને પૌદ્ગલિક સુખ જડનો સ્વભાવ હોવાથી જડના વિયોગે નષ્ટ થઈ જાય છે, અને તે એક જ જીવનમાં અનેક વખત પ્રાપ્ત થાય છે અને અનેક વખત નાશ પામે છે. મૃત્યુ પછીના જીવનમાં તો તેનો અંશમાત્ર પણ રહેતો નથી; કારણ કે મૃત્યુ સમયે સુખ માટે મેળવેલી જડ વસ્તુઓનો સર્વથા વિયોગ થઇ જાય છે; પણ જીવસ્વરૂપ પ્રશમ સુખનો વિયોગ થતો નથી, માટે તે જન્માંતરમાં પણ જીવની સાથે

જ રહેલો હોય છે. આ સુખને જ પ્રભુ સુખ કહે છે, છતાં જીવાત્મા જડના સંયોગથી થવાવાળા સુખને સુખ માને છે, તે એક પ્રભુનાં વચનથી વિપરીત શ્રદ્ધાવાળા હોવાથી અજ્ઞાની-મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે વસ્તુને તેના ધર્મથી વિપરીતપણે જાણવી તે મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાન કહેવાય છે અને અવિપરીતપણે જાણવી તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે. મિથ્યાત્વને લઈને સંસારમાં ભ્રમણ એટલા માટે કરવું પડે છે કે વસ્તુમાં અછતા ધર્મનો આરોપ કરવામાં આવે છે; જેથી કરીને સાચી વસ્તુ ન જણાવાથી વિપરીત આચરણ કરીને સંસારભ્રમણનાં કારણરૂપ મિથ્યાજ્ઞાની જીવ કર્મ બાંધે છે, જેને ભોગવવા સંસારની ચારે ગતિમાં રઝળવું પડે છે

વસ્તુમાં અછતા ગુણોનો આરોપ કરીને તેનો ઉપયોગ કરવાથી ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી ગુણ-દોષની સમ્યગ્વિચારણા વગર ગુણી બની શકાય નહિ. દેહને માટે ઉપયોગમાં આવતી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ કે જે એક દોષસ્વરૂપ છે અર્થાત્ આત્માને એકાંતે દૂષિત કરનારી છે તેમાં ગુણ માની મેળવવા પ્રયાસ કરવો અને આત્માના ગુણ સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર આદિ મેળવવા જપ-તપ આદિ કરવામાં દોષ માની તેનો પરિત્યાગ કરવો તે એક અજ્ઞાનતા કહેવાય છે. આત્માના સમ્યગ્જ્ઞાન જીવન-સુખને ઢાંકી દેનાર વસ્તુમાં ગુણ હોઈ શકે જ નહિ, પણ જેનાથી આત્મસ્વરૂપ વિકાસ પામે તેમાં જ ગુણ હોઈ શકે; કારણ કે અહિંયા ગુણદોષ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી જોવાના છે માટે જો સમ્યગ્દૃષ્ટિથી જોઇએ તો પૌદ્ગલિક વસ્તુમાત્રના ગુણો આત્મગુણના

વિનાશક હોવાથી તે દોષસ્વરૂપ કહેવાય છે, તેથી તે આત્માને માટે સર્વથા નિરુપયોગી છે. જડ વસ્તુઓ દેહને ઉપયોગી થઈ શકે, કારણ કે તે જડથી દેહપુષ્ટિ મેળવી શકે છે. જે જીવો અજ્ઞાનતાથી ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ થતા જડના ધર્મરૂપ વિષયોમાં આત્મિક સુખ માની આસક્તિ ધારણ કરે છે, તેમને સાચા સુખ, શાંતિ. જીવન આદિ પ્રાપ્ત થઈ શકતાં નથી; કારણ કે તેઓ ઇંદ્રિયોના દાસ હોવાથી જડના ઉપાસક બની રહે છે.

જ્યાં સુધી ઇંદ્રિયોના વિષયરૂપ જડ વસ્તુથી આત્માનું અહિત સમજાતું નથી ત્યાં સુધી દેહાધ્યાસ ટળી શકતો નથી, અને જ્યાં સુધી દેહાધ્યાસપણું ટળતું નથી ત્યાં સુધી અંશમાત્ર પણ આત્મિક ગુણવિકાસ ન થાય ત્યાં સુધી જે સમજણથી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે તે મિથ્યા જ્ઞાન–પૂર્વકની પ્રવૃત્તિઓ હોવાથી મિથ્યાત્વ કહેવાય છે; માટે આત્મવિકાસની ઇચ્છાવાળાએ દેહને આત્માથી સર્વથા ભિન્ન માની તેને માટે કરવામાં આવતી પૌદ્ગલિક વસ્તુમાત્રની આસક્તિ છોડી દેવી, જેથી સમ્યગ્જ્ઞાનસ્વરૂપ સમ્યક્ત્વ મેળવી આત્મવિકાસ સાધી શકાય

માનની મહત્તા

૫૫

માનવીને પોતાની યોગ્યતાના પ્રમાણમા માન મળે તો ખુશી થવુ જોઇએ અને સંતોષ માનવો જોઈએ, પણ અનુચિત વધુ પડતું માન મેળવીને ખુશી થવુ—ફુલાવું તે એક પ્રકારની મૂર્ખતા છે; કારણ કે તેવા પ્રકારના ગુણો અથવા તો જેને આશ્રયીને માન આપવામાં આવતુ હોય તેવી વસ્તુ પોતાની પાસે ન હોવા છતાં પણ જ્યારે તેવો ગુણી કે સંપત્તિવાળો કહીને કોઇ માન આપે તો તે એક પ્રકારની મશ્કરી હોવાથી પોતે શરમાવું જોઈએ પણ ખુશી થવુ જોઇએ નહીં. જેમકે. ગલીઓમા ભટકી એઠવાડમાથી અનાજના દાણા વીણી ખાઈને જીવનાર અને ફાટી ગયેલાં મેલા કપડાં પહેરનાર ભિખારીને 'આવો, શેઠ સાહેબ પધારો,' એમ કહીને કોઇ માન આપે તો તે એક પ્રકારની મશ્કરી કરી કહેવાય છે. સંસારમા અણછાજતું વધુ પડતુ માન આપીને અપમાન કરવાની પણ એક પ્રથા છે કે જેને સુધરેલી સભ્યતા કહેવામાં આવે છે હૃદયમાં તિરસ્કાર હોવા છતા પણ દેખાવમાં સત્કાર કરવો તે સુધરેલી સભ્યતા છે

પોતાને નિર્ગુણી જાણવા છતા પણ ખોટી પ્રશંસા સાંભળીને કે માન મેળવીને ફુલાઇ જઇને અભિમાન કરનાર ડાહ્યો, બુદ્ધિશાળી કે વિદ્વાન કહી શકાય નહિ ગુણવાન અને સંપત્તિવાન ડાહ્યા બુદ્ધિશાળી માણસો ઉચિત માન મેળવી કે પ્રશંસા સાભળીને ફુલાતાંનથી પણ શરમાય છે, તો પછી અનુચિત માન મળવાથી તો ખુશી થાય જ શાના? ક્ષુદ્ર પ્રકૃતિવાળા માણસો હંમેશા બીજાની પાસેથી માન મેળવવા આતુર રહે છે અને તેથી કરીને પોતે પણ બીજાની ખોટી પ્રશંસા કરે છે અને વધુ પડતુ માન આપે છે. આવા માણસોને બીજાની ઇચ્છાને આધીન રહેવું પડે છે અને તેના અધમ કાર્યોની પણ પ્રશંસા કરવી પડે છે બીજાઓની કરેલી ખોટી પ્રશંસાથી કે તેમને માન આપવાથી તેવા પ્રકારના ગુણો કે કોઇપણ પ્રકારની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, છતાં પોતાનો ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવા ખોટી પ્રશંસા કે માનની ચાહના, માની માણસ રાખ્યા કરે છે નિર્ગુણી તથા કંગાલની પાસેથી પ્રશંસા તથા માન–સત્કાર મેળવવા કરતાં ગુણવાન તથા ધનવાનના કરેલા માન, સત્કાર અને પ્રશંસાને વધારે ચાહે છે; કારણ કે સ્વાર્થ સાધવામાં તે બહુ ઉપયોગી નીવડવાથી તે મેળવવા તેમનો અત્યંત આદર કરે છે અજ્ઞાની સંસારની દૃષ્ટિમા જણાતા ગુણવાન અને ધનવાનો તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોતાં નિર્ગુણી અને કંગાલ જ હોય છે; છતાં તેમનાથી મેળવેલા આદર, સત્કાર અને પ્રશંસા અજ્ઞાની જનતાની પાસેથી સ્વાર્થ સાધવાના સાધનરૂપ થઇ પડે છે જેઓ વસ્તુતત્ત્વને સમજનાર ડાહ્યા અને જ્ઞાની

પુરુષોની દૃષ્ટિમાં નીતિ અને ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અપમાનિત થઇને વખોડાયેલા હોય છે, તેઓ અજ્ઞાની સંસારની પાસેથી માન તથા પ્રશંસા મેળવવાની લાલસાવાળા હોય છે અને એટલા માટે તેઓ મહાપુરુષોને છાજે તેવા ગુણોનો અજ્ઞાની જનતાની સમક્ષ પોતાનામા આરોપ કરે છે અને તેમની પાસેથી મહાપુરુષ તરીકેનું માન મેળવીને સંતોષ માને છે, કે જે એક મદ્યના નશામાં ચકચૂર બનીને પોતાને મહારાજા માનનાર દારૂડિયાના તરંગો જેવું છે અજ્ઞાની જનતાથી મેળવેલા માન, સત્કાર અને પ્રશંસાથી આત્મા ગુણવાન કે ઉચ્ચ બની શકતો નથી; છતા પોતાને ગુણવાન અને મહાપુરુષ તરીકે માની લેવું તે મહા મૂર્ખતા છે. જો કે પોતાની અંદર અણછાજતા ગુણોનો આરોપ કરીને પોતે મહાન તો બની શકતા નથી, તો પણ અજ્ઞાની જનતાને છેતરીને પોતાની ક્ષુદ્ર વાસનાઓને પોષી શકે છે.

સંસારમા જનતા બીજાનુ માન અથવા તો પ્રશંસા સ્વાર્થને માટે અને પરમાર્થને માટે કરે છે જ્ઞાની પુરુષો પરમાર્થદૃષ્ટિવાળા હોય છે ત્યારે અજ્ઞાની જીવો સ્વાર્થદૃષ્ટિવાળા હોય છે પરમાર્થદૃષ્ટિવાળા જ્ઞાની જીવો વિકાસી આત્માઓમાં પોતાના કરતા અધિક ગુણ જોઇને આકર્ષાય છે અને આત્મિક ગુણ મેળવવાને માટે તેમની પ્રશંસા કરી માન આપે છે. પણ અછતા ગુણોનો આરોપ કરીને વધુ પડતું માન આપીને અનુચિત પ્રશંસા કરતા નથી વિકાસી ગુણવાન પુરુષો ઉચિત માન તથા પ્રશંસાની સ્પૃહા રાખતા નથી, તો પણ જ્ઞાની પુરુષો તેમને માન આપીને પ્રશંસા કરે છે, છતાં

તેઓ મિથ્યાભિમાન કરી ફુલાતા નથી, તેમજ તેમનાથી મેળવેલા માન-પ્રશંસાવડે અજ્ઞાની જનતાને છેતરવા પ્રયાસ પણ કરતા નથી, કારણ કે તેઓ નિઃસ્પૃહી હોય છે

સ્વાર્થદૃષ્ટિવાળા અજ્ઞાની જીવો અનેક પ્રકારના સ્વાર્થોને અંગે ક્ષુદ્ર વાસનાવાળા નિર્ગુણી જીવોમા અછતા ગુણોનો આરોપ કરીને અને માન આપીને પ્રશંસા કરે છે કે જેથી કરીને તેઓ પ્રશંસા કરનારનો સ્વાર્થ પૂરો કરવા માટે પોતાનાથી બનતુ બધુય કરે છે માન પ્રતિષ્ઠા તથા પ્રશંસા મેળવવા માટે પોતાની જાતે પોતાનામાં કરવામા આવતો અછતા ગુણોના આરોપ તેમજ અણછાજતી ઉપમાઓ ચઢાવવામા આવતો ઓપ તે પોતાને ગુણસંપત્તિથી શૂન્ય જણાવવાનાં ચિહ્નો છે, કારણ કે સ્વાર્થી જીવો પોતાની પ્રશંસા કરવાથી ફુલાય છે તથા મિથ્યાભિમાનમા ઘસડાઇ જાય છે તે તેમની અપૂર્ણતા સૂચવે છે

ગુણ-સંપત્તિ મેળવીને સાચી રીતે મહાન બનનારાઓને માનની બિલકુલ આવશ્યકતા હોતી નથી, કારણ કે માનથી આત્મિક ગુણોનો વિનાશ થાય છે, પણ વિકાસ થતો નથી; માટે તેઓ હમેશા માનનો વિનાશ કરવાના અર્થી હોય છે, પણ તેને મેળવવાની ઇચ્છાવાળા હોતા નથી. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોતા બીજાની પાસેથી માન મેળવવા પ્રયાસ કરનાર અવશ્ય માની હોય છે, અને તેથી કરીને જ તેઓ માનને અત્યંત પુષ્ટ બનાવે છે બીજાની કરેલી પ્રશંસા સાભળીને રાજી થવું તે પ્રશંસા કરાયેલી વસ્તુની ઊણપ બતાવી આપે

છે મિથ્યાભિમાનને ઉદયમાં લાવનાર તથા પોષનાર અનુચિત સત્કાર તથા પ્રશંસા છે ઉચિત માન તથા પ્રશંસાથી મનુષ્ય ભાન ભૂલી વિકળ બની શકતો નથી જ્યારે કોઇ પણ માણસના વખાણ કરવામા આવે છે અથવા તો તેને માન આપવામા આવે છે ત્યારે તે પોતાને એમ માની લે છે કે હું રૂપમા, બળમાં, સંપત્તિમા કે જ્ઞાનાદિમાં બીજા બધાંયે કરતાં ચઢિયાતો છું. આવી માન્યતાથી તે મિથ્યાભિમાનથી ઘવાય છે, પણ જો કોઈ કહે કે અમુક માણસ ગુણ સંપત્તિ, જ્ઞાનાદિમા ઉચ્ચ કોટીનો છે અને તમે પણ ગુણસંપત્તિમા ઠીક છો તો તેને મિથ્યાભિમાનનો આવેશ આવતો નથી; કારણ કે તે એમ જાણે છે કે મારાથી પણ સારા ચઢિયાતા સંસારમા ગુણસંપત્તિવાળા તથા જ્ઞાનવાન છે.

જો વાસ્તવિકપણે વિચાર કરીએ તો ગુણસંપત્તિહીન માણસમાં અભિમાનની માત્રા અધિકતર હોય છે. આવા માણસો બીજાની પ્રશંસા સાંભળી શકતા નથી અથવા બીજાને અપાયેલું માન સહન કરી શકતા નથી, પછી ભલે તે ગુણસંપત્તિવાન કેમ ન હોય? તેમનામાંથી પણ પોતે અછતા દોષો પ્રગટ કરી બતાવે છે; કારણ કે એવાને પોતાની જ માન–પ્રશંસા પ્રિય હોય છે જેઓ બીજાને અપાયેલા માન–પ્રશંસા સહન કરી શકતા નથી, તેઓમા દરેક બાબતની ઊણપ રહેલી હોય છે. એનાથીએ વધારે ઊણપવાળા તો તે છે કે જે પોતાના મોઢે જ પોતાની પ્રશંસા કરે છે અથવા અણછાજતા ગુણો પોતાના હાથે લખીને જનતા

સમક્ષ ધરે છે ઊંચી કોટિના મહાપુરુષોને છાજે તેવા ગુણોનો પોતાના નામની ઉપર ઓપ ચડાવીને ફુલાવુ તે એક મૂર્ખાઇભરેલું છે. અને બુદ્ધિમત્તા તથા ડહાપણથી વેગળુ છે, કારણ કે લોઢા ઉપર સોનાનો ઢોળ કરવામાં આવે તો તે લોઢુ કાંઈ સોનુ બની જતું નથી ડાહ્યા પરીક્ષક માણસોના હાથમા આવતા વેત જ સોનાનો ઢોળ હોવા છતાં પણ તેઓ લોઢાને પારખી કાઢે છે તેવી રીતે અણ-જાણ માણસોને છેતરવા ગમે તેટલો ગુણનો ઓપ ચડાવવામાં આવે તો પણ ગુણવાન ડાહ્યા માણસો જાણી શકે છે કે આ ગુણનો ઓપ ચડાવવામાં આવેલો છે જેઓ સાચા ગુણવાન પુરુષો હોય છે તેમને પોતાના નામની સાથે વિશે-ષણો લગાડીને ઓપ ચડાવવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. સાચા ગુણ–સંપત્તિવાળા પુરુષોને બીજાની સેવા. સત્કાર અને પ્રશંસાની સ્પૃહા હોતી નથી જેઓ ઐહિક દૃષ્ટિ–ક્ષુદ્ર વાસનાવાળા હોય છે, તેઓને જ બીજાની પાસેથી પ્રશંસા તથા આદર–સત્કાર મેળવવો બહુ ગમે છે અને એટલા માટે જ તેઓ બીજાને ગમે તેવી રીતે વર્તે છે અને બોલે છે અને પોતાને સાચા ગુણસંપત્તિવાન ઓળખાવે છે, જેથી અણજાણુ જીવો આકર્ષાઇને તેમને વાસના તથા સ્વાર્થ પોષ-વાના સાધનોની સગવડતા કરી આપે છે; જેથી તેઓ ફુલાઈ જઇને પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. જેઓ ગુણ–સંપત્તિ મેળવવાની ચાહનાથી સાચા ગુણી પુરુષોના માર્ગને અનુસરે છે, તેઓ ગુણ–સંપત્તિ મેળવી શકયા હોય કે ન હોય તો પણ પોતાને ગુણ–સંપત્તિવાળા ઓળખાવવા માટે કોઈ પણ

પ્રકારનો પ્રયાસ કરતા નથી; કારણ કે તેમનામાં ક્ષુદ્ર વાસના કે સ્વાર્થ હોતો નથી અને તેથી કરીને તેઓ હાસીને પાત્ર બનતા નથી. જેઓ પોતે અવગુણી હોઇને ગુણ–સંપત્તિવાળા મહાન પુરુષોનું માન મેળવવાને તેમના માર્ગે વિચરવાનો ડોળ કરીને જનતાને છેતરે છે, તેઓ જાણે છે કે અમારામા આમાંની એકે વસ્તુ નથી; છતાં પોતે તેવા પ્રકારના વિશેષણોથી પોતાની પ્રશંસા કરીને પોતાની જાતને હાંસીનું પાત્ર બનાવે છે તે કાંઈ ડહાપણભરેલું કહી શકાય નહિ.

તાત્વિક દૃષ્ટિથી શૂન્ય જીવો સમજી શકતા નથી કે જે કાંઈ પ્રશંસા અને આદરસત્કાર કરાય છે તે જડસ્વરૂપ નામધારી દેહનો જ છે પણ આત્માનો નથી; કારણ કે વસ્તુ ન હોવા છતાં પણ બીજાની પાસેથી પ્રશંસા અને માનસત્કાર મેળવવાની ઉત્કંઠાવાળા માણસો પોતાના નામની સાથે એવા પ્રકારના વિશેષણો લગાડે છે કે જેને સાભળીને બીજા માણસો તે નામધારી દેહની પ્રશંસા તથા આદરસત્કાર કરે છે, કે જેની સાથે આત્માનો સ્વરૂપસંબંધ હોતો નથી, અને જો સંબંધ હોય તો આત્મા તેવા પ્રકારનો ગુણી થઇ જવો જોઈએ

આત્માનું માન કે અપમાન કરવા કોઇ સમર્થ નથી. આત્માએ જો પોતાના ગુણોનો વિકાસ કર્યો હોય તો બીજાઓ તેનું અપમાન કરવા ગમે તેટલો પ્રયાસ કરે તો પણ તેનું અપમાન થઈ શકતું નથી, અને જો દોષોથી ભરેલો હોય તો બીજા ગમે તેટલું માન આપે તો પણ માનનીય થઇ

શકતા નથી માન આપનાર નિ:સ્વાર્થી માણસો બીજાના ગુણોને જોઈ શકતા નથી, પણ બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી કાંઈક અનુમાન કરીને માન આપે છે અને સ્વાર્થી માણસો જેનાથી પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો હોય તેની પ્રશંસા કરીને માન આપે છે તેઓ બીજાની અવગુણવાળી પ્રવૃત્તિ જોવા છતાં પણ તેનાં વખાણ કર્યા વગર રહેતા નથી.

આત્મિક ગુણોનો વિકાસ કરવામાં બીજાનાં માન તથા પ્રશંસાની જરાયે જરૂર નથી સ્વતંત્રપણે પોતાનો વિકાસ સાધી શકાય છે જેમને બીજાના માન તથા પ્રશંસાની જરૂર જણાય છે તેઓ વિકાસ સાધવાના અધિકારી નથી આવા જીવો વિલાસપ્રિય અને ઇન્દ્રિયોના દાસ હોય છે. તેમનામા વિકાસના બાધક રાગદ્વેષની માત્રા અધિકતર હોય છે, અને અછતા ગુણોની પ્રશંસા સાંભળવાના ઉત્સાહી હોય છે, અને તેઓ પ્રશંસા કરનારમા ગમે તેટલા અવગુણ ભર્યા હોય તો પણ તેની પ્રશંસા કરીને બહુમાન આપે છે. જેમણે સાચી રીતે ગુણોનો વિકાસ કર્યો હોય છે તેઓ પ્રશંસાની જરાયે જરૂર રાખતા નથી. તેમની કોઈ પ્રશંસા કરે કે નિંદા કરે, કોઇ માન આપે કે અપમાન કરે તેમના ઉપર સમભાવ ધારણ કરનારા હોય છે. તેઓ પોતાના નામની સાથે કોઇ પણ પ્રકારના અનુચિત વિશેષણો લગાડતા નથી; કારણ કે તેમનામાં ક્ષુદ્ર વાસનાઓનો અભાવ હોવાથી અણજાણ જીવોને ફસાવવા માયાજાળ પાથરવાની તેમને આવશ્યકતા રહેતી નથી. તેમનામાં સાચી જ્ઞાનશક્તિ હોવાથી

જડસ્વરૂપ નામધારી દેહની પ્રશંસા કરાવી આત્માનું અનિષ્ટ કરતા નથી; કારણ કે તેઓ સાચી રીતે જાણે છે કે નામધારી દેહની પ્રશંસા તથા માન–પ્રતિષ્ઠાનુ પરિણામ છેવટે દેહ બળી જતાં શૂન્ય જ આવે છે.

જેવી રીતે સાચા ગુણ મેળવીને પરલોકમાં જનાર આત્માની પ્રશંસા તથા બહુમાન થાય છે તેવી રીતે નામધારી દેહની પ્રશંસા તથા બહુમાન કરાવી પરલોકમાં જનારની અવજ્ઞા થાય છે પણ આદર થતો નથી માટે જ જ્ઞાનવાન પુરુષો આત્મિક ગુણોનો વિકાસ કરવાનો જ પ્રયાસ કરે છે પણ અછતા ગુણોનો ઓપ ચડાવવાનો આદર કરતા નથી.

માયાવી બન્યા વગર માન મેળવવાની ઇચ્છા પાર પાડી શકાય નહિ ધની તરીકે માન મેળવવા ધનવાનનો, જ્ઞાની કહેવરાવવા જ્ઞાનવાનનો, વિદ્વાન કહેવરાવવા વિદ્વત્તાનો ડોળ–આડંબર કરવો પડે છે, જેમાં અણજાણ માણસો ફસાઇને પ્રશંસાપૂર્વક માન આપે છે, જેને મેળવીને તે વસ્તુઓના દરિદ્રી માણસો ગર્વિષ્ઠ બને છે જેથી કરીને તેમનો આત્મા ભવાંતરમા સાથે લઇ જવા કાંઈ પણ મેળવી શકતો નથી. અને નામની ઉપર ચડાવેલો ઓપ દેહને દેવતામાં મૂકતાં વેંત ઊડી જાય છે.

માની પુરુષો વિલક્ષણ પ્રકૃતિવાળા હોય છે તેઓ દોષોથી ભરેલા સ્વાર્થી પુરુષોને ઘણા ઉપયોગી નીવડે છે; કારણ કે ક્ષુદ્ર પ્રકૃતિવાળા સ્વાર્થી પુરુષો અનુચિત અવળા

કાર્યો કરીને સભ્ય–ગુણી જનસમુદાયમાં પોતાની ગુણવાન તરીકેની છાપ બેસાડવા માટે માનીઓની પ્રશંસા કરી તેમની સહાનુભૂતિ મેળવે છે અને પોતાના પક્ષકાર તરીકે ઊભા રાખે છે કોઇક પ્રસંગે, અનુચિત કાર્ય કરી બેસતાં સભ્ય સમાજ તેને જ્યારે વખોડે છે ત્યારે માની પુરુષો તેનુ અપકૃત્ય જાણવા છતાં પણ તેનો પક્ષ લઇને સભ્ય જનસમુદાય સાથે ઝઘડે છે, તેથી કરી આવા માની પુરુષો સભ્ય–ગુણવાન સમાજમાં પોતાની પ્રમાણિકતા ગુમાવી બેસે છે; કારણ કે તે અવગુણી માણસનો પક્ષ તાણે જાય છે

માની માણસમાં સેવાભાવ હોતો નથી તે બીજાને પોતાની સત્તામા રાખીને સ્વામી બનવાના વિચારવાળો રહે છે; જેથી કરીને તે કોઇની પણ સાચી શિખામણનો આદર કરતો નથી તે ભાગ્યે જ સાચી વસ્તુનો ગ્રાહક હોય છે, કારણ કે તેની અંદર કદાગ્રહની માત્રા અધિકતર હોવાથી પોતાનું અણજાણપણું કે ભૂલ સુધારતો નથી તે પોતાની સમજણ પ્રમાણે દરેક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે કાર્ય ઠીક થાય છે કે કેમ તે વિષે ડાહ્યા માણસોની સલાહ લેતો નથી. પોતે ભૂલતો હોય ને કદાચ કોઇ તેને સુધારવાની સૂચના કરે તો તે ખોટી દલીલો કરીને તેના કથનની અવગણના કરે છે; જેથી કરીને તે સાચા અને સારા કાર્યોથી વંચિત રહે છે. તેની ભૂલ કાઢવા જતા અનેકની અછતી ભૂલો–બતાવીને જનતા આગળ પોતાની પ્રવૃત્તિને સાચી બતાવવા પ્રયાસ કરે છે અને એટલા માટે તે કોઇ પણ ગુણ મેળવવાનો અધિકારી બની શકતો નથી

સત્યાસત્ય વિવેક

૫૬

સંસારમા માનવીને દેહ ઉપરથી મમત્વભાવ ઓછો કરીને દસ પંદર દિવસ આહારનો ત્યાગ કરવો જેટલો મુશ્કેલ છે તેનાથી પણ હજારગણી મુશ્કેલી સત્ય બોલવામાં નડે છે જ્યા સુધી માનવીમા માન તથા સ્પૃહા રહેલાં હોય છે ત્યાં સુધી તે સત્ય બોલી શકતો નથી પ્રથમ તો સત્યનુ સાચું સ્વરૂપ જાણવું ઘણુ જ કઠણ છે, અને વસ્તુને સાચી રીતે જાણ્યા વગર સાચું બોલી શકાતું નથી અજ્ઞાની જીવ જગતને પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે સમજીને સત્ય બોલવાનો દાવો કરે છે, પણ તે બધુંયે વ્યર્થ છે; કારણ કે સત્ય બોલનારે પ્રથમ તો સંસારમાં સત્ તથા અસતનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણવું જોઈએ. સંસારમાં એક આત્મા જ સત્ છે, બાકીનું બધુયે અસત્ છે. આત્મા સિવાયનું જડ જગત ક્ષણવિનશ્વર છે અને આત્મા ત્રણે કાળમા એક સ્વરૂપે વિદ્યમાન રહેવાવાળો હોવાથી સત છે; માટે આત્માને ચૈતન્યસ્વરૂપ જાણી સમજીને અને જડને સડણપડણ સ્વભાવવાળું જાણીને બોલવાથી સત્ય બોલી શકાય છે.

સ્વાર્થી તથા સ્પૃહાવાળો માણસ સાચું બોલી શકતો નથી, કારણ કે સંસારમાં સ્વાર્થ તથા સ્પૃહા જડ વસ્તુને આશ્રયીને થાય છે. જ્યાં સુધી માનવી એમ સમજતા હોય કે જડ જગતની ઉપાસનાથી આત્માને શાંતિ તથા સુખ મળી શકે છે ત્યાં સુધી તે સાચું જાણે છે એમ કહી શકાય નહિ. અને સાચું જાણ્યા વગર સાચુ બોલી શકાય જ કેમ? મિથ્યા બોલવાનુ કારણ જ મિથ્યા જ્ઞાન છે. જેને સ્વાર્થ અને સ્પૃહા કહેવામાં આવે છે તે મિથ્યા જ્ઞાનીઓમાં જ મળી આવે છે, સમ્યગ્ જ્ઞાનીઓમા હોતાં નથી. મિથ્યા જ્ઞાન જડાસક્તિનુ કારણ છે. જડાસક્તિ તે અજ્ઞાનતાનું લક્ષણ છે આવો એક અણજાણ માણસ સાચુ કેવી રીતે બોલી શકે? સમ્યગ્જ્ઞાન વગર કેવળ આંખથી જોઈને કે કાનથી સાંભળીને જે સાચું બોલવાનો દાવો કરે છે તે ભૂલે છે. જેમકે: ઉનાળાના દિવસોમા રેતાળ પ્રદેશમા જે મૃગતૃષ્ણા દેખાય છે અર્થાત્ પાણી ભર્યું હોય તેવો પ્રદેશ દેખાય છે, જેને જોનાર જળાશય કહે છે પણ તે જળાશય હોતું નથી; માટે તેનુ બોલવું સાચુ નથી, કારણ કે તેનું જાણવુ સાચું નથી જેણે ધતૂરો પીધો હોય તે બધી વસ્તુઓ પીળી જોવાનો અને કહેવાનો, તેવી રીતે મોહનીયના નશાવાળો પણ બધી યે વસ્તુને વિપરીત જ જાણવાનો અને બોલવાનો. જેવુ જોયું હોય તેવું કહેનાર મિથ્યા જ્ઞાની જીવ અજ્ઞાની જનતામાં ભલે સત્ય વક્તા કહેવાય પણ જ્ઞાની-પુરુષોની દૃષ્ટિમાં તો તે મિથ્યાભાષી જ કહી શકાય છે; કારણ કે વિપરીત બોધવાળાનો પ્રયાસ વિપરીત હોવાથી

તેનું પરિણામ વિપરિત આવે છે. જેનું પરિણામ વિપરીત આવે તે સાચુ કેવી રીતે કહી શકાય? જગતે માની રાખેલ સાચું બોલવાથી જગતનો વ્યવહાર જાળવી શકાય ખરો, પણ વાસ્તવિકમાં પરમાર્થ દૃષ્ટિથી સાચું ન હોવાથી આત્મ-વિકાસમાં બાધકર્ત્તા થઈ પડે છે પુદ્‌ગલાનંદી—અજ્ઞાની જગતમા સત્ય વક્તાનુ બિરુદ ધારણ કરનાર, વિકાસની વાટે વળેલા આત્માનંદી પુરુષોમા પ્રમાણિકપણું મેળવી શકતા નથી, કારણ કે અજ્ઞાની અને જ્ઞાનીનો માર્ગ જુદો હોવાથી જે અજ્ઞાનીને ગમે તે જ્ઞાનીને ન ગમે અજ્ઞાની દેહને આત્મા કહે ત્યારે જ્ઞાની દેહથી જુદો ચેતનવાળાને આત્મા કહે આમ બેઉનો મતભેદ પડે એટલે અજ્ઞાનીની સાથે જ્ઞાની ન ભળે બેઉનું જાણવું, માનવું અને બોલવું જુદું જ હોય છે: વસ્તુથી અણજાણ જીવો અજ્ઞાનીના બોલવાને સાચું માને ત્યારે વસ્તુને ઓળખનારા જ્ઞાની કહે છે તે સાચું છે એમ માને તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં જ્ઞાનીઓનું કહેવુ સાચુ કહી શકાય કે જેને તાત્ત્વિક સત્ય કહેવામાં આવે છે જેનું બીજું નામ લોકોત્તર સત્ય છે આવુ સાચુ તો ઉચ્ચ કોટિના મહાપુરુષો બોલી શકે છે સંસારમા જેવુ જણાય તેવું બોલનારને જે સત્યવક્તા કહેવામાં આવે છે તે લૌકિક સત્યને અનુસરીને છે આવું સાચુ બોલનારાઓ પણ ઘણા જ થોડા હોય છે

ક્રોધી. લોભી, ભયભીત અને મશ્કરી કરનાર સાચુ બોલી શકતા નથી ક્રોધી માણસને ક્રોધ આવે છે ત્યારે ભાન ભૂલીને જૂઠુ બોલે છે સામેના માણસને દુઃખી કરવા

અછતા દોષો બોલે છે લોભી માણસ પણ મળેલી વસ્તુ સાચવવા અને નહિ મળેલી વસ્તુ મેળવવા સાચું બોલતો નથી ભયભીત થયેલો માણસ ભયમાંથી છૂટી જવા જૂઠું બોલે છે મશ્કરી કરનારાઓ જૂઠું બોલ્યા વગર મશ્કરી કરી શકતા નથી આ ચાર કારણોને લઇને માણસો લૌકિક સત્ય પણ બોલતા અચકાય છે.

માન તથા સ્વાર્થ સત્યના પૂર્ણ વિરોધી છે. બીજાની પાસેથી માન મેળવવાની લાલસાવાળા અસત્યનો ઉપયોગ કરે છે કેવળ બોલવામાં જ સત્યનો ઉપયોગ થઇ શકતો નથી, પણ વિચારવામાં અને વર્તવામાં પણ સત્યનો ઉપયોગ થઇ શકે છે. સાચુ બોલવું, સાચુ વિચારવું અને સાચું વર્તવું; આ પ્રમાણે મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારો સાચાયે હોય છે અને જૂઠાયે હોય છે સાચું કે જૂઠું બોલાય તેને તો મોટો ભાગ સારી રીતે સમજી શકે છે; પણ સાચુ વિચારવું અને સાચુ વર્તવું તેને તો સમજુ માણસો જ સમજી શકે છે સાચું વર્તવું એટલે પોતે જેવી સ્થિતિના હોય તેવી રીતે બહાર દેખાવું. કંગાલ હોવા છતાં શ્રીમંતાઇનો ઠાઠ રાખવો, મૂર્ખ હોવા છતા વિદ્વાનનો ડોળ કરવો અર્થાત્ પોતાની પાસે જે વસ્તુ ન હોય તે દેખાડવાનો ડોળ કરવો તે એક પ્રકારનું જૂઠું વર્તન કહેવાય છે, કે જેને માની, પ્રશંસાપ્રિય માણસો ચાહે છે અને હમેશાં રાખે છે

બધાય સ્વાર્થ કરતાં માણસને પ્રશંસા મેળવવાનો સ્વાર્થ ઘણો હોય છે, માટે તેને બીજાની પાસેથી પોતાનાં વખાણ

કરાવવા જૂઠું બોલવાની અને જૂઠું વર્તવાની બહુજ જરૂર રહે છે માણસોને મનગમતા પણ તેમનાથી નહિ બની શકે તેવા કામોને મેં ઘણી સહેલાઇથી અને ઘણી વખત કરી નાખ્યા—એવું કહીને હોશિયારી બતાવે છે અને તેવા કામો કરનારનો ખોટો ડોળ કરે છે, જેથી માણસો તેના વખાણ કરે છે, જેને સાભળીને પોતે રાજી થાય છે. થોડું ભણ્યા હોય અથવા બિલકુલ ન ભણ્યા હોય, થોડું ધન હોય, થોડુ બળ હોય વગેરે વગેરે વસ્તુઓ થોડી હોવા છતાં પણ વિશેષ પ્રમાણમા હોવાનુ જણાવવાને જૂઠું બોલે છે અને જૂઠું વર્તન કરી દેખાડે છે. જેને લઈને બીજાઓ તેના વખાણ કરે છે કે જે સાભળીને તે ફુલાય છે, પણ તે વખાણ તથા રાજી થવું બન્ને જૂઠાં છે; કારણ કે માણસ જેના વખાણ કરે છે તે તેની પાસે નથી એટલે વખાણવું એ પણ જૂઠું છે અને રાજી થવું એ પણ જૂઠું છે. આવી રીતે જૂઠું બોલનાર તથા જૂઠુ વર્તનારના વિચારો ક્યાથી સાચા હોઇ શકે ? બોલવું અને વર્તવું સાચું ત્યારે જ કહી શકાય કે જ્યારે વિચારો સાચા હોય; કારણ કે સાચા વિચાર વગર સાચું બોલી શકાય નહિ જેમ જૂઠા વિચારથી સાચા વર્તનનો ડોળ કરી શકાય છે તેવી રીતે જૂઠા વિચારથી સાચું બોલવાનો ડોળ કરી શકાતો નથી. સસારમા બોલ્યા પ્રમાણે વર્તનારને સત્યવક્તા કહે છે, પણ વિચાર સાચા છે કે જૂઠા તે તરફ ધ્યાન અપાતું નથી. સ્થૂલ બુદ્ધિવાળા વર્તનને અનુસરીને બોલવામાં જ સાચાજૂઠાનું માપ કાઢે છે, પણ વિચારનું માપ કાઢી શકતા નથી જેવી રીતે વચનનો અને કાયાનો

વ્યાપાર પ્રત્યક્ષ થઇ શકે છે તેવી રીતે મનના વ્યાપાર પ્રત્યક્ષ થઇ શકતા નથી. પણ બોલવા પ્રમાણે વર્તવાથી સાચા વિચારનુ અનુમાન કરી શકાય છે. જો બોલવા પ્રમાણે ન વર્તે તો તેના વિચારો જૂઠા છે એમ અનુમાન કરી શકાય છે સાચા વિચારોથી કદાચ સાચું ન વર્તી શકાય પણ સાચું તો બોલી શકાય છે સાચું અથવા તો જૂઠું બોલવાનો કે વર્તવાનો આધાર વિચારો ઉપર રાખી શકાય છે જે બોલવામા કે વર્તવામા વિચારો ભળે તે સાચું અને ન ભળે તે જૂઠું.

જેને માયા કહેવામા આવે છે તે પણ આ અસત્યનું જ રૂપાંતર છે અર્થાત મનમા કાઇ બીજુ અને બોલવામાં તથા વર્તવામા કાઇ બીજું. તે જ માયા છે કે જેને અસત્ય કહેવામા આવે છે માયા વગર અસત્ય બોલી શકાતું નથી અથવા વર્તી શકાતુ નથી. બોલવા પ્રમાણે વર્તવા ઉપરથી તેના સાચા વિચારોનુ અનુમાન કરીને આ સાચુ બોલે છે એમ કહેવામા આવે છે ખરું, પણ બહારથી પરમાર્થ દષ્ટિ દેખાડીને જો સ્વાર્થ પોષવામાં આવતા હોય તો તે વિચારો બોલવા તથા વર્તવામાં ન ભળવાથી જૂઠા છે અને એટલા માટે તેનુ બોલવુ તથા વર્તવું પણ જૂઠું છે. વર્તનને અનુસરીને વિચારમા સાચા જૂઠાપણું કહી શકાય પણ વિચારને અનુસરીને વર્તનમાં સાચાજૂઠાપણું કહી શકાતું નથી, એટલે કે વિચાર પ્રમાણે વર્તવુ તે સાચુ અને વિચારથી વિપરીત વર્તવું તે જૂઠું. કોઇ વસ્તુ મેળ-વવાના સ્વાર્થગર્ભિત વિચારો હોય અને તેજ પ્રમાણે

વર્તનમાં પણ સ્વાર્થ તરી આવતો હોય તો તે સાચું કહેવાય એવી રીતે કોઇ પણ ખરાબ કાર્ય કરવાના વિચારો હોય અને વર્તનમાં પણ ખરાબ કાર્યની છાયા પડતી હોય તો તે સાચું કહી શકાય વિચારમાં સ્વાર્થ હોય અને વર્તનમાં પરમાર્થનો ડોળ કરવામાં આવતો હોય તો તેને જૂઠું કહેવામાં આવે છે. આવું વર્તન કરનાર માયાવી પણ કહેવાય છે બોલવામાં તો વિચાર પ્રમાણે બોલી પણ શકાય છે, કારણ કે બોલતાં પહેલાં બીજાને સંભળાવવાને માટે વિચારમાં બધું ગોઠવીને જ માણસ બોલે છે. વિચારમાં ગોઠવ્યા વગર કાંઇ પણ બોલી શકાતું નથી. જૂઠુ બોલવાને માટે પણ જૂઠા વિચારો કરવા પડે છે, અને એટલા માટે જ વિચાર પ્રમાણે બોલવાનું કહેવાય છે. વિચારથી ભિન્ન બોલી શકાતું નથી છતાં તેમા સાચાજૂઠાનું અંતર વર્તન જ પાડે છે. વિચાર પ્રમાણે બોલવામાં માયા પણ હોતી નથી, તો પણ બોલ્યા પ્રમાણે ન વર્તવાથી જૂઠું કહેવાય છે વિચાર પ્રમાણે બોલીને પોતાનું વર્તન પણ તેવું હોય તો તે પણ સાચું કહેવાય છે. તાત્પર્ય કે—મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારની એકતાનું નામ સત્ય છે. એ ત્રણેમાંથી એકનું પણ વિપરીતપણું હોય તો તે જૂઠું કહેવાય છે.

તત્ત્વને જાણનારા મહાપુરુષો પણ વિચાર પ્રમાણે બોલવાનું કહે છે. તેમનું માનવું છે કે જ્યારે માણસ કોઇ પણ પ્રકારના વિચારો કરે છે ત્યારે અંતરજલ્પ થાય છે અર્થાત્ જ્યારે માનવી એવો વિચાર કરે કે મારે પ્રભુભક્તિ

કરવી છે ત્યારે આ બધા યે અક્ષરોનો તેના ઘટમાં ઉચ્ચાર થાય છે. આ ઉચ્ચારને બીજો માણસ સાંભળી શકતો નથી, તો પણ પોતે તો સાંભળી શકે છે. આવી રીતે વિચાર પ્રમાણે વર્તવાનો નિયમ નથી વિચારથી જુદું પણ વર્તી શકાય છે, તેવી રીતે બોલી શકાતું નથી કોઈ માણસ આગળ કોઈ બીજી વ્યક્તિ વિષય સેવવાની વાત કરે તો તે વચનથી તિરસ્કાર કરીને વર્તનમા ગ્લાનિ દેખાડે છે, છતાં તેના વિચારો તો વિષય સેવવાના હોય છે, એટલે બીજી વ્યક્તિની પરોક્ષમાં વિચાર અનુસાર જ વર્તે અને પોતાના અંગત માણસ આગળ વચનથી વિષયની પુષ્ટિ કરે તો બીજા માણસ આગળ બતાવેલાં વચન અને વર્તન બન્ને જૂઠાં છે, પણ પરોક્ષમા તો વિચાર પ્રમાણે વર્તવાથી અને બોલવાથી સાચાં છે, કારણ કે સાચાજૂઠાનું સ્વરૂપ બારીકાઈથી તપાસીએ તો બીજી વ્યક્તિના જાણવા પ્રમાણે તેની રૂબરૂમાં કે તેની પીઠ પાછળ એકસરખી રીતે વર્તવું અને બોલવું તે સાચું, અને તેની પરોક્ષમાં વિપરીત વર્તવું અને બોલવું તે જૂઠું

જે માણસો માન-પ્રતિષ્ઠાને ચાહે છે તેઓ ભાગ્યે જ સાચું બોલી શકે છે અને વર્તી શકે છે; કારણ કે જે વસ્તુનું માન મેળવવું છે તે વસ્તુ તેનામાં હોતી નથી માટે જ તેને બીજા પાસે જૂઠું બોલી આડંબર કરવો પડે છે. જેઓ બીજાની પાસે જૂઠું માન મેળવવાની લાલસાવાળા હોય છે તેઓની મનોદશા બહુ જ દીન અને કંગાલ હોય છે; કારણ

કે તેમને બીજાની અત્યંત ખુશામત કરવી પડે છે માની માણસને પોતાનુ બોલેલું જૂઠું જણાય તોય તેને સાબિત કરવાને બીજાં ઘણાં જૂઠા બોલવા પડે છે જૂઠું સાચાથી સાબિત થઈ શકતુ નથી, પણ તે જૂઠાથી જ સાબિત થઇ શકે છે જૂઠો માણસ જ કદાગ્રહનો આશ્રિત થઇ શકે છે, પણ સાચો થઇ શકતો નથી. માની માણસો અવશ્ય કદાગ્રહી હોય છે જેઓ બુદ્ધિમત્તા અને વિદ્વત્તાનું અભિમાન ધરાવે છે તેમની અંદર અસહિષ્ણુતા હોવાથી કોઇ માણસ સાચી રીતે વસ્તુનુ વર્ણન કરતો હોય તો તેને જૂઠું ઠરાવવા પોતે જૂઠાનો ઉપયોગ સારી રીતે કરે છે.

સરળતા વગર સાચું બોલી શકાય નહિ, અને તે સરળતા કહેવાતા વિદ્વાનો અને બુદ્ધિશાળીઓમાં ભાગ્યે જ નજરે આવે છે, કારણ કે તેમને પોતાની પ્રશંસા બહુ ગમે છે અને પ્રશંસાપ્રિય માણસ સરળ હોતા નથી. જૂઠું બોલ્યા વગર પોતાના મોઢે પોતાની પ્રશંસા થઇ શકે નહિ. કદાચ પ્રશંસા કરવામાં કંઈક સાચું હોય તો પણ જૂઠુ મિશ્રણ થયા વગર રહેતુ નથી. જો કે પરિણામ સાચુ ન આવતું હોય તો પણ કહેવાતો વિદ્વાન અને બુદ્ધિશાળી માનહાનિના ભયથી અણજાણ બાબતોમા જૂઠી રીતે માથું મારે છે તેમની કોઇ સલાહ લે અથવા કાંઇ પ્રશ્ન પૂછે તો બુદ્ધિમત્તા અને વિદ્વત્તામાં ઊણપ ન આવવા દેવા માટે જૂઠાનો ઉપયોગ કરે છે.

સંસારમાં વિશ્વાસઘાતી મહાપાપી કહેવાય છે. સાચું

બોલતા શીખ્યા વગર વિશ્વાસઘાતના મહાપાપથી બચી શકાતું નથી. ઘણુખરા માણસો કહેવાતા બુદ્ધિશાળીઓ, વિદ્વાનો અને જ્ઞાનીઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા હોય છે. તેમની પાસેથી માન મેળવવાને અને ક્ષુદ્ર વાસનાને પોષવાને જૂઠું બોલીને અને વર્તીને વિશ્વાસઘાત કરે છે ઠગાઇ કરનારાઓ જૂઠું બોલવામાં બહુ હોશિયાર હોય છે. આ ઠગાઇ પણ વિશ્વાસઘાતનું રૂપાંતર છે; કારણ કે વિશ્વાસ રાખ્યા વગર ઠગી શકાતું નથી. બીજો માણસ વિશ્વાસ રાખે તો જ તેને ઠગી શકાય છે.

માણસ પ્રમાણિકપણાને ચાહે છે; પરંતુ સાચું બોલવાની દરિદ્રતા દૂર કરવાને પ્રયાસ કરતા નથી અને તેથી કરીને જૂઠાણાનો આશ્રિત, ઠગ અને વિશ્વાસઘાતી પ્રમાણિકપણું મેળવી શકતો નથી. અણજાણ દુનિયા ભલે તેને પ્રમાણિક માને પણ જાણીતા માણસોમાં તો અપ્રમાણિકપણાનું ફળ મેળવે છે. જૂઠું બોલનાર અને વર્તનારને ઓળખવા છતાં અપ્રમાણિક માણસો અંગત સ્વાર્થને લઇને પ્રમાણિકપણાનું માન આપે છે, તેથી કાંઇ તે પ્રમાણિક બની શકતો નથી, અને અપ્રમાણિક માણસો પાસેથી પ્રમાણિકપણાનું માન મેળવી રાજી થવું તે એક મૂર્ખતા છે.

સાચું બોલવા માત્રથી કાંઇ આત્મવિકાસ કે શ્રેય થઇ શકતું નથી, કારણ કે સાચું દોષમિશ્રિત અને ગુણમિશ્રિત એમ બે પ્રકારનું છે. દોષમિશ્રિત સત્ય ભાગ્યે જ કોઇ બોલે છે, અને જે બોલે છે તે વસ્તુતત્ત્વના જાણવાની બુદ્ધિ વગરના

હોય છે ગુણમિશ્રિત સત્ય બોલતાં ગુણી માણસો શરમાય છે. ચોરીના વિચારવાળો માણસ ચોરી કરીને પોતાને ચોર-પણે બોલીને જણાવે છે તે સાચું બોલે છે છતાં સાચાનું ફળ જે આત્મશ્રેય છે તે મેળવી શકતો નથી તેવી રીતે ઠગવાના વિચારવાળો બીજાને ઠગીને પોતાને ઠગપણે બોલીને જણાવે છે તોય તે શ્રેય સાધી શકતો નથી, કારણ કે આ સાચું દોષમિશ્રિત છે બુદ્ધિની નબળાઈને લઈને આ મહત્ત્વનાં કાર્યો છે એવી સમજણથી બીજા પાસેથી મહત્ત્વ મેળવવાને પોતાની વૃત્તિ, વર્તન અને વચનને સાચી રીતે જણાવે છે અને જેઓ આવા કાર્યોને હલકા માને છે તેઓ તો હલકા બનવાના ભયથી સાચી રીતે જણાવી શકતા નથી ઉત્તમ આચારવિચારવાળા ગુણવાન પુરુષો પોતાને ગુણીપણે બોલી જણાવતા શરમાય છે તેમના વર્તન અને વિચાર સંબંધી કોઈ પૂછે તો જ તે નમ્રતાથી સાચી રીતે જણાવે છે. અવળા કૃત્યો કરનારા દોષિત માણસો માનહાનિના ભયથી સાચુ બોલી શકતા નથી અને જેઓ સાચું બોલવાનુ સાહસ કરે છે તેઓ બુદ્ધિમત્તા, વિદ્વત્તા કે બીજી કોઈ પણ પ્રકારની કળાથી જનતામાં માન મેળવેલું હોવાથી તેઓ માનહાનિનો ભય રાખતા નથી; કારણ કે પ્રથમથી જ કેટલાક માણસો તેના પક્ષપાતી હોવાથી દોષિત જણાતા છતાં પણ તેના ગુણ ગાયા કરે છે. જૂઠું બોલ્યા વગર પોતાના દુષ્કૃત્યો સંતાડી શકાતા નથી માટે માનવીઓને જૂઠો આડંબર કરવો પડે છે. જ્યાં આડંબર હોય છે ત્યાં સાચાનો આદર ભાગ્યે જ થાય છે; કારણ કે આડંબર અસત્યનું રૂપાંતર

છે. અછતી વસ્તુને દેખાડવી તે આડંબર કહેવાય છે આવી રીતે માનવીઓ જૂઠું બોલવાને ટેવાઈ ગયેલા હોવાથી સાધારણ બાબતમાં પણ સાચું બોલી શકતા નથી.

ઘણાખરા માણસોને પોતાની મોટાઈ અને બીજાની હલકાઈ ગમે છે જો સાચુ બોલવામાં પોતાની મોટાઈ જળવાતી હોય તો સાચુ બોલતા અચકાતા નથી, પણ જો તેમને હલકાઇ સમજાય તો જૂઠું બોલવાના. જૂઠું બોલ્યા વગર બીજાની પાસેથી મોટાઈ મેળવી શકાતી નથી. અણજાણપણે અથવા જાણતા છતાં સ્વાર્થને લઈને બીજો માણસ પ્રશંસા કરીને મોટાઇ આપતો હોય અને પ્રશંસા કરાયેલા ગુણો તથા તેવી સ્થિતિ પોતાનામાં ન હોય તો અટકાવી શકતો નથી, અને પોતે રાજી થાય છે. અને જો પોતાનામાં કોઇ પણ તેવા પ્રકારના અવગુણો હોય અને સામેનો માણસ વખોડે તો તેને તરત અટકાવી દે છે આ પ્રમાણે જેઓ સાચું સાંભળવાને પણ રાજી નથી, તેઓ સાચુ કેવી રીતે બોલી શકે ? બીજાની જૂઠી રીતે કરવામાં આવતી હલકાઇને પોતે ખુશીથી સાંભળે પણ પોતાની સાચી રીતે કરવામા આવતી હલકાઇને સાંભળી શકતો નથી, પણ જૂઠી રીતે કરાયેલી પ્રશંસાને સાંભળે છે. તાત્પર્ય કે—આવા માણસોને જૂઠું બોલવું ગમે છે અને જૂઠું સાંભળવું ગમે છે

દ્વેષબુદ્ધિવાળા ઇર્ષાળુ માણસો પણ સાચુ બોલી શકતા નથી; કારણ કે એવા માણસો બીજાની સાચી પ્રશંસા સાભળી

શકતા નથી, એટલે તેમનામાં જૂઠા હોવાનો આરોપ કરે છે. આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સંસારને તપાસીએ તો માણસોમાં અનેક પ્રકારે જૂઠું બોલવાનો પ્રચાર થઇ રહ્યો છે. ઘણા જ થોડા પ્રમાણમાં માણસો સાચું બોલનારા જણાય છે. જ્યારે વ્યાવહારિક સાચું બોલવામાં ઘણી જ અછત જણાય છે, તો પછી પારમાર્થિક સત્ય બોલવામાં તો હજારોમાં ભાગ્યે જ એકાદ નીકળી આવશે અને પારમાર્થિક સાચું બોલ્યા વગર વિકાસ સાધી શકાય નહિ.

વિકાસનું કિરણ

૫૭

છૂટી જઇ પૂર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવાના એક જ આશયવાળું માનવજગત વધારે ને વધારે બંધાવાના કારણોની જ દિશામાં ગમન કરીને પોતાને એમ માની લે કે હું મુકાઇ ગયો તે એક મુક્ત બની પૂર્ણ વિકાસી આત્માઓની દૃષ્ટિમાં ખોટુ સ્વપ્ન સેવી રહ્યો છે. સાચી સ્વતંત્રતા–સાચા વિકાસમાં મનની માન્યતા તે વિકાર છે, અને તે વિકાર વિકાસમાં હોય જ નહિ આત્મશ્રેય માટે કોઈ પણ દિવસ મુકરર કરેલો નથી ગમે તે દિવસે પરિણામની શુદ્ધિથી આત્મશ્રેય સાધી શકાય છે; છતાં માનવીઓની અપૂર્ણતાના અંગે શ્રેયસાધક દિવસોને ભેદભાવમાં સ્થાન આપ્યું છે અને તે પણ પોતપોતાને જ અનુસરવાની બુદ્ધિથી જેણે જે દિવસ મુકરર કર્યો હોય તેની બુદ્ધિ અને માન્યતા તે જ દિવસ શ્રેયમાં સાધક માને છે, અન્ય નહિ. અસ્તુ! એમ રહો; પણ શ્રેય સાધો. અશ્રેયના કારણુ રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાનને સ્થાન ન આપો આવું સ્પષ્ટ હોવા છતાં શ્રેયના નામે અશ્રેયનો આદર કરનાર આત્માઓ બહુ જ અંધકારમાં આથડી રહ્યા છે.

જ્યાં સુધી ક્ષમા નથી જડતી ત્યા સુધી અજવાળાની દિશાથી પરાઙ્મુખ જ કહી શકાય; તો પછી અજવાળામાં ચાલનાર કેવી રીતે કહી શકાય? અજવાળા વગર તો અનંતો કાળ આથડતો ગયો પણ, સ્થાન મળ્યું નહિ, તેમજ ઓળખ્યું પણ નહિ.

ક્ષમા એટલે? સહન કરવું. આ સહન કરવું તે કેવળ અશુભના ઉદય માટે પણ હોય છે. શુભના ઉદયથી મળેલા પૌદ્ગલિક સુખના સાધનો જોઇને મનુષ્ય ઘણો હરખાય છે, ઘણો મદગ્રસ્ત થાય છે, ઘણો ક્રોધી થાય છે, ઘણો કામી થાય છે, ઘણો અન્યાયી થાય છે, ઘણો લોભી થાય છે, ઘણો માની થાય છે, ઘણો નિર્દય થાય છે. આ બધું શાનુ પરિણામ? અક્ષમા—અસહિષ્ણુતાનુ. અશુભના ઉદયથી થતા અનિષ્ટ પ્રસંગો જેવા કે: રોગ, શોક, દરિદ્રતા, પ્રતિકૂળતા, અપયશ આદિ સુવિદિત જ છે. કે જેને માનવીઓ ન સહન કરવાથી આ લોકમાં વેર, વિરોધ, અશાંતિ આદિ ફળોને મેળવે છે ને પરલોકમાં દુર્ગતિની યાતનાઓ ભોગવે છે

પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોને ઉદયભાવમાં પણ માનવીને ક્ષમા સહન કરવાની અતિ આવશ્યકતા રહે છે. જેઓ વિષયો-ને સહન કરી શકતા નથી અને વિકળ થાય છે તેઓની ઉભય લોકમાં માઠી દશા થાય છે.

ક્ષમા એટલે કર્મોના ઉદય માત્રને સહન કરવું લેશ માત્ર પણ વિકૃતિ ન થવા દેવી. આવી ક્ષમાથી નિર્જરા થાય છે. કર્મનો ક્ષય થાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે કર્મથી છૂટવાનો કેવળ એકજ માર્ગ છે અને તે ક્ષમા છે.

પ્રસંગો અને સંજોગોને તેમજ વિકારી જગતની પ્રવૃત્તિને જ્યાં સુધી સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું નથી, સહન કરતાં શીખ્યા નથી ત્યાં સુધી ધર્મ કરીએ છીએ અથવા કર્યો છે; તત્ત્વબોધ કરીએ છીએ અથવા કર્યો છે એમ કહી શકાય જ નહિ.

સાચી સહનશક્તિ પ્રગટ થયેલી ત્યારે જ કહી શકાય કે જ્યારે પ્રતિકૂળ સંયોગો કે સંબંધોનું સ્મરણ પણ ન થાય; તેમજ સ્ફુરણા પણ ન થાય, કારણ કે સ્ફુરણા જ સકળ સંસારનું ઉપાદાન કારણ છે. બહારથી ગમે તેવી પ્રવૃત્તિમાં રહ્યા છતાં તે સમયની સ્ફુરણા જ ભાવી સંસારની વ્યવસ્થા બતાવે છે તમે વાંચ્યું હશે અથવા તો વાતો સાંભળી હશે કે: "एकोऽहं बहु स्याम्" આ સ્ફુરણા જ જગતનું ઉપાદાન કારણ બની છે અર્થાત્ સ્ફુરણામય પ્રભુથી સંસારની ઉત્પત્તિ થઈ છે સ્ફુરણામય પ્રભુ તે જગત અને સ્ફુરણાવિહીન પ્રભુ તે પ્રભુ આમ સબળ અને નિર્બળ આત્મા બે સ્વરૂપમાં વહેંચાઇ ગયા છે. જ્યાં સ્ફુરણા નથી ત્યાં કેવળ આત્મસ્વરૂપ જ છે નિર્વિકલ્પ સ્ફુરણાવિહીન સમાધિ તે જ વાસ્તવિક ધર્મ અને તે જ પોતે આત્મા

પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને પણ સ્ફુરણાત્મક સાતમી નરક હતી. સ્ફુરણા નષ્ટ થતાની સાથે જ સાતમી નરક પણ નષ્ટ થઇ ગઇ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ થતાની સાથે જ આત્મદર્શન થયાં.

આત્મસ્વરૂપ મેળવવાને સ્ફુરણાની આવશ્યકતા નથી

સ્ફુરણાનું ઉપાદાન કારણ કર્મ છે, માટે કર્મજન્ય સ્ફુરણા હોવાથી કર્મનો વિકાર છે; અને વિકાર વિકાસનું કારણ બની શકે નહિ જડ અને જડના વિકારો પ્રારંભમાં કાંઈક મદદગાર થઈ શકે ખરા, પણ તે વિકાસદૃષ્ટિ વિસારીને નહિ વિલાસ દૃષ્ટિવાળાને વિકાર તેનું આત્મિક નુકસાન કરનારો થાય છે શક્તિ મેળવવાની દૃષ્ટિવાળો અમુક વખત સુધી ભલે લાકડીનું આલંબન લે; પણ વિલાસદૃષ્ટિવાળો લાકડીના નિરંતર આલંબનથી અશક્તિ જ મેળવે છે. અશક્ત બનનારે અશક્તિના આશ્રયસ્થળો સર્વથા છોડી દેવા જોઇએ.

માટે ક્ષમા સહનશક્તિ અર્થાત્ ઉદયનું અલક્ષ્ય, સ્ફુરણાનો અભાવ થયા પછી જ આત્મા નિવૃત્તિમાં આવે છે અને પોતાનો વિકાસ મેળવી શકે છે શાંતિ, આનંદ અને સુખ ત્યાં જ છે. બાકી તો આત્માને ઉચ્ચ કોટિના વિકાસમાર્ગમાં ગમન કરનારો ઓળખાવવા બહારથી ગમે તેટલો ડોળ કરો પણ શાંતિ, સુખ, આનંદ મળી શકતાં નથી

મોહથી મુક્ત બની સ્વતંત્ર થયા વગર અથવા સ્વતંત્ર બનવાની હાર્દિક ઇચ્છા વગરની ધર્મના નામે જેટલી બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરી ડોળ કરાય છે તે કેવળ આજીવિકાના ધંધા સિવાય કશુંય નથી, માટે જ્યાં જ્યાં જેટલે જેટલે અંશે ક્ષમા છે ત્યાં ત્યાં તેટલે અંશે ધર્મ છે, વિકાસ છે, સુખ છે, આનંદ છે, શાંતિ છે

જીવાડો યા જીવવા દો અને જીવો

૫૮

સંસારમાં બધા ય જીવને સુખ જોઈએ, અને તે જીવવામા સુખ માને છે; એટલે બધાયને જીવવું ગમે છે. અણસમજુ માનવી બીજા જીવો 'જીવો યા મરો' પણ પોતાને જ જીવવામાં સંતોષ માને છે, પણ તે વાઘ તથા સિંહ જેવા ઘાતકી જનાવરોનું જ અનુકરણ કહી શકાય. માનવીઓમા પણ ઘાતકી જાનવરોની પ્રકૃતિ રહેલી હોય છે. આવા ઘાતકી પ્રકૃતિવાળા માણસોમાં દયા હોતી નથી. માનવી એટલે દયાનો ભંડાર. દયા માનવજાતને ઓળખાવે છે, કારણ કે તે મનુષ્યનો અસાધારણ–ખાસ ધર્મ છે. માનવી જેવી અને જેટલી દયા કરી શકે છે, તેવી અને તેટલી દયા સંસારમાં જીવન ગાળવાવાળો કોઇ પણ કરી શકે નહિ; કારણ કે માનવીઓ જ દયાના બળથી સંપૂર્ણ આત્મવિકાસ કરી શકયા છે અને એટલા માટે મનુષ્યને જ મુક્તિ મેળવવાનો અધિકારી બનાવ્યો છે. દેહના આકાર માત્રથી માનવી ન કહેવાય, દયાનો ગુણ–ધર્મ હોય તો જ માનવી કહેવાય, દયા પ્રકૃતિવાળો માનવી અને નિર્દય પ્રકૃતિવાળો ઘાતકી પશુ.

માનવજીવન પણ દયા હોય તો જ સંભવી શકે. જીવનમાં ભેદ પાડનાર પણ પ્રકૃતિ જ છે. તે સિવાય તો જીવ માત્રના જીવનમાં કાંઈ પણ ભિન્નતા જણાતી નથી. દેહમાં આકૃતિ ભેદે જેમ ભિન્નતા જણાય છે, તેવું જીવનમાં બહારથી કશુંયે ભેદક જણાતું નથી. માનવદેહ ધારણ કરવાવાળો જીવ ભલે પોતાને માને કે હું માનવી છુ અને માનવજીવનમાં જીવું છું; પણ જ્યાં સુધી પોતાના આત્માને જન્મમરણમાંથી છોડાવી અજરઅમર બનાવવારૂપ તેનું ફળ ન મેળવે ત્યાં સુધી મિથ્યાભિમાન જ કહી શકાય માનવજીવનમાં જીવનારને જન્મમરણદ્વારા ભિન્ન ભિન્ન દેહ ધારણ કરવાના હોય જ શાના? પૂર્વના મહાપુરુષો જન્મમરણ બાકી રહેતાં તો અપૂર્ણ માનવજીવન માનતા, અને ફરી માનવજીવન મળતાં જન્મમરણ ટાળી સંપૂર્ણ આત્મવિકાસ મેળવ્યા પછી જ સંપૂર્ણ માનવજીવનમાં જીવવાનું માનતા. જેમ સૂર્યોદય એટલે સંપૂર્ણ પ્રકાશ તેમ માનવજીવન એટલે સંપૂર્ણ આત્મવિકાસ, આમ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કર્યાથી માનવજીવનનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાય છે. દેહાધ્યાસ હોવા સિવાય અનેક જન્મમરણ બાકી હોવા છતાં પણ સંપૂર્ણ માનવજીવનમાં જીવવાનું મિથ્યાભિમાન સંભવી શકે નહિ. નિર્દયતાથી અનંતા જન્મમરણ, અપૂર્ણ દયાથી અપૂર્ણ વિકાસ અને સંપૂર્ણ દયાથી સંપૂર્ણ વિકાસ થાય છે.

માનવી બીજા જીવોનું મોત નિપજાવીને મોતને નોતરે અને પછી પોતે મોતથી બીએ તે કેમ ચાલે? મોતથી બીક લાગતી હોય તો તેને નોતરવું ન જોઈએ. જ્યારે મોત લેવા

આવે છે ત્યારે અજ્ઞાની માનવી મોતથી બચવાને માટે બીજા જીવોને મોતના મોંમા હડસેલી મૂકે છે, પણ તેમાં કાંઈ બચી શકાતું નથી બીજા જીવોનો કોળિયો કરીને તેનો પણ કોળિયો કરવાનું જ અજ્ઞાની માનવી બીજા જીવોને મોતને સ્વાધીન કરીને પોતાનુ જીવન વધારી જીવવા તેમના શરીરોનો ઉપ-યોગ કરે છે, પણ એમ જીવન ન વધી શકે. જીવન અને દેહ બને જુદી વસ્તુઓ છે દેહથી દેહ પુષ્ટ બની શકે છે; પણ જીવન પુષ્ટ બની શકતુ નથી. જીવનને પોષનાર જીવન હોય છે અને તે બીજા જીવોને જીવવા દેવાથી પોષાય છે બીજા જીવોના જીવન વાપરી અમર બનવાને બદલે પ્રભુશ્રી કહે છે કે: "સંસારના જીવ માત્રને પોતપોતાના જીવનમાં જીવવા દો અને જો મોત તેમના જીવનનો કોળિયો કરવા આવે તો તમારા જીવનનો કોળિયો આપીને પણ તેમને જીવાડો."

સંસારમાં સેવા અને પરોપકાર કહેવાય છે અને કરાય છે, પણ તેનો છેડો પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરીને પણ બીજા જીવોને જીવાડવામાં તથા જીવવા દેવામાં પ્રભુશ્રીએ જોયો છે સંસારના જીવ માત્રને જીવવા દેનાર જ સંસારનો સાચો સેવક કહેવાય છે અને તે જ સમગ્ર સંસારનો સાચો સ્વામી બની શકે છે. સેવક બન્યા વગર સ્વામી બની શકાય નહિ, અને જીવન આપ્યા વગર પરોપકાર કહેવાય નહિ જીવવાની ઇચ્છાવાળાને જીવવાનું સાધન આપવા બરાબર બીજો કયો ઉપકાર હોઈ શકે ? માનવી સંસારના બધાય જીવોમાં શ્રેષ્ઠતમ કહેવાય છે માનવજીવન ઉત્તમ

કહેવાય છે. થોડામાં થોડા અપરાધે માનવી જીવી શકે છે શેર આટો અને બે કપડાંનો ગ્રાહક છે માનવપ્રકૃતિના માનવીઓના જીવનને ટકાવવાને એક સરખાં જ સાધન હોય છે જીવવાના સાધનહીન માનવીને પોતાના શેર આટા-માંથી પાશેર આટો આપીને માનવી જીવાડી શકે છે, અને પોતે પણ જીવી શકે છે બુદ્ધિહીન–નિર્દય લોભના આશ્રયમાં જીવનાર માનવી સાધનની અછતમા ધાન વેચી ધન સંઘરી-ને બીજાને મારે છે અને પોતે પણ મરે છે ધાન વધારે હોય તો ધાન વેચી ધન ન કરતા ધાન વગરનાને આપી જીવાડે તે દયાળુ માનવી–દેવનો અવતાર–માનવ જીવનમાં પણ દેવની જેમ પૂજાય તમારી પાસે ધાનનો ઢગલો હોય અને બીજો ધાન વગર મરતો હોય અને તમે નિર્દયતાના સ્વામી બનીને બેસી જાઓ, તો કેમ પાલવે ? ખૂટી જવાની આ શંકાથી, ભૂખે મરવાના ભયથી કે ધાન વેચી ધન ભેગું કરવાના લોભથી "આપણે શું ?" એમ કહીને ઉપેક્ષા કરવી તે માનવપ્રકૃતિના માનવીને ન શોભે. ધાનના ઢગલા અખૂટ હોય નહિ અને ધન ખાઈને જીવાય નહિ, તો પછી ધાનનું ધન કરવા કરતાં ધાનથી જીવન બચાવવા શું ખોટું છે ? જો બીજાના જીવન બચાવવામા આવશે તો ધાનના ઢગલા અખૂટ થશે અને પોતાનુ જીવન પણ બચશે, માટે નિર્દય-તાના સ્વામી બનવા કરતા દયાના દાસ બનવું બહુ જ ઠીક કહેવાય

ઊગતે સૂર્યે માનવીને શેર આટો જોઈએ; પછી જીવન સૂર્ય આથમતો નથી. કુદરતે આપેલા જીવનના બધાય

સૂર્ય જોઇ શકે છે. ફક્ત શેર આટો વાપરનાર ગરીબ માણસો પણ સાઠ, સિત્તર, એંશી અને સો સુધીના જીવન વાપરતા દેખાય છે, માટે પ્રારબ્ધે વધુ આપ્યું હોય તો તમારે જીવવાને શેર આટો લઈ લો અને બાકીનું જેના ઉપર પ્રારબ્ધ રૂઠ્યુ હોય તેને જીવવાને આપો; પણ જીવનમાં જેની જરાયે જરૂર નથી એવા મેવા, મિષ્ટાન્ન, સિનેમા, નાટક, મોજશોખમાં વાપરીને વેરી નાખશો નહિ. તમે માનવી છો એટલે માનવીની સંભાળ વહેલી લેવી જોઇએ. તૂઠેલો દૈવ જીવનની જરૂરિયાત કરત વધારે જે તમને આપે છે તે વેરી નાખવાને માટે નહીં પણ બીજાને જીવવા તમારી મારફતે અપાવવાને આપે છે; માટે જો તમે બીજાને જીવવા ન આપતા મદઘેલા બની વેરી નાખશો તો દૈવની આજ્ઞા ન પાળવાથી તેના તમે અપરાધી થશો અને તેની સજા આ જીવનમાં કંગાળ બનીને ભોગવવી પડશે. કદાચ જીવન-દીપક બુઝાઈ ગયો તો આગલા જીવનમાં તો છૂટવું મુશ્કેલ છે, મોત આવે તો તેને હાંકી કાઢી ધન-ધાન વગરનાની પાસે મોકલવા વધુ પડતું ધન-ધાન સંઘરી રાખશો તો તમે જીવતા પણ મરેલા જ છો; કારણ કે મોતને સમજાવી કાઢી મૂકવાનું સાધન તમારી પાસે હોવા છતાં તમારા દેખતાં બીજા માનવીઓનાં જીવન ભક્ષણ કરીને બળવાન બનેલું મોત તમારા ઉપર કાંઈ પણ અરોપ મૂકીને, ધન-ધાનના સાધનની અવગણના કરીને તમારા જીવનનો કોળિયો કરી જશે, માટે દયાળુતાનો આદર કરી તમે જીવો અને બીજાને જીવાડો.

મોટા પૈસાદાર બનવાની ધૂન ન રાખતાં પસા વગરનાને જીવવા પૈસા આપવાની ધૂન રાખવી સેંકડો કુટુંબોને નિર્ધન બનાવીને અને જીવનનિર્વાહની મુશિબતમાં ઉતારી પાડીને પૈસાદાર બનનાર કરતાં વગડામાં જઇને પરિશ્રમથી અડધા મણનો સૂકો લાકડાનો ભારો લાવી, પાંચ ગાઉ દૂર શહેર-માં જઇ વેચી આવીને નિર્દોષ જીવન જીવનાર ગરીબ માણસ શ્રષ્ઠ છે, અને તે માનવી કહેવડાવવાનો હકદાર છે. વધુ પૈસાદાર બનવાને માટે સાધારણ માણસોએ જીવવાને માટે સંઘરી રાખેલા પૈસા અનીતિથી પડાવી લેવા વ્યવસાય કરવો તે માનવ પ્રકૃતિવાળા માનવીને છાજે નહિ ગરીબ માણસ પાસેથી જીવવાનું સાધન છીનવી લઇ મારવો નહિ, પણ તેની પાસે રહેવા દઇ જીવવા દેવો દયાના સેવક–ઉપાસક હો અને ઇચ્છા થાય તો પાસે હોય તે બીજાને આપીને જીવાડો અને એમ ન બની શકતું હોય તો બીજાની પાસે હોય તે રહેવા દઇ જીવવા દેવાને દયાનો આશરો લો. અનિ-શ્ચિત જીવનવાળા માનવી જાણી શકતા નથી કે નિર્દયતાના આશરામાં રહીને પૈસા વધારવાથી જીવન વધી શકતું નથી. દયાની ઉપાસના કરવાથી જ નવુ લાંબું જીવન મેળવી શકાય છે. અને જે જીવનને વાપરતા હોય, તે હોય તેટલું સુખેથી વાપરી શકાય છે. પૈસા તથા મોટાઇના માટે પોતે જ પોતાના જીવનના શત્રુ બની બીજાના જીવનના શત્રુ બનવામાં માનવ-પ્રકૃતિને લાંછન લાગે છે. માનવજીવનમાં જીવનારને માનવી-ના દુઃખની અસર થવી જ જોઇએ જો ન થાય તો તે પશુ કહેવાય જીવવાના સાધનના અભાવે અથવા તો બીજા

કોઇ કારણથી સ્વતઃ દુઃખ ભોગવતા માનવીને જોઇને બીજા માનવીને દયાની લાગણી થાય છે તો પછી સુખે જીવનાર માનવીની પાસેથી જીવનનું સાધન છીનવી લઇને અથવા તો દુઃખ થાય તેવો બીજો કોઈ પ્રસંગ ઊભો કરીને 'નિર્દ-યતા નોતરી અમાનુષીપણું આદરે જ કેમ ?

માનવીના આશરે રહીને થોડામાં થોડા અપરાધે જીવન ગાળનાર અને માનવીનું જીવન સુખમય બનાવવા સહાય કરનાર પશુને જીવાડવા અને જીવવા દેવા માનવીએ પૂરતી કાળજી રાખવી જોઇએ–માનવી કરતાં પણ પશુની વધારે સંભાળ રાખવી જોઇએ; કારણ કે માનવીની જેમ વાચા વગરનું પશુ પોતાનું દુઃખ જણાવી શકતું નથી. ભૂખ્યું–તરસ્યું થએલ માનવી દયામણું મોઢું કરીને અને દીન વચન બોલીને પણ માણસનું હૃદય દયાથી ભિંજાવી નાખે છે અને પોતાને જોઇતી વસ્તુ મેળવી શકે છે તેમ પશુ મેળવી શકતુ નથી. આધિવ્યાધિથી રિબાતું હોય તો પણ માનવી-ની ઇચ્છાને આધીન થઇને તેના કહેવા પ્રમાણે વર્તે છે. અશક્ત અવસ્થામાં મંદ ગતિથી કામ કરવા છતાં પણ નિર્દયતાનો સાથી માનવી અસહ્ય માર મારે છે તો તે પણ મૂંગે મોઢે સહન કરી લે છે. તિરસ્કાર કરી માલિક જેટલો ખોરાક આપે છે તેટલાથી સંતોષ માને છે; પણ ભૂખની ટનટગતને લઈને બીજા ખોરાકની આશાથી ડોળા ફાડીને માલિકની રાહ જોયા કરે છે થોડાંક જ એવાં પુન્યશાળી પશુ હશે કે જેમને પેટ ભરીને ખોરાક મળતો હશે અને મહેનત ઓછી કરવી પડતી હશે.

પશુઓ માણસને દૂધ, દહીં, ઘી વગેરે આપીને પોષે છે. સવારી આપે છે, ખેતર ખેડી ધાન્ય પેદા કરી આપે છે, તેમજ પશુ મરી ગયા પછી માનવી તેના ચામડાંનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરે છે અને તેના મરેલા દેહની બીજી વસ્તુઓ પણ માનવી પોતાના જીવનના સાધન તરીકે અનેક પ્રકારે વાપરે છે. માનવીને જીવનના સાધન મેળવવામાં પોતાનું જીવન અર્પણ કરનાર પશુઓને ભૂખે-તરસે મારી અને ક્રૂરતા વાપરીને પ્રાણ લેનાર માનવી હિંસક જાનવર જ કહી શકાય. કાંઈ પણ ઉપકાર ન કરવા છતાં પણ માનવ દેહ તથા જીવનને ઉત્તમ સમજીને જ દુઃખી માનવીઓને જીવાડવા દયા કરીને જીવવાના સાધન આપવામાં આવે છે; પણ પશુઓ તો માનવીઓને જીવવામાં સહાય કરે છે, એટલે અત્યંત ઉપકારી હોવાથી પોતાના પાલકની જેમ તેની સેવા કરવી જોઇએ પશુઓ માનવીઓને જીવાડવામાં જેટલો આત્મભોગ આપે છે તેટલો માનવી નથી આપી શકતા. જો પશુઓમાં વિવેકબુદ્ધિ હોય તો ઉપકાર કરવામાં માનવી કરતાં વધી જવાથી વધુ લાભ મેળવી શકે છે. ઉપકાર કરવામાં કંજૂસ-વિવેક વગરનો માનવી પશુ કરતાં પણ હલકો છે, માટે તેને પશુ જેવો કહેવામાં આવે છે, તે ભૂલ થાય છે. જે માનવીઓનાં જીવન ખાસ પશુઓનાં જીવન ઉપર આધાર રાખે છે તેમણે તો પશુઓની જીવનદાતા તરીકે જ સેવા કરવી જોઇએ, પણ કેવળ મૂંગા પ્રાણી તરીકેની દયા લાવીને જ નહિ આવા જીવનના ઉપકારી પશુઓને જીવાડવામાં અપરાધી બનવું પડતું નથી; કારણ કે કેવળ વનસ્પતિ

અને પાણીથી જીવનારાં હોવાથી માનવી કરતાં પણ થોડાં અપરાધી છે, માટે તેમના ઉપર નિર્દયતા કરનાર માનવી ઘાતકી જાનવરોનો જ સાથી કહી શકાય

સ્વાશ્રયમાં રહીને જીવનારા વનવાસી પશુ-પંખીઓને માનવીએ જીવવા દેવા જોઇએ. પોતાના મોજશોખ માટે ભય-ત્રાસ આપવો ન જોઇએ અને તેમના પ્રાણ લઇને ખુશી થવું જોઇએ નહિ બીજાને દુઃખ આપીને આનંદ માનનાર માનવી ન કહી શકાય, પણ દાનવ જ કહેવાય. માનવજીવનમાં જીવનાર તો બીજાને સુખ-શાંતિ આપીને જ પોતાને કૃતાર્થ માનનાર હોય છે. જે દુઃખ, ત્રાસ, ભય અને મોત આપણને પસંદ નથી, તે બીજાને શા માટે આપવાં જોઇએ? આટલો પણ વિવેક જેનામાં ન હોય તે માનવ-જીવનનું ફળ મેળવવાનો અધિકારી નથી. પશુપક્ષીઓના શરીરથી પોતાનું શરીર પોષવાને ખોરાક તરીકેનો ઉપયોગ કરવા જ તેમના પ્રાણ લેનારાઓ માનવદેહ હોવા છતાં પણ સિંહ જેવા હિંસક જાનવરોનું જીવન જીવે છે. વનવાસી પશુઓ વગડામાં કુદરતી નીપજેલાં વનસ્પતિ તથા પાણી વાપરીને જીવે છે માનવીની જેમ બુદ્ધિ, વિવેક તથા હાથ આદિ અવયવોની ખામીને લઇને કુદરતે પશુઓને ભાજી-પાલો ખાઇને જીવવાના અધિકારી બનાવ્યા છે માનવીઓની પાસે બુદ્ધિ આદિની સામગ્રી હોવાથી પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે તેમને અન્ન આદિ ઉત્પન્ન કરવામાં પરિશ્રમ કરવો પડે છે. જો માનવી ખેતી આદિનો વ્યવસાય કરી જીવન-નિર્વાહનું સાધન ન મેળવે તો તેને જીવવું ભારે થઇ પડે છે;

કારણ કે માનવીને પશુનો ખોરાક કામ આવે નહિ. પશુની જીવનવ્યવસ્થા કુદરતે માનવીથી જુદા પ્રકારની જ નિર્માણ કરેલી છે, માનવીના આશરે રહી પરાધીનપણે જીવનારા પશુઓ માનવીએ આપેલો કેટલોક અકુદરતી ખોરાક પણ વાપરે છે; પરંતુ તે પોતાની મહેનતથી નીપજેલો હોય છે કુદરતે માનવીના જીવનનિર્વાહના સાધનમાં કે જે પશુઓની સહાયતાથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે તેમાં પશુના ખોરાકનો ભાગ રાખેલો છે; પણ પશુના ખાસ ખોરાકમાં માનવીના ખોરાકનો ભાગ રાખ્યો નથી કદાચ પશુના ખોરાકમાં વિધાતાએ ભૂલથી ભાગ રાખ્યો હોત તો વિલક્ષણ પ્રકૃતિના માનવી પશુઓને જીવવામા મોટું વિઘ્ન ઉપસ્થિત કરત ! આ પ્રમાણે પશુની જીવનવ્યવસ્થા તપાસતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે પશુઓ માણસને જીવાડીને જીવે છે જો પશુઓનુ જીવન આવુ પરોપકારી હોય છે તો પછી માનવ જીવન તો વિવેકી અને પશુઓ કરતાં પણ અત્યત ઉત્તમ હોય છે, માટે માનવ જીવન જીવનારે તો અવશ્ય પ્રાણી માત્રને જીવાડીને અથવા જીવવા દઈને જીવવા માનવપ્રકૃતિને અનુસરીને વર્તવું જોઈએ.

સાચો પ્રકાશ

૫૮

અત્યારે તો ચોમેરથી કોલાહલ થઈ રહ્યો છે કે ઉદ્યોત થયો, ઉન્નતિ થઇ, પ્રકાશ થયો કયાં કઈ દિશામાં ? પૂછીએ તો એ જ ઉત્તર મળે છે કે વીતરાગના શાસનની, વીતરાગના ધર્મની. ભાગ્ય ફેર હોય કે મતિમંદતા હોય, ગમે તે કારણને લઈને બતાવેલી દિશામાં દૃષ્ટિ કરીએ છીએ તો સર્વત્ર ગાઢ અંધકાર જ દેખાય છે કહીયે છીએ કે ગાઢ અંધારું છે; તો તેઓ બૂમો પાડી ઊઠે છે કે માનો કે અજવાળું છે. કહો કે અંધારું નથી. મધ્ય રાત્રિએ પણ મધ્યાહ્ન મનાવવાની વિલાસીઓની પ્રબળ ઇચ્છાને પાળવી કે ટાળવી તે એક વિકાસ માર્ગમાં પ્રયાણ કરનાર સહજાનંદના સહવાસની કામનાવાળા, નીરાગ ચિત્ત મનસ્વીઓ માટે વિચારણીય થઇ પડયું છે દેખાય રાત્રિ અને માનવો દિવસ તે જ્ઞાન ચક્ષુવાળો હૃદયથી કેમ માને ? સંપૂર્ણ વિકાસી તો ઇંદ્રિયોના વિલાસીને જણાવો કે મળવો મુશ્કેલ છે. વિકાસના માર્ગમાં રહેલો અને વિકાસનો અર્થી સંપૂર્ણ નહિ તો સામાન્ય વિકાસીને જાણી શકે, મેળવી શકે બાકી વિલાસી તો અનધિકારી છે વિલાસી વિકાસીને ઓળખી

શકતો નથી. વિલાસની વૃત્તિઓ કાંઇક અંશે મંદ થાય તો જ વિકાસ અને વિકાસીને ઓળખી વિકાસના માર્ગમાં સન્મુખ થઇ શકે છે વિકાસ એટલે ખીલવું, અંદરની વિભૂતિનું બહાર પ્રગટી નીકળવું-કમળની જેમ. અવિકસિત કમળ ઉપરથી લીલું દેખાય છે. પણ જ્યારે વિકસિત થાય છે ત્યારે વિવિધ વર્ણ યુક્ત થઇ તેની સૌરભ ચોમેર પ્રસરી જાય છે આત્માનો વિકાસ એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનું પ્રગટી નીકળવું જ્ઞાનનું પદાર્થ માત્રમાં વ્યાપ્ત થઇને રહેવું.

વિલાસ એટલે પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં વૃત્તિઓનું તન્મય થવું, વિષયી ઇંદ્રિયોનું વિષય જડના ધર્મો વર્ણાદિમા રંગાઇ જવું અને વૃત્તિઓ ઉપરથી વર્ણાદિનો રંગ ફિક્કો પડી જવો, ઊડી જવો, તે જ વિરંગ, વિરક્ત, વૈરાગ્ય તાંતણાની રુવાંટીમાં પેસી ગયેલો રંગ કાઢતા ઘણો જ પરિશ્રમ વેઠવો પડે છે અને તે વિલાસીને રુચે નહિ સંસારનો મોટો ભાગ શ્રીમંત બનવાની કેમ ઇચ્છા રાખે છે? ધનાસક્ત બની ઘેલો શા માટે થાય છે? પરિશ્રમ પસંદ નથી. પરિશ્રમ વગર જો પેટ ભરાતુ હોય તો પરિશ્રમને કોઇપણ ઇચ્છે નહિ.

દોરાને ઉપરાઉપરી ગાંઠો વાળતાં જરા યે પરિશ્રમ પડતો નથી પણ તે વાળેલી ગાંઠો છોડતાં ઘણો પરિશ્રમ પડે છે અલ્પ પરિશ્રમે કપડાંના ટુકડા થઇ શકે છે, પણ કપડુ વણતાં ઘણો પરિશ્રમ કરવો પડે છે. ધન વેડફી નાંખતાં પરિશ્રમ પડતો નથી ધન ભેગુ કરતા મહેનત

અને વખત લાગે છે. ચિત્રને ભૂસી નાંખતાં પરિશ્રમ અને સમય લાગતો નથી. ચિત્ર ચીતરતાં પરિશ્રમ ને સમયની બહુલતા હોય છે.

રાગદ્વેષની ગાંઠો વાળતાં પરિશ્રમ કે મુશ્કેલી નડતી નથી. છોડતાં અત્યંત પરિશ્રમ અને મુશ્કેલીઓ નડે છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ખોઈ નાખતાં જરા યે વાર લાગતી નથી, મેળવતાં વાર લાગે છે. ગુણોને ભૂસી નાખતાં પરિશ્રમ પડતા નથી. સુસંસ્કારને ભૂંસી નાખતાં વાર લાગતી નથી, પણ ગુણો અને સુસંસ્કારોને મેળવતાં પરિશ્રમ પડે છે અને વખત લાગે છે મન, વચન, કાયાના યોગોમાં સહુથી અલ્પ, નહિ જેવા જ પરિશ્રમવાળો–વચનયોગ છે. મોઢેથી મોટી મોટી વાતો કરવામા જરા યે જોર લાગતું નથી વચન ચાતુર્ય એટલે વચન–વંચનામાં વગર પ્રેરણાયે અને વગર–પરિશ્રમે આખુંયે જગત વળી ગયું છે.

વચનયોગ કરતાં કાયયોગ ઘણા જ પરિશ્રમવાળો છે. મોઢેથી બોલી જવું સહેલું છે, પણ કરી બતાવવું ઘણું કઠણ છે.

વસ્તુનુ સ્વરૂપ કહી બતાવવું, શાસ્ત્રો વાંચી સંભળાવવા, એ બધું યે સહેલું છે. પણ તે પ્રમાણે વર્તવું, આચરણમાં ઉતારવુ, પરિશ્રમ વગર બની શકતું નથી.

વચનયોગ અને કાયયોગ કરતાં મનોયોગમાં પરિશ્રમ અનહદ છે. કાયયોગના પરિશ્રમના પાર પામેલા કેટલાય નીકળી આવશે પણ મનોયોગ સાચવવાવાળા સંસારમાં કોઈક જ નીકળશે

કષાય અને વિષયની વૃત્તિઓ—દોરડીયો—કાપી નાંખી આત્માને બંધનમાંથી છૂટો કરનાર આજના સમયમાં કેટલા હશે ? તો પછી વીતરાગની દિશામાં ઉદ્યોતની અને ઉન્નતિની બૂમો પાડનારમાં તથ્યતા—સત્યતા કેટલી છે તે સ્હેજે ગણી શકાય છે.

રાગદ્વેષ, વૈરવિરોધ અને કષાયવિષયની દિશા સન્મુખ વળીને કહેવુ કે જુઓ, વીતરાગની દિશામાં કેટલી ઉન્નતિ અને કેટલો પ્રકાશ થયો છે ? એમનુ કહેવું સાચું છે, ઉન્નતિ છે અને પ્રકાશ પણ છે; પરંતુ તે વીતરાગની દિશામાં નહિ પણ સરાગની દિશામાં પૂર્વમાં નહિ પણ પશ્ચિમમાં. પશ્ચિમમાં ઊભા રહી સંધ્યાસમયે કહેવું કે જુઓ, સૂર્યોદય થાય છે, તો જ્ઞાનચક્ષુ કેમ માને?

સંસારમાં વસ્તુ બે: એક જડ અને બીજું ચૈતન્ય આ બેનો પ્રપંચ તે જ સંસાર. આ બે વસ્તુઓને જુદા જુદા રૂપે તપાસવાની છે આપણે તો આપણા પક્ષમાં રહીને ચેતન્ય માત્રનુ હિત ચિંતવવાનું છે ભગવાન પોતે પોતાના પક્ષનું સમર્થન કરીને બંધનમાંથી મુકાતાં સ્વસ્વરૂપી આત્માઓને ચેતાવતા ગયા, કે પરસ્વરૂપ ભયાવહ છે માટે સ્વસ્વરૂપમાં શમાઈ જાઓ.

સંયોગ વિયોગ સુખદ નથી

૬૦

સંસારના સંબંધ માત્ર સ્વપ્નજાળ છે જાગ્રત દશા જ્ઞાન દશામાં જોઇએ તો કાંઈ જ નથી સંસારના સઘળા જીવો સાથે અનેક ભવોમાં અનેક વખત અનેક પ્રકારના સંબધોથી જોડાયા છીએ જ્યાં સુધી સંસારમાં છીએ ત્યાં સુધી કૃત્રિમ અનેક પ્રકારના સંબંધોથી જોડાઇશું માટે તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોને હર્ષ કે શોક હોતો જ નથી.

આપણે જીવન, મરણ, યશ, અપયશ, સુખ દુઃખ આદિની સઘળી વ્યવસ્થા અદૃષ્ટને સોપી દીધી છે, અને અદૃષ્ટ નિરંતર જીવાત્માનું વિરોધી હોય જ છે. એટલે તે ભાગ્યે જ જીવાત્માને અનુકૂળ થઈને ચાલે દરેક બાબતમાં કાંઈક અનુકૂળતા જેવુ દેખાડે પણ તે વાસ્તવિક અનુકૂળતા હોતી નથી જીવ ભલે માની લે કે મને અદૃષ્ટ અનુકૂળ છે, અર્થાત્ હુ પૈસે ટકે, કુટુંબ પરિવારથી સુખી છું, પરંતુ આ બધું માનવું જાગ્રત દશાનું નથી. અદૃષ્ટે જ મોહ, મમતા, મદ, અજ્ઞાનતા આદિનો કેફ પાઇને મનાવેલું છે, જેથી કરી પરિણામે એ જ વસ્તુઓથી જીવાત્મા પોતાની સાચી વસ્તુઓ ખોઈ નાખીને દુઃખી થાય છે. જે વસ્તુઓથી જીવ આનંદ–સુખ માને છે તે જ વસ્તુઓથી જીવ દુઃખ

માને છે. ફરક એટલો જ હોય છે કે સંયોગે સુખ અને વિયોગે દુઃખ, સંયોગમાં અદૃષ્ટની અનુકૂળતા અને વિયોગમાં પ્રતિકૂળતા. વિચારક જ્ઞાની પુરુષોને માટે તો સંયોગ માત્ર ખોટા છે, કારણ કે જે પરિણામે દુઃખ રૂપ નીવડે તે સુખરૂપ કહી શકાય જ નહિં અને તેથી કરીને જ જ્ઞાની પુરુષો કોઇ પણ પ્રકારના સંયોગને સારા કે નબળા સમજતા નથી, પણ સમભાવે રહીને સર્વ સંયોગોના અભાવને ઇચ્છવાવાળા હોય છે તેઓ જાણે છે કે જ્યા સંયોગ વિયોગ છે ત્યા જ સંસારનાં બીજ વેરાયલાં છે. અનુકૂળ સંયોગ અને પ્રતિકૂળ વિયોગ અથવા પ્રતિકૂળ સંયોગ અને અનુકૂળ વિયોગ આદિની જે ભાવનાઓ છે તે એક પ્રકારની કર્મ-જન્ય વિકૃતિ છે. સંત પુરુષો આવી વિકૃતિઓના વિનાશ માટે જ ઉદ્યમવાળા હોય છે. જ્યાં સુધી આ વિકૃતિઓ નષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધી જીવનની પ્રકૃતિમા અસ્વસ્થતા જ રહેવાની અને જ્યાં સુધી જીવને અસ્વસ્થતા છે ત્યાં સુધી જીવને સુખ અને આનંદ કયાથી ?

પોતાના માનેલા અનુકૂળ સંયોગોમાં અનેક વખત અવતરવા છતાં જીવ આનંદનો તો ભિખારી રહ્યો, આનંદ અને સુખની કંગાલતા તો મટી જ નહિ. આમ ને આમ અજ્ઞાનતાથી અનેક ભવોમાં રખડ્યો અને અનેક વખત જન્મમરણ કર્યાં તોયે કૃત્રિમ સંયોગોનો વિયોગ થવાથી દુઃખી થાય છે કેટલી અજ્ઞાનતા ! અજ્ઞાનીઓને દેખાડવા માટે સંસારમાં મનાતી ઇષ્ટ વસ્તુના વિયોગ વખતે દુઃખ મનાવતો હોય તો વાત જુદી જ છે; તો પણ સંસારમાં તત્ત્વજ્ઞ વિચારક પુરુષો તરીકે પ્રસિદ્ધ પામે-

લાને માટે તો ઉપરથી ખોટો ડોળ કરીને દેખાડવું તે અજ્ઞાની જનતામાં પણ ઉપહાસનુ પાત્ર બનાવે છે માટે જ્ઞાની પુરુષો- એ તો કૃત્રિમ વસ્તુના સયોગ–વિયોગ સમયે સમભાવ રહીને અજ્ઞાની સસારને જ્ઞાનસ્વરૂપી બનાવવો જોઇએ.

સઘરી રાખેલું ઔષધ વ્યાધિના સમયે કામ ન આવે તો તે સગ્રહ શું કામનો? કામ પ્રસગે સળગતો દીપક બુઝાઇ જાય તો શું કામનો? વસ્તુતત્ત્વના જાણકારને તો જન- તાને વસ્તુતત્ત્વ સમજાવવા સાવધાન રહેવાની અત્યંત આવ- શ્યકતા છે. આયુષ્ય કર્મનો ઉદય તે જીવન અને આયુષ્ય કર્મનો ક્ષય તે મરણ સર્વથા અપુનર્બંધપણે આયુષ્યનો ક્ષય તે મુક્તિ. આ તત્ત્વના રહસ્યના જાણકાર સુખ તથા આનદના અભિલાષી પ્રાણીઓ તો સર્વથા આયુષ્યનો ક્ષય કરવાના પ્રયત્નવાળા હોય છે

જીવનમાં જ દુઃખ રહેલું છે કારણ જન્મ સિવાય જીવન હોતુ નથી, અને જીવન સિવાય મરણ હોતું નથી. માટે જ્યાં જન્મ મરણ છે ત્યા દુઃખ રહેલુ છે જીવના સ્વ સ્વરૂપ જીવન કે જે જન્મ મરણના સર્વથા નાશથી પ્રગટે છે, અને કૃત્રિમ જીવન મરણસ્વરૂપ જીવનથી સર્વથા ભિન્ન સ્વરૂપવાળું છે અથવા તો જન્મ મરણના નાશરૂપ કારણનું કાર્ય છે તે જ જીવનમાં અનંત સુખ અને અનંત આનંદ રહેલો છે. બાકી તો સંસારી આત્માઓને ભ્રમણ કરવાને માટે મળેલા કર્મજન્ય જીવનમાં સુખ તથા આનદનો લેશ પણ હોતો નથી, માટે મહાપુરુષો આવા જીવનની પરવા રાખતા નથી અને સાચા જીવનની પ્રાપ્તિ માટે સમગ્ર કર્મ, જીવનને અર્પણ કરી દે છે.

જીવને જીવનો સંયોગ થતો નથી, પણ જડનો સંયોગ થાય છે. સંસારના સયોગ માત્ર જડ સ્વરૂપ છે અને એટલા જ માટે તે કૃત્રિમ હોવાથી તે સંયોગોનું કાર્ય પણ કૃત્રિમ જ છે કર્મથી આવરિત જ્ઞાનવાળો આત્મા કે જે અજ્ઞાની કહેવાય છે, તે કર્મના કાર્યમાં મુંઝાઈ જાય છે અને અનુકૂળતા તથા પ્રતિકૂળતાની ભ્રમિત ભાવનાથી પોતાને સુખી તથા દુ:ખી માને છે પોતાને નિર્માલ્ય, નિર્બળ, દીન, કંગાલ માની પોતાના અસ્તિત્વ માટે જ તથા પોતાના આનંદ અને સુખ માટે જ નિરંતર જડનો જ આભારી બની રહે છે.

સયોગો નિત્ય નથી, સયોગો વિયોગસ્વરૂપ હોય છે, માટે જ જ્ઞાનીઓ સંયોગોને ઇચ્છતા નથી તેમજ વિયોગોને પણ ઇચ્છતા નથી. પણ સ્વરૂપરમણુતાની સ્પૃહાવાળા હોય છે અને તેથી કરીને સમતા, શાતિ અને આનંદના ભોગી હોય છે. સંબધોને આત્મા નથી જોડતો, કારણુ કે તે સ્વરૂપે હમેશાં સંબંધ વિનાનો હોય છે આત્માઓના સંબંધો થતા નથી, પણ જડના સંબંધ થાય છે. જડાસક્ત જડાધીન આત્મા માની લે છે કે મારો અમુક આત્માની સાથે સંબંધ થયો છે, પણ તે એક પ્રકારની મિથ્યા ભ્રાન્તિ જ છે. અને તે મિથ્યા ભ્રાન્તિને લઇને અત્યંત દુ.ખ મનાવે છે. વાસ્તવિક રીતે દુ:ખ, સયોગસંબધ, ઇષ્ટઅનિષ્ટ આદિ કોઇ પણ ભાવો સંસારમાં સ્વરૂપે સત્ય કે નિત્ય નથી, માટે વિચારક ડાહ્યા તત્ત્વજ્ઞ આત્માઓએ વસ્તુસ્થિતિને લક્ષમાં રાખીને આત્મસ્વરૂપ, સમતા; શાંતિ તથા આનંદાદિથી પરાઙ્મુખ ન થતાં સ્વરૂપના વિકાસ માર્ગે વળવું જોઇએ

નિરપરાધી બનો

પ્રતિક્ષણે અપરાધના આશ્રિત બનેલા સંસારવાસી સકર્મક આત્માને પ્રત્યેક જીવની ક્ષમાના અર્થી બનવાની આવશ્યકતા છે તેટલી જ આવશ્યકતા અન્ય આત્માઓને ક્ષમા આપવાના અર્થી બનવાની છે ક્ષમા આપવી અને લેવી જેટલી અગત્યની બાબત છે તેના કરતાં કરોડગણી અપરાધ ન કરવાની અગત્યની બાબત છે.

અપરાધ કરવો, પછી ક્ષમા માગવી, વળી અપરાધ કરવો, વળી પાછી ક્ષમા માગવી તેના કરતાં અપરાધ ન કરવામાં લક્ષ આપવામાં આવે તો કેવું સારું ? મોહનો દાસ માનવી નિરપરાધી બની શકતો નથી. જ્યારે જ્યારે મોહની સેવામાં માનવી તલ્લીન બને છે ત્યારે ત્યારે અપરાધને કર્ત્તવ્ય માની મોહને રાજી રાખવા પોતાની જ્ઞાનદર્શનાદિ સંપત્તિના ભોગે પણ અનેક આત્માઓનો અપરાધી બને છે.

અજાણપણે અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા આપવા-લેવામાં શ્રેય થાય ખરું; પણ જાણીને અપરાધ કર્યો હોય

તો કેવી રીતે બીજા ક્ષમા આપી શકે? અને જો બીજા ક્ષમા ન આપે તો વેરથી મુક્ત થઇને આત્મા શ્રેય કેવી રીતે સાધી શકે? તે કાંઇ સમજી શકાતું નથી. ક્ષમા આપવા લેવાની પ્રથા કરતાં અપરાધ ન કરવાની પ્રથાનો પ્રચાર થયો હોત અથવા થાય તો ઉત્તમ છે. બીજી વાત એ છે કે–મોહની આજ્ઞાથી જે માનવી અજ્ઞાનતાથી પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોને પોષવા અનેક ક્ષુદ્ર જીવોનો સંહાર કરે છે કે જે જીવો ભોગીઓના ભોગના આનંદ માટે મરીને ક્ષુદ્ર જંતુઓપણે ઉત્પન્ન થયેલા છે, અને જેમનામાં ક્ષમા આપવા જેટલું ભાન પણ નથી તથા કોણ મારી પાસે ક્ષમા માગે છે તેનું જ્ઞાન પણ નથી એવા પ્રકારના જીવો પાસેથી કેવી રીતે ક્ષમા મેળવવી? કદાચ આપણે એમ માની લઇએ કે આપણા આત્માની કોમળતાથી તથા પશ્ચાતાપથી તે જીવો ક્ષમા ન આપે તો પણ આપણે અપરાધથી મુક્ત થઈને આપણું શ્રય સાધી શકીએ છીએ આમ બની શકે ખરું; પણ તે ક્યારે? કે જો આપણે મોહના સામે બંડ ઉઠાવી પૂર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવા પ્રયત્નવાળા થયા હોઇએ તથા ફરીને અપરાધ કરવા બળતે હૃદયે પ્રેરાઇએ ત્યારે તો આપણે કદાચ કરેલા અપરાધથી મુક્ત થઇએ અર્થાત્ અપરાધની સજા ભોગવવા દુર્ગતિના મહેમાન ન થવું પડે; પણ જે જીવોનો અપરાધ કર્યો હોય તે જીવો જ્યાં સુધી ક્ષમા ન આપે ત્યાં સુધી તો તે જીવો પોતાનું વેર લીધા વગર છોડવાના નથી. અને જ્યાં સુધી તેઓ પોતાનું વેર ન લઇ લે ત્યાં સુધી આપણે સંસારમાંથી મુક્તિ મેળવી

શકતા નથી-છૂટી શકતા નથી. કદાચ આત્મવીર્યની પ્રબળતા થઇ જાય અને ક્ષપકશ્રેણીમાં આરૂઢ થઇ જઈએ તો ભોગવવા લાયક કર્મોનો પણ ક્ષય કરીને આપણે બીજા જીવોનું વેર લીધા વગર પણ મુક્તિ મેળવી શકીએ છીએ, નહિ તો ક્ષુદ્ર ગતિમાં ભ્રમણ કરતા વેરી જીવો અવશ્ય પોતાનું વેર લેવાના જ, સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં કોઇ ને કોઇ ગતિમાં આપણને કનડવાના જ-દુઃખ આપવાના જ સંસારની કોઇ પણ ગતિમાં આપણે અવતર્યા હોઈએ અને પૂર્વજન્મોના વેરીનો ભેટો થઈ જાય અને તે આપણને પ્રાણાંત કષ્ટ આપે ત્યારે આપણે આપણા સંચિત કર્મોનો દોષ કાઢી જો શાન્તપણે દુઃખ ભોગવી લઈએ તો આપણે વેરમાંથી મુક્ત થઈ શકીએ; પણ જો તે વખતે આપણે તેને નિર્દય માની, તેના ઉપર દ્વેષ કરી તેને દુ.ખ આપવા તયાર થઈએ, તેને દુઃખ દેવાના પરિણામ કરીએ તો તે વેરથી છૂટવાને બદલે તે વધારે મજબૂત થશે આ બાબતમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામી અને કમઠના પાછલા ભવો વિચારીશું તો સ્પષ્ટ થઈ જશે. શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામી ક્ષમા કરતા આવ્યા છે ત્યારે કમઠ દ્વેષ રાખી દુઃખ દેતો જ આવ્યો છે. શ્રી પાર્શ્વનાથસ્વામીએ ઘણા જન્મોમાં ક્ષમા આપી ત્યારે પોતે તીર્થંકરના ભવમાં અપરાધોથી છૂટ્યા. પોતે ક્ષમા આપતા રહ્યા અને ફરી નવો અપરાધ ન કર્યો ત્યારે જ તેઓ છૂટી શક્યા, તો જેઓ બોલવા માત્રની ક્ષમા આપી નવા અપરાધ કરતા રહે, કદાચ સામેનો આત્મા ક્ષમા ન આપતાં પોતાનું વેર લેવા તૈયાર થાય તો શાંતિપૂર્વક

સહન ન કરતાં—ક્ષમા ન આપતાં તેનો નાશ કરવાનો વિચાર લાવી તેનો નાશ કરે અથવા તો તેને દુઃખમાં નાંખે તો પછી બીજાને અમે ખમાવીએ છીએ એમ કહેવા માત્રથી તેઓ કેવી રીતે છૂટી શકે? કેવી રીતે નિરપરાધી બની શકે? પૂર્વે થઇ ગયેલા મહાપુરુષોએ પોતાના અપરાધોની ક્ષમા માગી, અનશનનાં પ્રાયશ્ચિત્ત લીધાં, ફરી અપરાધી ન બનવા પૌદ્ગલિક સુખોનો ભોગ આપી વિષયોનો સાથ છોડી કષાયોને દબાવ્યા અને દુર્ગતિમાં જવારૂપ સજામાંથી છૂટયા તો પણ જેનો અપરાધ કર્યો હતો તે જીવોએ તો ન જ છોડ્યા અને અસહ્ય દુઃખ દીધા.

માનવ જાતનો ગુન્હો કરી માફી માગવાથી કદાચ માનવી માફી આપી શકે અને વેરથી મુક્ત થઈ શકાય પણ તે માનવી પ્રાણહરણના ગુન્હા સિવાયની માફી આપી શકે છે અને આપણે નિરપરાધી બની શકીએ છીએ. તેમજ ફરી ગુન્હો ન કરવાની શરતે માફી મેળવી શકીએ છીએ અને વેરથી છૂટી શકીએ છીએ પણ માણસ મારવાનો ગુન્હો કરવાથી તે માણસ મરીને ક્ષુદ્ર ગતિમાં ગયેલો હોવાથી આપણને માફી આપી શકતો નથી; તેમજ વેર પણ છોડી શકતો નથી અને જન્માંતરમાં પણ આપણને પ્રાણાંત કષ્ટ આપવાનો જ. માણસ સાથે બંધાયેલાં વેર તિર્યંચો કરતાં વધારે દુઃખદાયક હોય છે, કારણ કે માણસ બુદ્ધિપૂર્વક વેર બાંધે છે.

પૌદ્ગલિક સુખો અને પૌદ્ગલિક સુખ મેળવવાના સાધનો માટે જે સૂક્ષ્મ તથા સ્થૂળ તિર્યંચોનો સર્વથા નાશ

કરવામાં આવે છે–તેમના પ્રાણોનું હરણ કરવામાં આવે છે, તે ગુન્હામાંથી છૂટવું ઘણું જ કઠણ છે તેમની પાસે માફી માગવી નકામી છે. આપણને તેઓ માફી આપી શકતા નથી તેમજ આપણે માફી માગવાને અયોગ્ય છીએ; કારણ કે વિષયાસક્ત, પરિગ્રહનો પ્રેમી, કષાયોનો દાસ પોતાના જીવનના છેડા સુધી પોતાની ક્ષુદ્ર વાસનાઓની તૃપ્તિ માટે નિરંતર અનંતા જીવનો નિર્ધ્વંસ પરિણામથી નાશ કરતો રહે છે, માટે આવી વ્યક્તિ ક્ષમા માગવાને અધિકારી જ નથી; કારણ કે તે જાણી બૂઝીને જીવોના પ્રાણ લે છે

ક્ષમા માગતાં પહેલાં ક્ષમા માગવાના અધિકારી બનવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે આ અધિકાર ઇંદ્રિયો પર વિજય મેળવી વિષયોથી મુક્ત થવાથી, પરિગ્રહની મૂર્છા ઓછી કરવાથી, માની લીધેલા મારા તારા સંબંધો ઓછા કરવાથી, કષાયોની કડવાશ ન રાખવાથી, જરૂરિયાતો ઓછી કરી નાખવાથી અને પ્રાણીમાત્રને પોતાના આત્મા સદૃશ ગણવાથી મેળવી શકાય છે. આવો અધિકારી માણસ જાણી જોઈને કોઈ પણ જીવને દુઃખ આપતો નથી પોતાની સ્થિતિના પ્રમાણમાં જ્યારે જાણીને જીવોને ઉપદ્રવ કરવાનો સમય આવે છે ત્યારે દુ:ખાતા દિલથી તે તરફ વળે છે, પણ તરત જ પશ્ચાત્તાપ અને ક્ષમાથી પોતે નિરપરાધી બની જાય છે. અધિકારીઓ મનથી પણ કોઈ પ્રાણીને પીડા આપતા નથી સર્વ જીવોના સુખના અભિલાષી હોય છે. બીજા જીવો તરફથી પોતાને થતી કનડગતો અને દુઃખો માટે તુરત જ ક્ષમા આપી દે છે. કોઈ પણ પ્રાણી ઉપર દ્વેષ

રાખતા નથી, માટે પ્રાણીમાત્રને નિરપરાધી બનતા શીખવાની ઘણી જ જરૂરત છે. નિરપરાધી બનવા માટે સમ્યગ્ જ્ઞાન મેળવી વસ્તુસ્થિતિ જાણવી જોઇએ. તેમજ અપરાધી બનવાના પ્રસંગોમાં સમ્યગ્ જ્ઞાનનો સારી રીતે ઉપયોગ થવો જોઇએ તો જ આપણે ક્ષમાને સફળ બનાવી આત્મવિકાસ સાધી શકીએ છીએ નહિ તો આવી ક્ષમાથી તો આપણને દંભ સેવ્યાનું જ ફળ મળી શકે છે. માનવજાતની ક્ષમાઓમાં તો આપણે કેવળ દભ જ સેવીએ છીએ. આજે ક્ષમા માગી અને કાલે કામ પડે તો તેનું કાસળ કાઢવા આપણે તૈયાર થઇએ છીએ અને ક્ષમા માગતી વખતે પણ આપણું ધ્યેય કેવળ પ્રથા જ જાળવવાનું હોય છે હૃદયશુદ્ધિ કે અભેદભાવ હોતો નથી.

જેઓ પોતાના આત્મા ઉપર દયા રાખતા શીખ્યા જ નથી તેઓ બીજાઓ ઉપર દયા રાખી શકતા નથી. નિર્દયતાથી કરેલા અપરાધની માફી કેવી ? તેમ છતાં નિર્દયતાથી કરેલા અપરાધની પણ માફી મળી શકે છે, અર્થાત્ દુર્ગતિમાં જવાની સજા ભોગવવી પડતી નથી પણ તે કેવી રીતે ? ચિલાતીપુત્રની જેમ કરીએ અથવા અર્જુનમાલીની જેમ કરીએ તો. તો ય વેરી બનેલા તો વેર લેવાના જ. જેમ કોઇ પિતા પોતાના પુત્રને જ પોતાનો સ્વાર્થ બગડવાથી ક્રોધાંધ બનીને માર મારે છે, અને તે મરી જાય પછી તેના પિતાની કેવી દશા થાય ? તેના હૃદયમા આ કૃત્ય માટે પશ્ચાત્તાપ, દુઃખ અને શોક કેટલો થાય ? થાય છે કોઇને ક્ષમા માંગતાં—ચોરાશી લાખ યોનિના જીવોને ખમાવતાં એટલો પશ્ચાતાપ,

દુઃખ કે શોક ? માટે જ નિરપરાધી બનવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જેમ બને તેમ ઓછા અપરાધે અને વધુ લાભે માનવજીવન વ્યતીત કરવું, કારણ કે જે ઉગ્ર પરિણામથી આપણે અપરાધ કરીએ છીએ, તેટલા જ ઉગ્ર શુભ પરિણામ નિરપરાધી બનવા ક્ષમા માગતી વખતે હોતા નથી-થતા નથી, માટે સુખના અર્થીએ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થો જતા કરીને સ્વ-પરના શ્રેય માટે દયાર્દ્ર હૃદયે જૂના અપરાધોની ક્ષમા આપવી (સહન કરવું) અને નવા અપરાધો ન કરવા.

નિરાશામાં મુક્તિ.

૬૨

માનવ જીવનનો ભોક્તા અને માનવદેહમાં વસનારો આત્મા સુખ, શાંતિ, આનંદ અને નિર્દોષતાનો ઇચ્છુક હમેશાં બન્યો રહે છે અને તેને મેળવવા નિરંતર પ્રયત્ન કરે છે. સુખ એટલે આરોગ્યતા—અશાતા વેદનીયનો અભાવ. શાંતિ એટલે ચિત્તની નિર્વિકલ્પતા—ક્લેશનો અભાવ—મોહનીયનો ઉપશમભાવ. આનંદ એટલે નિર્મળ જ્ઞાન—વસ્તુનું યથાર્થ જાણવું—દર્શનમોહનીયગર્ભિત જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ અને નિર્દોષતા એટલે અપુનર્જન્મતા—અપુનરાવૃત્તિ પદની પ્રાપ્તિ-આયુષ્ય કર્મનો અપુનર્બંધકપણે સર્વથા અભાવ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે કર્માધીનપણું આત્માને માટે અત્યંત અનિષ્ટ કરવાવાળું છે. કર્મ અદૃષ્ટપણે આત્માના સુખ, શાંતિ અને આનંદાદિ ઇષ્ટ પદાર્થો પર પ્રહાર કર્યે જાય છે, જેથી કરીને આત્મા સુખાદિ વસ્તુઓથી નબળો રહે છે.

કર્મની આધીનતા—કર્મની ગુલામી અજ્ઞાની આત્માને પ્રિય લાગે છે; કારણ કે અજ્ઞાની આત્માને અનાદિ કાળના અભ્યાસને લઈને કર્મજન્ય સુખની જ અભિરુચિ હોય છે અને તેથી કરીને જ જડ જગતની ક્ષણિક સુંદરતા જોઈને

તેને પ્રાપ્ત કરવા પુન્યકર્મનો ઉપાસક બને છે; પણ કર્મ માત્રનો સહારક બનતો નથી અને પરિણામે કર્મની પરતંત્રતામાંથી મુક્ત થવાને બદલે વધુ ને વધુ બદ્ધ થતો જાય છે, જેથી કરીને તે નિરંતર કર્મનો દાસ બનતો રહે છે.

મોહનાં મોજા ફરી વળી દુઃખના દરિયામાં ડૂબેલું જગત સુખશાતિ માટે ફાંફાં મારી રહ્યું છે, દુઃખગર્ભિત દુઃખ પૂર્ણ સુખમાં સંતોષ માની કિમતી માનવજીવન ખોઈ રહ્યું છે; પણ અશાતાવેદનીયનો અંત લાવ્યા સિવાય સુખ કયાંથી? અને તે અશાતાનો અંત જીવ માત્રને શાતા પહોંચાડયા સિવાય કયાથી? ધન, બાગ, બંગલા, કુટુંબ, પરિવાર, સંપત્તિ આદિ શાતા સિવાય બધું યે નકામું. શાતા તથા અશાતાના અંત સિવાય, અર્થાત્ વેદનીય કર્મના ક્ષય સિવાય સાચી અને શાશ્વતી શાતા કયાંથી?

દ્રવ્ય આરોગ્યતા તો અનંતી વખત મળી, શાતાવેદનીય તો ઘણી વખત ભોગવી, પણ ભાવ આરોગ્યતા વેદનીય કર્મના અભાવરૂપ આત્માએ આજ સુધીમાં પ્રાપ્ત કરી નથી અને તેથી કરીને જ આત્માના સુખની દરિદ્રતા ટળી નથી. બદલાની આશા રાખ્યા વગર જીવને શાતા આપનાર, ભાવ આરોગ્યતા મેળવી શકે છે અને આશાવાદી દ્રવ્ય આરોગ્યતા મેળવે છે. જગત આશાવાદી છે, એટલે જ અંતે નિરાશ બને છે આશાવાદીની નિરાશા આત્મવિકાસ કરવાની હોય છે. નિરાશા તે જ વૈરાગ્ય ભાવ છે આ નિરાશા જ્ઞાનપૂર્વક અને અજ્ઞાનપૂર્વક હોય છે

જ્ઞાનપૂર્વક નિરાશા વસ્તુના યથાર્થ જ્ઞાનથી થાય છે અને અજ્ઞાનપૂર્વક નિરાશા ઇચ્છિત પૌદ્ગલિક વસ્તુ ન મળવાથી થાય છે. અજ્ઞાનજનિત નિરાશા અને જ્ઞાનજન્ય નિરાશા બન્ને વૈરાગ્ય ભાવના છે

અજ્ઞાનજન્ય નિરાશા દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન-જન્ય નિરાશા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કહેવાય છે. બન્ને પ્રકા-રના વૈરાગ્યને અંગે ત્યાગ પણ દુઃખગર્ભિત અને જ્ઞાન-ગર્ભિત એમ બે પ્રકારના હોય છે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્યથી કરવામાં આવતો ત્યાગ આશાગર્ભિત હોય છે. અને તે જડાસક્ત જીવોમાં પરિવર્તન પામતો નથી; કારણ કે પૌદ્ગલિક સુખોની ઇચ્છા હોવા છતા ન મળવાથી નિરાશ બનીને ભાવીમાં મેળવવાની આશાથી કરવામાં આવે છે, જેથી કરીને પુન્ય પ્રાપ્ત કરીને પોતાની આશા સફળ કરે છે દુ.ખગર્ભિત વરાગ્યજન્ય ત્યાગ ધર્મ અંગીકાર કરવાવાળાને જો મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થઈ જાય અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો તે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પણ થઈ શકે છે. અને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યજન્ય ત્યાગથી આત્મવિકાસ પણ કરી શકે છે ક્ષણિક, અનિત્ય, અસાર આદિ વસ્તુના યથાર્થ જ્ઞાનથી થવાવાળી નિરાશા, સાચો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય છે. આ નિરાશા આશાજન્ય નિરાશા ન હોવાથી આત્મવિકાસની અંગભૂત છે. યથાર્થ આત્મસ્વરૂપનો અંશ છે આ નિરાશા સર્વ કર્મનો સંહાર કરી આત્માને સંપૂર્ણતયા સ્વતંત્ર બનાવવાવાળી છે અને તે નિરાશાજન્ય નિરાશા હોવાથી આત્મ સ્વરૂપ વિરક્તભાવને જ કહેવામા આવે છે.

જગતનો આશાવાદ એટલે મોહનું સામ્રાજ્ય. મોહની સત્તા પરિવર્તનશીલ સંસારનો કોઇપણ સભ્ય જ્યાં સુધી આશાનો આશ્રિત છે ત્યાં સુધી મોહના નિયમનુ લેશ માત્ર પણ ઉલ્લંઘન કરી શકતો નથી, કારણ કે ઉલ્લંઘન કરવાથી મોહનીયની કઠિનમાં કઠિન શિક્ષાનું પાત્ર બને છે. જે સભ્ય સબળ બની આશામુક્ત થાય છે અને મોહના નિયમનું ઉલ્લંઘન કરીને બંડ ઉઠાવે છે તેને પ્રથમ તો મોહ તરફથી અનેક પ્રકારની યાતનાઓ ભોગવવી પડે છે; પરંતુ આશામુક્ત હોવાથી પરિણામે મોહ ઉપર વિજય મેળવી સંપૂર્ણ આત્મશક્તિનો વિકાસ કરી શકે છે, જેથી કરીને સાચી સુખશાંતિ અને આનંદનો ભોક્તા બને છે. આશાનો આશ્રિત કોઈ પણ કાળે મોહ ઉપર વિજય મેળવી શકતો નથી, કારણ કે જેની આશા કરવામાં આવે છે તે વસ્તુ જડનો વિકાર છે અને આશા મોહનો વિકાર છે. બન્ને જડ હોવાથી અને જડ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કર્માધીન હોવાથી આત્માને નિરંતર જડની સેવા કરવી પડે છે. જ્યાં સુધી આત્મા સેવક છે ત્યાં સુધી નિર્બળતાના અંગે કર્મ ઉપર વિજય મેળવવો ઘણો જ કઠિન છે; માટે જ મોહકર્મ ઉપર વિજય મેળવનારે જડ તથા જડના વિકારો પાસેથી સુખ આદિની આશાથી સર્વથા રહિત થવું જોઇએ.

જડ સંસારથી નિરાશ રહેનાર જ શાંતિ મેળવી શકે છે. ચિત્તની શાંતિ નિર્વિકલ્પતાની ઉત્પાદક નિરાશા જ છે. આશાબદ્ધ આત્માના ચિત્તમાં જડ સંસારના પદાર્થોમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટની ભાવના હોવાથી અનેક પ્રકારના સંકલ્પવિકલ્પરૂપ

તરંગોનું ઉત્થાન નિરંતર થયા જ કરે છે કે જેને અસમાધિ-અશાંતિ કહેવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી આશાનું વાવાઝોડું શાંત થાય નહિ ત્યાં સુધી સંકલ્પવિકલ્પની તરંગોમાં સ્થિરતા આવી શકતી નથી. અને જ્યાં સુધી સંકલ્પની તરંગોમાં અસ્થિરતા છે ત્યાં સુધી શાંતિ કે સમાધિ નથી–ત્યાં સુધી આનંદસ્વરૂપ આત્મા નિર્દોષ–નિર્વિકાર બની શકતો નથી નિર્દોષ બન્યા સિવાય આત્માને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા મળી શકતી નથી. પૂર્ણ સ્વતંત્ર બન્યા સિવાય અપુનરાવૃત્તિ સ્થાન હોઈ શકતું નથી અને ભવભ્રમણ ટળી શકતું નથી.

સાધન ધર્મ નથી.

સંસારવાસી જીવો ઉપર મોહનીયના રાગ અને દ્વેષ બન્ને દુઃખોએ એટલી બધી સત્તા જમાવી છે કે જેને જોઈને ઉપશમભાવવાળા પણ આશ્ચર્ય પામે છે. મને વિચાર કરતાં હજુ સમજાતું નથી કે સંસારવાસીઓ ધર્મના નામે આપસમાં દ્વેષ તથા વૈરવિરોધનો આદર શા માટે કરતા હશે? એકબીજાને અળખામણા તથા અપ્રિય કેમ લાગતા હશે? જીવમાત્ર એક જ ધર્મવાળા છે કોઈનો પણ ધર્મ જુદો નથી જુદા ધર્મવાળુ તો જડ છે અને તે જ વિધર્મી છે, તો પછી જીવો ધર્મમાં શા માટે ભેદ પાડતા હશે?

અજ્ઞાન માણસ તો પરમાત્માના માણસોને લઈને જુદા જુદા ધર્મ સ્થાપન કરે છે. અમુક વૈષ્ણવધર્મી છે. અમુક શિવધર્મી છે અમુક જિનધર્મી છે. પરમાત્માના નામોને લઈને આત્મધર્મમાં કેવી રીતે ભેદ પાડ્યા તે જ આશ્ચર્યજનક છે.

ખરું જોતાં તો આત્મધર્મમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદ નથી. અનેક આકૃતિ તથા પ્રકૃતિમાં જણાતા જીવમાત્ર સ્વરૂપે એક સરખા જ છે ગમે તે દેહમાં જીવો કેમ ન રહેતા હોય પણ જ્ઞાનદર્શન તથા પ્રદેશમાં જરા ય ભેદ નથી. આત્મધર્મમાં અભેદદૃષ્ટિ થયા સિવાય રાગદ્વેષ ઓછા થતા નથી અને રાગદ્વેષ ઓછા થયા સિવાય આત્મવિકાસ થતો નથી બધાય પોતાને સમ્યગ્દૃષ્ટિ માને, પણ વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં અભેદદૃષ્ટિ થયા સિવાય સમ્યક્ત્વ ક્યાંથી? આત્મધર્મમાં ભેદબુદ્ધિ અને જડધર્મમાં અભેદબુદ્ધિ તે કાંઈ સમ્યક્ત્વ કહી શકાય? અને જ્યા સમ્યક્ત્વ નથી ત્યા જ્ઞાન ક્યાંથી હોય? અને જ્ઞાન વગર વિકાસ ક્યાંથી?

સાધનને ધર્મ માનનારાઓ સાધનને દૃષ્ટિમાં રાખીને આત્મધર્મમાં ભેદ પાડે છે પણ સાધન માત્ર જડ છે. તે સાધ્ય ચૈતન્યના ધર્મમાં કેવી રીતે ભેદ પાડી શકે? નામ, સ્થાપના, પુસ્તક, માળા, દેહક્રિયા, ભેખ બધાય જડ તે જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર ધર્મમા પરિવર્તન કેવી રીતે કરી શકે? અનાદિ કાળથી આત્માના પ્રદેશોમાં ઓતપ્રોત થઈને રહેલું કર્મ–જડ આત્મધર્મમાં પરિવર્તન કરી શક્યું નથી, તો પછી કોઈક વખત જ સંબંધમાં આવનાર જડ આત્મધર્મને તે કેવી રીતે ફેરવી શકે?

સાબુ કપડાંના તાંતણા ઉપર રહેલા મેલને દૂર કરી શકે, પણ તાંતણાઓને લાલ, પીળા કે કાળા ન બનાવી શકે જડ સાધનો આત્મપ્રદેશ ઉપર રહેલા કર્મ–જડને

ખસેડી શકે પણ આત્મપ્રદેશોને જ્ઞાનદર્શનની તારતમ્યતા કે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા ન બનાવી શકે. અજ્ઞાનતાથી જડ સાધનોને વળગી રહી વેરવિરોધનો આશ્રિત બની આત્મધર્મમાં ભેદદૃષ્ટિ રાખનાર આત્મદ્રોહી હોવાથી આત્મવિકાસનો અનધિકારી છે.

મનુષ્ય માત્ર જાણે છે કે માણસ અન્ન ખાઇને જીવે છે માણસને જીવવાનું સાધન અન્નપાણી છે, છતાં કોઇ માટી તથા પથરા જેવી વસ્તુને ખોરાક તરીકે વાપરી જીવવાનું સાધન બનાવે તો તે સર્વથા અનુચિત સાધન કહી શકાય. અને જીવવાને માટે કોઈ પણ માણસ તેનો ઉપયોગ ન કરે તો પછી આત્મવિકાસના સાધન સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમતા, શાંતિ, સમભાવ, વૈરાગ્ય, ત્યાગ આદિ હોવા છતાં કોઇ રાગ, દ્વેષ, વેર, વિરોધ, અદેખાઇ, અસહિષ્ણુતા, ઘૃણા, તિરસ્કાર, નિર્દ-યતા આદિને આત્મધર્મના વિકાસના સાધન બતાવે તો તે ડાહ્યા અને જ્ઞાની પુરુષો કેવી રીતે માની શકે? અને આત્મ-વિકાસ માટે કેવી રીતે ભાન ભૂલી તન્મય બને? વસ્તુ માત્રનું અસ્તિત્વ હયાતી—હોવાપણું ધર્મને અવલંબીને રહેલું છે સાકર મીઠી, કરિયાતું કડવું, મીઠું ખારું. આત્મા જ્ઞાનદર્શનવાળો, જડ વર્ણ, ગંધ. રસાદિવાળું ઇત્યાદિ વસ્તુઓના ધર્મનું ખંડન—નાશ કરવા અનાદિ કાળથી અત્યાર સુધીમાં થઈ ગયેલી સમર્થ વ્યક્તિઓમાથી કોઇ પણ સમર્થ થયું નથી, થશે પણ નહિ અને હયાત પણ નથી કે જે ધર્મનુ ખંડન કરી શકે સમજાતું નથી કે અત્યારે મનુષ્યો એકબીજાના ધર્મનું ખંડન કેવી રીતે

કરતા હશે ? ધર્મનુ ખંડન કરવા જતાં આત્માના પોતાના ધર્મને ઢાંકી દેવા ગાઢ કર્મના પડદાઓ બનાવી સમ્યગ્-જ્ઞાનદર્શનાદિને ઢાંકી રહ્યા છે.

સાધનોનું પણ ખંડન થઈ શકતું નથી, કારણ કે સાધનો પણ પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહેવાના. સાધન પણ વસ્તુ છે અને તે કથન માત્રથી નાશ થઈ શકતું નથી. સાધનોના ઉપયોગનુ જો ખંડન નહિ પણ સાધનની સાધ્ય પ્રત્યેની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતાનો વિચાર કરતા હોય તો કંઈક અંશે ઉચિત ગણાય; પણ ત્યાં કદાગ્રહ, મિથ્યા જ્ઞાન, મિથ્યા અભિમાન, રાગ દ્વેષ, વૈરવિરોધ, ઘૃણાદિને અવકાશ જ નથી. જ્યાં આ વસ્તુઓ છે ત્યાં વિચાર નથી પણ વિવાદ જ છે અને જ્યાં વિવાદ છે ત્યાં વિકાસ જ નહિ પણ વિનાશ તિરોભાવ જ છે.

પોતાનું માનેલું (મંતવ્ય) સાચું મનાવવા બુદ્ધિનો દુરુ-પયોગ કરી કુયુક્તિઓનો આશ્રય લો અથવા તો પ્રમાણિક પુરુષોના વચનોને પોતાના વિચારોમાં જણાવો, કોઈ રીતે વસ્તુનું ખંડન કરી શકવાના નથી તેમજ શ્રેય કે વિકાસ પણ કરી શકવાના નથી. વિકાસના વિરોધી મિથ્યા જ્ઞાનાદિનો આશ્રય લઈને અને અજ્ઞાનવશ થઈને ખોટી પ્રસિદ્ધિ તથા મોટાઈ મેળવવા સાધનોના ખંડન-મંડનમા ઊતરનાર અજ્ઞાની જીવોથી પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શકે ખરા; પણ જ્ઞાની પુરુષોની દૃષ્ટિમા તો તેઓ દયાના જ પાત્ર છે.

વિચારશ્રેણી

૬૩

પરમાત્માના અપરાધીની સજા ઘડવાનો તમને હક નથી, છતાં તમે સજા ઘડવાનું સાહસ કરશો તો તમારા સંકલ્પ પ્રમાણે તમારે સજા ભોગવવી પડશે. પ્રભુના અપરાધીની સજા પ્રભુના નિયમ પ્રમાણે તેને થશે જ, માટે તમારે તેની ચિંતા કરવાની આવશ્યક્તા નથી, અને તમારા અપરાધીની સજા પણ તમારે ઘડવી નહિ, નહિ તો તે પણ તમારે ભોગવવી પડશે; કારણ કે તમારા વાંક વગર કનડે તે પરમાત્માનો ગુન્હેગાર છે. આ બન્ને પ્રકારના ગુન્હેગારોની સજા ઘડવાને માટે પ્રભુએ તમને આજ્ઞા આપી નથી, માટે પ્રભુની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરશો નહી

કાદવથી ખરડાયલું વસ્ત્ર કાદવથી સાફ થાય નહી, પણ પાણીથી સ્વચ્છ બનીને શ્વેત થાય છે, તેવી રીતે દોષોથી દોષો દૂર થાય નહી પણ ગુણોથી દોષો દૂર થાય છે. અર્થાત્ ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, અસહિષ્ણુતા આદિ દોષોથી કલંકિત માનવી બીજામાં રહેલા દોષો દૂર કરીને ગુણ બનાવી શકે નહિ; પણ સજ્જનતા, હિતૈષિતા આદિ સદ્ગુણોથી વાસિત માનવી જ બીજાને દોષમુક્ત બનાવીને સદ્ગુણોનો આરોપ કરી શકે છે

બીજાના અવગુણ કે અહિતકરસૂચક પ્રવૃત્તિ જોઇને અણગમો કે તિરસ્કાર થવો તે દોષ છે અને દયા તથા પ્રેમથી હિતબુદ્ધિ થવી તે ગુણ છે. જનતામાં બીજાના દોષોનું વર્ણન કરી સંતોષ માનનાર દુર્જન છે અને ગુણ ગાઇને ખુશી થનાર સજ્જન છે.

જે પોતાના હૃદયનો અનુવાદ ન કરી શકે. તે બીજાના હૃદયના અનુવાદનો અનુવાદ કેવી રીતે કરી શકે?

સારા સારા અનુભવી મહાપુરુષો કહેતા આવ્યા છે કે સંસાર એક પ્રકારની નાટ્યશાળા છે. અને તેમાં પ્રાણીમાત્ર પાત્રો–એકટરો છે તે પોતપોતાનું નાટક ભજવી રહ્યા છે. આ નાટ્યશાળામાં નાટક કરનારાઓનો વ્યવસ્થાપક–મેનેજર મોહનીય કર્મ છે. આ પ્રમાણે કહેવાય છે, વંચાય છે અને ઉપદેશાય છે. આ વાત અનુભવસિદ્ધ–તદ્દન સાચી જ છે; જેમકે, ઘાંચી, મોચી, તરગાળો, મુસલમાન, બ્રાહ્મણ, કુંભાર, કોળી, વાણીયો, ઢેઢ, વાઘરી બધાએ ભેગા થઈને એક મંડળી–નાટક કંપની ઊભી કરી છે પછી ભર્તૃહરિ આદિ રાજા મહારાજાઓનું નાટક ભજવે છે. તેમાં પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી, પુત્રી, બહેન, માતા, કાકો, ભત્રીજો, શત્રુ, મિત્ર આદિ સંબંધોથી જોડાઇ જાય છે; અને એવા પ્રકારના ભાવો ભજવી બતાવે છે કે જેનાથી જોનાર ઉપર સારામાં સારી અસર થાય છે. જાણે સાચા જ સંબંધીઓ હોય તેવું જણાય છે, પણ નાટક પૂરું થાય એટલે બધાય પોતપોતાના વસ્ત્રો કાઢી નાંખીને કિનારે મૂકે છે કે તરત જ પાછા મોચીનો મોચી

અને ઘાચીનો ઘાંચી, પાછા હતા તે રૂપમાં ફેરવાઇ જાય છે અને માતા, પિતા, પુત્ર આદિના સબંધ જેવું કશું એ રહેતુ નથી.

નાટકના જુદા જુદા ખેલોમાં એકમાં માતા હોય તે બીજામા સ્ત્રી, અને સ્ત્રી બની હોય તે માતા અથવા માતા હોય તે પિતા અને પિતા હોય તે સ્ત્રી થાય છે અર્થાત્ જુદા ખેલમાં સબંધો ફેરવાઇ જાય છે તેમ સંસારના સબંધોની પણ એવી જ સ્થિતિ છે.

પોતાને ગમે તે બીજાને મનાવવું છે, પણ બીજાને ગમે તે સાચું પણ પોતે માનવું નથી આ તે કેવો ન્યાય !

અજ્ઞાની બાળકને ફોસલાવવાને તો માટીનાં કેરી, નારંગી, મોસબી, દાડમ, કેળાં, સંતરાં, જામફળ વિગેરે ફળો દેખાડશો તો ચાલશે પણ જ્ઞાની પુરુષોને માટે તો સાચાં ફળો મેળવ્યા વગર નહિ ચાલે.

કાંઇક આત્મિક શક્તિ મેળવી હોય તો સ્વામી બનીને બીજાનું શ્રેય કરો, નહિ તો સેવક બનીને બીજાનું શ્રેય કરો; બન્ને દશામાં સ્વાર્થરહિત એકાંત હિતબુદ્ધિ હોવી જોઇએ.

બીજાની તરફથી હાંસી, તિરસ્કાર, અણગમો કે અપમાન વિગેરેનો ભય ન રાખીને હૃદયની સરળતાપૂર્વક તમને ગમતું હોય તે કહો અને કરો જો તમે ભૂલતા હશો તો તમને બીજા સુધારશે અને સાચું હશે તો સ્વીકારશે

શું સુધારવું છે તે નક્કી કરો, અને પોતે સુધર્યા પછી જ બીજાને સુધારવા પ્રયાસ કરો.

અનુભવજ્ઞાન મેળવી અધિકારી બન્યા સિવાય કોઇપણ બાબતમાં માથું મારશો નહીં; નહિ તો હાંસીનું પાત્ર બનશો.

કીર્તિ તથા મોટાઇને માટે જનતાને મનગમતું મનાવવાને જગત મથી રહ્યું છે, પણ સ્વપરના કલ્યાણની કામનાથી સાચું સમજાવવા ચહાતું નથી.

ઇર્ષ્યા, દ્વેષ તથા પેટ માટે ઉત્તમ પુરુષોની અવગણના કરી આત્માનો અધઃપાત કરશો નહી

પોતાનો ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવા જનતાની દૃષ્ટિમાં ગુણીને અવગુણી અને અવગુણીને ગુણી મનાવી સંતોષ માનનારની અંદર માણસાઇનો અંશ પણ હોતો નથી.

ભાષા વાંચી, સમજી, સમજાવી જાણનાર તો ઘણા છે, પણ ભાવ વાંચી, સમજી, સમજાવી જાણનાર તો કોઇક વિરલા જ હશે.

જીવો, તમને ગમે તેમ જીવો. સ્વામી બનીને જીવો સેવક બનીને જીવો. વખાણીને જીવો–વખણાઇને જીવો દાતા બનીને જીવો–યાચક બનીને જીવો સાધુ થઇને જીવો–ગૃહસ્થ રહીને જીવો પણ સાચું જીવો.

પ્રશંસા મેળવવામાં શું સુખ અને આનંદ છે, તે જો સમજાતું ન હોય તો મિથ્યાભિમાનીઓને પૂછો તે તમને સાચી રીતે સમજાવશે, કારણ કે તે આ વિષયના સારા અનુભવી હોય છે.

સંસારમાં પ્રશંસા જેવી કોઇપણ કિંમતી વસ્તુ નથી, કે જે લાખોનો ખર્ચ કરીને પણ મેળવવામાં આવે છે,

પ્રમાદમીમાંસા

૬૪

શ્રીગૌતમસ્વામી અષ્ટાપદ જઈ આવ્યા પછી પ્રભુશ્રીએ કહ્યું કે 'समयं गोयम! मा पमायए।'

ત્રિવિધ તાપથી દુઃખી સંસારવાસી જીવોને પ્રભુશ્રી પોતાના પ્રવચનમાં પ્રમાદથી સાવધ રહેવાને વારંવાર ઉપદેશે છે. સંસારવાસી જીવોને અનંતા દેહ ધારણ કરાવી અસહ્ય અનંતું દુઃખ આપનાર પ્રમાદ જ છે, છતાં સજાતીય અન્ય આત્માઓ ઉપર પોતાને દુ.ખી કરવાનો આરોપ મૂકીને પોતાના શત્રુ તરીકે લેખવા તે એક અજ્ઞાનતાથી પ્રભુના વચનનો અનાદર કરવા જેવુ છે; કારણ કે પ્રભુશ્રીએ બાર વર્ષ સુધી અપ્રમત્ત રહીને કેવળશ્રી મેળવી દુઃખોનો અંત લાવ્યા પછી સ્વાનુભવથી જ જગતવાસી જીવોને જણાવ્યું છે કે-દુરંત દુ ખદાયી તમારો અંગત શત્રુ પ્રમાદ જ છે માટે તેને એક સમય પણ અવકાશ આપશો નહીં.

શાસ્ત્રોમા મદ્ય, કષાય, વિષય, વિકથા અને નિદ્રા આદિ અનેક પ્રકારના સંકેતોથી પ્રમાદને ઓળખાવ્યો છે; છતાં અનાદિકાળના અભ્યાસને લઈને માનવજાતિ સંપૂર્ણપણે

સાચી રીતે ઓળખી શકતી નથી. કેટલાક તો કેવળ નિદ્રાને જ પ્રમાદ તરીકે ઓળખે છે જો કે નિદ્રામાં પ્રમાદનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ આવી જાય છે તો પણ જનતા જે નિદ્રાને ઉદ્દેશીને પ્રમાદ તરીકે ઓળખે છે તે નિદ્રાનુ અપૂર્ણ સ્વરૂપ હોવાથી પ્રમાદ સાચી રીતે ઓળખાતો નથી માનવજાત સમજી શકે તેવી પ્રમાદની સાદી વ્યાખ્યા ભૂલ થાય છે અર્થાત્ પ્રમાદ એટલે ભૂલ. જે ભૂલે છે તે પ્રમાદી કહેવાય છે. સંસારમાં જે જીવો આ લોક અને પરલોક સંબંધી દુઃખ વેઠી રહ્યા છે અને આપત્તિ–વિપત્તિ ભોગવી રહ્યા છે તે બધુંય ભૂલનુ જ પરિણામ છે ચિંતા, શોક, આધિ–વ્યાધિ, દરિદ્રતા, ક્લેશ, જન્મ, જરા, મરણ વિગેરે જે કાંઈ જીવો અનુભવે છે તેનું મુખ્ય કારણ પોતાની ભૂલ જ છે જ્યારે માનવી કોઈપણ પ્રકારના લાભને ઉદ્દેશીને કાંઈપણ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને નિષ્ફળતા મેળવે છે ત્યારે કહેનાર કહે છે કે–તમે ભૂલ્યા આમ નહીં પણ આમ કર્યું હોત તો તમને ધાર્યો લાભ મળત. કોઈ મેડા પર જવા દાદર ચઢતાં હેઠો પડે તો કહેશે કે તમે પગથિયું ભૂલ્યા; કોઈ ગામ જવા નીકળે અને દિશા બદલાતાં કોઈ મુસાફરને ગામનું અંતર પૂછે તો કહેશે કે તમે માર્ગ ભૂલ્યા; વેપાર કરતાં ખોટ આવી તો વેપાર કરતાં ભૂલ્યા; કોઈને પૈસા આપતા વધારે આપી દીધા તો ગણતાં ભૂલ્યા; કોઇને ગાળ દીધી ને તમાચો ખાધો તો ભૂલ્યા આવી ભૂલોને કેટલાક પ્રમાદ થયો એમ પણ કહે છે. આ પ્રમાણે બાહ્ય વ્યવહારમાં જ્યાં જ્યાં આપત્તિ–વિપતિ અથવા તો પ્રતિકૂળતા અનુ-

ભવવાના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય છે ત્યાં ભૂલ–પ્રમાદને કારણ બતાવવામાં આવે છે; પણ જ્યા સુખ–સંપત્તિ અને અનુકૂળતા અનુભવાય છે ત્યાં ભૂલ કહેવાતી નથી.

જેમ કૃત્રિમ જીવનની, બાધક અને ઘાતક પ્રવૃત્તિ તથા માન્યતાઓ ભૂલ–પ્રમાદ તરીકે ઓળખાય છે તેમ નૈસર્ગિક જીવનની પણ ઘાતક અને બાધક પ્રવૃત્તિયો તથા માન્યતાઓને સર્વજ્ઞના સિદ્ધાતમા પ્રમાદ તરીકે ઓળખાવી છે, અને તે અનાદિકાળની જીવની એક પ્રકારની ભૂલ છે, તેનુ મૂળ કારણ મિથ્યાજ્ઞાન–મિથ્યાત્વ છે. મદ્ય–વિષય આદિ પ્રમાદના સહાયક–ઉત્પાદક–પ્રવર્તક છે, જીવ ભૂલતો આવ્યો છે તેની ભૂલના પોષક છે માનવામાં અને વર્તવામાં જે નિરંતર ભૂલ કરે છે તેને દુનિયા મૂઢ કહે છે તેમ માનવામાં અને વર્તવામાં અનાદિ કાળથી ભૂલ કરનાર જીવો સર્વજ્ઞની દૃષ્ટિમા મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની તરીકે ઓળખાય છે. અને તેઓ નિરંતર નૈસર્ગિક જીવન સુખ, આનંદ વિગેરે પોતાની સાચી સંપત્તિ ખોઇ રહ્યા છે તેમજ અનેક પ્રકારની આપત્તિ–વિપત્તિ તથા દુઃખોને સહન કરી રહ્યા છે

પીતળને સોનુ માની ઘરેણાં ઘડાવનારને જાણ પુરુષો ભૂલવાનું બતાવે છે તેમ દુઃખને સુખ માની તેને મેળવવા પ્રયાસ કરનારની જ્ઞાની પુરુષો ભૂલ જ કાઢે છે અર્થાત્ પોતાના સંકેતોમાં પ્રમાદી કહે છે પોતાના ધર્મોને છોડી દઇને જડના ધર્મોનો આદર કરનાર મોટી ભૂલ કરે છે. જડના ધર્મને આનંદ તથા સુખસ્વરૂપ માનવા તે સૌથી મોટી ભૂલ–પ્રમાદ

કહેવાય. જે પ્રમાદી છે તેના આત્મા ઉપર શબ્દાદિ જડના ધર્મોની ઘણી જ અસર થયા કરે છે, કારણ કે તેની માન્યતા જ ભૂલભરેલી છે, આંખ તથા કાનના વિષયમાં આસક્ત પ્રમાદી આનંદ અને સુખ મેળવવા આત્મગુણઘાતક પ્રવૃત્તિમાં અન્ય અણજાણને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ બતાવી પ્રેરનાર મહાપ્રમાદી છે અને તે સોમલને સાકર માની તેનાથી મધુરું મિષ્ટાન્ન બને છે એમ બીજાને સમજાવી મિષ્ટાન્ન બનાવવા પ્રેરણા કરનાર જેટલી ભૂલ કરે છે તેના કરતા અનંતગણી ભૂલ કરે છે. કારણ કે સોમલને સાકર માની ઉપયોગ કરનાર કરાવનાર બને માત્ર દેહને છોડે છે. ત્યારે જડ ધર્મમાં આનંદ માનનારા જ્ઞાનદર્શનાદિ પોતાની સાચી સંપત્તિ ખોઇને અનંતા જન્મ-મરણ કરે છે

જ્યાં પ્રમાદ છે ત્યાં ધર્મ નથી અને જ્યાં ધર્મ છે ત્યા પ્રમાદ નથી જે આત્મા પોતાને ભૂલે છે તે પ્રમાદી કહેવાય છે. અને જે ઓળખે છે તે અપ્રમાદી કહેવાય છે. અને તે જ ધર્મી કહેવાય છે; કારણ કે અપ્રમત્ત દશામાં વાસ્તવિક ધર્મ છે. અલ્પજ્ઞ જીવોએ માની લીધેલા સુખ-આનંદ પોતાને ભૂલ્યા સિવાય મળી શકતા નથી; કારણ કે પૌદ્ગલિક સુખ-આનંદ ભૂલનું પરિણામ છે, અને એટલા માટે જ અંતમાં આપત્તિ-વિપત્તિના રૂપમાં પરિણત થઇ જાય છે, જેને લઇને જીવો જન્મ-મરણનાં દુઃખો ભોગવે છે. ઇંદ્રિયો સાથે અનુકૂળ પુદ્ગલોના સંયોગમાં સુખ માનવું અને પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં દુઃખ માનવું અર્થાત ઇંદ્રિય અને પદાર્થ બને જડના સંયોગ-વિયોગમાં સુખ-દુઃખની શ્રદ્ધા

રાખવી તે પ્રમાદ–ભૂલ નહીં તો બીજું શું હોઈ શકે ? આવી ભૂલો કરનાર આત્મા પોતાના સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોનો વિકાસ કરી શકતો નથી.

પુન્ય કર્મ કે જે શુભ આશ્રવ કહેવાય છે તેને પૌદ્‌ગલિક સુખની દૃષ્ટિથી ઉપાદેય માનનાર બહુ જ ભૂલે છે. કારણ કે જ્યાં સુધી જડ વસ્તુમાં ઉપાદેય બુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી ચૈતન્ય ધર્મમાં હેય બુદ્ધિ રહેવાની જ જડના ધર્મનો અત્યંત આદર તે જ કરે છે કે જે પોતાના ધર્મને ભૂલે છે. જે પોતાને ભૂલે છે તે દરેક પ્રવૃત્તિમાં ભૂલવાનો જ આવી મોટી ભૂલ કરનાર મહાપ્રમાદી જ્ઞાનીની પંક્તિમાં ભળી શકતો નથી. વીતરાગના વચનોથી જેટલું વિરુદ્ધ માનવું અને વર્તવું છે તેટલું ભૂલભરેલું છે. જે પ્રવૃત્તિ અને પરિણામ વિષયના પોષક હોઇને મનગમતાં હોય તો પણ પ્રભુની આજ્ઞાના વિરોધી હોવાથી પ્રમાદનું ફળ આપનારા છે. જ્ઞાની ભૂલે નહી. ભૂલવું તે અજ્ઞાનનું પરિણામ છે, માટે જ્ઞાનીના વચન તથા વિચારોથી દરેક આત્માને સાચો લાભ જ મળે છે, પણ વૈરવિરોધ, શોક, સંતાપ, અશાંતિ અને ક્લેશ કે જે પ્રમાદના અંગ ગણાય છે તેમાંનું કશું યે હોતું નથી, જેથી કરીને આત્મિક ગુણની હાનિ ન થતા વિકાસ જ થાય છે. પ્રભુનો માર્ગ છોડી પોતાની મતિથી ચાલનાર ભૂલ્યા સિવાય રહેતો નથી છતાં તે માનની શીખવણીથી માને છે કે હું ભૂલતો જ નથી. આવી ભૂલ કરનાર અણજાણ મુમુક્ષુને પણ આ પ્રભુનો માર્ગ છે એમ સમજાવી પોતાની ભૂલના માર્ગ તરફ દોરે છે, કારણ કે તે મિથ્યાજ્ઞાનને

લઈને પ્રમાદસ્વરૂપ માન–મોટાઈ તથા ક્ષુદ્ર વાસનાનો કામી હોય છે કે જેને અણજાણ મુમુક્ષુઓ પાસેથી મેળવી શકે છે પ્રભુના માર્ગમાં વિચરનાર અપ્રમાદીને આનંદનો તોટો નથી અને સુખની ઊણપ નથી અક્ષય–અખૂટ સુખ, આનંદ તથા જીવનના ભંડારની ચાવી તેમની પાસે જ હોય છે. પોતે અપ્રમાદી–ભૂલમુક્ત હોવાથી ક્ષણવિનશ્વર સુખ તથા આનંદથી ઠગાતા નથી તેમજ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમા સારા-નરસાની ભાવના ભુંસાઈ જવાથી સંકલ્પ–વિકલ્પરૂપ માન-સિક અથડામણથી મુક્ત હોય છે.

ભાવથી સૂતેલો જે કાંઈ કરે છે તે પણ બધુંયે ભૂલ-ભરેલું જ હોય છે, કારણ કે ભાવ નિદ્રાવાળો અણજાણ જ હોય છે એટલે સાચું ન જાણવાથી બધીયે પ્રવૃત્તિમાં ભૂલે છે નિદ્રા એટલે ભૂલવું–પ્રમાદ, જેમ દ્રવ્યથી સૂતેલાને કાંઈ ભાન હોતું નથી તેમ ભાવથી સૂતેલો વસ્તુને સાચી રીતે ઓળખી શકતો નથી જે વસ્તુ જેવી હોય તેનાથી અવળી રીતે જાણે છે, એટલે સત્મા અસત્ અને અસત્માં સત્નો આરોપ કરે છે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં અછતા સુખનો આરોપ કરે છે અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના ત્યાગસ્વરૂપ આત્મિક સુખમા દુઃખનો આરોપ કરે છે. જેમકે–વિષયમાં સુખ માને છે અને બ્રહ્મચર્યમા દુઃખ માને છે, આવી રીતે વસ્તુને જાણવામા અને માનવામાં ભાવ નિદ્રાવાળો ભૂલે છે. જીવ અનાદિ કાળથી ભાવ નિદ્રામાં પડેલો હોવાથી ભૂલમાં જ છે, તે જાગૃતિમાં આવ્યા સિવાય પોતાની ભૂલ સુધારી શકતો નથી જાગૃતિ, અપ્રમત્ત દશા, ભૂલ સુધારવી ત્રણે

એક જ આત્મસ્વરૂપને ઓળખાવનારા સંકેતો છે. સંસારમા આત્માઓ અનેક વિકૃતિ સ્વરૂપવાળા જણાય છે તે બધુંયે ભાવ નિદ્રાનું પરિણામ છે. જાગ્યા સિવાય આત્માને શોધવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને નીકળેલા ઘણા જીવો માર્ગ ભૂલીને જડ જગતમાં ભટકી રહ્યા છે અને આત્મસ્વરૂપની દિશાથી વિમુખ થઈ રહ્યા છે; કારણ કે અનાદિકાળની ભૂલ સુધારી નિરંતરના માર્ગની દિશા બદલ્યા સિવાય આત્માને મળી શકાતું નથી અને જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘાડી જોયા વગર આત્મા ઓળખી શકાતો નથી. જે જીવો અનાદિ કાળથી જાણેલા, માનેલા અને ચાલેલા માર્ગને જ સાચો માની અભ્યાસની પ્રબળતાથી છોડી શકતા નથી તેમને આત્મદર્શન થવાં દુર્લભ છે જેમ ઊંઘતો દરિદ્રી માણસ સ્વપ્નમા રાજ્ય મેળવી પોતાને સુખ–સંપત્તિવાળો માને છે અને એક શાસનકર્તા તરીકે પોતાને લેખે છે પણ પરિણામે તેમાનુ કશુંયે હોતું નથી તેમ સાચી સંપત્તિનો કંગાળ ભાવ નિદ્રામા સૂતેલો બહારથી દેખાવમા બધુંયે છોડી દઈને આડકતરી રીતે રૂપાંતરથી છોડેલી વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરીને પોતાને ભલે ઉચ્ચ ગુણસ્થાનોમા માને તેથી કાંઈ વિકાસીની પંક્તિમાં ભળી શકતો નથી, કારણ કે જાગ્યા વગર–ભૂલ સુધાર્યા વગર અનાદિકાળથી ચાલેલા માર્ગની દિશા બદલાતી નથી અને તે વગર તો બધુંયે નકામું છે

આત્મશુદ્ધિ

૬૫

સંસારમાં સહુ કોઈ ચોખ્ખી વસ્તુને ચહાય છે, ભેળ-સેળ કોઇને પણ ગમતી નથી. ખાવા પીવાની વસ્તુઓ ચોખ્ખી જોઇને લે છે, ઘી દૂધનો વાપરનાર મોં માગ્યું મૂલ્ય આપીને પણ ચોખ્ખું ગ્રહણ કરે છે, ઘરેણાં પહેરનાર ચાંદી–સોનુ ચોખ્ખુ લઈને ઘરેણાં બનાવરાવે છે માનવી ત્યાં સુધી ચોખ્ખાઇ પસંદ કરે છે કે કપડાં પણ મેલાં ગમતાં નથી અને શરીરની શુદ્ધિ માટે તો પૂરતી કાળજી રાખે છે. પણ સાચા જ્ઞાનના અભાવથી માનવી શુદ્ધની શુદ્ધિને વીસરી ગયો છે. એટલે અશુદ્ધને શુદ્ધ કરવાના પ્રયત્નમાં અત્યાર સુધી ફાવ્યો નથી, કારણ કે જડ વસ્તુ અશુદ્ધ સ્વરૂપ છે તે કોઇપણ કાળે શુદ્ધ સ્વભાવવાળી થઈ શકતી નથી. પણ પ્રકૃતિથી જ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા વિજાતીય જડ દ્રવ્યના મિશ્રણથી અશુદ્ધ થયો છે તે પોતાની પ્રકૃતિ-સ્વરૂપ શુદ્ધિને મેળવી શકે છે, પણ તે તરફ માનવીનું જરાયે લક્ષ નથી. અને જે તરફ લક્ષ છે તે જડ વસ્તુ છે અને જડ વસ્તુને જે અશુદ્ધ માનવામાં આવે છે તે જડના સંસર્ગથી થયેલી હોય છે; માટે અશુદ્ધને અશુદ્ધનો

સંયોગ થવાથી વસ્તુ અશુદ્ધ થઈ ન કહેવાય પણ શુદ્ધને અશુદ્ધનો સંયોગ થવાથી અશુદ્ધ બને છે, અને તે પ્રકૃતિથી શુદ્ધ વસ્તુને અશુદ્ધ વસ્તુના સંસર્ગનું પરિણામ છે

સંસારમાં મૂળ બે જ વસ્તુઓ છે: એક ચેતન્ય અને બીજી જડ ચૈતન્ય પ્રકૃતિથી જ શુદ્ધ છે ત્યારે જડ પ્રકૃતિથી અશુદ્ધ છે ચૈતન્ય ભિન્ન ચેતન્યના સંસર્ગથી શુદ્ધ જ રહેવાનું અને જડના સંસર્ગથી અશુદ્ધ થવાનું અને જડ ઈતર જડના સંસર્ગથી અશુદ્ધ જ રહે છે, પણ ચૈતન્યના સંસર્ગથી શુદ્ધ બની શકતુ નથી વ્યવહાર દૃષ્ટિથી જડ ચૈતન્યના સંસર્ગથી શુદ્ધ બની શકે છે જેમકે—પરમાત્મદશાને પ્રાપ્ત થયેલા સર્વજ્ઞ પુરુષો તથા અન્ય ઉચ્ચ કોટિના મહાપુરુષોના આત્માના સંસર્ગમાં રહેલી દેહાદિ જડ વસ્તુઓ શુદ્ધ કહેવાય છે, તેવી જ રીતે કર્મરૂપ જડના સંસર્ગમા રહેલો આત્મા પણ શુદ્ધ કહેવાય છે તો પણ પ્રકૃતિમાં પરાવર્તન થતુ જ નથી ગમે તેટલો કાળ જડ તથા ચૈતન્યનો સંસર્ગ કેમ ન બન્યો રહે તો પણ ચૈતન્ય અશુદ્ધ થાય નહી અને જડ શુદ્ધ થાય નહી. અને જો નૈશ્ચયિક દૃષ્ટિથી પણ અશુદ્ધનુ શુદ્ધ અને શુદ્ધનું અશુદ્ધ થઈ જાય તો વસ્તુ પોતાનો સ્વભાવ છોડી દેવાથી પોતાના સ્વરૂપને ખોઈ બેસે છે અને તેમ થવાથી ચૈતન્ય જડ અને જડ ચૈતન્ય થઈ જવાનો સંભવ રહે છે આત્મા સ્વરૂપથી જ શુદ્ધ હોવાથી અકર્મક હોવા છતા પણ પ્રકૃતિને લઈને તેને શુદ્ધ વસ્તુ જ ગમે છે, પણ સાચી શુદ્ધિથી અણજાણ હોવાથી સ્વરૂપે અશુદ્ધને પણ શુદ્ધ સમજીને—અશુદ્ધમાં

શુદ્ધનો આરોપ કરીને તેનો ઉપયોગ કરે છે અને માને છે છે કે હું શુદ્ધ વસ્તુ વાપરું છુ. પણ જ્યાં સુધી તે પોતાને ઓળખતો નથી ત્યાં સુધી પોતાની શુદ્ધિ કરી શકતો નથી અને પોતાના આત્માને ઓળખ્યા વગર શુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનાદિનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. માટે જ માનવીએ પોતાના આત્માને ઓળખી તેની શુદ્ધિ કરવાને પ્રભુશ્રીએ પોતાને ઓળખીને માનેલી શુદ્ધિ અને તેને મેળવવા આદરેલા ઉપાયોના અભ્યાસી બનવું જોઇએ.

ક્ષમાશ્રમણ પ્રભુ શ્રી મહાવીરની પરમ પવિત્ર જીવનચર્યા ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાથી શુદ્ધિનુ સાચું રહસ્ય સમજાય છે. પ્રભુ શ્રી ક્ષમાના સ્વામી–નાયક હતા. પોતે ક્ષમામય જીવન દ્વારા સંપૂર્ણ શુધ્ધ બનીને શાશ્વતી શાંતિ તથા આનંદ મેળવ્યો અને તેના અભિલાપી જીવોને શુધ્ધ બનવા સાચો માર્ગ દેખાડ્યો પ્રભુ જીવનના દરેક પ્રસંગમાં પોતાના આત્માની પાસે ક્ષમા યાચવાનુ અને અન્ય આત્માઓને ક્ષમા આપવાનુ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચાર કરનારને યોગ્ય જ લાગશે, કારણ કે આત્મા પાસે ક્ષમા યાચનાર અને પરને ક્ષમા આપનાર નિરપરાધી બની શકે છે અને રહી પણ શકે છે એટલે તેને પરની પાસે ક્ષમા યાચવાની જરૂરત રહેતી નથી પ્રભુશ્રી પ્રસંગે પ્રસંગે અપરાધીઓને ક્ષમા આપીને પોતે નિરપરાધી જ રહ્યા છે, કારણ કે અપરાધી બનવાના કારણો જેવાં કે ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ, કષાય, મદ કે સત્તાના પોતે સંપૂર્ણ ત્યાગી હતા એટલે તેમને અપરાધીઓને ક્ષમા આપવામાં જરાયે અડ-

ચણુ આવી નથી. પ્રભુશ્રીયે અપરાધીયોના અપરાધની માફી આપીને એક સાથે બે કાર્ય સાધ્યા છે; એક તો જન્માંતરમા કરેલા અપરાધોની સજા ભોગવીને નિરપરાધી બન્યા અને બીજું અપરાધીને ક્ષમા આપવાથી પોતે નિર-પરાધી રહ્યા નિરપરાધી જીવન જીવી શુદ્ધ બનવા માટે તો પ્રભુશ્રીએ મહિનાઓ સુધી આહારનો ત્યાગ કર્યો અને અપરાધી બનાવનાર મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારો-નો નિરોધ કર્યો. તેમજ અપરાધોને અટકાવવા માટે બાર વરસ સુધી અપ્રમાદી રહીને સંપૂર્ણ શુદ્ધ બનીને કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું, એક ક્ષણ પણ પ્રમાદી રહીને અપ-રાધને અવકાશ આપ્યો જ નથી

સદા સુખનો ઇચ્છુક સંસારનો યાત્રી આત્મામાં નવ-જીવન જેવા અત્યુત્તમ તીર્થના પ્રદેશમાં આવીને પણ મૂઢ રહી જાય અને જ્ઞાન–દર્શન, સુખ તથા જીવનની શુદ્ધિ માટે વીતરાગ પ્રભુના જીવનનું અનુકરણ ન કરે તો પછી કયા પ્રદેશમાં જઇને કરશે ? કારણ કે સંસારના કોઇ પણ પ્રદેશ-માં જ્ઞાનાદિ સર્વ શુધ્ધિનું સ્થળ જ નથી, માટે માનવ જીવનમાં જીવનાર આત્માએ સર્વ શુદ્ધિ માટે ઉપરોક્ત પ્રમાણે પ્રભુ જીવનના અભ્યાસી બની અનુપાલન કરવાની જરૂરત છે પ્રભુના ચાલેલાં પંથમાં ચાલ્યા વગર આત્મા પોતાની કોઇપણ પ્રકારની શુદ્ધિ કરી શકતો નથી, અને તે સિવાય તો સદા સુખની ઈચ્છા રાખવી પણ નિરર્થક છે

અશુદ્ધિને લઇને આત્માને અનંતા કાળથી જન્મ મરણ કરવાં પડે છે તે ક્ષમામય જીવન જીવ્યા વગર ટળી

શકતાં નથી, અને ક્ષમામય જીવન બનાવવા પ્રભુના જીવનનું અનુકરણ કરવું જ જોઇએ. માનવજાતિમાં પ્રભુની ક્ષમાને પોતાની બુદ્ધિથી સુધારીને ઉપયોગમાં લેવાની પદ્ધતિ પડી ગઈ છે, પણ તે વિકૃત થયેલી ક્ષમા આત્મશુદ્ધિ સાચવી શકતી નથી, શુદ્ધિના સાધક આત્માએ તો પોતાના આત્મા પાસે ક્ષમા માગવી જોઈએ, કારણ કે માનવી પોતાના આત્માનો જેટલો અપરાધી છે તેટલો બીજાનો નથી. મોહની શીખવણીથી સકર્મક આત્મા શુદ્ધાત્માનો અપરાધી બન્યો છે જો માનવી પોતાના આત્માનો અપરાધ કરતાં અટકે તો બીજા જીવોનો અપરાધી બની શકતો નથી એટલે તેમની પાસે ક્ષમા માગવાની પણ જરૂરત રહેતી નથી ફક્ત અપરાધીયોને ક્ષમા આપવાની જ જરૂરત રહે છે.

શુદ્ધાત્માને જીવવાને કે આનંદ તથા સુખ માટે બીજા જીવોને દુઃખ આપી અપરાધી બનવાની જરાયે જરૂરત નથી, છતાં મોહનો દાસ માનવી અનાદિ કાળના કર્મના સંસર્ગને લઇને અજ્ઞાનતાથી બીજા જીવોની પીડાની અવગણના કરીને આત્માને જીવાડવાને અને આનંદ તથા સુખ મેળવી આપવાને બીજાના પ્રાણ લઇને આત્માનો અપરાધ કરીને પોતે અપરાધી બને છે, જેની સજા કાળાતરે અથવા તો ભવાંતરે આત્માને ભોગવવી પડે છે માનવી આત્માના બહાને પોતાના દેહની તુષ્ટિ–પુષ્ટિ માટે અપરાધ કરે છે જેનું ફળ આત્માને અનિચ્છાએ પણ ચાખવું પડે છે આ પ્રમાણે માનવી પોતાના આત્માનો અપરાધી હોવાથી તેની પાસે પોતાના અનેક જન્મમાં અનેક દેહને

આશ્રયીને કરવામાં આવેલા અપરાધોની માફી માગી ફરીને આત્માનો અપરાધી ન બનવા સાવધાન રહીને જપ-તપ તથા સંયમ તરફ વધારે લક્ષ રાખી પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરે તો જન્માંતરમ કરેલા આત્માના અપરાધોથી મુક્ત થઇને આત્માની શુદ્ધિ સાધી શકે છે, આત્માનો નિરપરાધી બીજા જીવોનો અપરાધી બની શકતો નથી અને અપરાધિયોને ક્ષમા આપીને સંપૂર્ણ શુધ્ધિ મેળવી અકર્મક થઇને શાશ્વત સુખનો ભોગી થઈ શકે છે.

જે પોતાના આત્માની પાસે માફી માગે છે તે બીજા જીવોની પાસે શુધ્ધ અંતઃકરણથી માફી માગવાનો જ; કારણ કે તે સિવાય તો આત્માની પાસે માફી માગી કહી શકાય જ નહી. શુધ્ધ અતઃકરણથી બીજાની પાસે ક્ષમા માગવી તે જ આત્મક્ષમાયાચના અને અન્યને ક્ષમા આપવી તે આત્માની શુધ્ધિ બીજા પાસેથી ક્ષમા માગવાને 'ખમાવુ છુ' એમ મોઢેથી બોલવાની અત્યાવશ્યકતા નથી, કારણ કે જે જીવોની પાસે ક્ષમા માગવામા આવે છે તેમાનો મોટો ભાગ જોવા, સમજવા, સાંભળવા અને બોલવાના સાધન વગરનો છે એટલે મોઢેથી બોલ્યા વિના પણ સંસારવાસી જીવમાત્રને સ્વસ્વરૂપે ઓળખીને સમભાવે સર્વ જીવને ક્ષમા આપવી તે જ આત્મશુદ્ધિનું કારણ ક્ષમાયાચના છે સમજવા, બોલવાના સાધનસંપન્ન જીવ પાસે બોલીને ક્ષમા માગવામાં આવે તો તે કદાચ વિરોધ ટાળી ક્ષમા આપે અને અપરાધની સજા ભોગવવામાં નિમિત્ત ન પણ બને તો પણ બીજાનો અપરાધ કરતી વખતે કાયિક, વાચિક તથા

માનસિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં જે અશુભ અધ્યવસાયો થાય છે અને કર્મ બંધાય છે તેની શુદ્ધિ બીજાએ આપેલી ક્ષમા માત્રથી થતી નથી. બીજાની આપેલી ક્ષમાથી તો માત્ર વેરની શુદ્ધિ થાય છે, પણ કર્મની શુદ્ધિ માટે જપ-તપ કરવાની અને અપરાધીઓને ક્ષમા આપવાની જરૂરત રહે છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુની આત્મશુદ્ધિની ચર્ચાની પ્રણાલિકા પણ આવી જ સમજાય છે પ્રભુશ્રીયે ઉપસર્ગો-પરિસહો સહન કર્યા છે અને તપ પણ કર્યું છે અર્થાત્ અપરાધિયોને ઉપકારી સમજી ક્ષમા આપી છે અને મહિનાઓ સુધી આહારાદિના પણ ત્યાગી રહ્યા છે. આ બંને ઉપાયોથી પ્રભુશ્રી સંપૂર્ણ આત્મશુદ્ધિ સાધી શક્યા છે, માટે આત્મ-શુદ્ધિના સાધકે જપ-તપદ્વારા સ્વાધીનપણે અપરાધોથી મુક્ત થવુ અને અપરાધોથી મુક્ત કરવા કોઈ પણ પ્રાણી નિમિત્તભૂત બને તો તેને અપરાધી માનવો નહીં પણ ઉપ-કારી માની તેના અપરાધની ક્ષમા આપવી અને સંપૂર્ણ શુદ્ધિ સાધી લેવી

વિચારશ્રેણિ

૬૬

૧ સંસારમાં જીવો અનીતિ તથા અધર્મનું આચરણ કરીને દુ:ખોથી રક્ષણ મેળવવા પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા પુન્યને વાપરે છે, અર્થાત્ અધર્મ કરવા છતાં જે જીવો દુઃખ ન ભોગવતાં સુખ ભોગવે છે તે પૂર્વજન્મના પુન્યનો જ પ્રભાવ છે

૨. મિથ્યાભિમાની માનવીઓ ભલે માની લે કે અમે સુખ મેળવવામાં તથા સુખ ભોગવવામાં સ્વતંત્રપણે સમર્થ છીએ; પણ પુન્ય નાશ થતાં તેમનું મિથ્યાભિમાન ટકી શકતું નથી. પુન્ય ક્ષીણ થતાંની સાથે જ સુખના સઘળાં સાધનો નાશ પામી જાય છે.

૩ અનેક ભવોમાં અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો વેઠી ભેગા કરી રાખેલા પુન્યને ધર્મદૃષ્ટિથી જીવમાત્રનું રક્ષણ કરી, જીવોના અશુભ કર્મના ઉદયથી ઉદયમાં આવેલા દુ:ખોમાં નિમિત્તભૂત ન બની, પોતાના આત્માને દુર્ગતિમાંથી બચાવી વિકાસી બનાવવા વાપરનારો ડાહ્યો માણસ કહેવાય છે

૪. પુણ્યનો ઉપયોગ પુણ્યકાર્યમાં જ થવો જોઈએ. પુણ્યના ઉદયથી પૌદ્ગલિક સુખના સાધનો મળે તો તેનો

પણ પુણ્ય કાર્યમાં ઉપયોગ કરવો; પૌદ્‌ગલિક સુખોમાં લીન બની પુન્ય કાર્ય વિસારી દેવું ન જોઇએ.

૫. સાચા સુખ માટે બનાવટી સુખના સાધનોનો ત્યાગ કરવો સાચુ સુખ મેળવવા જેટલું પુન્ય ન હોય તો તેટલું પુન્ય ભેગું કરવા વૈભવ અને જીવન વાપરી નાખવાં અને સાચું સુખ મેળવવુ

૬ કષાય અને વિષયરૂપ પ્રખર પવનના અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિરૂપ વાવાઝોડામાં આકડાના રૂની દશાને પ્રાપ્ત થયેલી મનોવૃત્તિવાળા જીવોને શાંતિ, સંતોષ અને સમતા ક્યાંથી? અનેક પ્રદેશોમાં ક્ષણિક સ્પર્શવાળા આકડાના રૂની જેમ અનેક વિષયોમાં ક્ષણસ્થાયી મનોવૃત્તિવાળા જીવને આનંદ અને સુખ ક્યાંથી? જેટલી અસ્થિરતા તેટલી જ અશાંતિ અને જેટલી અશાંતિ તેટલું જ અસુખ.

૭ શાંતિ તથા સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે અસ્થિરતા ટાળવી જોઈએ, અસ્થિરતા ટાળવા કષાય–વિષયની મંદતા થવી જોઇએ, અને કષાય તથા વિષયોને મંદ કરવા તેના ઉત્પાદક કારણોથી દૂર રહેવું જોઇએ

૮ કષાય તથા વિષયને પેદા કરનાર–જાગૃત કરનાર સ્ત્રી, ધન, ઘર, ખેતર, સોનુ, રૂપું, ઝવેરાત, બાગ, બંગલા આદિ વસ્તુઓને છોડયા પછી તે જ વસ્તુઓના સંસર્ગમાં રહેનારની ઘણી જ માઠી મનોદશા થાય છે કષાય તથા વિષય પ્રબળ બની અધિકતર અસ્થિરતા ઉત્પન્ન કરે છે. જેથી કરીને

જેના પાસે સ્ત્રી, ધન આદિ વસ્તુઓ નથી તે, અને છતીને છોડનાર બંને એક સરખા દુઃખના ભાગી બને છે

૯ જે કાળે જે ક્ષેત્રમાં શુભ તથા અશુભનો ઉદય થવાનો હોય છે. તે જ કાળે તે ક્ષેત્રમાં માણસને જવા માટે બુદ્ધિ પ્રેરે છે અથવા તો ઉદય તે ક્ષેત્રમા દોરી લઇ જાય છે ત્યાં ગયા પછી તે માણસને ઉદયના પ્રમાણમા સુખ–દુ.ખ મળે છે આ વ્યવસ્થામા જરા પણ ફેરફ પડતો નથી.

૧૦. દવા વિગેરે નિમિત્ત છે, બાકી તો ભાવી નિષ્ફળ થતું નથી નિમિત્તની પણ ખાસ જરૂરત રહે છે ભગવાને પણ કોળા પાક ખાધો ત્યારે તેમનો વ્યાધિ ગયો પોતે જ્ઞાની હતા એટલે જાણતા હતા કે અમુક દ્રવ્યના સંયોગથી મારો રોગ મટશે. આપણે અલ્પજ્ઞ છીયે એટલે આપણને ખબર ન પડે કે કયા દ્રવ્યોના સંયોગથી રોગ મટશે, માટે આપણે ઉપચાર કરવો ઘટે કયા ઉપચારથી મટશે અને કયારે મટશે તેની ચિંતા કરવાની જરૂરત નથી અશાતાની શાંતિના સમયે જે ઉપચાર અનુકૂળ હશે તે જ ઉપચાર કરવા આપણી વૃત્તિઓ દોરશે અને અનુકૂળ સંયોગો પણ મળી આવશે. એટલે આપણને શાતા થતા વાર નહિ લાગે. માટે શું થશે ? આ રોગ કયારે મટશે ? એવું આર્ત્તધ્યાન કરવાની કોઈપણ જરૂર નથી.

૧૧. શરીરનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી તેની ઉચિત સાર-સભાળ રાખવી શરીરના માટે આપણે કાંઈ ઘણા દુઃખો વેઠવાની જરૂરત નથી. શરીરનું ઠીક થતું હોય અને આત્માના

વિકાસમાં કાંઇક મદદગાર થતું હોય તો થોડું ઘણું સાધારણ નુકશાન વેઠીયે, પણ જ્ઞાન-દર્શનાદિમાં પડેલી ખોટ ઘણા કાળે પણ ન પુરાય તેમજ અનેક ભવો કરી અસહ્ય કષ્ટ વેઠવું પડે તો શરીરની ઉપેક્ષા જ કરવી યોગ્ય છે.

૧૨. સહુ કોઇ દેહના સંબંધી છે, આત્માના નથી. કરોડપતિ જીવતો હોય છે ત્યારે તેના પુત્રો તેની સેવા-ચાકરી કરે છે, તાબેદારી ઉઠાવે છે, સ્ત્રી ઘણો જ પ્રેમ બતાવે છે, મરી જાય છે ત્યારે રુદન કરે છે, છાતી કૂટે છે, વરસ દિવસ સુધી શોક પાળે છે, પુત્રો ઘણા જ દુઃખી થાય છે, શોકથી ઉદાસ રહે છે; પણ મરનાર શેરીમાંનું કૂતરું થયું હોય ને ઘરમાં પેસવા આવે તો ધોકા મારીને બહાર કાઢે છે. મનુષ્ય જન્મમાં અવતર્યા પછી પૂર્વભવનું જાતિસ્મરણ-જ્ઞાન થયું હોય અને આવીને કહે કે-આ બધી મિલકત મારી છે, તમે મારા પુત્રો છો, આ મારી સ્ત્રી છે, તો તેને મારીને બહાર કાઢશે કે આ કોઇ ગાંડો માણસ લાગે છે. ગરીબ સ્થિતિમાં ભીખ માગતો આવશે તો પણ તેને ગાળો ભાંડી બહાર કાઢશે પણ તેની કંગાળ દશા દૂર કરવા ઘણાં પાપ તથા પરિશ્રમ કરી મેળવેલા તેના જ પૈસાનો ઉપયોગ કરશે નહિં.

૧૩ મારાથી શ્રેષ્ઠતર, વિશુદ્ધ અને પૂર્ણ સ્વતંત્ર મહાન શક્તિ કોઇ અદૃશ્યપણે વિદ્યમાન છે તે માટે તેને પરમ પૂજ્ય માનીને તેના આશ્રય નીચે રહેવું જોઇયે આવી માન્યતા દરેક સંસારવાસીની હોવી જોઇએ. સંસારવાસી

જીવો ગમે તેટલા પોતાને સુખી, સમર્થ અને સ્વતંત્ર માને, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિથી જોતાં દુઃખી, અસમર્થ અને પૂર્ણ પરતંત્ર છે. સંસારવાસી જીવોનાં જીવન તપાસો, તેમની જીવનદોરી બીજાના હાથમા છે.

૧૪ જે માણસોને ખામી જોવાની ટેવ હોય છે, તેમનું વસ્તુની સુંદરતા તથા ગુણ તરફ લક્ષ જતું નથી, તે તેમની ક્ષુદ્રતા જણાવે છે.

૧૫ કોઈના પણ મતનુ પૂરું જ્ઞાન કર્યા વગર સમજ વગરનું બોલી કોઇપણ મતનો તિરસ્કાર કરવો એ માનવીની મોટી ભૂલ છે.

૧૬ સંસારની પ્રવૃત્તિયોમાં અભ્યાસ તથા ઉપયોગશૂન્ય થવાનુ પ્રયોજન અનાદિ કાળથી દરેક પ્રવૃત્તિની દિશા જોયેલી છે માટે આત્મિક પ્રવૃત્તિની દિશા ન જોયેલી હોવાથી ત્યા અભ્યાસ અને ઉપયોગની ખાસ જરૂરત રહે છે. જાણીતા રસ્તાઓમાં માનવીને ધ્યાન રાખવાની જરૂરત નથી રહેતી, અણજાણ રસ્તામાં ધ્યાન રાખવું જ પડે છે, ન રાખે તો ભૂલો પડી જાય અને જવું હોય ત્યાં ન જઇ શકે.

૧૭ સંસારમા ઘણાખરા જીવો ફરજિઆત જીવે છે; કારણ કે તેઓ દુઃખે જીવે છે શાથી ? ભોગવિલાસનાં સાધનો બીજાને મળેલાં જોઇને પોતાને મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોવા છતાં ન મળવાથી; લાખો અને કરોડોની લાલસા હોવા છતાં ન પૂરાવાથી; બીજાને નીરોગી, સશક્ત અને ખૂબસૂરત જોઈ પોતાના સરોગી, અશક્ત અને કુબડા દેહ

ઉપર ફટાળો આવવાથી, જ્યા જાય ત્યાં અપમાન થવાથી; બીજાના બાગબગલા જોઇ પોતાનુ જીર્ણશીર્ણ ઘર ન ગમવાથી; બીજાની પાસે સુંદર વસ્ત્રો અને ઘરેણાં જોઇ પોતાના જીર્ણ તથા ફાટી ગયેલા વસ્ત્રો અને આભૂષણ વગરના દેહ ઉપર અણગમો થવાથી અને કોઈપણ પ્રકારનો પોતાનો સ્વાર્થ ન સધાવાથી અજ્ઞાની જીવો દુઃખે જીવે છે, માટે તેઓ મરજિઆત ન જીવતાં ફરજિઆત જીવે છે.

૧૮ શું તમે ધનવાન છો ? તમે ધનવાન છો કે તમારો દેહ ધનવાન છે ? મૂલચંદભાઈ, મોતીલાલભાઈ કે પ્રતાપભાઇ ધનવાન છે તેમાં તમારે શું ? દેહના નામથી પેઢીઓ ચાલે અને દેહના નામે ધન જમે થાય તમે તો દેહના પાસે ધન જોઇને ખુશી થાઓ એટલું જ, બાકી તો દેહ તમને પોતાના ધનમાંથી એક પૈસો પણ વાપરવા આપતાં કચવાય છે તમારે પુન્ય અર્થે ફકીરને અથવા ગરીબને એક પૈસો આપવો હોય છે ત્યારે દેહ તમને આપવાની ના પાડે છે અને કહે છે-કે એક પૈસાનું પાન લઈને હું જ કેમ ન ખાઉં ?

૧૯. દેહ માને છે કે મેં ઘણાં કષ્ટ વેઠીને પૈસો મેળવ્યો છે, તે આત્માને શા માટે આપુ ? બાગ-બગીચા-બંગલા બનાવી, સિનેમા-નાટક જોઇ, ગાડી-મોટર રાખી, વસ્ત્ર-આભૂષણો અને ફોનોગ્રાફ વિગેરે વાજિંત્રો વસાવી કે સારાં સારાં ખાનપાન તૈયાર કરાવી મારા આનંદ માટે મારા મેળવેલા પૈસાને હું જ કેમ ન વાપરું ? આત્માને ધન આપી દઇ પોતે કંગાળ બની શા માટે દુઃખ ભોગવું ?

૨૦ તમે માનો છો કે-ભલે દેહે પૈસો મેળવતાં કષ્ટ સહન કર્યું હોય, પણ માયા, પ્રપચ, ઠગાઇ અને વિશ્વાસઘાત તો મે કર્યા છે માટે મારા શ્રેયાર્થે વાપરવા અને કરેલા પાપોથી છૂટવા દેહે મેળવેલા પૈસામાથી મને કેમ ભાગ ન મળે? દેહ માને છે કે-એમ તો જીવવધ કરવામા તથા અસત્ય બોલવામા મે કયાં ખામી રાખી છે?

૨૧ તમે માનો છો કે-દેહની દરેક પ્રવૃત્તિમાં મારી સહાયતા છે જો હું મદદગાર ન હોઉ તો દેહ કાંઇ પણ કરી શકતો નથી દેહના કરેલા દરેક અપરાધની સજા મારે ભોગવવી પડે છે દેહ કાંઈ સજા ભોગવતી વખતે સજામાંથી છોડાવવા મને મદદ કરતો નથી, પણ દુ.ખ ભોગવવામાં નિમિત્ત બને છે. જો ફરીને દેહ ન આવી મળતો હોય તો મને કોઈ પણ પ્રકારનુ દુઃખ ન થાય અને સજા પણ ન ભોગવવી પડે પરતુ મને દુઃખ દેવા પાછો બીજા રૂપમાં આવીને મને હેરાન કરે છે, માટે જો દેહે પોતે મેળવેલા પૈસામાથી મને ભાગ ન આપવો હોય તો બીજુ રૂપ ધારણ કરી મને વળગે નહિં. અને જો રૂપ બદલી મારી પાસે આવવું હોય તો મને મારા શ્રેય માટે, ભાવિમાં સજાથી થવાવાળા દુઃખોમાંથી છૂટવા માટે પૈસામાંથી ભાગ આપે

૨૨. સસારમાં જીવનો દેહ ઉપર અત્યત સ્નેહ છે. દેહને પોષવા, સુંદર બનાવવા, પુષ્ટબનાવવા જીવ દુર્ગતિનાં દુઃખો વેઠવા તૈયાર છે દેહથી જુદા થવામા જીવને ઘણું જ દુઃખ થાય છે. પોતાની સમથ સપત્તિ દેહને

ખાતર અર્પણુ કરવા હમેશાં તૈયાર રહે છે. પોતાને મળેલા કિંમતી માનવ જીવનને પણ દેહની ખાતર વેડફી નાખે છે. દેહના સુખ માટે પરમાત્માનો સંબંધ પણ છોડવા તૈયાર થઈ જાય છે. ચોવીશે કલાક દેહનો દાસ બન્યો રહે છે. પોતે જાણવા છતા દેહને કુમાર્ગે જવા દઈને સ્વચ્છંદપણે કરેલા દેહના અપરાધોની સજા જીવ પોતે ભોગવી લે છે. દેહના અવયવરૂપ પાંચે ઈંદ્રિયોની જે વખતે જેવી ઇચ્છા થાય છે તે પૂરી પાડવા એક ક્ષણુ પણુ વિલંબ કરતો નથી.

૨૩. જીવ દેહની સેવામાં પોતાની બધી મિલકત ગુમાવીને ભીખારી બની ગયો છે દેહના વિલાસની વસ્તુઓ માટે પોતાના શત્રુઓની ઘણી જ ખુશામત કરે છે અને પોતાની જ્ઞાનાદિક કિંમતી વસ્તુઓને બદલે તુચ્છ અને અસાર જડાત્મક વસ્તુઓ દેહને મેળવી આપે છે. જીવનો ચોવીશે કલાકનો પરિશ્રમ દેહને સુખી કરવા માટે જ છે. નિવૃત્તિ, વિશ્રાંતિ, શાંતિ, સમતા આદિ જે પોતાનું હિત કરવાવાળા પરમ સ્નેહી છે તેને શત્રુ માની તિરસ્કારી કાઢે છે.

૨૪. દેહની શિખામણથી પરમ પવિત્ર ઉચ્ચ આત્માઓની અદેખાઇ કરે છે. પોતાની (જીવ) જાતિનો પરમ દ્વેષી બને છે, દેહ માટે જ સ્વનું અનિષ્ટ ચિંતવી તેને પરિતાપ ઉપજાવવામાં જ જીવ પોતાનું હિત સમજે છે. આવો દેહનો ગુલામ જીવ સ્વ-પરનું શ્રેય કરી સંસારના ચક્રમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી તેમજ પોતાનુ સર્વસ્વ મેળવી મોહના આકરા દંડમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

૨૫. લક્ષાધિપતિ અને કરોડપતિ એમ માને છે કે મને જે કાંઈ મળ્યું છે તે મારા જ પ્રારબ્ધનું છે, પણ આવી માન્યતા તદ્દન ભૂલભરેલી છે કારણ કે તેમણે મેળવેલા ધનમાં અનેકનુ પ્રારબ્ધ જોડાએલું હોય છે, અને તેઓ કોઇ ને કોઇ નિમિત્તથી પોતાનો ભાગ લઈ લે છે રોગ, સેવા, ટંટો-ફીસાદ, અને મોજ-શોખ તથા પુત્ર-પુત્રી, સ્ત્રી આદિના નિમિત્તોથી ડૉકટર, નોકર, વકીલ, સિનેમા-નાટક-વાળા, દરજી, સોની, સુથાર, લુહાર, હજામ અને સગા-સંબંધી વિગેરે પોતાનો ભાગ લીધા વગર છોડતા નથી.

૨૬. જેઓ એમ કહે છે કે અમારે વાર્ષિક પાંચ હજારનું ખરચ છે; પણ ખરું જોતાં તો તેમની જાતને માટે શેર અનાજ, બે ચાર સાદા વસ્ત્ર અને રહેવાને સાદુ મકાન જોઇએ, તો તેમાં વધારેમા વધારે વાર્ષિક પાંચસોનુ ખરચ ગણીએ, અને સંસાર વ્યવહારમાં રીતસરનુ ખરચ ગણીયે તો વર્ષ દિવસના બીજા પાંચસો થાય એટલે વાર્ષિક એક હજારનું ખરચ પોતાની જાતને માટે થાય છે, અને તેમાં તેઓનું પ્રારબ્ધ હોય જ છે. આ પ્રમાણે સંસારમાં માણસો દુઃખ વેઠીને અને અધર્મ તથા અનીતિ કરીને ધન ભેગું કરે છે અને તેને બીજાઓ ખાઈ જાય છે અને પોતે કરેલા પાપની સજા ભોગવે છે.

ક્રોધજય

૬૭

કષાય ઉપર વિજય મેળવ્યા વગર મુક્તિ મળી શકતી નથી કષાયોથી મુકાઈ જવાનું નામ જ મુક્તિ છે. જેનાથી સંસારનો લાભ થાય તે કષાય કહેવાય છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર પ્રકારના કષાય છે, તો પણ જન સાધારણમા કષાયના નામથી ક્રોધ ઓળખાય છે આ ક્રોધ–કષાય ઉપર વિજય મેળવનારે પ્રથમ તો તેને ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો શોધી કાઢવાં જોઈયે અને પછી તેનો નાશ કરવાના ઉપાય જાણવા જોઈયે જેમ દ્રવ્ય રોગ ઉત્પન્ન થવાનાં અનેક કારણો છે તેમ ભાવ રોગસ્વરૂપ ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાના પણ અનેક કારણો છે. દ્રવ્યરોગનું નિદાન કરીને જો ઓષધી આપવામાં આવે તો દ્રવ્યરોગ નાબૂદ થાય છે તેવી જ રીતે ભાવ રોગ ક્રોધનું નિદાન કરીને ઉચિત ઉપાયો કરવામા આવે તો તે નાશ પામી જાય છે.

જ્યારે માનવીને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેણે વિચારવું જોઈએ કે મને શાથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો છે? જો પોતાને દીધેલી ગાળ સાંભળીને ક્રોધ આવ્યો હોય તો ગાળ આપ-

નારની સામે કોઇપણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતાં પહેલાં સદ્બુદ્ધિ વાપરીને વિચારવુ જોઇએ કે ગાળ શું વસ્તુ છે અને તેનાથી મારુ શુ નુકશાન થયું છે ? પોતપોતાનું નુકશાન અને ગાળ આ ચારે વસ્તુનુ સ્વરૂપ લોકસંજ્ઞાથી ન વિચારતા તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી વિચારવું

હું પોતે એટલે કોણ ? જડાત્મક પાંચ ભૂતોના બનેલા શરીર સ્વરૂપ નહી પણ શરીરથી ભિન્ન, સંયોગ સબંધથી રહેનાર શરીરનો અધિષ્ઠાતા ચૈતન્ય સ્વરૂપ, વસ્તુ માત્રનો પ્રકાશક, અજર, અમર, અનામી, અરૂપી, અનંત જ્ઞાન, દર્શન, જીવન સુખસ્વરૂપ અસંખ્ય પ્રદેશી, સ્વસ્વરૂપનો કર્તા તથા ભોક્તા ઉપયોગ સ્વરૂપ આત્મા છું

મારું પોતાનુ શું છે ? તન, ધન અને સ્વજન આદિ મારા નથી દેહ તથા દેહની સાથે સબંધ ધરાવનાર વસ્તુ માત્રનો હું સ્વામી નથી સંસારમાં સયોગ સબંધ ધરાવનાર વસ્તુ માત્ર મારી નથી મારાથી દ્રવ્ય માત્ર ભિન્ન છે અને બધાય દ્રવ્યોથી હું ભિન્ન છુ એટલે કોઈ પણ દ્રવ્ય મારું નથી અજીવ દ્રવ્યથી તો અત્યંત ભિન્ન છું, કારણ કે તે વિજાતીય અને વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળુ છે માટે તે મારું હોઈ શકે નહીં. મારી સાથે સ્વરૂપ સંબંધ ધરાવનાર વસ્તુનો હું સ્વામી છુ એટલે જે કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન મારાં છે, તેમનો હુ સ્વામી છુ હું જીવ દ્રવ્ય હોવા છતાં પણ સ્વજાતીય જીવ દ્રવ્યોથી ભિન્ન છુ. સ્વરૂપથી તથા ગુણ-ધર્મથી સમાન હોવા છતાં પણ અનંતા જીવ દ્રવ્ય મારાથી

ભિન્ન છે તો પણ હુ તેમનો સ્વામી નથી; કારણ કે તેમનો મારી સાથે (તાદાત્મ્ય) સ્વરૂપ સંબંધ નથી તે બધાંયે દ્રવ્ય છે એટલે તેમનો સંયોગ સંબંધ હોઈ શકે. જો જીવ દ્રવ્ય માત્રનો તાદાત્મ્ય–સ્વરૂપ સંબંધ હોત તો એક જીવની મુક્તિ થવાથી બધાય જીવોની મુક્તિ થઇ જાત તેમજ જો જીવ માત્ર સ્વરૂપ સંબંધવાળા હોય તો સંસારમાં બધાય જીવોમા જ્ઞાન, સુખ, દુ:ખ, આકૃતિ, જન્મ, મરણ આદિ સમાન જ હોવાં જોઈયે પણ તેવો અનુભવ કયાય પણ થતો જણાતો નથી માટે જીવ દ્રવ્યો ભિન્ન છે અને તે સયોગ સંબંધથી ભેગાં રહી શકે છે. કેવળજ્ઞાન અને કેવળ-દર્શન જે મારા છે તેનો જ હું સ્વામી છુ, પણ બીજા જીવના જ્ઞાનાદિ મારાં નથી, કારણ કે તે મારા ઉપયોગમાં આવી શકતાં નથી જો કે દીપકોના પ્રકાશની જેમ વસ્તુ પ્રકાશવામાં અશ માત્ર પણ અંતર નથી છતાં એક બીજાને કામ આવી શકે નહીં. ભિન્નપણે રહીને જ પ્રકાશે છે, માટે હું બીજા જીવના કેવળજ્ઞાન–કેવળદર્શનનો સ્વામી નથી તો પછી વિજાતીય જડસ્વરૂપ દેહગેહનો સ્વામી કેવી રીતે હોઈ શકું? પ્રકૃતિમય કે વિકૃતિમય કોઇ પણ જડ વસ્તુ મારી નથી, તો પછી મારે કોના માટે ક્રોધ કરવો? હવે ગાળ શું વસ્તુ છે? કે તેને વાપરનારનું વિરૂપ કરવા મારે ક્રોધનો આશ્રય લેવો પડે છે. માનવી ક્રોધનો આદર કર્યા વગર બીજાનું અનિષ્ટ કરી શકતો નથી. ક્રોધ દ્વેષનું અગ છે અને દ્વેષાધીન માણુસ જેના પ્રતિ દ્વેષ હોય તેનું ભલું કરી શકતો નથી, માટે મારે ગાળનું સાચું સ્વરૂપ સમજીને

ક્રોધને અવકાશ આપવો નહીં. લોકસંજ્ઞાથી માતા, પુત્રી, સ્ત્રી, ભગિની અથવા તો નજદિકનો સબંધ ધરાવનાર કોઇ પણ સ્ત્રી અર્થાત્ સ્ત્રીવર્ગને ઉદ્દેશીને અપકૃત્યગર્ભિત અપ-શબ્દ ઉચ્ચારણ કરવા તે ગાળ કહેવાય છે વસ્તુસ્થિતિ વિચારતાં આત્મા સ્ત્રી નથી તેમજ પુરુષ પણ નથી પણ આકૃતિ વગરનો શુદ્ધ અરૂપી ચૈતન્ય છે, છતાં કર્મના પ્રભાવથી ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિયોને ધારણ કરીને સંસારમાં અનંતકાળથી એક–બીજાની સાથે અનેક પ્રકારનાં સંબંધથી જોડાય છે. દરેક ભવમાં એક સરખા સબંધ હોતા નથી. ગાળ દેનાર તથા સાંભળનાર અને જેને ઉદ્દેશીને અપશબ્દ બોલવામાં આવે છે ને પૂર્વના ભવોમાં માતા, સ્ત્રી, પુત્રી, બહેન, પિતા, પુત્ર આદિના સંબંધોથી અનેક વખત જોડાયા હશે તો ગાળ દેનાર તથા ગાળ સાંભળી ક્રોધ કરનાર બંને અજ્ઞાનતાથી કલેશ કરીને કર્મબંધ કરે છે, માટે ક્રોધ ન કરવો જોઇયે

ગાળ સાંભળવાથી આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનુ કાંઈ પણ નુકશાન થતુ નથી, પણ ક્રોધથી ઉશ્કેરાઈને ગાળનો બદલો વાળવા, ગાળ દેનારનું અહિત કરી અશાતા ઉત્પન્ન કરવા કોઇ પણ પ્રકારની કાયિક, વાચિક તથા માનસિક પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો અશુભ કર્મ બંધાય છે કે જે પરિણામે આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો ઘાત કરનારાં થઈ પડે છે અને તેથી આત્માને ઘણું નુકશાન થાય છે. બાકી તો વસ્તુ-સ્થિતિ વિચારી સમભાવે ગાળ દેનારની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો આત્માને નુકશાનને બદલે લાભ જ થાય છે,

અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય છે અને સામો માણસ શત્રુ બનતાં અટકે છે અને પરિણામે પોતાની અનુચિત પ્રવૃત્તિ-રૂપ ભૂલની ક્ષમા યાચી લે છે માટે ગાળ સાંભળીને ક્રોધ કરવો તે ડાહ્યા સમજુ બુદ્ધિશાળી માણસને ઉચિત નથી. અને બીજી રીતે પણ વિચાર કરીયે તો ગાળ દેનાર આત્માના આશ્રયભૂત જડાત્મક દેહને ઓળખવા રાખેલા બનાવટી નામને આશ્રયીને પ્રવૃત્તિ કરે છે કે જેનો આત્માની સાથે નામનો જ સંબધ છે. આ દેહ અને તેનું નામ બંને ક્ષણવિનશ્વર અને છેવટે છૂટી જનારા છે તો તેને માટે વસ્તુસ્થિતિનો જાણનાર હું ક્રોધ કરીને પોતાનું જીવન અશાંતિમય કેમ બનાવું ?

આ પ્રમાણે દેહની સાથે સંબધ ધરાવનાર સચેતનને આશ્રયીને ક્રોધની ઉત્પત્તિનું નિવારણ વિચાર્યું. હવે દેહની સાથે સબધ ધરાવનાર અચેતન વસ્તુઓનુ વિરૂપ કરવાથી માણસને ક્રોધાધીન થવું પડે છે તેની શાંતિ માટે વિચાર કરીયે છીએ અચેતન વસ્તુઓ જેવી કે દેહ, વસ્ર, ઘરેણા, મકાન, ધન વિગેરે આવી જડ વસ્તુઓ કે જેના ઉપર આપણે સ્વામીપણાનો દાવો કરતા હોઈયે તેનો કોઈ વિનાશ કરે તો તેના ઉપર ક્રોધ ન કરતાં વસ્તુનુ ક્ષણવિનશ્વર સ્વરૂપ વિચારવું જોઈયે. પૌદ્ગલિક સ્કંધોથી બનેલી જડ વસ્તુઓ પ્રત્યેક ક્ષણે નાશ થવાવાળી હોય છે બીજાઓ તો તેમાં એક નિમિત્ત માત્ર જ હોય છે. નાશવાન વસ્તુ-ઓના નાશમાં અંતરગ નિમિત્ત તો કાળ છે, કે જે નિમિત્ત આપણા ચર્મચક્ષુથી પર છે આપણે તેને જોઇ શકતા નથી

એટલે આપણને તેના ઉપર ક્રોધ આવતો નથી, પણ સચેતન અથવા તો અચેતન જે બહિરંગ નિમિત્ત છે તે આપણને દૃષ્ટિગોચર થવાથી તેના ઉપર ક્રોધ આવે છે. વસ્તુનો નાશ કરનાર કાળ છે છતાં અજ્ઞાનતાથી માણસ ઉપર નાશ કરવાનો આરોપ મૂકીને અને ક્રોધ કરીને શત્રુતા ઊભી કરીયે છીયે. દેહ તથા દેહ આશ્રિત પૌદ્‌ગલિક વસ્તુ માત્રનો નાશ કરવામાં અર્થાત્ એક અવસ્થાથી બીજી અવસ્થામાં પરિવર્તન કરવામાં પ્રધાનતા છે અવિનાશી વસ્તુને કાળ કનડી શકતો નથી તો પણ વિનાશી વસ્તુઓની અપેક્ષાથી આત્મા જેવી અવિનાશી વસ્તુમાં પણ ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ રહેલા છે. જો કે આત્મા તથા આકાશ આદિ પદાર્થો સ્વરૂપથી તો અવિનાશી છે છતાં પરરૂપે તો વિનાશના આશ્રિત થાય છે અને વિનાશી વસ્તુઓ તો કાળની કનડગતને લઇને સ્વરૂપથી જ વિનાશવાળી હોય છે, માટે બહિરંગ નિમિત્તરૂપ માનવીનો વાંક લઇ તેના ઉપર ક્રોધ કરવો ઉચિત નથી દેહાધ્યાસી માનવીના દેહનુ નુકશાન કરવાને બીજો માણસ પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેના ઉપર વધારે ક્રોધ આવે છે અને સમય મળતાં સામા માણસના પ્રાણ લેવાને તૈયાર થઇ જાય છે, પણ તે એક પ્રકારની અજ્ઞાનતા છે; કારણ કે દેહાધ્યાસને લઇને કરવામા આવતા ક્રોધને લઇને ઉત્પન્ન થયેલી શત્રુતા અનેક જન્મોમાં દુઃખ આપનારી થાય છે. દેહનુ નુકશાન થવાથી તેનાથી ભિન્ન આત્માનું કાંઇ પણ નુકશાન થતુ નથી આપણે ગમે તેટલો દેહને સાચવી રાખીશું તો પણ છેવટે તો કાળ અવશ્ય

દેહનો નાશ કરવાનો જ છે, અને તેમાં કાંઈ ને કાંઇ નિમિત્ત તો આડું આવવાનું જ છે-પછી તે સચેતન હોય કે અચેતન હોય મહાપુરુષોએ બહિરંગ નિમિત્ત ઉપર ક્રોધ ન કરતાં ક્ષમા ધારણ કરીને સ્વર્ગ તથા મોક્ષ મેળવ્યા છે, માટે આપણે પણ વસ્તુસ્થિતિના જાણકાર જ્ઞાની પુરુષોનું અનુકરણ કરીને અપરાધી માણસો ઉપર ક્રોધ ન કરવો જોઈએ. પણ તેમની અનુકંપા ચિંતવીને વસ્તુના વિનાશમાં કાળનો દોષ કાઢવો જોઇયે, જેથી આપણને કાંઇક શાંતિ મળશે.

કોઇ માનવી દ્વેષથી આપણા ઉપર ખોટો આરોપ મૂકે તો પણ તેમના ઉપર ક્રોધ ન કરતાં તેને ક્ષમા આપવી જોઇએ; કારણ કે કોઇના કહેવા માત્રથી તેમ બની શકતુ નથી. કોઇ આપણને ચોર કે લુચ્ચો કહે તો આપણે વિચારવું જોઇએ કે આપણામાં તે અવગુણો છે કે નહીં. જો તે અવગુણો આપણામાં હોય તો દુર્જનતાથી કે ગમે તે આશયથી કહેનાર ઉપર માઠું ન લગાડતાં પોતે તે અવગુણોને કાઢી નાંખવા જોઇએ અને તે અવગુણો જો આપણામાં ન હોય તો કહેનાર ઉપર ક્રોધ કરવાની આવશ્યકતા નથી; કારણ કે બીજાના કહેવા માત્રથી આપણે ચોર કે લુચ્ચા બની શકતા નથી. આવી જ રીતે બીજા પણ અવગુણોનો આરોપ મૂકે તો તેની ઉપેક્ષા જ કરવી જોઇએ, કારણ કે તે પોતાના દુર્જનપણાના સ્વભાવને લઇને બીજાના સદ્ભૂત ગુણોની પ્રશંસા સહન ન કરી શકવાથી દુઃખી થઇને દ્વેષબુદ્ધિથી તે ગુણોને અવગુણના રૂપમાં

ફેરવવા બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરીને પોતાના જીવનને અધમ બનાવે છે માટે તે દયાને પાત્ર છે.

માનવીની પ્રકૃતિમાં મિથ્યાભિમાન રહેલું હોવાથી આરોપ મૂકનાર ઉપર તે ક્રોધ કરે છે તેથી કાંઇ તેને આરોપ ગમતો નથી એમ નથી. આરોપ તો પ્રાયઃ સર્વને ગમે છે પણ જે બાબતનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે તે જનતામાં દોષ-અવગુણરૂપે વખોડાયલી હોય છે–નિંદાયલી હોય છે. જેને સાંભળીને જનતા તેની તરફ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જુએ છે, નિંદા કરે છે માટે તેવા આરોપોથી માનવી ઉશ્કેરાઇ જઇને ક્રોધ કરે છે જો કે આરોપ મૂકાયલી બાબત તેનામાં હોતી નથી તેમજ પોતે તેવો પણ થતો નથી તો પણ જનતામાં હલકા પડવાના ભયથી આવેશમા આવી જાય છે, પરંતુ જો કોઈ ગુણનો આરોપ મૂકે તો તે સાભળીને બહુ જ રાજી થાય છે, ફુલાય છે અને આરોપ મૂકનારનો સજ્જન તરીકે આદરસત્કાર કરે છે; કારણ કે આરોપ મુકાયેલી બાબતને જનતા ગુણ તરીકે માને છે અને એવા ગુણી માણસનો બહુ જ આદરસત્કાર કરે છે કેટલાક તો એવા ગુણો હોય છે કે જેને પ્રભુ તરીકે માને છે અને પૂજે છે, માટે જ ગુણોના આરોપની જ્ઞાની જીવો અધિક ચાહના રાખે છે. આરોપ માત્ર હોવા છતાં પણ અર્થાત્ તેમનામાં ગુણનો અંશમાત્ર પણ ન હોય તો પણ, અત્યંત સંતોષ માનીને તે ગુણ મેળવવા જરાયે પ્રયાસ કરતા નથી, પણ ગુણોનો આરોપ કરાવવા અનેક પ્રકારના પ્રયાસ કરે છે, માટે આરોપ મૂકનારના ઉપર ક્રોધ કરવો અનુચિત છે

આપણને અસહિષ્ણુતાથી ક્રોધ આવે છે; પણ તે એક બુદ્ધિની નિર્બળતાનું સૂચક છે; કારણ કે સંસારમાં માનવી જનતાને વખાણવા લાયક વસ્તુ મેળવે છે તેમાં પુન્ય સહાયક હોય છે પોતાના પુન્યની ખામીને લઇને કદાચ તે વસ્તુ ન મળે તો તેમા દૈવનો દોષ છે પણ સામા માણસોનો નથી માટે ક્રોધ કરવો હોય તો દૈવ પર કરવો જોઇએ કે જેણે તે વસ્તુથી આપણને વંચિત રાખ્યા અને ઇર્ષ્યા કરી ક્રોધ કરવાથી સામા માણસનુ કાંઈ બગડતું નથી તેમજ આપણુ કાંઈ સુધરતું નથી. સંપત્તિ, બુદ્ધિ. વિદ્યા અથવા એવી જ બીજી કોઈ પણ વસ્તુ જેની પાસે હોય છે તેનો આદર સત્કાર તથા પ્રશંસા જનતાનો મોટો ભાગ કરે છે તે જોઇને તથા સાંભળીને આપણને અણગમો થવાથી આપણે તેના ઉપર દ્વેષ રાખીયે છીયે અને કોઈક પ્રસંગે જનસમૂહ વચ્ચે તેનો વાંક કાઢી તેની સાથે કલહ કરીને અને યદ્વાતદ્વા બોલીને તેનું અપમાન કરીયે છીયે; પણ આવા આચરણથી જનતામા આપણી જ હલકાઈ થાય છે માટે વિધિના વિલાસનો વિચાર કરીને ઇર્ષ્યાથી થતા ક્રોધને અટકાવવો જોઇએ.

ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવાના મમતા અને મિથ્યાભિમાન આ બે ખાસ કારણો છે, સંસારમાં ભ્રમણ કરનાર પ્રાણિયોમાં કોઈક જ જીવ એવો હશે કે જે આ બંનેથી કલંકિત ન થયો હોય પ્રાયે કરીને સંસારવાસી જીવ માત્રમાં પછી તે ત્યાગી હોય કે ભોગી હોય, ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં મમતા અને મિથ્યાભિમાન રહેલાં જ હોય છે. જ્યાં સુધી માનવી આ બંને દુર્ગુણોનો દાસ છે ત્યા સુધી તે આત્મિક ગુણ

મેળવવાનો અધિકારી નથી પછી તે ભલે જનતામાં શાંતમૂર્તિ, આત્માનંદી, પરમયોગી, આધ્યાત્મિક આદિ વિકાસી પુરુષોના ગુણોનું માન મેળવી પૂજાતો કેમ ન હોય; પોતાનું કાંઇપણ સુધારી શકતો નથી. માયાનો વ્યસની અજ્ઞાત જનતામાંથી આત્મિક ગુણ સિવાય ધારે તે મેળવી શકે છે. જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમવાળા જીવો સંસારમાં ઘણુયે મળી આવે છે, અને તેઓ ઘણી ભાષાઓ જાણીને તથા અનેક વિષયોના પુસ્તકો વાંચી, સંભળાવી–સમજાવીને તેમજ બુદ્ધિબળથી અનેક પ્રકારના આવિષ્કારો કરીને બહિરાત્મ દશામાં વિચરતી દુનિયાને આશ્ચર્યમુગ્ધ બનાવી શકે છે, છતાં મોહ રાજાના મમતા અને મિથ્યાભિમાનરૂપ મહાન યોદ્ધાઓનો પરાજય ન કરવાથી ભાવી ભવોનું ભ્રમણ ટાળી શકતા નથી તેમજ ભાવીમાં પ્રાપ્ત થનાર જ્ઞાન, બુદ્ધિ, ડહાપણ આદિની દરિદ્રતા દૂર કરી શકતા નથી; કારણ કે તે કષાયથી છૂટી શકયા નથી.

ઘણા માણસોને આપણે વસ્તુઓનો વિનાશ કરતાં જોઇએ છીયે તેમજ બીજાઓને ગાળ દેતાં તથા કૂડાં આળ ચઢાવતાં સાભળીયે છીયે તો પણ તેમના ઉપર આપણે ક્રોધ કરતા નથી તેનું કારણ એ છે કે–તે વસ્તુઓ ઉપર આપણો મમત્વ ભાવ નથી. જ્યાં મારાપણું હોય છે ત્યાં જ ક્રોધ આવે છે, માટે જ મમતાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ અને સમતાનું સેવન કરવું જોઇયે કે જેથી કરીને ક્રોધને અવકાશ મળી શકશે નહીં અને અશાંતિના ઉપદ્રવથી બચી જવાશે.

ગર્વથી ગાંડા બનેલાને તો નજીવી બાબતોમાં પણ ક્રોધ

આવી જાય છે; કારણ કે ગર્વિષ્ઠ માણસો પોતાને બુદ્ધિશાળી, ડાહ્યા અને સમજુ માને છે એટલા માટે કાંઇ ભૂલ થતી હોય ને કોઈ જણાવે તો તેમને તરત ક્રોધ આવી જાય છે; કારણ કે તેઓની માન્યતા હોય છે કે અમે કોઈ પણ કામમાં ભૂલ કરી શકતા જ નથી. આ પ્રમાણે માનવું તે જ તેમની એક મોટી ભૂલ છે માની માણસ પોતાની બિનઆવડત ઉઘાડી પડવાના ભયથી અને બીજાને આવડત વગરના માનવાથી કોઇ પણ કામમાં બીજાની સલાહ લેતો નથી એટલા માટે જ તે ભૂલે છે જ્યારે તે ભૂલ બીજાની જાણમાં આવતાં તેને સુધારવાની સૂચના કરે છે ત્યારે તરત ગુસ્સે થઈ જાય છે અને પોતે જે કાંઇ કર્યું છે તે ઠીક જ છે એમ જણાવવા પ્રયાસ કરે છે; અને કરેલા પ્રયાસમા નિષ્ફળતા મળે છે ત્યારે બમણો ક્રોધે ભરાય છે; પણ મિથ્યાભિમાનથી મુંઝાચલો હોવાથી વિચાર કરી શકતો નથી કે એક માણસ બધીયે બાબતોમા કુશળ હોતો નથી કુશળતાવાળા કાર્યમાં પણ ભૂલ થવી સંભવે છે; કારણ કે માનવી ભૂલને પાત્ર છે, તો મારે બીજાએ બતાવેલી ભૂલને સુધારી લેવી જોઈએ અને તેનો ઉપકાર માનવો જોઇએ; કારણ કે તે મારામાંથી ભૂલને કાઢે છે પણ નાંખતો નથી માટે મારે તેના ઉપર ક્રોધ કરવો ઘટે નહીં. આ ઉપાયોથી ક્રોધનો વ્યાધિ શાંત થઇ શકે છે અને માણસ સુખ-શાંતિમય જીવન વ્યતીત કરીને પરિણામે કષાયો ઉપર વિજય મેળવી પરમપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

વિચારશ્રેણિ

૬૮

પૌદ્‌ગલિક સુખના સાધન મેળવી આપવાની શક્તિ ધરાવનારની પ્રભુ તરીકે ઉપાસના કરનાર સાચા પ્રભુ મેળવવાનો અનધિકારી છે અને તે મિથ્યાજ્ઞાની હોવાથી આત્મિક લાભ મેળવી શકતો નથી.

ભાષાની મૂર્ખાઈથી ભવમાં ભટકી શકાતું નથી પણ ભાવની મૂર્ખાઇથી તો ભવમાંથી નીકળી ન જ શકાય. ભાષાના અજાણને સ્વશ્રેયમાં બાધ આવે નહિ; પણ ભાવનો તો જાણ હોવો જ જોઇયે.

ભાવોનો અજાણ ગમે તેટલી ભાષાનો જાણ હોવા છતાં પણ મૂર્ખ કહેવાય છે.

વસ્તુને વસ્તુરૂપે જાણી શ્રદ્ધા રાખનાર ભાવનો જાણ કહેવાય છે.

પોતે પવિત્ર હોય તો જ પવિત્ર વાણીનો પ્રકાશ કરીને તે સ્વપરનું સાચું શ્રેય કરી શકે છે.

કષાય વિષયનો દાસ–અપવિત્ર પુરુષ પવિત્ર વાણી પ્રકાશી શકે નહીં; પણ તે પોતાનો ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવા પવિત્ર વાણીનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

પૂજાવાની અને ક્ષુદ્ર સ્વાર્થની ભાવનાવાળાથી સ્વપરનું શ્રેય ન સધાય પણ સરળતાથી પવિત્ર વાણીદ્વારા પરઉદ્ધારની કામનાવાળો સ્વ–પરનું શ્રેય કરી શકે છે

પોતાના શ્રેય માટે મહાપુરુષોની પ્રવૃત્તિનું અનુકરણ મહાપુરુષ બનવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે; પણ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ માટે કરાયલું અનુકરણ અધમ પુરુષોની પંક્તિમાં ભળવા યોગ્ય બનાવે છે.

પૌદ્‌ગલિક લાભોની વાતો સાભળવા અને તેને મેળવવા માનવી જેટલા ઉત્સાહથી પ્રયાસ કરે છે તેટલા ઉત્સાહથી આત્મિક લાભ સાંભળવા અને મેળવવા પ્રયત્ન કરતો નથી.

જીવમાત્ર જન્માંતરના સંસ્કારોને અનુસરે છે, જન્માંતરના ધાર્મિક સંસ્કારો વગર આત્મશુદ્ધિના હેતુથી ધર્મ ઉપર પ્રેમ થાય નહિં અને શુદ્ધ ધર્મનો આદર થાય નહિં.

પૌદ્‌ગલિક સુખ માટે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરનાર શુદ્ધ ધર્મનું આરાધન કરી શકતો નથી એટલે તેનો આત્મા કર્મોથી મુકાતો નથી પણ પુણ્ય કર્મ બાંધવાથી તેને ભોગવવા જન્મ મરણ વધારે છે.

પ્રભુની સંપત્તિ મેળવવા પ્રભુની દૃષ્ટિથી જોઇને વર્તવું જોઈએ, અને અજ્ઞાની જગતની પાસેથી મેળવવા તેની દૃષ્ટિથી જોઇને ચાલવું જોઇએ

પ્રભુની દિવ્ય દૃષ્ટિથી જોનાર જગત સાથે સંબંધ રાખી શકતો નથી અને જગતની આંખોથી જોનાર પ્રભુ સાથે સંબંધ રાખવાનો અધિકારી નથી.

ધર્મી કરતાં પાપીનું કલ્યાણ પહેલું ઈચ્છવું જોઇએ, કારણ કે ધર્મી પુરુષો તો પોતાના સત્કૃત્યથી જ પોતાનું શ્રેય સાધી સુખી થશે, પણ પાપી તો દુષ્કૃત્યોથી દબાયલો હોવાથી તેને તેનાથી મુકાવાને અનેકના શુભ આશીર્વાદોની જરૂરત છે. જો તેને અનેકના શુભ આશીર્વાદ મળે તો જ સદ્બુદ્ધિ આવીને સન્માર્ગદ્વારા તેને શ્રેય પ્રાપ્ત કરાવી શકે છે.

તમે બીજાને જોઈને હસો છો તો રડતા કેમ નથી? કારણ કે એક પ્રકારનો આનંદ મેળવવાને માટે જ તમે બીજાને હસો છો તો પછી જે માણસથી તમારો આનંદ પોષાતો હોય તેના દુઃખથી દુ:ખી થઇને તમારે રડવું જ જોઇએ.

તમને આનંદ તથા સુખ આપનાર કોઇ જડ વસ્તુ બગડી જાય કે ભાંગી જાય છે તો તમે શોક કરો છો, તો પછી તમારા મિથ્યાભિમાનને પોષી આનંદ આપનાર ચૈતન્ય માટે તો વધારે શોકગ્રસ્ત થવું જોઇએ.

કાંઇપણ ન ભણ્યો હોય તો પણ તે બુદ્ધિશાળી, ડાહ્યો અને પંડિત કહી શકાય કે જે પોતે છે તેવો દેખાય છે; કારણ કે તે પ્રભુ સાથે પ્રપંચ કરતો નથી અને એટલા માટે જ દુનિયાને ઠગીને વિશ્વાસઘાતી બની શકતો નથી.

માનવીને મળેલી અનેક પ્રકારની કુદરતી બક્ષિસોમાંથી અદેખાઈ અને ઘૃણા પણ એક પ્રકારની બક્ષિસ છે, તો તેનો ઉપયોગ પુન્યમા ન કરતા પાપમાં કરવો જોઈએ.

માનવીને પાપ કરવુ ગમે છે અને પુણ્ય ભોગવવું ગમે છે. ખાવુ છે કરિયાતુ અને મો કરવું છે મીઠું તે કેમ બની શકે ? જે માનવી પોતાના જીવનમાં મીઠાશ અનુભવી રહ્યા છે તેમણે અવશ્ય સાકર ખાધી હશે જ અને કડવાશ અનુભવનારાએ કરિયાતુ ખાધું હશે એ વાત અનુભવસિદ્ધ છે, માટે જીવનમાં કડવાશ કાઢવી હોય તો સાકર ખાતાં શીખો

સમભાવ અને શાતિ જેવી કેટલીક વસ્તુઓ એવી છે કે જેને કુદરત (પ્રારબ્ધ) આપી શકતી નથી, કારણ કે તે તેના ઘરની નથી પણ જીવની ખુદ પોતાની માલિકીની છે. એટલે આત્માને આવી વસ્તુઓ મેળવવાને માટે કુદરતની ઓશિયાળી ભોગવવી પડતી નથી જે આત્માઓએ સમભાવ અને શાંતિ મેળવ્યા છે તેમણે કુદરતનો અસહકાર કરીને તેની આજ્ઞાઓનુ ઉલ્લંઘન કર્યું છે, સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવાને માટે કુદરતનો સમૂળગો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે

અનાદિ કાળથી જીવ મરતો આવ્યો છે. એક ક્ષણ પણ તે મૃત્યુ વગર રહ્યો નથી, મૃત્યુની સીમા ઓળગાય નહિં ત્યાસુધી જીવને મુક્તિ મળી શકતી નથી. મૃત્યુથી મુકાવાનું નામ મુક્તિ છે નિર્વાણભૂમિ સુધી પહોંચ્યા વગર મૃત્યુથી છૂટી શકાય તેમ નથી; કારણ કે મૃત્યુની સીમા નિર્વાણભૂમિ સુધી જ છે, ત્યારપછી મૃત્યુને એક ક્ષણ પણ અવકાશ નથી.

વૈરાગ્ય અને અણુગમો એ બન્નેમાં સ્થૂળ દૃષ્ટિથી કાંઈ પણ અંતર જણાતું નથી, છતા બંનેમાં ઘણું જ અંતર છે. વૈરાગ્ય મોહનો ઉપશમ થવાથી થાય છે માટે તે વિકાસ સ્વરૂપ છે ત્યારે અણુગમો મોહના ઉદયથી થવાવાળો એક પ્રકારનો વિકાર છે; માટે જ વૈરાગ્ય નિર્જરાનું કારણ છે અને અણુગમો કર્મબંધનુ કારણ છે. અણુગમામા વિષમ ભાવ છે, આર્ત્તરોદ્ર ધ્યાન છે અને વૈરાગ્યમા સમભાવ છે, ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાનની ઉત્તરોત્તર તીવ્રતા છે વૈરાગ્ય ભાવ વિરલાને જ થાય છે અને ઉદ્વેગગર્ભિત અણુગમો ઘણાઓમાં મળી આવે છે કે જેને સ્થૂળદૃષ્ટિ જીવો વૈરાગ્યના નામથી ઓળખાવે છે વૈરાગ્યમાં કષાય તથા વિષયના ઉપશમ ભાવની આવશ્યકતા રહે છે માટે તે જ્ઞાનગર્ભિત છે અને અણુગમો કષાય તથા વિષયના નિમિત્તથી થાય છે એટલે તે દુઃખગર્ભિત છે

રાગ હોય છે ત્યાસુધી જ વૈરાગ્ય કહેવાય છે રાગનો ક્ષય થયા પછી વૈરાગ્ય જેવુ કશુયે રહેતું નથી, કારણ કે રાગ–દ્વેષનો ક્રોધાદિ ચાર કષાયોમા સમાવેશ થાય છે, માટે જ્યાં સુધી સંજ્વલન કષાય હોય ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય કહી શકાય પણ તેનો ક્ષય કે ઉપશમ થયા પછી વીતરાગ કહેવાય છે, પણ વૈરાગી કહેવાતા નથી, માટે જ વૈરાગી અને વીતરાગમાં અંતર છે સંપૂર્ણ (ક્ષાયિક ભાવે) વીતરાગ થયા પછી પાછા રાગી બની શકતા નથી પણ વૈરાગી પાછા રાગી બની શકે છે.

અલ્પજ્ઞો સાચાનો નિર્ણય કરી શકે નહીં એક વ્યક્તિએ સાચું માની રાખ્યું હોય તેને તેનાથી વધારે બુદ્ધિવાળો યુક્તિ પ્રયુક્તિથી અસત્ય સિદ્ધ કરી બતાવે છે. તેનાથી વધારે બુદ્ધિશાળી હશે તે તેના કથનને અસિદ્ધ કરી બતાવશે. આમ બુદ્ધિની તારતમ્યતાથી કોઈપણ પારમાર્થિક સત્ય જાણી શકે નહીં. સર્વજ્ઞોના વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાની જરૂરત રહે છે; કારણ કે જ્ઞાન બાધક કર્મો નષ્ટ થવાથી અને વસ્તુ માત્ર પ્રત્યક્ષ થવાથી સર્વજ્ઞોના જાણવામાં અને જણાવવામાં અસત્યનો અંશ પણ હોતો નથી.

સંસારમાં અજ્ઞાની જીવોએ માનેલું સુખ દુઃખ પુણ્ય-પાપના ઓળા છે. આત્માના સ્વભાવસ્વરૂપ સાચું સુખ કોઈપણ વસ્તુનો ઓળો નથી. તે સ્વતઃ સિદ્ધ અને સ્થિર છે. તેને ભોગવવાને સચેતન કે અચેતન જેવી બીજી કોઈ પણ વસ્તુના સંયોગની જરૂરત નથી; માટે જ તે શાશ્વત અને અચળ છે. જે ઓળા સ્વરૂપ સુખ તે અસ્થિર છે; કારણ કે પુણ્ય પાપ એક ક્ષણ પણ એક સ્વરૂપે સ્થિર રહી શકતા નથી. દરેક ક્ષણે પરિવર્તન થયા કરે છે એટલા માટે તેના ઓળામા પણ અસ્થિરતા છે જે વસ્તુ અસ્થિર છે તેમા ન્યૂનાધિકતા તથા વિષમતા અનુભવાય છે જેથી ફરીને પરિણામે તે વસ્તુનો અભાવ થઇ જાય છે. આત્મ-સ્વરૂપ વાસ્તવિક સુખમાં આમાંનું કશુયે હોતું નથી માટે જ તે સાચું અને શાશ્વતું કહેવાય છે.

અજ્ઞાની માનવીઓનો ચોવીસે કલાકનો પ્રયત્ન કેવળ દુઃખ માટે જ હોય છે. જો કે માનવી સુખની શ્રદ્ધાથી

જ અનેક પ્રકારના કષ્ટ સહન કરીને પ્રયત્ન કરે છે, છતાં અભણપણાને લઇને તેમને દુઃખ જ ભોગવવું પડે છે. આવા અણજાણ માણસો સુખને કેવળ નામ માત્રથી જાણે છે; પરંતુ તેને સાચી રીતે ઓળખતા નથી, જેથી કરીને તેઓ ઠગાય છે અને પરિણામે સુખ ન મળવાથી નિરાશ થાય છે.

કોઇ પણ કર્મને કોઇ પણ જ્ઞાની પુરુષે સુખ તરીકે ગણ્યું જ નથી. અણજાણ માણસો પોતાના કાયિક, વાચિક તથા માનસિક વ્યાપારથી કેવળ કર્મના સંગ્રહ કરે છે કે જેને જ્ઞાની પુરુષો દુઃખ કહીને ઓળખાવે છે. જ્યારે કર્મ દુઃખસ્વરૂપ છે તો પછી કર્મનું પરિણામ સુખસ્વરૂપ કેવી રીતે હોઇ શકે?

છ ખંડના સ્વામી ચક્રવર્ત્તી તથા ચક્રવર્તીપણાની ઋદ્ધિ ભુલાવી દઇને લંગોટી માત્ર વસ્ત્રધારી ગલીયોમાં પડેલા એઠવાડમાંથી દાણા વીણી ખાનાર ભીખારીને ઘરેણાં કપડાંથી સુસજ્જિત કરીને તેની પાસેથી સુખ તથા આનંદની આશા રાખીને તેની સેવામાં નિરંતર રહે તો તે પોતાની મનોકામના સફળ કરી શકતો નથી, તેવી જ રીતે અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, જીવન અને અનંત સુખ તથા આનંદરૂપ છ ખંડના ભોક્તા સાચી સંપત્તિથી પૂર્ણ આત્મા પોતાની સાચી સંપત્તિ વિસારી દઇને પોતાની વિજ્ઞાન સંપત્તિથી સંપત્તિ-વિહીન જડ વસ્તુઓને સુશોભતિ કરી સુખ તથા આનંદની આશાથી જડ તથા જડના વિકારોની સેવામાં વળગ્યો રહે તો તેના સુખ તથા આનંદનું દારિદ્રય ટળી શકતુ નથી.

ગધેડું સાકરને કડવી કહીને તિરસ્કાર કરે અને ઊંટ લીમડાને મીઠો માની સ્વીકાર કરે તો સાકરની હાનિ કે લીમડાને લાભ મળી શકતો નથી, કારણ કે ગુણીનો તિરસ્કાર અને અવગુણીનો સત્કાર પ્રાણીઓમાં રહેલા અજ્ઞાન-આશ્રિત રાગ-દ્વેષને લઇને થાય છે.

સાકરને પોતાની મીઠાશ સાબિત કરવાને માટે પ્રમાણો-ની કે સાક્ષીઓની જરૂરત હોતી નથી, પણ સાકર જેવા દેખાતા પથ્થરને સાકરની પંક્તિમાં ભળવા મીઠાશની સિદ્ધિ માટે પ્રમાણ તથા સાક્ષીઓની જરૂર રહે છે.

જેણે વિકાસની વાટે વળીને આત્મિક ગુણ મેળવ્યા છે તેને પોતાની ઉત્તમતા કે ગુણો સાબિત કરવા અજ્ઞાની જનતાનો આશ્રય લઇ તેની ખુશામત કરવાની જરૂરત રહેતી નથી, કારણ કે તે પ્રશંસાની પણ ઇચ્છાથી વિરક્ત છે.

અજ્ઞાની જનતાની પ્રશંસા કે સહકાર કેવળ આ ભવમાં જ મિથ્યાભિમાની શ્રીમંતો અને અણજાણ માણસોની પાસેથી પૌદ્ગલિક સુખના સાધન મેળવવામા તથા મિથ્યાભિમાન પોષવામાં જ ઉપયોગી થાય છે. બાકી તો પુણ્ય કર્મ તથા નિર્જરાથી મળનારા સ્વર્ગ તથા મોક્ષ માટે તો તે અત્યંત નિરુપયોગી છે તેમજ આત્મિક ગુણ મેળવવામાં અત્યંત બાધકર્તા છે ગુણીને તો જનતાના પ્રમાણપત્રની કે પ્રશંસા-ની જરાયે જરૂરત નથી. અને જ્યા જરૂરત જણાય ત્યાં ગુણનો અંશ પણ હોતો નથી, કારણ કે પ્રશંસા મેળવવાની પ્રબળ ઇચ્છા રહેવી તે જ મોટો અવગુણ છે.

ગુણી કહેવડાવી પૌદ્ગલિક સુખ મેળવવા માટે અજ્ઞાની જનતાના સહકાર માટે જેટલો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તેટલો પ્રયાસ ગુણ મેળવવા માટે કરવામાં આવે તો ઉભય લોકનુ હિત સાધી શકાય છે. તે પૂર્વ યુગના પરમર્ષિયોના પવિત્ર જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાથી સ્પષ્ટ જાણી શકાય છે

આત્મા વસ્તુ માત્રને વાપરે છે, પણ તે પોતાની પદ્ધતિ પ્રમાણે તેની ખબર પોતાને પડતી નથી એટલુ પોતાનું અણજાણપણું કહેવાય ઇન્દ્રિયોદ્વારા વપરાતી વસ્તુમાં પદ્ધતિ-ફેર હોવાથી પોતાની પદ્ધતિને ભૂલી જાય છે અને ઇન્દ્રિયો-ની પદ્ધતિને પોતાની માની લે છે માટે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની કહેવાય છે.

ત્યાગ અને રાગ એ બે અત્યંત ભિન્ન અને વિરોધી વસ્તુ છે માટે જ્યા રાગ હોય ત્યા ત્યાગ ન હોય અને જ્યા ત્યાગ હોય ત્યાં રાગ ન હોય; કારણ કે ત્યાગ ઉપશમભાવે થાય છે અને રાગ ઔદયિક ભાવે થાય છે

દોષોનો અણજાણ બીજાને દોષી કહેવાનો અધિકારી નથી.

પોતે દોષી બન્યા વગર બીજાના દોષો જોઇ શકાય નહીં.

કર્માધીન જીવ માત્ર દોષી છે, કારણ કે તેઓ પરાધીન છે. જ્યાં સુધી સાચી સ્વાધીનતા મળે નહી ત્યાં સુધી નિર્દોષી બની શકાય નહી, માટે જ સદોષી આત્મા કોઇને પણ દોષી કહી શકે નહીં છતા જો બીજાને દોષી કહે તો તે પરમાત્માનો ગુન્હેગાર છે, કારણ કે તે પોતાને નિર્દોષ

માનીને જ બીજાને દોષી ઠરાવી જનતામાં તેને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરે છે

જે બીજાની ભૂલ કાઢે છે તે પોતાને ભૂલતો નથી એમ માને છે, એ જ તેની મોટી ભૂલ છે; કારણ કે સંસારમાં જ્ઞાની સિવાય બધાયે ભૂલે છે. સાચુ જાણ્યા વગરની પ્રવૃત્તિ માત્ર ભૂલભરેલી છે ભૂલનું પરિણામ અહિત, અનિષ્ટ અને દુઃખદાયી છે તે કોઇ પણ જીવને ગમતું નથી તો પણ ભૂલને ભૂલ નથી માનતા અને પરિણામે દુઃખ ભોગવે છે એ જ તેમની અજ્ઞાનતા છે

અદેખાઈ, અસહિષ્ણુતા અને ઈર્ષ્યા દેખાય છે તો એક જેવાં છતાં આપસમાં કાંઇક અંતર રાખે છે કોઇપણ કામમાં પોતાને નિષ્ફળતા અને બીજાને સફળતા મળતી જોઇને અદેખાઈ આવે છે; બીજાની પ્રશંસા સાંભળીને કે બીજાનો આદરસત્કાર થતો જોઈને અસહિષ્ણુતા થાય છે અને બીજાનો રૂપ, બળ કે સંપત્તિ આદિમા પોતાનાથી ચઢિયાતા જોઈને ઈર્ષ્યા થાય છે.

માર્ગનો અણજાણ વટેમાર્ગુ રસ્તો ભૂલતો હોય તો તેને માર્ગના ભોમિયાએ માર્ગ બતાવવો પણ તે તિરસ્કારથી નહીં પણ સત્કારથી. તિરસ્કારથી સાચો માર્ગ બતાવી શકાય નહીં, કારણ કે ભૂલનુ પરિણામ છે તેથી તે માર્ગ બતાવતા ભૂલ કરવાનો જ. અવળી સમજ તથા પારકી પીડાની બેદરકારીથી માનવી માત્ર ભૂલનો ભોગ બને છે.

માણસ વિકૃતિને ગમે તેટલી જાણે પણ પ્રકૃતિને જ્યાં સુધી જાણે નહીં ત્યાં સુધી જ્ઞાનીની પંક્તિમાં કોઈ ભળી શકે નહીં.

હિતકારી હોય કે અહિતકારી પણ મનગમતું માને અને કરે તે સ્નેહી અને અણગમતું માને અને કરે તે નિસ્નેહી. બાકી તો જીવનમાં ઉપયોગી સ્નેહ કે નિસ્નેહ જેવી બીજી કોઇપણ વસ્તુ જ નથી.

લાભવાળું હોય કે હાનિવાળું પણ મનગમતું કહે અને વર્તે તે મિત્ર અને અણગમતું કહે અને વર્તે તે શત્રુ કોઈને પુણ્યના ઉદયથી સુંદર તન, ધન તથા સંપત્તિ આદિ ભોગોપભોગની વસ્તુઓ મળી હોય તો તેનો ઉપભોગ કરવાને સહુ કોઇ લલચાય છે અને મળે તો રાજી થાય છે; પણ કોઇને સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, સમભાવ, શાંતિ, ત્યાગ–વૈરાગ્ય મળ્યાં હોય તો તેને મેળવી વાપરવાને કોઈ પણ ચહાતું નથી. પ્રવાસી આત્માને ચાલવાના બે માર્ગ; એક આધ્યાત્મિક અને બીજો સાંસારિક. એટલે એક પોતાને ઘેર જવાનો અને બીજો દેશ પરદેશની મુસાફરી કરવાનો. પોતાને ઘેર જવાના રસ્તામાં કોઇપણ પ્રકારનો ભય કે ઉપદ્રવ નથી એટલે નિર્ભયપણે પોતે એકલો જઇ શકે છે. એને નથી રખેવાળની જરૂરત કે નથી કોઇ બીજી વસ્તુની જરૂરત; કારણ કે એના ઘરમાં પોતાને વાપરવાની બધી વસ્તુઓ છે. અને તે સ્વચ્છ, સાદી અને સાચી છે એટલે બહારની (પૌદ્‌ગલિક) કોઇપણ વસ્તુ ન રાખે તો ચાલી શકે છે; પણ દેશ પરદેશની મુસાફરીમાં તો એને બધુંય રાખવું પડે છે મુસાફરીમાં ધર્મશાળાઓમાં (શરીરરૂપી) ઊતરવું પડે છે કે જ્યાં ઘર જેવી બિલકુલ સગવડ હોતી નથી તેમાં બીજા ઘણાઓના ઉતારા હોય

છે કેટલાય આવે છે અને જાય છે. વાપરવાની વસ્તુઓ ખરીદવા માટે દામ (પુણ્ય)ની જરૂરત પડે છે. સારામાં સારી કીંમત(આત્મલક્ષ્મી) આપવા છતાં પણ વસ્તુ ખરાબ અને ભેળસેળવાળી, પોતાનું સ્વાસ્થ્ય બગડે તેવી મળે છે. રસ્તામાં અનેક પ્રકારના ભય અને ઉપદ્રવ હોવાથી પોતાને ઉપયોગી સમજી રાખેલી વસ્તુઓના બચાવ માટે રખેવાળ રાખવા પડે છે આ પ્રમાણે દરેક જાતની પરાધીનતા ભોગવવી પડે છે અને હેરાન થવું પડે છે તો પણ આત્માને મુસાફરી ગમે છે; પણ ઘેર જવુ ગમતું નથી

જ્ઞાની સિવાય બધાય વિદ્વાન અને બધાય મૂર્ખા કહી શકાય; કારણ કે ભાષા, કળા આદિ અનેક પ્રકારના વિષયો હોવાથી બધા વિષયોમાં કોઈપણ વ્યક્તિ નિષ્ણાત હોતી નથી જે ભાષા અને કળામાં નિષ્ણાત હોય તેને આશ્રયી તે વિદ્વાન કહેવાય છે. અને તેનાથી અણજાણ હોય તેની અપેક્ષાએ તે મૂર્ખ કહેવાય છે; માટે કોઇપણ પ્રકારની ભાષા અથવા તો કળાદિ જાણીને અભિમાન રાખવું તે મોટી મૂર્ખતા જ કહી શકાય

બીજાની ભૂલો કાઢવી તે બહુ જ સહેલું કામ છે કે જે મૂર્ખમાં મૂર્ખ માણુસ પણ કરી શકે છે; પરંતુ ભૂલો ન કરવી તે ઘણું જ કઠણુ કામ છે કે જેને કહેવાતા વિદ્વાનો પણ કરી શકતા નથી અને ગોથાં ખાધા કરે છે જ્ઞાની પુરુષોને પણ ભૂલ ન કરવા હંમેશાં અપ્રમાદી–સાવધાન રહેવું પડે છે; તો પછી વિષયાસક્ત પામર જીવોનું તો

કહેવું જ શું ? પોતાને માટે અથવા તો પરના માટે, સારું હોય કે નરસું હોય પણ જે કાર્ય કરો તે પહેલાં આટલું જરૂર યાદ રાખવું કે આ જે કાંઇ હું કરું છું તે મારા માટે જ છે પણ બીજાને માટે નથી આ કાર્યના સારા અથવા તો નરસા પરિણામનો-ફળનો ભોગી હું જ છું, તેમાં બીજાને કાંઇ પણ લેવાદેવા નથી.

ગમે તે બાબત બીજાને સમજાવવાની ઇચ્છા થાય તો સમજાવવી બહુ સારી વાત છે; પણ તમારે બીજાને જે કાંઈ સમજાવવું હોય તે પહેલા તમે પોતે સાચી તથા સારી રીતે સમજી લેજો; નહિં તો તમારી બુદ્ધિની કીંમત થઈ જશે અને પ્રમાણિકતા ખોઇ બેસશો.

પોતે નાના બનતા શીખ્યા પછી જ મોટા બનવાની ઇચ્છા રાખવી, કારણ કે નાના બન્યા પછી જ મોટા બનાય છે અર્થાત્ નાના હોય છે તે જ મોટા થાય છે, પણ મોટા, મોટા બની શકતા નથી આ વાતનો સારી રીતે વિચાર કરશો તો સ્પષ્ટ સમજાશે

બીજાનું ગાયું ગાઓ તો અણજાણપણે ગાશો નહીં; નહીં તો જાણ આગળ હાંસીનું પાત્ર બનશો !

લોકમત કેળવ્યા વગર કોઇ પણ કાર્યમાં સફળતા મળી શકતી નથી. કદાચ દૈવયોગે સફળતા મળી જાય તો પણ પરિણામે તો સુખશાંતિથી વંચિત જ રહેવાય છે.

તમારી પ્રવૃત્તિ માત્રમાં સ્વાર્થ તથા પરમાર્થ બન્નેનો આદર થવો જોઇએ. જો કેવળ સ્વાર્થનો જ આદર થશે તો

સાચો લાભ ખોઇ બેસશો અને આત્માનું અહિત કરી. અધોગતિના પાત્ર બનશો

પ્રમાણિકતા સર્વોત્તમ ગુણુ છે અને તે માનવ જીવનનું ભૂષણુ છે, માટે ધનની પણુ પરવા ન રાખીને પ્રમાણિક-પણાની સંપત્તિ જાળવી રાખશો. સ્વાર્થદૃષ્ટિથી કદાચ ન જાળવી શકતા હો તો પણુ પરમાર્થ દૃષ્ટિથી તો જરૂર જાળવો; નહિં તો તમારા બન્ને ભવ બગડશે.

લાભ કે નુકશાન વ્યવસાયીને હોય છે; પણુ નિરુદ્યમીને કશું હોતું નથી. કોઇને કાંઇપણુ સલાહ આપો તો સુબુદ્ધિ-થી આપવી, પણુ કબુદ્ધિથી નહીં

પુન્યનું મહત્વ

માનવ જીવનમાં પુન્યકર્મ રળવાનો સમય ખોઈ બેસનાર આપત્તિ વિપત્તિનો જ ગ્રાહક કહી શકાય રાજા હોય કે રંક હોય, શ્રીમંત હોય કે કંગાળ હોય, બધાયને પુન્યકર્મ પેદા કરવા માટે એક સરખો જ પ્રયાસ કરવાની જરૂરત છે. શ્રીમંત અથવા તો રાજાએ પોતાને મળેલી સંપત્તિ જોઈને પુન્યની અનાવશ્યક્તા સમજી સંતોષ માનવાની જરૂરત નથી; કારણ કે પુન્યથી મળેલી સંપત્તિ વપરાઇને ઓછી થતી જાય છે તે ઓછી ન થવા દેવા અથવા તો તેને વધારવાને માટે પુન્ય બળની અત્યંત આવશ્યક્તા રહે છે. પુન્યબળ ઘટી ગયા પછી મેળવેલી સંપત્તિ નષ્ટ થાય છે એટલુ જ નહીં પરંતુ નવી સંપત્તિ મેળવવાનો પ્રયાસ પણ નિષ્ફળ જાય છે અને માનવજીવન પૂર્ણ થયા પછી ભાવી જીવન અધમ અને દુ:ખપૂર્ણ મેળવાય છે

માનવ જીવનમાં જેટલું પુન્ય વપરાય છે તેટલો વપરાશ પશુ જીવનમાં હોતો નથી, કારણ કે પશુ કરતાં માનવી ઘણો જ સુખી કહેવાય છે માનવી જેટલું સુખ

મેળવે છે તે બધું પુન્યથી ખરીદેલું છે. જેમ સુખ ભોગવાય છે તેમ તેમ પુન્ય વપરાય છે. એકલું ધન મેળવવામાં જ પુન્યની જરૂરત પડે છે એટલું જ નહીં પણ પાંચે ઇંદ્રિયોના અનુકૂળ વિષયો મેળવવામાં, નિશ્ચિંત અને નીરોગી રહેવામાં, સુખે જીવવામાં અને માન, પ્રતિષ્ઠા, આદર તથા યશ-કીર્તિ મેળવવામાં પુન્ય પુષ્કળ વપરાય છે; માટે જ પુન્ય ભેગુ કરવા ધાર્મિક વ્યવસાય કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા રહે છે, તો તે વ્યવસાય માટે નિર્ણિત કરેલા સમયને નિરુદ્યમીપણાથી દૂષિત કરવો ન જોઈએ. જેમ ગૃહસ્થીને હાલતાંચાલતાં પૈસાની જરૂર પડે છે, માટીના ઘડા જેવી વસ્તુ, અરે ! એક દાતણ પણ પૈસા આપ્યા વિના મળી શકે નહીં, તેમ સંસારી જીવનમાં જીવનાર જીવને પુન્યની ઘણી જ જરૂરત રહે છે દરેક જન્મમાં જીવની પાસે પુન્ય હોય તો જ સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા મેળવી તે સુખે જીવી શકે છે.

કોઈપણ વસ્તુ કિંમત આપ્યા વગર મળી શકતી નથી જેવા પ્રકારની વસ્તુ હોય છે તેની કિંમત પણ તેવા જ પ્રકારની હોય છે પૌદ્ગલિક જડાત્મક સુખના સાધન મેળવવાને માટે કિંમતમા પુન્ય આપવું પડે છે. જેની પાસે પુન્ય સારા પ્રમાણમાં હોય છે તે સ્વેચ્છા પ્રમાણે પૌદ્ગલિક સુખના સાધન મેળવી શકે છે, પણ અજ્ઞાની પુન્યહીન કંગાળ સાધનના અભાવે દુઃખપૂર્વક જીવો દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે, કે જ્યાં વધારે દુઃખમય જીવનનો અનુભવ કરે છે; કારણ કે માનવ જીવનમાં પુન્યનો કંગાળ હોવા છતાં પણ તેણે પુન્ય રળવા

કાંઈપણ વ્યવસાય કર્યો નહીં અને દરિદ્રતાના આશ્રયમાં રહીને નિરુદ્યમીપણે સર્વોત્તમ પુન્ય રળવાના સાધનભૂત માનવજીવનને વેડફી નાંખ્યું. જો કે માનવી સુખી થવા કાંઈ ને કાંઈ ઉદ્યમ તો કરે જ છે તેમજ જીવનને પણ વાપરે છે, છતા માનવજીવનના મુખ્ય કર્તવ્યરૂપ ધાર્મિક વ્યવસાય કે જે આત્મિક તથા પૌદ્દગલિક સુખ આપે છે તે ન કરતાં પુન્યહીનપણે પૌદ્દગલિક સુખના સાધન મેળવવા અધર્મ તથા અનીતિના કાર્યમાં ઉદ્યમવાળો રહે છે અને છળ-કપટ-વિશ્વાસઘાત કરીને કાંઈક સાધન મેળવે પણ છે, છતા તે સુખને બદલે મેળવેલી વસ્તુઓથી અનેક પ્રકારના દુઃખ જ ભોગવે છે. અને પરિણામે અધર્મથી ઉપાર્જન કરેલા પાપના ફળરૂપ દુર્ગતિનો આશ્રિત બને છે, એટલા જ માટે તેને નિરુદ્યમી અને જીવન વેડફી નાંખશે તેમ કહેવામાં આવે છે જે માનવી માનવીજીવનમાં સુકૃત કરીને પુન્યકર્મ અથવા તો નિર્જરા-મુક્તિ મેળવે છે તે જ સાચો ઉદ્યમી અને જીવનનો સદુપયોગ કરનાર કહેવાય છે બાકીના જીવો તો પાપકર્મ કરી દુ.ખની પરંપરા મેળવનારા હોવાથી સાચા ઉદ્યમી અને જીવનને સાર્થક કરનારા કહી શકાય નહીં. જે માનવી પોતાની સમજણ પ્રમાણે કહે કે હુ બધી વાતે સુખી છું, મારી પાસે લાખો-કરોડોની સંપત્તિ છે; બાગ-બંગલા-મોટર-નોકર-ચાકર છે, મારે સ્ત્રી-પુત્ર-ભાઈ-ભાડુ આદિ કુટુંબ પરિવાર સારો છે, અને બધાય મારી ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે, મિત્રાદિ પણ સારા સજ્જન, હિતૈષી અને સ્નેહપૂર્ણ છે, હું વાર્ષિક લાખોની આવકવાળો

છું, મારી શારીરિક સંપત્તિ પણ સારી છે, રોગ રહિત સુંદર કાયા છે, લોકોમાં પણ મારી આબરૂ સારી છે, સારા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો મારો આદરસત્કાર કરે છે વિગેરે આ પ્રમાણે કહેનારાએ વિચારવું જોઇએ કે આ બધું શાથી? બીજાઓમાં ઘણી ખામીઓ દેખાય છે. કોઇને પુત્રનું દુઃખ તો કોઇને ધનનું આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના દુઃખોથી ઘેરાયેલા જગતમાં ઘણા છે અને મને સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા મળી છે તેનું શું કારણ?

જે સર્વ પ્રકારે સુખ ભોગવે છે તેણે અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે તેની પાસે પુન્યનો સંગ્રહ સારો છે અને તે પુન્ય ખરચીને સુખ મેળવે છે. સુખના પ્રમાણમાં પુન્યનો વ્યય થાય છે માટે જેટલું પુન્ય ખરચાય છે તેટલું જ નવું પુન્ય રળવાને માટે તેને ધાર્મિક વ્યવસાય કરવાની જરૂરત છે જો ઉદ્યમ કરીને નવું પુન્ય નહિં રળે તો પુન્યનો પુષ્કળ ખરચ હોવાથી જલદી ખૂટી જશે અને છેવટે સુખની દરિદ્રતા ભોગવવી પડશે. અને જો દુઃખ આવીને ઊભું રહેશે તો પછી પાછું તેટલું પુન્ય આ જીવનમાં મેળવી શકાશે નહિ. જેને રોજનું પચાસનું ખરચ હોય તેણે રોજ પચાસ રળવા જ જોઇએ. જ્યાં સુધી પચાસ રળે ત્યાં સુધી તે વધુ સુખની આશા રાખી શકે નહિં તેમજ વ્યવસાય બંધ કરી નિશ્ચિંતપણે સુખ ભોગવી શકે નહિ પણ જો તે પચાસથી વધુ રળે તો જ ભવિષ્યમાં સુખની સામગ્રી મેળવી વગર વ્યવસાયે પણ રળેલા દ્રવ્યથી સુખી થઇ શકે છે. તેવી જ રીતે જેઓ પુન્ય ભોગવે છે પણ નવું પેદા કરતા

નથી તેમને આજ જીવનમાં અથવા તો ભાવી જીવનમાં પુન્યના અભાવે સુખની સામગ્રી મળી શકતી નથી, પણ ધાર્મિક વ્યવસાય કરી ખરચ કરતાં પણ વધુ પુન્ય રળનાર ઉભય લોકમા ઇચ્છિત સુખ મેળવી શકે છે જેમ ખાવાની કોઈપણ વસ્તુ ખાતા જેમાં જેટલુ આપણને ગળ્યું લાગે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેમાં સાકર હોય છે જો કે તે સાકર આપણને પ્રત્યક્ષ જણાતી નથી પ્રત્યક્ષ તો શીરો-લાડુ આદિ મિષ્ટાન્ન અથવા તો શેરડી-ગાજર આદિ વનસ્પતિ જણાય છે, છતાં મીઠાશ સાકરનો ગુણ છે અને તે તેમા જ રહેલી છે એમ એકલી સાકર ખાવાથી જનતાને અનેક વખત અનુભવસિદ્ધ થયેલુ હોવાથી અણજાણમાં અણજાણ પણ મીઠી લાગતી વસ્તુઓમાં સાકરનુ જ અનુમાન કરવાનો તેવી જ રીતે જ્યાં જ્યાં જેટલે અંશે સુખ છે ત્યાં ત્યા તેટલે અંશે પુન્ય અવશ્ય હોય છે. જેમ સાકરનો સ્વભાવ ગળપણ છે તેમ પુન્યનો સ્વભાવ સુખ છે જેની પાસે પૌદ્ગલિક સુખની સામગ્રી જેટલા પ્રમાણમા હોય છે તેની પાસે પુન્ય પણ તેટલા પ્રમાણમા રહેલુ છે પુન્યના રજકણો પુદ્ગલોમાં દુઃખનો અંશ પણ હોતો નથી જેમ સાકર ફિકાશવાળી વસ્તુને મીઠી બનાવે છે તેમ પુન્ય દુઃખીને સુખી બનાવે છે.

સંસારમાં સર્વ પ્રકારે સુખી અથવા તો દુઃખી કોઈક જ હોય છે. ધન છે ત્યાં પુત્ર નથી અને પુત્ર છે ત્યા ધન નથી જ્યા બન્ને છે ત્યાં આરોગ્યતા નથી. આ પ્રમાણે કોઇ ને કોઈ સુખની ખામી માનવીઓમા જણાય છે તેનું

કારણ પુન્યની અશુદ્ધિ છે અર્થાત્ પુન્યમાં પાપ ભળેલું હોવાથી જ સુખની ન્યૂનતા રહે છે જેમ સાકરમાં કરિયાતું ભળી ગયેલું હોય અને તેને ખાઇએ તો સાકર કેવળ મીઠી ન લાગતાં કાંઈક કડવી પણ લાગે છે તેવી જ રીતે પાપ-મિશ્રિત પુન્ય ભોગવતા કોઇ વાતે સુખ તો કોઈ વાતે દુઃખ અનુભવાય છે. માનવીઓમાં ભાગ્યે જ કોઇક એવો હશે કે જે કેવળ પુન્ય અથવા તો કેવળ પાપ જ ભોગવતો હશે. કોઈ પુન્ય અધિક તો પાપ અલ્પ અને કોઈ પાપ વધારે તો પુન્ય ઓછું ભોગવે છે જે પાપ અધિક અને પુન્ય અલ્પ ભોગવતો હશે તે પોતાને દુઃખી જણાવે છે અને પુન્યની અધિકતા-વાળો પોતાને સુખી જણાવે છે.

જેમ દાળ-શાક આદિ વસ્તુઓને સ્વાદિષ્ટ બનાવવાને ખારાશ, ખટાશ, મીઠાશ, તીખાશવાળી વસ્તુઓનું ચૂર્ણ-મશાલો કરીને બીજી વસ્તુઓને સ્વાદ આપવા છતાં પણ દાળને ખારી કહેશે અને જો મરચાં વધારે હશે તો તીખી કહેશે. તેવી રીતે માનવી ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિ અને અધ્યવસાયથી કરેલા કાર્યના પરિણામરૂપ પુન્ય તથા પાપને એકી સાથે જ ભોગવવાથી જે કર્મ વધુ પ્રમાણમાં દળ તથા રસવાળું હશે તેને અનુસરીને પોતાને સુખી અથવા તો દુ.ખી જણાવશે. પુન્ય, પાપ આદિ ભિન્ન પ્રકૃતિવાળા આઠે કર્મનો દરેક સમયમાં એકી સાથે જ ઉદય હોય છે તેમાં વધારે રસ તથા દળવાળા કર્મ અત્યત સ્પષ્ટ રીતે અનુભવાય છે અશાતાવેદની તથા લાભાંતરાય, ભોગાંતરાય અને ઉપભોગાંતરાયના ઉદયથી ઘેરાયેલા અર્થાત્ હમેશના

રોગી, ધનહીન, બાગ-બગલા, સ્ત્રી, વસ્ત્ર, ઘરેણાં તથા સ્વાદિષ્ટ ખાદ્ય પદાર્થો આદિથી વંચિત દુઃખી અજ્ઞાની માનવી પાપીને સુખી અને ધર્મીને દુઃખી જોઇને કેટલાક એમ કહેતા નજરે આવે છે કે પાપ કરવાથી સુખી થવાય છે અને ધર્મ કરવાથી દુઃખી થવાય છે; માટે અધર્મ જ કરવો ઠીક છે. પણ તે મોટી ભૂલ કરે છે; કારણ કે જો સાકર કડવી લાગે અને કરિયાતુ મીઠુ લાગે, દેવતા શીતળતા આપે અને પાણી બાળી નાંખે તો જ ધર્મથી દુઃખ અને અધર્મથી સુખ થઇ શકે, વસ્તુમાત્ર પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ વર્તે છે ધર્મથી પુન્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનો સ્વભાવ જ પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન મેળવી આપવાનો છે. અને અધર્મથી પાપ થાય છે કે જે પરિણામે દુઃખોત્પાદક પૌદ્ગલિક સાધનો મેળવી આપે છે, જેથી માનવી અનેક પ્રકારનું દુઃખ ભોગવે છે, છતા અધર્મી માણસો જે સુખી જણાય છે તે તેમના પૂર્વસંચિત પુન્યના ઉદયનું પરિણામ છે. પણ જે સુખી અવસ્થામાં અધર્મ કરી પાપ ઉપાર્જન કરી રહ્યા છે તે જ્યારે ફળ આપવા સન્મુખ થશે—ઉદયમાં આવશે ત્યારે ભવિષ્યમાં તેઓ અવશ્ય દુઃખ ભોગવશે જ. તેવી જ રીતે ધર્મી માણસો જે દુ.ખ ભોગવી રહ્યા છે તે પણ તેમના પૂર્વે કરેલા પાપના ઉદયનું ફળ છે; પણ તેમની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિનુ નથી પોતાની શુભ પ્રવૃત્તિથી ઉપાર્જન કરેલા પુન્યના ફળથી તો તેઓ ભાવીમાં અનેક પ્રકારે સુખની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરશે જ.

એક માણસ ઘઉંની રોટલી ખાતો હોય અને બાજરી

કે બંટી વાવી રહ્યો હોય તો તે કાંઇ વાવેલું ખાતો નથી પણ પૂર્વે સંઘરી રાખેલું ખાય છે. તે પહેલાના સંઘરેલા ઘઉં થઇ રહેશે ત્યારે વાવેલા બાજરી કે બંટી જ ખાવાનો અને જેણે બંટી સંઘરી રાખી હશે તે હાલમાં બંટી ખાતો જણાશે, પણ જે ઘઉં વાવી રહ્યો છે તે તૈયાર થયા પછી ઘઉં જ ખાશે, તેવી જ રીતે પુન્ય સંઘરનાર પાપી માણસ હાલમા સુખ ભોગવે છે, પણ પુન્ય થઈ રહ્યા પછી પાપનું ફળ દુઃખ જ ભોગવશે અને પૂર્વે સચિત પાપના ઉદય-વાળો ધર્મી માણસ પાપ ક્ષય થયે સુખી જ થશે આકડો વાવનાર આંબાના ફળ મેળવી શકે નહિં અને આંબો વાવ-નાર આકડાના ફળ મેળવે નહીં.

ખેડૂત ખેતરમાં પરિશ્રમ કરીને અનાજ વાવે છે તેને ઘડી બે ઘડીમાં લણવાનો પ્રસંગ આવતો નથી, અર્થાત્ સવારે ખેતરમાં જઇને ઘઉં કે બાજરી આદિ વાવી અને સાંજે ખેતરમાંથી અનાજના ગાડાં ભરી લાવે તેમ બનતું નજરે આવતું નથી, પણ વાવેલા ઘઉં વિગેરેને અનુકૂળ હવા–પાણી મળે તો તે ઊગી નીકળે છે ત્યાર પછી છોડવા થાય છે અને પછી કણશલાં આવી દાણા ચડે છે અને પાકી જાય છે ત્યારે ખેડૂતને લણવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ પ્રમાણે ખેત-રમાં દાણા વાવ્યા પછી ચાર છ મહિને વાવેલું અનાજ ખાવાના કામમાં આવે છે. સાંજે આંબાની ગોટલી વાવીને સવારમાં કેરી-ઓના ટોપલા ભરીને લઇ જતું કોઈપણ જોવામાં આવતું નથી. ગોટલી વાવ્યા પછી વર્ષો વીતે ત્યારે આંબા ઉપર કેરીઓ લાગે છે. તેવી જ રીતે ધર્મ તથા અધર્મ કરનારાઓને તત્કાળ

ફળ મળતું નથી, પણ કાળાંતરે જ્યારે કર્મ ફળ આપવા સન્મુખ થાય છે–ઉદયમાં આવે છે ત્યારે પ્રાણી માત્ર પોતપોતાનાં કરેલાં કર્મના અનુસારે ફળ ભોગવે છે. ધર્મીની પાસે પુન્ય હોવાથી સુખી થાય છે અને અધર્મીએ પાપનો સંચય કરેલો હોવાથી દુઃખી થાય છે. આમ હોવા છતાં પણ કોઇને એવો જ આગ્રહ હોય કે ધર્મથી દુઃખ અને પાપથી સુખ થાય છે તો તેણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવા આ પ્રમાણે કરી જોવુ કોઇ માણુસ રસ્તામાં ચાલ્યો જતો હોય તેને નિષ્કારણ ગાળ દેવી, બે ચાર તમાચા મારવા, તેની ચોરી કરવી અથવા તો તેની સાથે જતી તેની માતા તથા પુત્રીની સાથે ગેરવર્તણુક કરવી, પછી જો તે સામેનો માણુસ બહુ જ પ્રસન્ન થઇ પ્રશંસા કરે અને સ્નેહપૂર્વક બહુ જ વિનય તથા નમ્રતા દાખવે ત્યારે તો અધર્મનું ફળ સુખ કહી શકાય. અને આવી પ્રવૃત્તિથી વિપરીતપણે વર્તવાથી, અર્થાત્ સામેના માણુસને પગે લાગી તેની પ્રશંસા કરવાથી, તેની સેવા ચાકરી કરવાથી, તેની માતા અને પુત્રીની સાથે માતા તથા પુત્રીની જેમ વર્તવાથી જો તે ચીડાઇ જઇ આવેશમાં આવીને ગાળોનો વરસાદ વરસાવે અને હમેશનો શત્રુ બનીને કોઇ પણ પ્રકારે દુ:ખી કરવા પ્રયત્ન આદરે તો ધર્મનુ ફળ દુઃખમાં જ પડે; પરંતુ આ પ્રમાણે તો કોઇએ પણ અનુભવ્યું નથી તેમજ કોઇને ઇષ્ટ પણ નથી.

વિચારશૂન્ય કેવળ બાહ્ય દૃષ્ટિથી જોઇએ તો પણ સંસારમાં ધર્મની ભાવનાથી નીતિપૂર્વક ધર્મ કરનારાઓ મોટે ભાગે સુખી જણાય છે અને પાપ બુદ્ધિથી અનીતિપૂર્વક અધર્મ

કરનારાઓનો મોટો ભાગ દુઃખી છે. સુખ અનેક પ્રકારે ભોગવાય છે અને દુ.ખ પણ અનેક પ્રકારે ભોગવાય છે. ચોરી કરનારાઓને જેલમાં જઈને દુ.ખ ભોગવવું પડે છે અને ખૂની માણસોને ફાંસીના માચડે ચડવું પડે છે. વ્યભિચારીઓ તથા બીજાને દુઃખ દેનારાઓને કમોતે મરવું પડે છે કોઇક પ્રસંગે ચોર તથા ખૂની કદાચ સજામાંથી બચી જાય છે તો પણ તે બીજા પ્રકારની યાતનાઓ ભોગવી રીબાઇને કમોતે મરે છે. જ્યારે પાપીઓની આવી દશા થાય છે ત્યારે ધર્મીઓ જેવા કે-નીતિથી ચાલનાર, સત્ય બોલનાર, બીજાના દુઃખથી દુઃખી થઈને તેમને સુખી કરવા પ્રયાસ કરનાર, જગતનુ ભલુ ઈચ્છનાર, જીવ માત્રની દયા કરનાર, પ્રભુની ઉપાસના કરનાર, યશ-કીર્તિ, ધન-સંપત્તિ, સહાનુભૂતિ, પ્રમાણિકતા તથા સુખશાંતિ મેળવી છેવટે સદ્ગતિ પામે છે. 'अत्युग्रपुन्यपापानां इहैव फलमश्नुते' આ નીતિના વાકયને બાહ્ય દૃષ્ટિથી જોઇએ તો ઉગ્ર પુન્ય અથવા તો પાપ કરનારને તેજ જન્મમા ફળ મળતું પ્રત્યક્ષ જણાય છે, જેમકે-ચોરને જેલ અને ખૂનીને ફાસી; પણ તાત્વિક દૃષ્ટિથી જોઇએ તો તે તેના પૂર્વજન્મમા સંચિતનુ ફળ છે અને જે ચોરી તથા ખૂન કરવાથી જે કાંઇ પાપકર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે તેનું ફળ તો તેને ભવિષ્યમા ભોગવવાનું બાકી જ છે. આવી જ રીતે જે ઉગ્ર પુન્ય કરે છે અને સુખ ભોગવે છે તે પણ તેના પૂર્વ જન્મમાં કરેલા પુન્યનું ફળ છે અને અહિં કરેલું પુન્ય તો ભાવીમાં ભોગવવાનું બાકી જ રહે છે જો શુભાશુભ પ્રવૃત્તિથી ઉપાર્જન કરેલાં પુન્ય-પાપ

એક જીવનમા ભોગવી લઇને જીવન સમાપ્ત થતું હોય તો જીવને ફરી જન્મ ધારણુ કરવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણુ કે સસારમાં જીવ માત્રનો જન્મ પૂર્વસચિત કર્મ ભોગવવાને માટે થાય છે પોતપોતાના કરેલા કર્મના અનુસાર જીવો સદ્ગતિ અથવા દુર્ગતિમાં ઉત્પન્ન થઇને પૂર્વે કરેલા શુભાશુભ કર્મના ફળરૂપ સુખદુ:ખ આદિ ભોગવે છે તે ભોગવતી વખતે પાછા નવા કર્મ ઉપાર્જન કરે છે તે ભોગવવા પાછો તેને જન્મ ધારણુ કરવો પડે છે. આ પ્રમાણે અનાદિ કાળથી જીવ જન્મ મરણુ કરતો ચાલ્યો આવે છે. જ્યાં સુધી નવાં કર્મ બધાતા અટકે નહિ અને બધાય જૂના કર્મ ભોગવાઈ જાય નહિ ત્યાં સુધી તો જીવ જન્મ મરણુ કરવાનો જ અને તે મોહનીય કર્મના અગભૂત રાગ–દ્વેષ વિદ્યમાન છે ત્યાં સુધી કર્મના બધનો વિચ્છેદ થવાનો નથી જમીનમાં રહેલા જડ વૃક્ષના મૂળીયા જ્યાં સુધી લીલા રહે છે ત્યાં સુધી ઝાડના પાંદડાં ખરી જાય, ડાળી કપાય કે ફળ ફૂલ નષ્ટ થાય તેથી કાંઈ ઝાડ સુકાઈ જતું નથી ગયેલાં પાંદડાં–ડાળી કે ફળ–ફૂલ હતા તેનાથી બમણાં આવી જાય છે અને ઝાડ ગાઢી ઘટાવાળું બની જાય છે, તેમ બીજા કર્મ પાતળાં પડી જાય, ઓછાં થઈ જાય નબળા જણાય તો પણ રાગ–દ્વેષનાં મૂળીયાં લીલા હોવાથી તે હતાં તેનાથી વધારે શક્તિવાળાં અને ઘણા પ્રમાણમાં એકઠાં થાય છે; માટે જ્યાં સુધી રાગ-દ્વેપ નષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધી જીવ પુન્ય ભોગવતો હોય કે પાપ ભોગવતો હોય તે વખતે અવશ્ય નવા કર્મ બાંધ-

વાનો જ અને તેને ભોગવવા સંસારમાં ભમવાનો જ જેમ નદીના પ્રવાહમાં જૂનું પાણી ચાલતું થાય અને નવું આવતું જાય, બન્ને પાણીનું જોડાણ એવું હોય છે કે જોનાર બનેને જુદા પાડી શકે નહીં, તે તો ફક્ત પાણી વહે છે એટલુ જ જાણે તેમ કર્મપ્રવાહ અનાદિ કાળથી વહ્યા કરે છે. જૂનાં કર્મ ભોગવાતાં જાય અને નવાં ક્રમસર તેની સાથે જોડાઇને આવતાં જાય આ પ્રવાહ એક ક્ષણ પણ અટકતો નથી, કારણ કે કર્મ ભોગવતી વખતે જે નવાં બંધાયલાં હોય છે તે ચાલતા કર્મના પ્રવાહમાં વહેવાને માટે ક્રમસર ગોઠવાઇ જાય છે અને પ્રવાહના વહેણને કાયમ રાખે છે કર્મની સ્થિતિ લાંબી હોવાથી એક વખતનું બાંધેલું કર્મ અનેક જન્મ સુધી ભોગવવુ પડે છે બધાય કર્મ કરતા આયુષ્યની સ્થિતિ બહુ જ ઓછી હોય છે તે આયુષ્યના ઉદયનો પ્રારંભ તે જન્મ અને ક્ષય તે મરણ કહેવાય છે. બાકી ઉદય અને ક્ષયની વચમાં આયુષ્યનું ભોગવવુ તે જીવન કહેવાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી લાંબા આયુષ્યમાં પણ લાંબી સ્થિતિનું બીજુ કર્મ સમાપ્ત થતું નથી. ભોગવતાં બાકી રહે તે બીજા જીવનમાં, ત્યાં બાકી રહે તે ત્રીજા જીવનમાં એમ અનેક જીવનમાં એક કર્મ પૂરું ભોગવાઇ રહે છે. એક કર્મ પૂરું ભોગવાઇ રહ્યા પછી પણ જીવ તે કર્મથી રહિત થતો નથી, કારણ કે રાગ–દ્વેષની સહાયતાથી નવું બંધાયલું તેવા જ નામવાળું કર્મ તેની સાથે જોડાઇ જાય છે એટલે જીવ એક કર્મ ભોગવાઇને ક્ષય થઇ જવા છતાં પણ ભોગવેલી અવસ્થાનો વારવાર અનુભવ કર્યે જ જાય છે. કયું કર્મ

ક્યારે પૂરું થાય છે અને તેની સાથે તેવા જ કર્મનું અનુસંધાન ક્યારે થાય છે તે સર્વજ્ઞ સિવાયના અલ્પજ્ઞ જીવો જાણી શકે નહિ.

પચાસ લાખની ઇમારતનું ચણતર એક દિવસમાં પૂરું થાય નહિં. તે ઇમારત તૈયાર થતાં ઘણાં વર્ષ લાગે છે. સૂર્યોદયથી પ્રારંભેલું કાર્ય સૂર્યાસ્ત સુધીમાં અધૂરું જ રહે છે તે બીજે દિવસે આગળથી શરૂ કરવામાં આવે છે આ પ્રમાણે હમેશાં કામ ચાલુ રહે તો વર્ષના અંતે ઇમારત ચણાઇ રહે છે. આવી જ રીતે એક કર્મ ભોગવવાની શરૂઆત થાય છે તેની સમાપ્તિ માટે અનેક જીવનના ઉદયાસ્ત થાય છે કેટલાક ટૂંકી સ્થિતિના કર્મ હોય છે કે જે ઉપાર્જન કરેલા જ જીવનમાં વપરાઇ જાય છે, તે હલકાં અને નીરસ હોવાથી જીવને તેની અસર થતી નથી.

આવો તો નિયમ છે કે—પૂર્વસંચિત ભોગવાય છે અને તે જ સમયે બંધાતાં કર્મ ભાવીમાં ભોગવાય છે, પણ એવો નિયમ નથી કે ભોગવાતાં અને બંધાતા બંને કર્મ એક જ પ્રકારનાં હોય પુન્ય ભોગવતાં પુન્ય પણ બંધાય છે અને પાપ પણ બંધાય છે તેવી જ રીતે પાપ ભોગવતાં પાપ પણ બંધાય છે અને પુન્ય પણ બંધાય છે આ પ્રમાણે ભોગ અને બંધમાં અનિયમિતપણું છે જેમકે સુખના સાચા કારણથી અણજાણ ધન—સંપત્તિ તથા આરોગ્યતા આદિ સુખના સાધન મેળવનારાઓ કષાયના આશ્રિત બની પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોના આસક્તિ ભાવથી સુખ ભોગવતા પાપ પ્રવૃત્તિનો આદર

કરવાથી ગાઢતમ અશુભ કર્મ બાંધે છે. ત્યારે સર્વ પ્રકારનુ સુખ પુન્યથી મળે છે અને તેનું મૂળ ધર્મ છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા ધર્મની ઉપાસના કરીને પોતાની સુખી અવસ્થામાં સુખનો અનુભવ કરતાં પુન્ય બાંધે છે કેટલાક પાપના ઉદયથી દુઃખ ભોગવતા હોય તેમને સત્સમાગમ થવાથી દુઃખ ટાળવા ધર્મની શ્રદ્ધા થાય છે અને પછી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ આદરે છે તો પણ સચિત પાપનો ઉદય ચાલુ હોવાથી દુઃખ ભોગવતાં છતાં પણ પુન્ય બાંધે છે. ત્યારે પાપકર્મના ઉદયથી દુઃખના સાધન મેળવી સર્વ પ્રકારે દુઃખ ભોગવનારા ગાઢતમ અજ્ઞાનતાને લઇને હિંસા, ચોરી, વ્યભિચાર આદિ દુષ્કૃત્ય કરીને પાપ બાંધે છે. આવા જીવોને સત્સગ થવા છતાં પણ ધર્મભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી, કારણ કે ધર્મભાવનાનું ઉત્પાદક પુન્યકર્મ એમની પાસે હોતું નથી જેમની પાસે ધર્મભાવના ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ હોય છે અને તે ઉદયમાં આવે છે ત્યારે તે ગમે તેટલા દુઃખી અને પાપી કેમ ન હોય તો પણ તેઓ પાપથી નિવૃત્ત થઇને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ આદરે છે અને દુઃખી હોવા છતાં પણ ધર્મ કર્યે જાય છે.

પુન્ય કર્મ બે પ્રકારનાં હોય છેઃ એક તો પૌદ્ગલિક સુખના સાધન મેળવી આપે છે ત્યારે બીજું આત્મિક સાચું સુખ પ્રગટ કરવાની ધાર્મિક સામગ્રી પ્રાપ્ત કરાવે છે. કોઇની પાસે બન્ને પ્રકારનું પુન્ય હોય છે અને કોઇએ એક જ પ્રકારનું પુન્ય ઉપાર્જન કરેલું હોય છે બન્ને પ્રકારના પુન્યના ઉદયવાળામાંથી કોઇક તો નવુ પુન્ય બાંધે છે અને કોઇક

આત્મિક સાચા સુખને ઢાંકી દેનાર કર્મને ખસેડીને સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ કરે છે. સર્વજ્ઞોની દૃષ્ટિમાં જેમની સંસારયાત્રા સમાપ્ત થયેલી હોય છે તેઓ તો નવુ પુન્ય કર્મ ન બાંધતા બધાય કર્મનો ક્ષય કરી શાશ્વત સુખ ભોગવે છે. જે સુખ સાચું હોય છે તે શાશ્વત જ હોય છે અને જે પૌદ્ગલિક જૂઠું સુખ હોય છે, જે પુન્યવાન જીવોના પૌદ્ગલિક–જડાત્મક વસ્તુઓના ભોગનો અંત આવેલો હોય છે અર્થાત્ સંસારમાં રહીને જન્મ–મરણ કરવાના નિયત થયેલા કાળનો છેડો આવી પહોંચ્યો હોય છે, ત્યારે તેઓ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓથી સંપૂર્ણ વિરક્ત ભાવને પામે છે અને દેહની પણ ઝાઝી પરવા ન રાખીને સંપૂર્ણ દુઃખનો નાશ કરવા પ્રભુના કહેવા પ્રમાણે વર્તીને અક્ષય સુખ મેળવે છે. જેમના સંસારનો છેડો કાંઇક દૂર હોય છે અર્થાત્ સંસારની પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ભોગવવાની કાંઇક બાકી હોય છે એવા બન્ને પ્રકારના પુન્યના ઉદયવાળા જીવો ઓછી આસક્તિથી પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવતાં અથવા તો ક્ષણિક સુખનો ત્યાગ કરી પ્રભુના માર્ગની આચરણા કરતાં પુન્ય બાંધે છે. આ પુન્ય અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે અને તેના ઉદયથી ઊંચી કોટીના પૌદ્ગલિક સુખ મળે છે કે જેને ભોગવતાં અનાસક્તિ હોવાથી તેઓ પાપ કર્મ બાંધતાં નથી અને ધર્મની વાસનાથી આત્માને વિશેષ પ્રમાણમાં વાસિત કરે છે ભવસ્થિતિ પરિપકવ થવાથી ચરમ શરીરને ધારણ કરવાવાળા સંસારના કિનારે રહેલા જીવો બન્ને પ્રકારના પુન્યવાળા હોય અથવા તો કેવળ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં દોરનાર એક જ

પુન્યવાળા હોય અર્થાત્ ધન સંપત્તિ આદિ પૌદ્ગલિક સુખની સામગ્રીવાળા હોય કે કંગાળ દશા ભોગવતા હોય બન્ને આત્મિક સુખને લક્ષમાં રાખીને ક્ષણિક સુખનો સર્વથા ત્યાગ કરી કર્મોની નિર્જરા કરે છે પણ પુન્ય બાંધતા નથી

જ્યાં સુધી મોહનીય કર્મનો ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ હોતો નથી અને આત્મા ઉપર બળવત્તર દબાણ હોય છે ત્યાં સુધી પુન્ય અથવા તો પાપનું ફળ ભોગવનારાઓમાંથી કોઈપણ આત્મસ્વભાવસ્વરૂપ સાચું સુખ પ્રગટ ન થવા દેનાર કર્મની નિર્જરા કરી શકતું નથી, પણ જો મોહનીય કર્મનો ક્ષય અથવા તો ઉપશમ આદિ થયો હોય તો તે સુખ ભોગવતો હોય કે દુઃખ ભોગવતો હોય તે કર્મની સાચી અને સારી રીતે નિર્જરા કરી શકે છે. અને પુન્ય અથવા તો પાપ અલ્પ પ્રમાણમાં બાંધે છે. કદાચ ભવસ્થિતિ પાકતાં વાર હોય એટલે કે પાંચ-સાત જન્મ ધારણ કરવાના બાકી હોય તો પુન્ય વધુ પ્રમાણમાં ઊંચા પ્રકારનું બાંધે છે પણ પાપ તો અલ્પ પ્રમાણમાં તથા હલકા પ્રકારનું બાંધે છે

કર્મની નિર્જરા-ક્ષય બે પ્રકારે છેઃ એક તો સાચી અને એક દેખાવ માત્ર મોહનો ક્ષય થતાં સાથે જે કર્મોની નિર્જરા થાય છે તે સાચી હોય છે; કારણ કે ક્ષય થયેલાં કર્મનો બંધ ફરીને થતો નથી. પછી તે પુન્ય હોય કે પાપ હોય તેની મોહના ક્ષય સાથે નિર્જરા થવાથી ફરીને ન

બંધાવાથી તેના ફળસ્વરૂપ સુખ–દુઃખ આત્માને ભોગવવું પડતું નથી. મોહનો ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થતાં જે નિર્જરા થાય છે તે પણ સાચી જ છે. તાત્પર્ય કે મોહનો અંશ માત્ર પણ ક્ષયોપશમ ન હોય ત્યાં સુધી આત્મા શુભાશુભ ભોગવતાં ભોગવતાં ભોગવાયલા માત્રની નિર્જરા કરે છે અને પાપકર્મ વધુ પ્રમાણમાં અને તીવ્રતર બાંધે છે અને ઉપશમ આદિ ભાવમાં વિકાસની પ્રભા પ્રગટ થવાથી આત્માની શુદ્ધિ સારી થાય છે.

મોહના દબાણથી આત્મા સાચી વસ્તુને ઓળખી શકતો નથી. દેહને જ આત્મા માને છે અને પોતાને ભૂલી જાય છે. પુન્ય કર્મના ઉદયથી મળેલા પૌદ્‌ગલિક સુખને જ સાચું સુખ માની તેને મેળવવા અને મળેલાને જાળવી રાખવા નિરંતર પ્રવૃત્તિ કરે છે. પોતે દેહને જ આત્મા માનતો હોવાથી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ પણ ક્ષણિક સુખ માટે કરે છે. જપ–તપ–કષ્ટાનુષ્ઠાન પણ પાંચે ઈંદ્રિયોના અનુકૂળ વિષયો મેળવવાની ઈચ્છાથી કરે છે અને તે તેની તપસ્યા આદિની અવસ્થામાં આંખ–કાન અને સ્પર્શ ઇંદ્રિયોના અનુકૂળ વિષયની પ્રાપ્તિથી થવાવાળી પ્રસન્નતા ચિત્તનુ પ્રફુલ્લિતપણું સ્પષ્ટ બતાવી આવે છે આ પ્રમાણેની પ્રવૃત્તિથી તે પુન્ય બાંધી શકે પણ નિર્જરા કરી શકે નહિ અને જો મોહના ઉપશમ આદિથી એથી પણ ઓછું કષ્ટાનુષ્ઠાન કરતો હોય તો તે પોતાને ઓળખતો હોવાથી તેને પૌદ્‌ગલિક સુખ તરફ સ્વાભાવિક અરુચિ રહે છે માટે તે વિષયોને અસાર તથા તુચ્છ સમજીને ચિત્તવૃત્તિને સાચા સુખની વાટે વાળે છે.

પુદ્‌ગલાનંદી જીવને પુન્ય બાંધવું ગમે છે પણ નિર્જરા ગમતી નથી, કારણ કે નિર્જરાથી પૌદ્‌ગલિક સુખ મળી શકતુ નથી. પણ પુન્યથી મળે છે, માટે જ કોઈ પણ પ્રકારની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ

આદરતાં ક્ષણિક સુખની ઈચ્છા રાખી પુન્ય બાંધે છે તપસ્યાથી નિર્જરા સારી થાય છે છતાં કઠણ તપ કરનારાઓ પ્રાયઃ વિશેષ ક્રોધી જણાય છે તેથી તેની જડાસક્તિનું માપ કાઢી શકાય છે, કારણ કે ક્રોધ મોહનું અંગ છે તે અનુકૂળ વિષયની પ્રાપ્તિ ન થવાથી થાય છે. જેને લઈને ધર્મ નિમિત્તે કષ્ટ સહન કરવા છતાં પણ પાપની નિર્જરા અલ્પ પ્રમાણમાં કરે છે અને કાંઈક પુન્ય બાંધે છે જેને દેવગતિમા અથવા તો માનવ ગતિમા શ્રીમંત તથા રાજા મહારાજા બનીને ભોગવે છે પણ મિથ્યાત્વ મોહથી પાપ માર્ગે વળી પાપ બાંધી તેને ભોગવવા માઠી ગતિ મેળવે છે

ભવસ્થિતિની કચાશવાળા સંસારવાસી આત્માઓને પુન્યની અત્યંત આવશ્યકતા રહે છે જ્યાં સુધી સંસારમાંથી મુકાઈને પોતાનું સાચુ સુખ મેળવે નહિં ત્યાં સુધી પુન્ય જીવને સહાયક છે પૌદ્ગલિક તેમજ આત્મિક બન્ને પ્રકારના સુખની સામગ્રી પુન્યથી જ મળી શકે પાપ પુન્યથી તદ્દન વિપરીત છે પાપની અધિકતાથી જીવ પૌદ્ગલિક સુખથી રહિત હોવાથી પાપને જ પુષ્ટિ આપનાર પ્રવૃત્તિ કરે છે, જેથી પાપ પુષ્ટ બનીને ભવાંતરમાં જીવને અસહ્ય યાતનાઓનો ભોગી બનાવે છે અને અનેક જન્મ સુધી પૌદ્ગલિક સુખનો સંપર્ક પણ થવા દેતુ નથી તેમજ સાચું સુખ મેળવવાની સામગ્રીથી સદા સર્વદા વંચિત જ રાખે છે, જેથી કરીને જીવ સંસારના પ્રવાસનો અંત આણી શકતો નથી; માટે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોતાં દરેક આત્માને પાપનો ઉદય સર્વથા હાનિકારક છે તો તેની ઉત્પાદક પાપવૃત્તિને છોડી દઈને બન્ને પ્રકારના સુખને મેળવી આપનાર પુન્ય બાંધવાને ધાર્મિક જ પ્રવૃત્તિ કરવી ઉચિત જણાય છે.

વિચારશ્રેણિ

પરમાર્થનું સારામાં સારું કાર્ય કેમ ન હોય તો પણ તે યશબુદ્ધિથી ન કરતાં હિત-શ્રેયબુદ્ધિથી કરવું જોઇએ; કારણ કે હિતબુદ્ધિથી કરવામા આવતી પ્રવૃત્તિથી આત્માને લાભ મળી શકે છે અને યશબુદ્ધિથી બનાવટી નામધારી ક્ષણવિનશ્વર દેહને જ કેવળ મળે છે

યશ-મોટાઈ માટે કાંઇપણ કરનારને મિથ્યાભિમાન જરૂર આવે છે. તે બીજા ઉપર અનુગ્રહ કરતો હોય તેમ તેની મનોવૃત્તિમાં રહે છે અને પ્રશંસા સાંભળીને ખૂબ ફૂલાય છે, જેથી કરીને ઉભય લોકમાં અધઃપાતનું પાત્ર બને છે. યશને માટે જ જીવન તથા ધન વાપરનાર કેવળ પ્રશંસાનો જ લોભી હોય છે. તેને આત્મિક લાભની જરાયે પરવા હોતી નથી

મિથ્યાભિમાનીનું જીવન કદાગ્રહનું વ્યસની બની ગયેલું હોય છે. તેનાં વચન-વિચાર અને વર્તન સ્વ-પરને અહિત કારી કોઇ બતાવે તોયે તે કદાગ્રહની સોબત છોડતો નથી

વિષ ખાવાથી મરી જવાય છે એમ ભણેલો કહે તો માની લેવું અને અભણ કહે તો હસી કાઢવું તે ડહાપણ-

ભરેલું ન કહેવાય; માટે સાચું સમજુ કહે અથવા તો અણુ-સમજુ કહે તે માની લેવામાં જ બુદ્ધિમત્તા રહેલી છે

વખણાવવું સહુ કોઇને ગમે છે પણ વખાણવું કોઈને પણ ગમતું નથી કદાચ કોઈને અંગત સ્વાર્થના અંગે બીજાના વખાણ કરવા પડે તો વખણાવવા જેટલી મનની પ્રસન્નતા હોતી નથી.

મનોવૃત્તિ સુધર્યા વગર વર્તન સુધરી શકતું નથી. કદાચ સુધર્યાં જેવું દેખાય તો પણ તે સાચું ફળ આપી શકતું નથી; કારણ કે તે સ્વાર્થગર્ભિત ડોળ માત્ર છે.

સ્વાર્થ હોય તો જ બીજાને હેત દેખાડી શકાય અને પોતાની શારીરિક તથા આર્થિક સંપત્તિ વાપરીને બીજાને વિપત્તિમાંથી ઉગારી શકાય. તે સિવાય તો મમતાનું દાસ બનેલું જડાસક્ત જગત પોતાને મળેલી સંપત્તિ આત્મશ્રેય માટે પણ વાપરતુ નથી દીન-દુઃખીને સુખી કરવા જે પ્રયત્ન કરે છે તે દયા કહેવાય છે તે સિવાય તો દયા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી.

પોતે સકર્મક હોવા છતાં અને સુખ-દુઃખ માનવા છતાં પણ બીજાને દીન-દુઃખી જોઇને તેના મનમાં દુઃખ, ઉદ્વેગ કે શોક ન થવાથી તે બીજાને સુખી કરવા કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરતો નથી તે જ તેની નિર્દયતા કહેવાય છે, તો પછી પોતે માનેલું પૌદ્ગલિક સુખ મેળવવા બીજાને દુઃખ આપવું તે તો ઉઘાડી નિર્દયતા જ છે.

કોઈ પણ પ્રકારના અંગત સ્વાર્થને લઇને બીજાના

દુઃખોની મન ઉપર અસર થવાથી લાગણીઓ દુભાવવી તે દયા ન કહેવાય; પણ સર્વથા નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી બીજાને દુઃખી જોઇને દુઃખી થવું તે દયા કહેવાય છે

દુઃખ બે પ્રકારનું હોય છેઃ એક તો પોતાનુ અને બીજું પારકું. પોતાના દુઃખને મટાડવા બીજાના દુઃખને ન ગણવુ તે નિર્દયતા અને બીજાનુ દુઃખ દૂર કરવા પોતાના દુઃખને ન ગણવુ તે દયા.

સમભાવી જાણની દયા અને વિષમભાવી અણુજાણુની દયામા અતર હોય છે વિષમ દષ્ટિ અણુજાણુપણાને લઇને ચર્મ ચક્ષુથી જોનારા હોય છે અને સમદષ્ટિ જાણુ પુરુષો જ્ઞાનદષ્ટિથી જુએ છે એટલા માટે જ તેઓ સુખસ્વરૂપ આત્મામા થયેલી અશુદ્ધિ ખસેડવારૂપ દયા કરે છે, જેમા પોતે અનુભવેલા કર્મજન્ય દુઃખોનુ અવલંબન લેવામા આવતું નથી એટલે પોતાનું દુ.ખ ટાળવા પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી ત્યારે અણુજાણુ પોતે અનુભવેલી દીન હીનતાથી થયેલા દુ.ખને બીજાના દુઃખ સાથે સરખાવવાથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે કે જેને સ્થૂળ દષ્ટિની દયા કહેવામાં આવે છે જ્ઞાનીયોની દયામાં આત્મિક સુખની દષ્ટિ હોય છે અને અજાણુની દયામાં પૌદ્ગલિક સુખની દષ્ટિ હોય છે.

દેહાધ્યાસી માનવી, કે જે શરીર અને જીવને જુદા માનતો નથી–શરીરને જ આત્મા માને છે તેના માટે અધર્મ, અનીતિ કે પાપ પુન્ય જેવુ કશુયે હોતુ નથી, કારણ કે

તે પોતાને એટલે કોઇપણ નામધારી દેહને સ્વર્ગના સુખ કે નરકના દુઃખ ભોગવતાં જોતો નથી, પણ આ જન્મમાં મૃત્યુ પછી અગ્નિમા બળીને ભસ્મ થતાં કે જમીનમાં દટાતાં જુએ છે.

બહિરાત્મપણુ ટળે નહીં અને અંતરાત્માની જાગૃતિ થાય નહીં ત્યાં સુધી નાસ્તિકતા ટળીને આસ્તિકતા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે.

મનને ગમે તે ન કહો પણ સાચું હાય તે કહો, કારણ કે બોલતી વખતે જે તમને ગમે છે તે આવતી કાલે નહીં ગમે એટલે બોલેલું ફરશે પણ જે સાચું હશે તેમાં ફેરફાર નહીં થાય

લોભી માણસને પ્રમાણિકપણાની પરવા હોતી નથી; કારણ કે લોભ અને પ્રમાણિકતાને આડવેર છે એટલે બન્ને સાથે રહી શકતા નથી, છતાં લોભી માણસ પ્રમાણિક કહેવડાવાનું સાહસ કરે છે વિચારવામાં, બોલવામાં અને વર્તવામાં ભૂલ કરે છે એમ બીજાને કહેતા પહેલાં તેનો આશય, ધ્યેય, ઉદ્દેશ, સાચી રીતે જાણી લેવો, પણ પોતાના વાણી, વર્તન અને વિચારની સાથે સરખામણી કરી બીજાની ઘૃણા કરવાનું સાહસ ન કરવું તે જ ડહાપણભરેલું કહેવાય.

દ્વેષ બુદ્ધિના આશ્રિત પોતાનાં વાણી, વિચાર અને વર્તનથી અજ્ઞાનીયોમાં આદર મેળવી ફુલાવું તે એક પ્રકારની અજ્ઞાનતા જ કહી શકાય; કારણ કે પોતાની કોઇપણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં જ્યાં સુધી ઉત્તમ જ્ઞાની પુરુષો સહમત ન

થાય ત્યાં સુધી ઉત્તમતા મેળવી શકાતી જ નથી; માટે પોતાની પ્રવૃત્તિની અજ્ઞાનીઓથી કરાયલી પ્રશંસાથી રાજી થવું નહીં. સાચી રીતે શીખ્યા વગર બીજાને શિખામણ આપવાના કોડ સેવવા તે મૂર્ખતા છે.

સાચો વેપાર કરતાં શીખવો તે જ ઉત્તમતા કહી શકાય; પણ અમુક ખોટો વેપાર કરે છે, એમ જનતાને જણાવવા પ્રયાસ કરવો તે દ્વેષગર્ભિત અધમતા જ કહી શકાય છે કે જેનું પરિણામ ક્લેશ અને ઉદ્વેગ સિવાય બીજું કાંઈ પણ સ્વપરહિતકારી આવી શકતુ નથી

મિથ્યાભિમાનના અંગે જે કોઇ પોતાના મનમાં એમ સમજે છે કે–હુ ગુણવાન છુ, બુદ્ધિમાન છું, વિદ્વાન છું, ધનવાન છું, કળાવાન છું અને ગર્વની ગાંડાઇમાં બીજાને તુચ્છ સમજી જનતામાં પોતાનું મહત્વ જણાવવા પ્રયાસ કરે છે તે બધી વાતે વંચિત જ રહે છે અને શિષ્ટ જનતામાં અનાદરનું પાત્ર બને છે.

બોલવામાં અને લખવામાં આશયના ઓળા પડયા વગર રહેતા નથી અને તે સાંભળનાર તથા વાચનારને અસર કર્યા વગર રહેતા નથી, જેથી પરિણામે આશયને અનુસરીને જ લાભ તથા હાનિ કરવાવાળુ નીવડે છે.

રહસ્ય જાણ્યા વગર અને અનુભવ મેળવ્યા વગર લખેલું અને બોલેલું કેવળ વાંચીને તથા સાંભળીને અમે પણ કાંઇક છીએ એમ જનતાને બતાવવા કાગળ કાળા કરવા કે થુંક ઉડાડવું તે જનતાને હાનિકર્તા નીવડે છે; કારણ કે

આવા માણસોને ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવા ગમે તેવાની પ્રશંસાની જરૂરત છે પણ સ્વપરશ્રેયની કાંઇ પણ પરવા હોતી નથી.

ત્યાગી કહેવાતો હોય કે ભોગી કહેવાતો હોય; પણ જ્યાં સુધી જૂઠી પ્રશંસાની પરાધીનતામાંથી મુકાતો નથી ત્યાં સુધી તેને આધ્યાત્મિક વાતો કરવાનો પણ અધિકાર નથી, તો પછી આત્મિક ગુણો મેળવવાની તો વાત જ ક્યાંથી હોય ?

માણસને જીવવાને અન્ન તથા આરોગ્યતા આ બેની તો અત્યંત આવશ્યકતા છે: મકાન અને વસ્ત્રની પણ કાંઇક જરૂરત રહે છે, છતાં જો તે બે વસ્તુ ન મળે તો પણ જીવી શકે છે બાકી તો વિષયો જેવી કોઇપણ વસ્તુની જરૂરત માનવજીવનમાં જીવવા માટે પડતી નથી, વિષયપોષક સાધન વગર માણસ જીવી શકે છે.

શરીરના વિકારો માનવી માત્રને અણુગમો ઉત્પન્ન કરે છે અને તેને કાઢવાને માનવી અનેક પ્રકારના ઉપચારો કરે છે; પણ માનસિક વિકારોથી તો કોઇને પણ અણુગમો થતો નથી; તેમજ તેને કાઢવાને કોઇપણ પ્રયાસ કરતું નથી. ઊલટા વિકારો પોષવા તેવા સાધન તથા સંયોગને ખોળે છે. કદાચ અનુકૂળતા મળવાથી વિકારોને પુષ્ટિ મળે છે તો તે અત્યંત રાજી થાય છે એ જ આત્મિક ગુણવિનાશનું લક્ષણ છે; કારણ કે વિકારોનો વિકાસ જ આત્મિક ગુણનો વિનાશક છે માટે જ વિકારપોષક સાધનોથી મહાપુરુષો મુક્ત હોય છે.

બીજાની કૃપા તથા સ્નેહની ચાહના સૌ કોઇને રહે છે;

કારણ કે તેઓ પ્રશંસા તથા ક્ષુદ્ર વાસનાના લોભી હોય છે એટલે ધનથી તથા ખુશામતથી બીજાને પ્રસન્ન રાખે છે; જેથી બીજાઓ તેના ઉપર મહેરબાનીથી તથા સ્નેહથી તેવા અછતા પણ ગુણો ગાય છે જે સાંભળીને પોતે રાજી થાય છે એ જ મોટી અજ્ઞાનતા છે.

દુનિયામાં કહેવાતા વિદ્વાનોની પ્રશંસા સાભળીને ફૂલાય તે તો કાંઇ દુનિયાને ગમે, પણ મૂર્ખાઓની પ્રશંસા સાંભળીને ગર્વિષ્ઠ બનનારાઓને તો ડાહી દુનિયા મૂર્ખાઓના સરદાર જ માને છે

જાણો, પુષ્કળ જાણો, જાણવું તે તમારો ધર્મ છે; પણ એવું ન જાણશો કે જેથી તમારું અકલ્યાણ થાય

સર્વથા ભાવશૂન્ય કેવળ બહારનો વ્યવહાર લોઢાના કડાને સોનાનો ઢોળ ચઢાવવા જેવો છે પરિણામે લોઢાની કિંમત ઊપજે પણ સોનાની ન મળે. ગમાર ભલે સોનાની કિંમત આપી ખરીદે, પણ સરાફ તો કસીને, અને દેવતામાં નાંખીને પરીક્ષા કરી લોઢાની જ કિંમત આંકે

આત્માનો અપકાર કરીને પરોપકાર થઈ શકતો જ નથી જો આત્માનો અપકાર કરીને પણ પરોપકાર કરવાની માન્યતા હોય તો તે ક્ષુદ્ર સ્વાર્થગર્ભિત મિથ્યા ભ્રમણા જ છે.

અજ્ઞાની જનતામાં નિરપરાધી બનવા પ્રભુની દૃષ્ટિમાં સાપરાધી બનવું તે આત્માની અધોગતિનું લક્ષણ છે.

અજ્ઞાની જનતાનાં આદરથી પોતાને કૃતકૃત્ય માનનાર પ્રભુનો માર્ગ ભૂલે છે.

રાગ–દ્વેષમાં રસ પડતો હોય તો વીતરાગ બનવાની હોંશ રાખશો નહીં.

વીતરાગની સંમતિ બતાવી કષાય–વિષયને પોષનાર વીતરાગને રાગી–દ્વેષી બનાવી, તેમને હલકા પાડવાનું કલંક માથે વહોરે છે, કારણ કે વીતરાગની વાણી તથા વર્તનમાં કષાય–વિષયનો અંશ પણ હોતો નથી

વિષયાસક્તિ વગર રાગ–દ્વેષનો આદર થઇ શકતો જ નથી; કારણ કે રાગ–દ્વેષ જ વિષયાસક્તિનું કારણ છે

છતા–અછતા અવગુણો સાંભળીને કે જોઇને ઉપેક્ષા કરવી અથવા તો સમભાવ રાખવો તે સમજુ–ડાહ્યા જ્ઞાની પુરુષોનું લક્ષણ છે, અને અણગમો કે તિરસ્કાર થવો તે અજ્ઞાની મૂઢ જીવોનું લક્ષણ છે

તીવ્ર રુચિ અને ઇચ્છાપૂર્વક અવગુણોનો આદર કરીને માનેલું સુખ, શાંતિ તથા આનંદ મેળવવો અને જનતામાં તેનો અનાદર બતાવી તિરસ્કાર કરવો તે એક પ્રકારની કૃતઘ્નતા જ કહી શકાય.

માનવીને અવગુણી કહેવડાવવું પસંદ નથી, છતાં અવગુણનો આશ્રય છોડવો ગમતો નથી

નિરપરાધી તથા ગુણી કહેવડાવવા અજ્ઞાની વિષયાસક્ત માનવીની ખુશામત કરી જેટલી તાબેદારી ઉઠાવવી પડે છે તેટલી જો પ્રભુની ઉઠાવવામાં આવે તો સાચા નિરપરાધી બની આત્મિક ગુણ મેળવી શકાય છે.

કાઢી નાખો

૭૨

સંગ્રહશીલ આત્મા અનાદિ કાળથી નકામી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરતો આવ્યો છે. કેવળ નકામી જ હોય તો કાંઈ હરકત નહિ પણ આ તો નકામી અને વળી પોતાની અનંત જ્ઞાનાદિ સાચી સંપત્તિની વિનાશક હોય છે અજ્ઞાની આત્મા જાણતો નથી કે જડાત્મક વસ્તુએ મારું કેટલું નુકસાન કર્યું છે આત્માની સાચી સંપત્તિ અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર, અનંત વીર્ય, અનંત સુખ અને અનંત જીવનનો અત્યંત નાશ કર્યો છે. આત્મામાં જાણવાની અનંત શક્તિ છે છતાં એક ઘડી પછી શું થશે તે પોતે જાણતો નથી. આત્માને નિરંતર જાણવાની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે; કારણ કે જાણવું તે તેનો ખાસ ધર્મ છે એટલે તેને ન જણાય ત્યાં સુધી તે મુંઝાયા કરે છે. કર્મના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે પોતાને સંતોષ થાય તેવું સાચું અથવા તો ખોટું જાણે એટલે શાંતિ મનાવે છે. અણુજાણ આત્મા એક બીજાને પૂછીને પોતાની જાણવાની ઇચ્છાને સંતોષે છે. જેમ એક આંધળો માણસ બીજા આંધળાને આંખથી જણાતા જગતની માહિતી પૂછે, તેમ એક અજ્ઞાની બીજા અજ્ઞાનીને તાત્વિક

વસ્તુની માહિતી મેળવવા પૂછે છે, પણ જો આંધળો માણસ આંખથી દેખાતા જગતને સાચી રીતે વર્ણવી શકે તો જ અજ્ઞાની જીવ બીજા અજ્ઞાનીને તાત્વિક વસ્તુ સમજાવી શકે. દેખતા માણસની પાસેથી સાંભળીને આંધળો આંધળાને સ્વ-કલ્પના-મિશ્રિત કાંઇક કહી શકે છે તેમ જ્ઞાની પુરુષોનાં વચન સાંભળીને કે વાંચીને અજ્ઞાની જીવ બીજા અજ્ઞાનીને વસ્તુને સાચી રીતે જાણ્યા વગર પણ સ્વબુદ્ધિકલ્પનાથી સમજાવે છે કે જેમાં અર્ધસત્ય અથવા તો અસત્યની છાયા રહેલી હોય છે

અજ્ઞાનીઓથી ન સમજી શકાય તેવા કોઇ દુખદ અથવા તો સુખદ પ્રસંગ અચાનક આવીને ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે માનવીઓ એમ કહેતા નજરે પડે છે કે પ્રભુ જાણે, કાંઇ સમજી શકાતુ નથી કે આમ અચાનક કેવી રીતે બની ગયુ. પ્રભુની લીલા અપાર છે, કોઇપણ કળી શકે તેમ નથી. આમ બોલનારમા જાણવાની અને સમજ-વાની શક્તિ છે. દરેક ક્ષણમાં પરિવર્તિત સંસારની પરિસ્થિ-તિને સાચી રીતે જાણી શકે છે. તોયે જે એમ કહે છે કે પ્રભુ જાણે તે તેની સ્વસપત્તિની કંગાલિઅત જ કહી શકાય. અને તે કંગાલિઅત ખોટી અને નકામી વસ્તુઓના સંગ્રહથી જ થએલી હોય છે. ધનવાન અને ધનહીનને જનતા શ્રીમંત અને કંગાળ તો કહી શકે છે, પણ ધનવાળાને માણસ અને ધનહીનને પશુ નથી કહી શકતી. બન્નેને દુનિયા મનુષ્ય તરીકે તો ઓળખવાની જ. તેવી જ રીતે સર્વ કર્મક્ષય થવાથી સાચી અને સંપૂર્ણ સમ્યગ્દર્શનાદિ

સ્વસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરનાર અને સર્વ કર્મોના ગાઢતમ આવરણને લઇને પોતાની સાચી સંપત્તિથી વંચિત આ બન્નેને જ્ઞાની જગત આત્મા તરીકે તો ઓળખશે જ કર્માધીન આત્મા શક્તિમાં તો શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપ છે, પણ અજ્ઞાનતાથી સુખના સાધન સમજીને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના સંગ્રહ અને ભોગથી જડ સ્વરૂપ કર્મના સંસર્ગને લઇને પોતાની સાચી સંપત્તિથી કંગાળ બની ગયો છે.

પાંચે ઇન્દ્રિયોની પોષક અનુકૂળ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ મેળવીને માનવી પોતાને સુખી માને છે અને તેની દૃષ્ટિથી જોનાર દુનિયા પણ તેને સુખી જ કહે છે અને તે પણ પોતાના સુખીપણાની પ્રતીતિ કરાવવા દુનિયાએ માની રાખેલા પૌદ્ગલિક સુખના સાધનોનો સંગ્રહ તેમજ દુનિયાને ગમતાં વાણી, વિચાર તથા વર્તન રાખે છે તે જ તેની મૂર્ખાઇભરેલી ભૂલ કહેવાય છે. હું સુખ ભોગવી રહ્યો છું, એમ કહેનાર અને અભિમાન રાખનાર માનવી જ્ઞાનની નબળાઇને લઇને સમજી શકતો નથી કે તે પોતાની સાચી સંપત્તિની નાશક જડ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી રહ્યો છે સુખનું અભિમાન રાખનાર માનવી પોતાના આત્માને કર્મના કચરાથી ઢાંકી દે છે તે કચરો આત્માની અનંત ચતુષ્ટયરૂપ સુંદરતાને ઝાંખી બનાવી દે છે. પુન્ય કર્મથી મળેલી જડાત્મક બાહ્ય સંપત્તિ ભોગવતાં પુન્ય–કર્મ ક્ષય થાય છે અને આસક્તિ ભાવે સુખ માનતા કર્મસંચય થાય છે અને તેવી જ રીતે પાપકર્મથી મેળવેલી બાહ્ય જડાત્મક સામગ્રી ભોગવતાં પાપકર્મ ક્ષય થાય છે અને આસક્તિ

ભાવે દુઃખ માનવાથી કર્મસંચય થાય છે અર્થાત્ શુભાશુભ કર્મના ઉદયમાં આસક્તિ ભાવે સુખ દુઃખ માનનાર જૂનાં શુભાશુભનો ક્ષય કરીને નવાં અશુભ કર્મનો સંચય કરે છે, જેથી કરીને આત્મા સ્વસંપત્તિની કંગાલિઅત ટાળી શકતો નથી અને વધારે ને વધારે કંગાળ બનવાથી જડની પરાધીનતાની બેડીમાં જકડાતો જાય છે. કર્મનો કચરો શા માટે ભેગો કરવો જોઈએ? માનવી સુખ ભોગવવાને કર્મ કરે છે, પણ નિષ્કર્મ બન્યા વગર તો સુખ હોઈ શકે જ નહિ વસ્તુમાં એક જ સ્વભાવ હોય છે, બે હોતા નથી જો કર્મ સુખસ્વરૂપ હોય તો તે દુઃખસ્વરૂપ થાય નહિ. પૂર્વના મહાજ્ઞાની પુરુષોએ પણ કર્મને દુઃખ કહીને ઓળખાવ્યું છે, ક્યાંય પણ કર્મના સ્થાનમાં સુખનો પ્રયોગ કર્યો નથી. માટે સુખ ભોગવવા કર્મનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ એમ કહેનાર માનવી તાત્વિક દૃષ્ટિથી મોટી ભૂલ કરે છે. શુભ અથવા અશુભ બન્ને પ્રકારના કર્મનો સંગ્રહ આત્મિક ગુણોને ઝાંખા કરી નાખે છે, માટે એકેય કર્મ આત્માના ગુણસ્વરૂપ, જ્ઞાન, જીવન, સુખ આદિનો વિકાસ કરી શકે નહિં. જો કે મન, વચન, કાયાના યોગવાળો સકર્મક આત્મા ક્રિયા કર્યા વગર રહી શકે નહિ; એટલે તેને દરેક ક્ષણે સાત પ્રકારના કર્મનો સંગ્રહ થાય જ છે. તોયે સાચી સમજણ હોય તો ઘણા જ અલ્પ પ્રમાણમાં સંઘરે છે અને વધુ પ્રમાણમાં કર્મના કચરાને કાઢે છે; કારણ કે ઉપયોગવાળા જ્ઞાની પુરુષો દરેક પ્રવૃત્તિમાં ઉદાસીન ભાવે રહે છે.

માનવી અવતર્યા પછી અવ્યક્ત દશા છોડીને જ્યારે સમજણો થાય છે ત્યારે સંગ્રહના સંસ્કારને લઈને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના સંગ્રહની પ્રબળ ઇચ્છા ધરાવે છે. જડાસક્ત જનતાએ માનેલા પૌદ્ગલિક સુખના સાધનોનો સંગ્રહ કરે છે. અને પુન્યના પ્રમાણમાં, મેળવી પણ શકે છે, છતાં તૃષ્ણા શાંત થતી નથી અને પુન્યથી પૂરી ન શકાય તેવી વસ્તુ મેળવવાના મનોરથ કરે છે. પણ પુન્ય ખરચાઈને ઓછું થઈ જવાથી મેળવેલી વસ્તુ પણ ખોઈ બેસે છે એટલે ઘણો જ ઉદ્વેગ કરે છે અને જીવનમાં દુઃખ અનુભવે છે. તોયે ધર્મ જેવી વસ્તુને—કે જે પૌદ્ગલિક સુખના સાધનને મેળવી આપનાર પુન્યનો ઉત્પાદક છે,—જાણતો પણ નથી. કદાચ કોઈ ધનાદિ સંપત્તિવાળો અને ધન માટે જ ધર્મ કરનારની સોબતને લઈને સાધુ મહાત્મા પાસે જઈને ઉપદેશ સાંભળતા ધર્મ કરવાથી પૌદ્ગલિક સુખના સાધન સારાં મળે છે એવું સાંભળી જાય છે તો પ્રભુપૂજા આદિ ધાર્મિક કાર્યો પણ કરે છે. તેનો ઉદ્દેશ તો જનતાએ માની રાખેલી સુખની સામગ્રી મેળવવાનો જ હોય છે. ઉપયોગમાં આવે કે ન આવે, પણ કરોડોની સંપત્તિવાળો છું, બાગ, બંગલા, મોટર, દાસ–દાસી આદિનો સ્વામી છું પુત્ર પૌત્રાદિ પરિવારવાળો છું. એવું અભિમાન તો માનવીનું પોષાવું જ જોઈએ આ પ્રમાણે જડાસક્ત માનવી અજ્ઞાની જનતામાં માન મેળવી મોટા બનવાને માટે કિંમતી માનવ જીવન વેડફી નાખે છે. જો કે મરીને પરલોકમાં ગયા પછી કોઈની પણ પ્રશંસા સાંભળવા કે પોતાની માની રાખેલી સંપત્તિ જોવા પાછું

આવવું નથી તોયે ધનના ઢગલા અને બાગ બંગલા આદિનો સંગ્રહ કરીને તેને પોતાની પાછળ મૂકી જવાની ધગશ વધારે રાખે છે અજ્ઞાનતાને લઇને એટલું પણ સમજતો નથી કે મરી ગયા પછી લોકો મારી પ્રશંસા કરે કે મારી ધનસંપત્તિ જોઇને રાજી થાય તેમાં મારે કશુંય લેવાદેવા નથી, કારણ કે હું તો દેહ છોડયા પછી ધર્મ છોડીને ધન કમાવામાં આર્ત્તધ્યાનથી ઉપાર્જન કરેલા તિર્યંચના આયુષ્યના બળથી, ધનસંપત્તિ તથા બાગ બંગલો આદિ એકેંદ્રિયમાં આસકત રહેવાથી મરીને માટી, પથરા કે વનસ્પતિમાં પેદા થઇશ અને મારો મૃત દેહ અગ્નિમાં બળીને રાખ થઇ જશે, માટે મારે તો માનવજીવનમાં રહીને આત્મા ઉપર રહેલા કર્મનો કચરો કાઢી નાખવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ. પણ જડાત્મક વસ્તુઓમાં આસક્ત રહીને અને ચોવીસે કલાક જડ વસ્તુઓના જ સંગ્રહના વિચારમાં લીન રહીને તે કચરાને વધારવો જોઇએ નહિ, પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ મળે કે ન મળે તો પણ તેને મેળવવા માટે વિચાર માત્ર પણ કરવામાં આવે તો આર્ત્તધ્યાનને લઇને તિર્યંચજાતિમાં ભોગવવા યોગ્ય આયુષ્ય આદિ કર્મનો સંગ્રહ થાય છે જેને લઇને જીવ અનંત કાળ સુધી પણ તિર્યંચ ગતિમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી. સંસારમાં ધર્મહીન જડાસક્ત જીવો ભોગેચ્છાના પ્રમાણમાં સાધનો મેળવીને પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવી શકતા નથી, તોયે ભોગતૃષ્ણાથી ચોવીસે કલાક આર્ત્તરૌદ્ર ધ્યાનગર્ભિત સંકલ્પ–વિકલ્પ કરીને નરક તથા તિર્યંચગતિમાં લઇ જનારા અને ત્યાં ભોગવવા

લાયક કર્મનો સંગ્રહ વધુ પ્રમાણમા કરે છે. પચેંદ્રિય આદિ જીવોનો વધ ન કરનારા ધર્મહીન, મોજશોખમાં પડેલા જીવો પ્રાય: તિર્યંચ ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે, કે જ્યાં પૂર્વ-જન્મમાં ઈચ્છા માત્રથી ભોગવેલી વસ્તુઓના અપરાધની સજા ભોગવતાં અનંત કાળ સુધી અસહ્ય દુ:ખ ભોગવે છે; માટે બુદ્ધિશાળી ડાહ્યા માનવીઓ તો ટૂંકા જીવન માટે અને ક્ષણિક સુખ માટે અનંત કાળ સુધી તિર્યંચ ગતિમાં રહેવાનું પસંદ કરતા નથી અને એટલા માટે સમ્યગ્ જ્ઞાન વગરના પણ જીવો દુ:ખથી ભયભીત થઈને પૌદ્‍ગલિક સુખ મેળવવાની ઈચ્છાથી પણ ધન, તૃષ્ણા છોડીને તપ-જપ કરે છે.

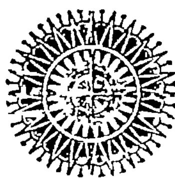
જ્યાં સુધી મોહની તાબેદારી અમુક અંશે પણ ઓછી ન થાય ત્યાં સુધી જીવની સગ્રહ ભાવનામાં ફેર પડતો નથી. બાહ્ય સંપત્તિના સંગ્રહને કાઢી નાંખનાર જીવોની પણ સંગ્રહ ભાવના જતી નથી કાંઈ ને કાંઈ બહાનું બતાવીને પણ છોડેલી ઇંદ્રિય-વિષયપોષક વસ્તુઓનો આડકતરી રીતે સંગ્રહ કરે છે કદાચ કોઇ છોડેલી વસ્તુઓનો સંગ્રહ પણ ન કરે તોયે સંગ્રહના સંસ્કારોને લઇને મોહના દબાણથી ભાવી જીવનમા છોડેલી વસ્તુઓ સુંદર અને સારા પ્રમાણમાં મેળવવાની ઈચ્છા રાખે છે. એટલે તેઓ કર્મનો કચરો કાઢી નાખીને આત્માને સ્વચ્છ બનાવી શકતા નથી સંપૂર્ણ મોહના દાસ, કષ્ટાનુષ્ઠાન કરીશું તો સદ્‍ગતિ મેળવી સુખી થઇશું એવી ભાવનાવાળા કેવળ બાહ્ય ત્યાગ કરી શકે છે બાકી તેમની વૃત્તિઓમાં તો પૌદ્‍ગલિક સુખના ભોગની ભાવના રહેવાથી અંતરગથી વસ્તુઓને છોડી શકતા નથી જેથી

કરીને બાહ્ય સંગ્રહ વગર પણ કર્મનો સંગ્રહ તો કર્યા જ કરે છે કે જે એક બાહ્ય સંગ્રહસ્વરૂપ દેહ, ધન, સંપત્તિ આદિનુ ખાસ કારણ છે કેવળ બાહ્યથી વસ્તુ છોડનાર, મોહની શીખવણીથી છોડેલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરનાર બીજાઓની અવગણના કરે છે, આદરસત્કાર મેળવી પોતાની પ્રશંસા સાંભળવાની ઇચ્છાથી જનતામાં તેમને હલકા બતાવીને પોતાની ઉત્તમતા જાહેર કરે છે. આવી વર્તણુક તેમનું પુદ્‌ગલાનંદીપણું તથા સંગ્રહશીલતા સૂચવે છે, કારણ કે બીજાનો તિરસ્કાર, અદેખાઇ, અસહિષ્ણુતાને લઇને થાય છે અને પોતાનાં વખાણ કરાવવાની ઇચ્છા અભિમાનને અંગે હોય છે. આ બંને દ્વેષના અંગ છે અને પોતાની પ્રશંસા સાંભળી પ્રસન્ન થવું તે વિષયાસક્તિપણુ હોવાથી રાગનુ અંગ છે, એટલે રાગ–દ્વેષના પરિણામને લઇને તેણે ભલે બાહ્યની ગમે તેટલી વસ્તુ છોડી હોય છતા દર્શનમોહનીયના પ્રભાવથી કર્મનો કચરો ભેગો કરે છે. જો કે તે જરૂરત પડવા છતાં પણ છોડેલી વસ્તુઓ ન વાપરીને અને બીજી રીતે પણ કષ્ટ વેઠીને પુન્ય ઉપાર્જન કરે છે, છતાં તે પણ કચરો જ હોવાથી આત્મા મલિન થાય છે પણ શુદ્ધ થઇ શકતો નથી, જીવ વિશેષના અધ્યવસાયને આશ્રયીને પુન્ય-બંધ બે પ્રકારે થાય છે, એક તો મોહને નિર્બળ બનાવનાર જ્ઞાની પુરુષો આત્મશુદ્ધિની જ દૃષ્ટિથી અશુભના સ્વતઃ ઉદયથી થવાવાળા કષ્ટોને અને શુદ્ધિના હેતુથી ક્રિયાનુષ્ઠાન કરતાં ઉદીરણા ઉદયથી ઉત્પન્ન થવાવાળા કષ્ટોને સમભાવે સહન કરતાં ભવસ્થિતિ પાકવાને કાંઇક વિલંબ હોવાથી

જે કાંઇ પુન્ય કર્મ બાંધે છે તે તેમને આત્મવિકાસનું કારણ બને છે માટે તે કચરો નથી; પણ મોહની સત્તા નીચે દબાયેલો અને તેની આજ્ઞાને માથે ચારણ કરીને તેની શીખવણી પ્રમાણે વર્તનારો અજ્ઞાની જીવ પુદ્ગલાનદીપણે વિષયાસક્તિથી બાહ્ય ત્યાગ તથા કષ્ટાનુષ્ઠાન કરીને જે કાંઈ પુન્ય ભેગું કરે છે તે વિલાસનું કારણ બનવાથી કચરા તરીકે કહેવાય છે, કારણ કે તેનાથી આત્મા મેલો જ થાય છે. મોહની સત્તામાથી મુક્તિ મેળવીને અમુક અંશે સ્વતંત્ર બનનાર આત્માની સગ્રહની ભાવના ભુંસાઇ ગયેલી હોવાથી તેમને સગ્રહશીલ આત્માઓ ઉપર દ્વેષ હોતો નથી એટલે તેમની અદેખાઇ કરતા નથી તેમજ જનતામા તેમને હલકા અને પોતાને ઉત્તમ જણાવતા નથી, કારણ કે તેમને અભિમાન ન હોવાથી પોતાની પ્રશસાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇને દુઃખી કરતી નથી કદાચ વસ્તુસ્વરૂપની વિચારણાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય તો તેનો સગ્રહ ખોટો છે અને સગ્રહશીલ આત્માઓ સાચી સપત્તિ મેળવવાના અનધિકારી છે ઇત્યાદિ સમભાવે વર્ણન કરે છે.

આ પ્રમાણે ઉપર આત્માને જે સંગ્રહશીલ કહેવામાં આવ્યો છે તે ખાસ તો કર્મની અપેક્ષાને લઇને છે બાહ્યથી નવો સંગ્રહ તો ઘણાય નથી કરતા અને જૂનો સગ્રહ કાઢે છે, છતાં શુભાશુભ કર્મનો સંગ્રહ તો કરે જ છે એટલે બાહ્યથી વસ્તુ છોડનાર પણ સગ્રહશીલ તો કહેવાય જ છે જ્યા સુધી કર્મનો સગ્રહ થયા કરે છે ત્યાંસુધી આત્મા શુદ્ધ બનીને પોતાના ગુણોનો વિકાસ કરી શકતો નથી.

જડાસક્ત પુદ્ગલાનંદી પણ બાહ્ય વસ્તુ છોડે છે, છતાં રાગ-દ્વેષની પરિણતિની તીવ્રતાને લઈને પાંચે ઇંદ્રિયોમાં આસક્ત હોવાથી કોઈપણ ઇંદ્રિયની વિષયાસક્તિ પોષવાને માટે અજ્ઞાની જડાસક્ત જીવો આનંદ મનાવે તેવા પુદ્ગલાનંદીપણાના પોષક પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરીને ધર્મ માને છે અને મનાવે છે, તે મોહનુ દાસપણું સૂચવે છે; માટે તે જડાત્મક વસ્તુ-ઓમાં સંગ્રહના સંસ્કારથી મુક્ત થયો નથી એટલે તેનું સંગ્રહશીલપણું ન ભુંસાવાથી આત્મસંપત્તિ મેળવવાનો અનધિકારી છે. વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી જેમ બને તેમ જડાત્મક બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરીને આત્મગુણબાધક જડાત્મક કર્મનો સંગ્રહ કાઢી નાખવા મોહના દાસપણામાંથી મુક્ત થવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

સાચી સ્વાધીનતા

૭૨

કોઇને પણ પારકી તાબેદારી ઉઠાવવી ગમતી નથી, છતાં જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા પોતાની પાસે સાધન ન હોવાથી દુનિયાનો મોટો ભાગ પરાધીનતાની જાળમા ફસાયો છે. એટલે તેમને અનિચ્છાએ પણ બીજાનાં વાણી વિચાર અને વર્તન પ્રમાણે વર્તવું પડે છે પોતાને ગમે કે ન ગમે, હિત થાય કે અહિત થાય. પણ સ્વામીપણે સ્વીકારેલાનું મન તો સાચવવું જ જોઇએ રોગગ્રસ્ત હોય કે કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતાગ્રસ્ત હોય તોયે વખતસર માલિકની સેવામા હાજર થવુ જ જોઇએ આજીવિકા તૂટી જવાથી અને કુટુંબ પાળવાની ચિંતાથી માનવીને ફરજિયાત સ્વાધીનતાનો ત્યાગ કરવો પડે છે, પરંતુ મનમાથી તો સ્વાધીનતા મેળવવાની ધગશ ભૂંસાતી નથી ગમે તેટલા કષ્ટ અને આપત્તિનો આદર કરીને પણ સ્વાધીનતા મેળવવા નિરંતર ચિંતાગ્રસ્ત રહે છે અને અનેક પ્રકારના અથાકપણે પ્રયાસ પણ કરે છે

સંસારમા માનવી માત્ર પ્રાયઃ ધનપ્રાપ્તિમા સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા માને છે. કારણ કે જડાત્મક સુખનાં સાધન મેળવી આપવાને ધન અદ્વિતીય સાધન છે અજ્ઞાની જનતાએ

વૈષયિક સુખની કામનાની પૂર્તિને જ સ્વાધીનતાપણે સ્વીકારી છે જન્માંતરના વૈષયિક સુખના સંસ્કારને લઇને માનવીને જીવન નિર્વાહનાં સાધન અન્ન, વસ્ત્ર, મકાન આદિ મળે તોયે વૈષયિક સુખના સાધનના અભાવથી પોતાને દુ:ખી માને છે એટલે સુખના સાધન મેળવવા જોઇતા વધુ ધન માટે ધનાઢ્યોની પરાધીનતા ભોગવે છે, શ્રીમતોના અનાદર તથા તિરસ્કારને મૂંગે મોઢે સહન કરી લે છે, કેટલાક તો પોતાની સ્થિતિ કાંઇક સારી હોવા છતાં પણ બીજાના બાગ–બંગલા–મોટર–ચાકર આદિ જોઇને તેને મેળવવાની ઇચ્છાથી સહેલાઇથી અને શીઘ્રતાથી વધુ ધન મળે તેવો વ્યવસાય કરે છે, જેમાં પોતાના નિર્વાહનું પણ સાધન ખોઈ બેસવાથી અત્યંત દુ:ખી થઇને ધનવાનોની પરાધીનતાની બેડીમા વધુ જકડાય છે અને જીવન પર્યંત ગુલામીમાંથી છૂટી શકતો નથી

રોગાદિ કારણોને લઇને ધનાઢ્યોની શારીરિક સ્થિતિ ગમે તેટલી નબળી હોય તોયે તેને ગણતા નથી, અણગમતા અનેક પ્રસંગોને લઇને સંક્લેશવાળી માનસિક સ્થિતિ હોય છતાં આર્થિક સ્થિતિ ઘણી જ સારી હોવાથી સ્વચ્છંદપણે વર્તીને પોતાને સુખી માને છે પોતાની પાસે સારા પ્રમાણમાં ધન હોય તોબીજાને આધીન રહેવાની જરૂરત નથી, કારણ કે જીવવાનું સાધન, મોજશોખનું સાધન અને ક્ષુદ્ર વાસનાઓ પોષવાનું સાધન પૈસા વેરવાથી મળી શકે છે, તેમજ મિથ્યાભિમાન પોષાય છે અને માનમોટાઈ પણ મેળવાય છે ભણવાને કે કોઈ પણ કળા શીખવાને માટે બીજાની આધીનતા ભોગવવી પડતી

નથી. પૈસાથી ભણેલા અને કળાવાળા ખરીદી શકાય છે એટલે ધનાઢ્ય કાંઇ પણ ન ભણે કે ન શીખે તાયે ચાલી શકે છે. થોડા પૈસાવાળો સાધારણ સ્થિતિનો માણસ મોજ-શોખની વસ્તુઓ મેળવી શકતો નથી ફક્ત જીવનનિર્વાહ પૂરતી ખાવા–પીવાની, પહેરવા–ઓઢવાની અને રહેવાની ઘર આદિ વસ્તુ થોડી કીંમતની સાદી–સાધારણ મેળવી શકે છે. પણ કેટલાક વ્યવહારિક પ્રસંગોમાંથી પસાર થવાને માટે તેને ધન મેળવવાની પરાધીનતા ભોગવવી પડે છે, નમ્ર થઇને રહેવું પડે છે અને બીજાઓની ખુશામત પણ કરવી પડે છે, પરંતુ પૈસાવાળાને માટે તો આમાનુ કશુંય હોતું નથી સારામાં સારા ભોજન, વસ્ત્ર, બાગ, બંગલા, મોટર, ચાકર વિગેરે ધનવાન મેળવી શકે છે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મોજશોખ કરી શકે છે ગરો તેવા વ્યવહારિક પ્રસંગોમાં કોઈની પણ પરાધીનતા ભોગવવી પડતી નથી બીજાઓ ભલે પૈસાવાળાની ખુશામત કરે છે પણ પસાવાળો તો કોઈની પણ કરતો નથી, માટે જ માનવી ધનાઢ્ય બનવાને પ્રયાસ કરે છે કરોડોની સંપત્તિ મેળવનાર સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા મળી ગઇ છે એમ સમજીને પોતાને પરમ સુખી માને છે આવી માન્યતાવાળા જપ–તપ–સંયમ સ્વરૂપ ધર્મને એક બાજુએ મૂકીને અધર્મ–અનીતિ તથા કુવ્યાપાર કરીને પણ ધનાઢ્ય બનવાના ચોવીસે કલાક પ્રયાસ કરે છે કેટલાક પ્રભુસેવા કે ગુરુભક્તિ આદિ ધર્મ કરે છે, પણ શીઘ્રતાથી અને વધુ પ્રમાણમા ધન મેળવવાને વ્યવહારમાં સફળ થવાને અને મેળવેલા ધનના રક્ષણ માટે જ

હોય છે થોડા જીવન માટે તૃષ્ણાના ઉપાસક બનીને ધન વધારવાની ધૂનમાં સંતોષનો અનાદર કરે છે. તેનું ખાસ કારણ તો જડાધીનતારૂપ વિષયાસક્તિ છે, દુનિયાને શું ગમે છે તે તરફ ધ્યાન આપીને તે તરફ પોતાનો જીવન-પ્રવાહ વાળે છે. તે સારી રીતે સમજે છે કે કરોડોની સંપત્તિ થશે તો દુનિયામાં ગણ્યાગાંઠયા જ માનવી હશે કે જેમની પાસેથી કોઈ પણ પ્રકારનો ગુણ–ધર્મ–નીતિ–મોટાઈ–વાહ-વાહ કે સ્વર્ગાદિ પૈસાથી નહિ ખરીદી શકાય, બાકી તો જપ–તપ–સંયમનો આદર કરીને, કષ્ટાનુષ્ઠાન કરીને, અને ઇંદ્રિયો ઉપર કાબૂ મેળવીને જે વસ્તુ મળી શકે છે તે પૈસા વેરવાથી મળી શકશે; કારણ કે દુનિયામાં ક્ષુદ્ર વાસનાગ્રસ્ત માનવીનો મોટો ભાગ પૈસાથી આ બધી વસ્તુ આપી શકે છે. પ્રભુની દૃષ્ટિમાં ગમે તેમ હોય, પણ આ મનુષ્ય દેહમાં તો દુનિયાને મનાવવાનું છે. દુનિયામાં દૃષ્ટિપાત કરતાં જણાય છે કે જપ–તપ–સંયમસ્વરૂપ ધર્મની ઉપાસના કરવાવાળા કરતાં પણ ધનની ઉપાસનાવાળા જન-તામાં અત્યંત આદરનું પાત્ર બની રહ્યા છે, અને પોતાની ઇચ્છા કરતાં વધુ સન્માન મેળવી રહ્યા છે, કે જેને કષ્ટાનુ-ષ્ઠાન કરીને ધર્મની ઉપાસના કરવાવાળા આત્માર્થી જીવો પણ મેળવી શકતા નથી ધર્મિષ્ઠની કીંમત કે કદર અથવા તો બહુમાન પ્રભુને ઓળખનાર જ કરી શકે છે; બાકી ધનવાનનું બહુમાન કરવાને તો પ્રભુને ઓળખવાની જરૂર નથી; કારણ કે જડાસક્ત માટે તો ધનવાન જ પ્રભુ છે એટલે તેમનું બહુમાન દરેક સ્થળે થાય જ છે અને તેના ગુણ

ગવાય છે. ધર્મસ્થળોમાં પણ ધનવાનોની પ્રશંસા થાય છે, અને ધર્મના પડછાયાનો સ્પર્શ ન હોવા છતાં પણ ધર્મી તરીકે વખણાય છે અને ધર્મી કરતા પણ વધારે માન અપાય છે એટલુ જ નહિ, ધર્મી પણ, 'શેઠ ધર્મમાં લાખો ખરચે છે, ધન્ય છે' એમ કહીને મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરે છે. દુનિયામાં પણ ધનિક જ્યા જાય છે ત્યાં પુષ્કળ માન મેળવે છે. પૈસા ખરચીને પણ ડીગ્રીઓ મેળવેલી હોવાથી જ્યા ધર્મીને કોઈ ઊભુ ન રાખે ત્યાં બહુમાનપૂર્વક પ્રવેશ મેળવી શકે છે

આ પ્રમાણે ધનથી વૈષયિક સુખના સાધન મેળવીને પોતાને સંપૂર્ણ સ્વાધીન માનનાર અજ્ઞાનતાને લઈને વિપરીત સમજી રહ્યા છે. એકાંત પરાધીનતાને તેઓ સ્વાધીનતા માની બેઠા છે; કારણ કે પૌદ્ગલિક વસ્તુ માત્ર આત્માથી ભિન્ન–પર છે અને તેમાં સુખની શ્રદ્ધા હોવાથી ધનથી અનુકૂળ વિષયપોષક પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ મેળવે છે અને તે દ્વારા સુખ ભોગવવાની ભાવનાથી તેને સારી સ્થિતિમાં રાખવાને અને નષ્ટ નહિ થવા દેવાને નિરંતર કાળજી રાખે છે, તેની વારવાર સંભાળ લે છે પોતાના સુખનું સાધન સમજીને તેના ઉપર પુષ્કળ મમતા રાખે છે. પરવસ્તુમાં જે મમતા થવી તે તેની પરાધીનતા છે. મમતા અને પરાધીનતામાં નામનો જ ફેર છે અને એક જ ભાવને જણાવે છે જેમ જેમ પર વસ્તુ વધે છે તેમ તેમ પરાધીનતા પણ વધતી જાય છે હજારની મમતાવાળો હજારને આધીન, લાખ–કરોડની મમતાવાળો લાખ કરોડને આધીન

એવી જ રીતે બાગ–બંગલા–વસ્ત્ર–ઘરેણાં આદિ વસ્તુઓ જેટલા પ્રમાણમાં વધારે હોય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં મમતા વધવાથી પરાધીનતા વધે છે. અને એટલા માટે જ માનવી તે વસ્તુઓનો ફેરફાર થવાથી, નષ્ટ થવાથી કે ચોરાઈ જવાથી દુઃખી થાય છે, જે વસ્તુઓના સંયોગ–વિયોગથી જેને સુખ દુઃખ અહિં થાય છે તે વસ્તુઓનો તે દાસ કહેવાય છે પૌદ્ગલિક વસ્તુનું સાચવવુ, સંભાળવું, રક્ષણ કરવું આદિ તેની આધીનતા ન જળવાય ત્યાં સુધી પૌદ્ગલિક સુખ મેળવી શકાય નહિ જેની પાસેથી કાંઈ પણ વસ્તુ મેળવવી હોય તેને આધીન રહીને તેની સેવા કરવી પડે છે. જડ વસ્તુઓ પાસેથી સુખ મેળવનાર તેનો ત્યાગ કે તિરસ્કાર કરી શકતો નથી તેમજ સ્વાધીન પણ રહી શકતો નથી–પછી તે કહેવાતો ત્યાગી કેમ ન હોય.

આવતી કાલ માટે ખાવાને જેની પાસે શેર અન્નનો પણ સંગ્રહ નથી એવો સ્વાશ્રયી અને શ્રમજીવી નાના ઝૂપડાંમા રહેનાર કહેવાતો ગરીબ માણસ જેટલો સ્વાધીન અને સુખી છે, તેટલો રાજ્યના ભંડાર ભરી રાખનાર, અને દરેક બાબતમાં પોતાના દાસનો પણ દાસ, લક્ષ્મીની લાતો ખાઈને નબળો પડી જવાથી બંગલામાં પડી રહેનારો સુખી હોતો નથી, કારણ કે કહેવાતો શ્રીમંત ઘણીખરી પ્રવૃત્તિમા પરાધીન હોય છે. એક શેર ભાર પણ ઉપાડી શકતો નથી માણસની જરૂર પડે છે વાહન સિવાય એક માઈલ પણ ચાલી શકતો નથી પોતાના જીવન ઉપયોગી કોઇ. પણ કામમાં સ્વાધીન હોતો નથી પૈસા વેરીને

શીખેલા માણસો પાસેથી કામ લે છે–ત્યાં સુધી કે ધન તથા જીવનની રક્ષાને માટે તો મોંમાગ્યો પગાર આપીને પણ માણસો રાખે છે શ્રીમંતાઇ દેખાડવાની ધૂનથી ધન ઢોળીને પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓનો વધારે સંગ્રહ કરીને વધારે પરાધીન થવા છતાં પણ પોતાને સ્વાધીન માને છે તે તેની ટૂંકી અને અવળી બુદ્ધિનું પરિણામ છે.

કેટલાકનું માનવું છે કે, ધન–સ્વજન–કુટુંબ–હાટ–હવેલી–બાગ–બંગલા આદિ છોડી દેવા માત્રથી સ્વાધીનતા મળે છે અર્થાત્ આ બધું ય બાહ્યથી છોડી દઇને પોતાને સ્વાધીન માને છે, પણ તેમાંયે સ્વાધીનતા શોધી જડતી નથી જ્યાં સુધી વૈષયિક વૃત્તિયો વિરામ પામે નહિ ત્યાં સુધી સ્વાધીનતાની આછી છાયા સરખીયે હોતી નથી પાંચે ઇંદ્રિયોમાંથી કોઈ પણ ઇંદ્રિયના વિષયની આસક્તિ પરાધીનતામાંથી છૂટવા દેતી નથી. જે કાંઈ વસ્તુ છોડવામાં આવે છે તે વિષયાસક્તિના સંસ્કારો ભુંસાઇ જવાને માટે જ હોય છે, છતાં બધુંયે છોડી દઇને પાછી તે જ વિષયપોષક જડ વસ્તુઓની ઇચ્છા રહ્યા કરે અને તેથી તે ઇચ્છા પ્રમાણે તેને મેળવવા માયા–કષાયનો આદર કરીને છોડેલી વસ્તુઓ આડકતરી રીતે વાપરી આનંદ મનાવે તો તે સ્વાધીન કહી શકાય નહિ. જેનો આનંદ, સુખ તથા હર્ષ પરાધીન છે તે સ્વાધીન કેવી રીતે કહી શકાય? માયા–મૃષાથી અજ્ઞાની જનતાને મનાવવા માત્રથી અને વસ્તુસ્થિતિના અણજાણની સંમતિ માત્રથી તાત્વિક વસ્તુ મળી શકતી નથી. મનગમતા રસોથી જીભનો વિષય પોષવાને,

બાગ-બંગલા આદિથી આંખનો વિષય પોષવાને, સુંદર, કોમળ, આંખને ગમે તેવાં વસ્ત્રોથી સ્પર્શનો વિષય પોષવાને, વાહવાહ તથા મોટાઇથી અને અછતા ગુણોની પ્રશંસા સાભળીને કાનનો વિષય પોષવાને માટે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓથી સમૃદ્ધ પણ તાત્ત્વિક વાણી, વિચાર તથા વર્તનના કંગાળ માણસોની તાબેદારી ઉઠાવવી પડે છે, તેમને આધીન થઇને ચાલવું પડે છે અને તેમનું બહુમાન કરવું પડે છે જો કે તેઓ મિથ્યાભિમાન પોષાય અને વાસના તૃપ્ત થાય તેવી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ સિવાય સાચું સુખ તથા આનંદ આદિના કારણભૂત સ્વાધીનતા આપી શકતા નથી, પરંતુ ઊલટા પરાધીનતાના સંસ્કારો પુષ્ટ બનાવે છે. તોયે પોતાને સ્વાધીન તથા સુખી માને છે પણ જ્ઞાની મહાપુરુષોની દૃષ્ટિએ તો તે અજ્ઞાની-પામર પ્રાણી જ કહી શકાય; કારણ કે પરાધીનતા જડાસક્તિ સિવાય હોય નહિ અને જડાસક્તિનું કારણ વિષયાસક્તિ છે અને વિષયાસક્તને અવશ્ય કષાયોનો આશ્રય લેવો પડે છે; માટે જ જડાસક્ત અને વિષયી માણસ સ્વાધીનતા મેળવવાનો અધિકારી જ નથી.

વિલાસમાં પરાધીનતા છે અને વિકાસમાં સ્વાધીનતા છે બંને એક બીજાનાં વિરોધીઓ છે, કારણ કે વિષયાસક્ત વિલાસી હોય છે તેને વિષયપોષક પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની અત્યંત આવશ્યકતા રહે છે તે સિવાય તો વિલાસ બની શકે નહિ, માટે વિલાસીને જડ વસ્તુઓ મેળવવાની તીવ્ર અભિલાષા રહ્યા કરે છે. તે જ તેની પરાધીનતાનું ચિહ્ન છે પુદ્ગલાનંદીપણું એક પ્રકારનો વિલાસ છે, માટે તે વિલાસનો

સંપૂર્ણ બાધક છે પ્રભુ સંપૂર્ણ વિકાસી હોવાથી તેમની પાસેથી વિલાસ મળી શકતો નથી. વિલાસના આશ્રયમાં રહીને વિકાસ મેળવી શકાય નહિ વિષયેચ્છાથી નિવૃત્ત થવું નથી, રહેવું છે વિલાસી (પરાધીન) અને વિકાસી (સ્વાધીન)પણાનું માન મેળવવું છે તે પ્રભુની પાસેથી તો મળી શકે તેમ નથી અને એટલા માટે જ વિલાસી માણસ પ્રભુની જરાયે દરકાર રાખતો નથી, પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના સ્વામી વિલાસીની તો ઘણી જ તાબેદારી ઉઠાવે છે, કારણ કે પુદ્ગલાનંદીને જોઇતી વસ્તુ વિલાસીની પાસેથી મળી શકે છે અને એટલા માટે જ તેઓ વિલાસીયોના અનુગ્રહ તથા મહેરબાનીના યાચક હોય છે, તેમની પ્રસન્નતા ટકાવી રાખવાને માટે તેમના વાણી, વિચાર તથા વર્તનની પ્રશંસા કરીને પણ પોતાના વિલાસની વાસના સંતોષે છે જે આત્મિક ગુણો પ્રભુની આજ્ઞાનુ પાલન કર્યા વગર મળી શકતા જ નથી તે ગુણોનો વિલાસીયોદ્વારા પોતાનામાં મિથ્યા આરોપ કરાવીને પરમ હર્ષ માને છે અને પોતાને તેવા ગુણસંપન્ન માનીને મિથ્યાભિમાનથી ફુલાય છે પોતે વિલાસીયોનો તાબેદાર હોવા છતા પણ વિલાસની વસ્તુ વાપરવાથી ચઢેલા નશામા નિ:સ્પૃહી–નિ:સ્વાર્થી વિકાસી પુરુષોના માર્ગમાં રહીને વિલાસનો તિરસ્કાર કરી વિલાસીયોની ઉપેક્ષા કરનારા સ્વાધીન પુરુષોની અવગણના કરીને તેમને તુચ્છ સમજે છે અને જનતામાં પોતાને મહાન પ્રભાવશાળી તરીકે ઓળખાવે છે. તે પોતાને ઓળખનાર જ જડાસક્ત જીવોનાં લક્ષણ છે, કારણ કે વિકાસી પ્રભુની

આજ્ઞામાં રહીને તેમની તાબેદારી ઉઠાવ્યા વગર મહા-પ્રભાવશાળી બની શકાતું જ નથી કાંઈ પણ આત્મિક શક્તિ પ્રગટ કર્યા વગર કેવળ દેવના દાસ બની તેની સહાયતાથી પણ પ્રભાવશાળી બની શકાય નહિ વિલાસી દેવની સહાયતાથી પોતે પ્રભાવશાળી બનવું તે મિથ્યા છે, કારણ કે તે પ્રભાવ દેવનો છે પણ પોતાનો નથી. જેમ ધનાઢ્ય વિલાસીની સહાયતાથી મોટા કે પ્રભાવશાળી કહેવડાવી ફુલાવું તે પામરતા છે તેમ દુનિયામાં મોટા બનવા વિલાસી દેવની ઉપાસના કરી, તેના દાસ બની તેની સહાયતાથી મોટા કે પ્રભાવશાળી કહેવડાવી પોતાની ક્ષુદ્ર વાસનાઓ પોષવી તે પણ પામરતા જ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કેવળ બહારથી જ ધન–સ્વજન–હાટ–હવેલી છોડવા માત્રથી જ સ્વાધીન બની શકાતું નથી.

આત્મવિકાસ માટે સાચી સ્વાધીનતા મેળવવાની ઈચ્છા રાખનારને તો સંપૂર્ણ વિકાસી પ્રભુનું આલંબન લેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે, કારણ કે સાચી સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા વગર સંપૂર્ણ આત્મવિકાસ થઈ શકતો નથી. જેટલે અંશે આત્મા સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરે છે તેટલે અંશે પોતાનો વિકાસ સાધી શકે છે અને તે વગર તો સંસારમાં જીવન-સુખ, શાંતિ તથા આનંદ જેવી કોઈ વસ્તુ નથી જ્યાં શાશ્વતી વિશ્રાંતિ નથી અને જન્મ–મરણના પ્રવાહમાં આત્મા તણાયા કરે છે ત્યાં સુખ–શાંતિ ભોગવવાની ભ્રમણાથી સંતોષ માનવો તે આત્માની અનાદિ કાળથી ચાલી આવેલી મોટી ભૂલ છે તેને ટાળવાને માટે અનાદિ કાળની સ્વચ્છં-

દતા, મોહગર્ભિત વર્તન છોડી દઈને સંપૂર્ણ વિકાસી પ્રભુની વાણી તથા વર્તનને અનુસરવાની ઘણી જ જરૂર છે પ્રભુને આધીન થઈને ચાલવામાં વિલાસ તથા વિલાસીયોનું દાસત્વ છોડવુ પડે છે જડાસક્તિ, છૂટયા વગર પ્રભુને આધીન થવાય નહિ અને પ્રભુને આધીન થઈને ચાલ્યા વગર સંપૂર્ણ સ્વાધીનતા મળી શકતી નથી. અને તે વગર તો આત્મા પોતાના ગુણોને મેળવીને વિકાસી બની શકતો નથી. માટે જ પ્રભુના સ્વરૂપને મેળવવુ તે સાચી સ્વાધીનતા કહેવાય છે અને તે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયની અસર ન થાય તો જ મેળવી શકાય છે. જ્યા સુધી વિષયાસક્તિ હોય છે ત્યાં સુધી ઈંદ્રિયોના વિષયની અસર થયા વિના રહેતી નથી. જેમકે સુંદર રૂપ, આકૃતિ, બાગ-બગલા આદિ વસ્તુઓ જોઇને ચિત્તવૃત્તિનું તે તરફ આકર્ષણ થાય છે અને એકદમ બોલી જવાય છે કે-અહા! કેવુ સુંદર છે! મિષ્ટાન્ન આદિ વસ્તુઓ ખાઇને પ્રશંસા કરવી, સુગંધી વસ્તુઓની ગંધથી પ્રસન્ન થવુ, પોતાની સ્તુતિ તથા પ્રશંસાના શબ્દો સાંભળીને ફુલાઇ જવું, કોમળ સ્પર્શથી સુખશાંતિ અનુભવવી. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી વૈષયિક વસ્તુઓની અસર થાય છે ત્યાં સુધી જીવને જડાત્મક વસ્તુઓની અથવા તો જડ વસ્તુઓના સ્વામીની અત્યંત પરાધીનતા ભોગવવી પડે છે, માટે તે સ્વાધીનતા મેળવવાનો અધિકારી નથી.

મોહની છાયા આત્મા ઉપર રહેલી હોવાથી અનુકૂળતા તથા પ્રતિકૂળતાના સંસ્કારોને લઇને આત્મા નિરંતર ક્લેશ-

ઉદ્વેગ–અશાંતિ તથા અસુખ ભોગવી રહ્યો છે, છતાં અનુકૂળતામાં પોતાને સુખી માને છે, ખુશી થાય છે અને આનંદ મનાવે છે; પણ તે તેની વિષયાસક્તિના નશા સિવાય સુખ-આનંદ જેવી કોઈ તાત્વિક વસ્તુ જ નથી, પરવસ્તુમાં રહેલી અનુકૂળતા તથા પ્રતિકૂળતામાં પરાધીનતા સરખી જ છે કારણ કે બન્ને મોહજન્ય છે અનુકૂળતા રાગથી થાય છે અને પ્રતિકૂળતા દ્વેષથી થાય છે એટલે બંનેમાં અશાતિ તથા સુખ રહેલાં છે, કર્મબંધ છે, આત્મગુણઘાત છે. ફરક અગ્નિ અને હિમ જેટલો છે અગ્નિ દાહક છે તેમ હિમ પણ દાહક છે, પણ બંનેમા વસ્તુને બાળવાના પ્રકાર જુદા છે. હિમ શીતળતાથી વસ્તુને બાળે છે અને અગ્નિ ઉષ્ણતાથી બાળે છે, તેમ પૌદ્ગલિક સુખ–આનંદ અનુકૂળપણે આત્મિક ગુણનો ઘાત કરે છે અને દુઃખ તથા ઉદ્વેગ આદિ પ્રતિકૂળપણે આત્મિક ગુણોનો નાશ કરે છે, જેમ સુખ–આનંદમાં કે દુઃખ–ઉદ્વેગમાં જડાધીનતા છે તે તાત્વિક દૃષ્ટિથી કાંઇ પણ વસ્તુ જ નથી અને એટલા માટે જ તેમાં ઘણું જ અનિયમિતપણું તથા અસ્થિરપણું રહેલું છે. મોહગ્રસ્ત જીવોને જે વસ્તુ આજે અનુકૂળ જણાતી હોય તે જ વસ્તુ કાળાંતરે પ્રતિકૂળ થઇ જાય છે અને પ્રતિકૂળ હોય તે અનુ-કૂળ થાય છે, જેથી જીવોની મનોવૃત્તિમાં અસ્થિરતા કાયમ રહે છે. આ અસ્થિરતા જ પરાધીનતાનું ચિહ્ન છે પાંચે ઇંદ્રિયો પોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરે જ છે, પણ તેમાં અનુકૂળ–પ્રતિકૂળતા જેટલે અંશે મંદ હોય છે તેટલે અંશે આત્મા સ્વાધીનપણું મેળવી શકે છે અર્થાત્ આત્મા ઇંદ્રિયોદ્વારા

મૃત્યુની મૂંઝવણ

૭૩

જ્યારે જીવ અનિચ્છાથી દેહ છોડે છે ત્યારે તેની જે અવસ્થા થાય છે તેને સાચી રીતે સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ કરી શકતુ નથી દેહ છોડનાર ખૂદ જીવ પોતે પણ જાણી શકતો નથી કે મારી શી દશા થઇ રહી છે, માત્ર એટલું જ જાણે છે કે મને દુઃખ થાય છે જીવે માનેલા દુઃખની માત્રા વધતી જાય છે તેની સાથે સાથે સહનશક્તિના અભાવે શુદ્ધિ ઓછી થતી જાય છે અને જ્યારે સહનશક્તિ તદ્દન મંદ થઇ જાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ શુદ્ધિ ખોઈ બેસે છે. ત્યાર પછી વચન તથા વિચારનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. ક્વચિત કાયાની વિચિત્ર ચેષ્ટા કરે છે જેને જોઇને પાસે બેઠેલા અનુમાન કરે છે કે–બિચારો અત્યંત દુઃખે પ્રાણ છોડી રહ્યો છે! જીવ જ્યારે દુઃખનો સામનો કરતાં થાકી જાય છે અને દુઃખ પોતાની સત્તા નીચે દબાવે છે ત્યારે આર્ત્તનાદ કરીને દુઃખની પ્રબળતા જણાવે છે અને પછી તદ્દન બેશુદ્ધ થઈ જાય છે. જેમણે પોતાના જીવનકાળમાં દુઃખની સાથે ઝૂઝીને તેને પરાજિત કરવાની શકિત કેળવી છે તેઓ દેહ છોડવાની અંતિમ ક્ષણ સુધી દુઃખની સત્તા નીચે દબાતા નથી અને અકળાયા કે ગભરાયા વગર દેહનો શાંતિથી ત્યાગ કરે છે.

ફરક એટલો જ હોય છે કે જ્ઞાનીઓની શાંતિમાં સમભાવ હોય છે ત્યારે અજ્ઞાનીઓની શાંતિમાં વિષમ ભાવ હોય છે

માનવીના જીવનકાળમા અનેક પ્રકારની મૂઝવણો આવે છે, પણ તે બધીયે દૂર કરવાના ,અનેક ઉપાયો હોય છે અને તે પ્રયત્ન કરવાથી દૂર પણ કરી શકાય છે, પરંતુ મૃત્યુની મૂઝવણ દૂર કરવાનો એકે ઉપાય નથી. જો માનવી જીવનનિર્વાહના સાધન વગર મુંઝાતો હોય તો વ્યાજ નાણા લઇ વેપાર કરીને, મહેનત મજૂરી કરીને અને છેવટે ભીખ માગીને પણ જીવવાનું સાધન મેળવી શકે છે. અને જો સર્વ પ્રકારે અશક્ત હોય તો દાતા-દયાળુ શ્રીમંતો જીવનનિર્વાહનાં સાધન પૂરા પાડીને મૂઝવણ દૂર કરી શકે છે વ્યાપારમા મોટી ખોટ આવી હોય અને મૂઝવણ થતી હોય તો બીજાઓ તને શુભ સમયના આગમનની આશા દેખાડી આશ્વાસન આપી શકે છે અને વ્યાપાર માટે જોઇતુ ધન આપીને મુંઝાવા દેતા નથી કોઇ ધનવાન માણસ પુત્રના અભાવે મુંઝાતો હોય અને અનેક ઉપાયો કરવા છતાં પણ સંતતિ ન થાય તો છેવટે કોઇને ખોળે લઇને પણ પુત્રની મૂઝવણ દૂર કરી શકે છે. માંદો માણસ મંદવાડથી મુંઝાઈ રહ્યો હોય તો વૈદ્ય દવાઓ આપીને અને મહિનામા સાજા થઇ જશો એવું આશ્વાસન આપીને મુંઝાતા રોગીને શાંતિ પમાડે છે આ પ્રમાણે જીવનકાળની મૂંઝવણો અનેક પ્રકારે દૂર કરી શકાય છે, પણ મૃત્યુની મૂઝવણમાં આમાંના એકેય ઉપાય કામ આવી શકતો નથી. મરતા માણસને કોઇ પોતાના જીવનમાંથી એક ક્ષણ પણ આપીને મૂઝવણ દૂર

કરી શકે નહીં. તમે મરવાના નથી, ફિકર કરશો નહીં એવું આશ્વાસન પણ આપી શકાય નહીં. અને કદાચ શાંતિ માટે આપવામાં આવે તો પણ દેહ છોડવાની વેદના અનુભવી રહ્યો હોય એટલે માને પણ નહીં. મહા સમર્થ વિકાસી પુરુષોને પણ મૃત્યુએ છોડ્યા નથી તો પછી આપણું શું ગજું ? મૃત્યુ બધાયને માટે સરખું જ છે આવો ઉપદેશ પણ મરનારની મૂઝવણ દૂર કરી શકે નહીં; કારણ કે મહાપુરુષોએ તો પોતાના આત્મિક બળથી મૃત્યુનો પરાજય કરેલ હોય છે અને પોતાના સમ્યગ્જ્ઞાનથી દેહ તથા આત્માની ભિન્નતા સાચી રીતે જાણીને આત્મવિકાસ કરેલો હોવાથી મૃત્યુ પછી સ્વર્ગ કે મોક્ષ સુખના ભોગી હોય છે એટલે તેમને દુઃખ કે મૂઝવણ જેવું કશુ યે હોતું નથી, પણ મૃત્યુનુ નામ સાંભળતાં જ ભયભીત થનાર વિષયાભિનંદી–દેહાધ્યાસી જીવની દશા મહાપુરુષોથી તદ્દન વિપરીત હોવાથી મહાપુરુષોની દશાનો ઉપદેશ પામર જીવના મૃત્યુની મૂંઝવણ દૂર કરી શકતો નથી એટલા માટે જ મરનારને આમ કહીને પણ સાંત્વન આપી શકાય નહીં કે–વહેલું મોડું પણ એક દિવસ મરવાનું છે જ, પરંતુ આત્મા તો અમર છે આ તો જેમ જૂના કપડાં બદલીને નવા પહેરીએ છીએ તેમ જૂનું શરીર બદલીને નવું શરીર માત્ર ધારણ કરવાનું છે આમ કહેવાથી તો પુદ્ગલાનંદી જીવની મૂંઝવણ ઘટવાને બદલે વધી જવાથી અતિશય દુઃખી થાય છે

વરાળના પ્રયોગથી નાની મોટી મિલો ચાલે છે. તે વરાળને ઉત્પન્ન કરનાર મૂળ યંત્ર(બોયલર)માં બગાડ

થવાથી ઠંડું પડી જઈને કામ આપી શકતુ નથી ત્યારે વરાળ ન ઉત્પન્ન થવાથી આખી મિલ બંધ પડી જાય છે અને ડ્રાઈવર–મિલનો અધિષ્ઠાતા મુઝાઇને મિલ છોડીને ચાલતો થાય છે, તેમ હૃદયની ગતિથી વરાળરૂપ શ્વાસોશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે જેને લઇને દેહરૂપી મિલ ચાલ્યા કરે છે અને તેમાં રહેલા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના યંત્રો પોતાનું કાર્ય કર્યે જાય છે, પણ જ્યારે હૃદયમા બગાડ થાય છે અને ઠંડુ પડી જાય છે ત્યારે શ્વાસોશ્વાસ ઉત્પન્ન થવાથી દેહરૂપ મિલ બંધ પડી જાય છે અને તેનો અધિષ્ઠાતા આત્મા મુંઝાઇને દેહ છોડી ચાલ્યો જાય છે.

આત્માની સાથે અનાદિ કાળથી ઓતપ્રોત થઇને રહેલા કારણ (કાર્મણ) શરીરમાથી કાર્ય (ઔદારિકાદિ) શરીર ઉત્પન્ન થાય છે. કાર્ય શરીરનાં મૂળ કારણ શરીરમાં વળગેલા હોય છે તે મૂળમા થઇને ચૈતન્ય–જ્ઞાનનો પ્રવાહ દેહમા વહ્યા કરે છે ત્યા સાધનોની ભિન્નતાને લઇને એક જ પ્રકારે વહેતો જ્ઞાનનો પ્રવાહ અનેક પ્રકારના કાર્ય તરફ વળતો જણાય છે જેમ એક જ પ્રકારનો વિજળીનો પ્રવાહ સાધન ભેદને લઇને પ્રકાશ, પવન, રસોઈ આદિ અનેક પ્રકારના કાર્ય કરે છે તેમ દેહમા વહેતો જ્ઞાનનો પ્રવાહ પણ ઇદ્રિયરૂપ સાધનોની ભિન્નતાને લઇને સાંભળવાનું, જોવાનુ, સુઘવાનુ, ચાખવાનુ અને સ્પર્શનું એમ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનથી ઓળખાય છે તે પ્રવાહ જ્યારે કાર્ય શરીરરૂપ દેહના મૂળીઆના તંતુઓ કારણ શરીસાંથી તૂટવા માડે છે ત્યારે મંદ ગતિમા વહે છે એટલે પાંચે ઇદ્રિયોના

જ્ઞાનમાં શિથિલતા આવી જાય છે, જેને બેશુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે અને કાર્ય શરીરના મૂળીઆનું કારણ શરીરમાંથી તૂટવુ તેને નસો તૂટે છે અથવા પ્રાણ છૂટે છે ઈત્યાદિ લોકભાષામાં કહેવાય છે અને તેને જ જીવ મહાવેદનાપણે અનુભવીને મુંઝાય છે તે દેહના મૂળીયાં સર્વથા તૂટી ગયા પછી કારણ અને કાર્ય શરીરનો સબંધ સર્વથા છૂટી જાય છે ત્યારે સર્વથા જ્ઞાનશૂન્ય દેહને મૃત શરીર(મડદું) કહેવામાં આવે છે. આ બન્ને શરીરના વિયોગની અંતિમ ક્ષણ મૃત્યુ કહેવાય છે, તે મૃત્યુ થયા પછી આત્માને મૃત્યુસમયની વેદના કે મૂંઝવણ કશુંય હોતું નથી. જેમ આંધળો માણસ આંખના અભાવે બાહ્ય જગતને જોઈ શકતો નથી પણ પોતાને જાણી શકે છે કે હું અમુક છું અથવા તો આંખોથી જોયેલી વસ્તુઓનું સ્મરણ રહે છે તેમ જીવ પણ દેહ-ઈંદ્રિયાદિ સાધનના અભાવે બાહ્ય જગતને જાણી શકતો નથી, પણ અવ્યક્ત દશામાં પોતાને જાણી શકે છે અને પૂર્વ દેહદ્વારા અનુભવેલા પ્રસંગોને સંસારરૂપે સ્મૃતિમાં રાખી શકે છે, જેથી દેહાદિ સાધન મળ્યા પછી વ્યક્ત દશામા સંસ્કાર પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે.

જેમ વિજળીના પ્રવાહમાં અદૃશ્યપણે પ્રકાશ રહેલો હોય છે અને તે પ્રવાહ પંખો કે મિલ ચલાવવાના સાધનમાં વહે છે ત્યાં પણ પ્રકાશ રહેલો હોય છે છતા દૃષ્ટિ-ગોચર થતો નથી, તે જ્યારે કાચના ગોળામાં જાય છે ત્યારે સ્પષ્ટ દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને કાચના ગોળાની શક્તિના પ્રમાણમાં અજવાળુ કરે છે, તેમ ચૈતન્યમાં અદૃશ્યપણે જ્ઞાન

રહેલું હોય છે, તેનો પ્રવાહ આખા શરીરમાં વહે છે પણ ત્યા જ્ઞાન સ્પષ્ટ જણાતું નથી પણ મસ્તકમાં કે જ્યા અત્યંત સ્વચ્છ કાચના ગોળાની જેમ જ્ઞાનતંતુઓની–પૌદ્‌ગલિક સ્કંધો-ની રચના છે ત્યાં આગળ ,વહેતા ચૈતન્યના પ્રવાહમાં રહેલા જ્ઞાનનો પ્રકાશ સ્પષ્ટ જણાય છે. તે જ્ઞાન પ્રકાશના દ્વારની સાથે જ સાંભળવાની, જોવાની, સુંઘવાની, ચાખવાની અને સ્પર્શની ઇંદ્રિયોની પૌદ્‌ગલિક રચનાનો સંબંધ રહેલો છે. તે ઇંદ્રિયો જ્ઞાનના પ્રકાશમાં પોતપોતાનું કામ કર્યે જાય છે, પણ જ્યારે જ્ઞાનતંતુઓની આડો કોઈ વિરોધી પદાર્થ (દર્શ-નાવરણીય) આવી જાય છે ત્યારે જ્ઞાનતંતુઓમા વહેતા ચૈતન્યમાંથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ બહાર આવી શકતો નથી એટલે કોઈ પણ ઇંદ્રિય પોતાનું કાર્ય કરી શકતી નથી ત્યારે તેને ઊંઘી ગયો અથવા બેશુદ્ધ થઈ ગયો કહેવામાં આવે છે તે દેહનાં બીજા કોઇ પણ અવયવમાં તીક્ષ્ણ કે કર્કશ વસ્તુનો સ્પર્શ થવાથી પ્રકાશ અટકાવનાર વિરોધી પદાર્થ જ્ઞાનતંતુઓની આડચમાંથી ઝટ ખસી જાય છે એટલે જ્ઞાનનો પ્રકાશ સમીપમાં રહેલી ઇંદ્રિયોની રચનામાં પડવાથી જીવ બધું પોતે જાણે છે ત્યારે તેને શુદ્ધિમાં આવ્યો–જાગ્યો એમ કહેવામાં આવે છે ઔષધિના પ્રયોગથી જ્ઞાનતંતુની આડે આવનારા બાધક પદાર્થો જેવાં કે મોહનીય–દર્શનાવ-રણીય–દૃઢપણે સ્થિર થવાથી શરીરના કોઈપણ અવયવમાં છેદન, ભેદન કે દહનની ક્રિયા કરવામાં આવે તો પણ તે બાધક પદાર્થ ખસી શકતો નથી જ્યારે ઔષધિના પરમા-ણુઓની અસર ખસી જાય છે ત્યારે સ્થિર રહેલો બાધક

પદાર્થ પણ ખસી જાય છે અને જ્ઞાનનું અજવાળું આખા શરીરમાં પ્રસરે છે ત્યારે પૂર્વે શરીર ઉપર થયેલી ક્રિયાના પરિણામને અને વર્તમાનકાળની પરિસ્થિતિને સારી રીતે જાણે છે એટલે બુદ્ધિનો આવ્યો ઉજાસ છે આ બધી બેશુદ્ધિઓ ખસી શકે છે, તેને ખસેડવાના ઉપાયો પણ છે તેમજ આ બેશુદ્ધ થવામાં કાંઈક મૂંઝવણ પણ હોય છે અને તે દૂર પણ થઈ શકે છે, પરંતુ મૃત્યુની બેશુદ્ધિ અને મૂંઝવણ ખસેડવાનો કોઈ પણ ઉપાય નથી તેમજ ખસી શકતી પણ નથી, કારણ કે મૃત્યુની અવસ્થામાં જીવન-પ્રવાહ જ વહેતો બંધ થઈ જાય છે ત્યારે જીવનકાળની અવ-સ્થામા જીવનપ્રવાહ વહેતો અટકતો નથી, કારણ કે કારણ અને કાર્યશરીરનો સંબંધ કાર્યશરીરના સૂળીયાના તંતુઓ કારણ શરીરમાં દૃઢપણે વળગી રહેલાં હોવાથી અત્યંત દૃઢ-પણે બન્યો રહે છે એટલે શુદ્ધિ પણ આવી શકે છે અને મૂંઝવણ પણ દૂર થઈ શકે છે

માનવી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે થયે તો મુંઝાય નહીં; પણ કરિયાતુ મીઠું લાગવું જોઈએ અને સાકર કડવી લાગવી જોઈએ દેવતાએ શીતળતા આપવી જોઈએ અને પાણીએ બાળવું જોઈયે. આવી અજ્ઞાનતાભરેલી અસંભવિત ઈચ્છા શા કામની? જન્મની પ્રકૃતિ જ મૃત્યુ છે અર્થાત્ જન્મ મૃત્યુના ધર્મવાળો છે તે પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે વર્તશે જ, જેનો જન્મ તેનું મૃત્યુ થવાનું જ જગત-ના ભાવો પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે તેમાં માનવી-ને મિથ્યા કલ્પના કે અસંભવિત ઈચ્છા કરીને મુંઝાવાની

જરૂરત નથી. સંયોગ, વિયોગ સ્વરૂપવાળો હોય છે સંયોગ, વિયોગની વિકૃત દશા છે. વિયોગ શાશ્વતો છે અને સંયોગ મર્યાદિત છે. ભિન્ન ગુણધર્મવાળા પદાર્થોનો સંયોગ થાય છે, અને તે પદાર્થો નિરંતર, ભિન્ન સ્વરૂપવાળા જ હોય છે. આત્મા અને દેહ ભિન્ન ધર્મવાળા છે, સ્વરૂપથી જ શાશ્વતા ભેદને ધારણ કરવાવાળા છે તેમના સંયોગરૂપ જીવનમાં જીવતો માનવી પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે બન્નેના વિયોગરૂપ મૃત્યુ પામે છે ત્યારે ઘણો જ મુંઝાય છે, પણ તે મૂંઝવણ તેની સંપૂર્ણ અજ્ઞાનતા સૂચવે છે, કે જેને મિથ્યાત્વ કહી શકાય જે માનવી ધનાદિ બાહ્યની જડાત્મક સંપત્તિના વિયોગમા મુંઝાય છે, અનુકૂળ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓના સંયોગ–વિયોગમા હર્ષ–શોક કરે છે તે દેહના વિયોગમાં અવશ્ય મુંઝાવાનો જ અને જ્યાં સુધી આ મૂંઝવણ દૂર નહી થાય ત્યા સુધી તેની જ્ઞાનીઓની કોટિમા ગણના થઈ શકતી નથી. સમ્યગ્જ્ઞાન વગર એટલે પ્રભુની દૃષ્ટિથી જગતને દૃષ્ટિગોચર કર્યા વગર આત્માની મૂઝવણ દૂર થઇ શકવાની નથી, માટે જગતને અજ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિથી ન જોતા પ્રભુની દૃષ્ટિથી જોતાં શીખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

વિચારશ્રેણિ

૭૪

સંસારી જીવોએ પરપૌદ્ગલિક વસ્તુના સંયોગથી જે કાંઇ આનંદ, સુખ, શાંતિ આદિ માન્યું છે તે મોહનીય કર્મ-જન્ય વિકૃતિસ્વરૂપ છે, પણ આત્માની પ્રકૃતિસ્વરૂપ નથી એટલે તાત્વિક સાચુ નથી

મોહનીય કર્મ ક્ષય થયા પછી જડાત્મક વસ્તુઓના સંયોગ વિયોગથી થવાવાળા અનેક પ્રકારના પરિવર્તનમાં સુખ–દુઃખ–હર્ષ–શોક આદિ આત્માને કુસંપ થતો નથી; કારણ કે વસ્તુ માત્ર પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે તેમાં આત્માને વિચિત્ર ભાવમાં વર્તવાને અવકાશ જ નથી. આત્મા પણ તાત્વિક દ્રવ્ય છે તે પોતાના જાણવાના સ્વભાવ-માં વર્તતું હોવાથી દ્રષ્ટા તરીકે જ હોઇ શકે છે અને તેથી તે વસ્તુ માત્રનો ભોગ જ્ઞાનદ્વારા જ કરી શકે છે, બાકી જડ વસ્તુના સંયોગથી થવાવાળી વિકૃતિરૂપ ભોગ સંભવી શકે નહિ.

આત્માને સ્વરૂપ ભોક્તાની શ્રદ્ધા ન થાય અને અનાદિ કાળની જડાધીનતાને લઇને થવાવાળી વિકૃતિ સ્વરૂપ વિષ-યાસક્તિ નષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધી ભોગની ભ્રમણાથી તેનું ભવભ્રમણ ટળી શકતું નથી.

સારું અને સાચું સ્વ-પર હિતકારી કાર્ય કરો, જનતાની કદર કે કીંમતની પરવા ન રાખો, કારણ કે તમારું કાર્ય જ તમારી કદર તથા કીંમત કરશે જો જનતાની કદરની ઇચ્છા રાખશો તો સાચું અને સારુ નહિ કરી શકો અથવા તો કાર્ય કરતાં અટકી જશો

આનંદ લેવા નીકળ્યા છો તો જ્યાંથી મળે ત્યાંથી લઇ લ્યો, પણ ધ્યાન રાખજો કે આનંદની ભ્રાન્તિથી શોક ન આવી જાય માટે સદ્બુદ્ધિથી પરીક્ષા કરીને લેજો

દુનિયામાં આકૃતિપૂજક ઘણા છે, પણ પ્રકૃતિપૂજક કોઇક વિરલ જ છે સાક્ષાત્ પ્રભુ હોય, પ્રતિમા હોય પણ જ્યાં સુધી પ્રકૃતિપૂજક ન બનાય ત્યાં સુધી આત્મા પ્રકૃતિસ્વરૂપ બની શકતો નથી.

ગુણીપણાનું માન જોઈતું હોય તો પોતાના આત્માની પાસેથી મેળવો, બીજાની પાસેથી મેળવવાની ઇચ્છા ન રાખો જો તમારો આત્મા જ તમારો તિરસ્કાર કરતો હશે તો બીજાઓ તમને ગમે તેવા પ્રકારનુ અને ગમે તેટલું માન આપે તો પણ તમે તો તિરસ્કારનું પાત્ર જ રહેવાના.

સાચું અને સારું જોઇયે છે બધાયને, પણ સાચુ અને સારુ જાણવું અને વર્તવું કોઇને ગમતુ નથી

શેરડી મીઠી લાગતી હોય અને ચૂસવાનુ મન થાય તો ચૂસો, પણ પૂંછડે ફિકાશનો ભાગ શરૂ થાય ત્યારે ફેંકી દેજો. ચૂસશો નહિ, કારણ કે બાણ-પૂંછડાના ભાગને પશુઓ ખાય છે માટે જો બાણ ને પણ ચૂસતા રહેશો તો

તમારામાં અને પશુમાં કાંઈ અંતર રહેશે નહિ.

મારે નથી મરવું એમ છાતી ઠોકીને કહેનાર સંસારમાં અત્યાર સુધી કોઈપણ નીકળ્યું નથી, પણ મારે નથી જન્મવું એમ નિશ્ચયપૂર્વક કહેનારા સંસારમાં અનંતા થઈ ગયા છે કે જેઓ પાછા અવતર્યા જ નથી.

જ્યાં સુધી માણસના ખોળિયામાં જીવનો વાસો હોય છે અર્થાત્ માણસ જીવતો હોય છે ત્યાં સુધી તે ધારણા પ્રમાણે કેટલુંક કામ કરી શકે છે; પણ જ્યારે દેહથી છૂટો પડે છે, મરી જાય છે ત્યારે પોતે સર્વથા પરાધીન હોવાથી કાંઈપણ કરી શકતો નથી, તેને પોતાની હયાતીની પણ હોંશ હોતી નથી હું કોણ છું ? ક્યાં છું ? જગત શું છે ? તેનું જરાયે ભાન હોતું નથી. ચક્રવર્ત્તી, રાજા, મહારાજા, શ્રીમંત, કંગાળ આદિ બધાયને આ નિયમ સરખી રીતે લાગુ પડે છે. જન્મ્યા પછી મેળવેલી કોઈપણ પ્રકારની સત્તાવાળો આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરી શકતો નથી.

માનવી જીવતો હોય છે ત્યાં સુધી દેહના આશ્રયમાં રહીને ધન, રૂપ, બળ, ઐશ્વર્ય તથા સ્વામીપણાની સત્તાના મદમાં અનેક જીવોને ત્રાસ–ભય–ક્લેશ–સંતાપ વગેરે આપતી વખતે જીવનના છેડે દેહ છોડતાં કે દેહ છોડયા પછી થવાવાળી પોતાની નબળી અને નિઃસહાય સ્થિતિ સંભારતો નથી.

જીવોને ક્લેશ–ત્રાસ–ભય આપીને પણ જીવાય છે અને સુખ–શાંતિ તથા સંતોષ આપીને પણ જીવાય છે, છતાં

બીજાની અનિચ્છાયે પણ પોતાની ક્ષુદ્ર વાસના તથા સ્વાર્થ પોષવા તેને પોતાનો તાબેદાર બનાવવાની ઇચ્છાથી પોતાને મળેલી સત્તા વાપરીને પોતાના વિચાર તથા વર્તનને અનુસરવાની ફરજ પાડે છે, પણ સ્વતંત્ર જીવવામાં બીજાને પોતાની સત્તાનો સહયોગ આપતા નથી. તેમને એટલુંયે ભાન હોતું નથી કે મારી પાસે જે કાંઈ સત્તા, સામર્થ્ય કે શક્તિ છે તે ઉછીના મળ્યાં છે, માટે તે એક દિવસ પાછાં છીનવી લેવામાં આવશે

ભીંત ઉપર, કપડાં ઉપર કે કાગળ ઉપર અથવા તો એવી બીજી કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર ચીતરેલા ચિત્રો કાળાંતરે ભુસાઈ જવાની જેમ માનવીઓ દુનિયાનો પ્રલય માને છે કોઈ કલિયુગના છેડે તો કોઈ પાંચમા આરાને છેડે માને છે પ્રલય માટે ભિન્ન ભિન્ન અનેક પ્રકારની માન્યતાઓ પ્રચલિત છે. તેના કાળનું અંતર તો બધા પાંચ હજાર વર્ષનું બતાવે છે, પણ વિચાર કરતા એમ સમજાય છે કે જે દિવસે જીવ માનવીનું ખોળિયું છોડે છે તે દિવસે જ તેના માટે દુનિયાનો પ્રલય થાય છે, દુનિયાનું ચિત્ર તેની દૃષ્ટિમાંથી તથા સ્મરણમાંથી ભુસાઇ જાય છે, માટે પ્રલયના સમયમાં હજારો વર્ષનું અંતર નથી પણ જીવોના પરિમિત જીવનના છેડે રહેલા હોવાથી પ્રલયના કાળનું અંતર પણ પરિમિત વર્ષનું છે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો પ્રત્યેક સમયે દુનિયાનો પ્રલય થાય છે જૂના ચિત્રો ભુસાય છે અને નવાં દોરાય છે એક જ સમયમાં ભુસાવું અને દોરાવું થાય છે કે જેનો સર્વજ્ઞો સિવાય કોઇપણ સાક્ષા-

ત્કાર કરવાને સમર્થ નથી અલ્પજ્ઞો જે જાણે તે સર્વજ્ઞોના વચનોથી જ જાણે છે, પણ પોતે સ્વતંત્રપણે જાણી શકતા નથી. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક પળે ચીતરાતા અને ભુંસાતા ક્ષણિક જગતની અચર ખોળિયામાં વસતા જીવને થતી નથી; કારણ કે ક્ષણિક પરિવર્તનમાં અત્યંત સૂક્ષ્મપણે થવાવાળા ઉત્પત્તિ વિનાશથી દેહનો સર્વથા વિયોગ થતો નથી એટલે જીવને પ્રલય જેવું કાંઇપણ લાગતું નથી; પણ જ્યારે દેહનો આશ્રય છોડીને મોતને તાબે થવું પડે છે ત્યારે તેની દૃષ્ટિમાંથી જગતનુ ચિત્ર ભુંસાવા માંડે છે અને દુનિયાનું સાચુ સ્વરૂપ સમજાય છે દુનિયા શી વસ્તુ છે? મોજશોખ શી વસ્તુ છે? સગાંસંબંધી શું છે અને સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય, બાગ, બગલા આદિ શું છે? તે બધુંય જીવને દેહ છોડતી વખતે યથાર્થ જણાય છે

સંતોષ, શાંતિ, સમતા, દયા, દાન, ક્ષમા અને સરળતા આદિ જીવનના ઉત્તમ સાથીઓની અવગણના કરીને કામ, ક્રોધ, મોહ, નિર્દયતા તથા દંભ આદિનો આદર કરનાર મોતને તાબે થયા પછી બેભાન અવસ્થામા જીવન–કાળમાં આદર કરાયલાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે ભાવી જીવનવ્યવસ્થા મેળવી શકે છે, કારણ કે મૃત્યુ પછી જીવ સ્વતંત્રપણે કાંઈ પણ કરી શકતો નથી. દેહ છોડતાની સાથે જ જીવન–કાળમાં માત્ર દેહની સાથે જ સંબંધ ધરાવનારા ધન, સ્વજન આદિ સંયોગ માત્રથી મુકાઇ જઇને ગાઢતમ અંધકારમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે કર્માધીન જીવની પાસે દેહ–ઇંદ્રિયાદિ જાણવાનુ કે સમજવાનું કાંઇપણ સાધન ન હોવાથી મૂર્ચ્છિત થયેલા

દેહધારી જીવના જેવી દશાને અનુભવે છે તે વખતે જીવન-કાળના સાથીઓ નવી દુનિયામાં લઇ જઇને તેની તેની જીવન વ્યવસ્થા ઘડે છે જો સંતોષ, શાંતિ આદિ સાથીઓ હોય તો તેઓ દૈવી કે માનવી દુનિયામાં જીવને લઇ જઇને મનગમતી જીવન-વ્યવસ્થા કરે છે જેથી જીવ પ્રકાશમય દુનિયામા માનેલાં અથવા તો સાચા સુખ, શાંતિ તથા આનંદનો ભાગી બને છે, અને કામક્રોધાગ્નિના આશ્રિત આત્માઓને તો મૃત્યુકાળ પછી પ્રકાશમય દુનિયામાં પ્રવેશ મળી શકતો નથી. પાશવી કે નારકીની અત્યંત ત્રાસ તથા ભયવાળી અને અંધકારવ્યાપ્ત દુનિયામાં અનંત કાળ સુધી પણ જન્મમરણ કરવાં પડે છે, તે વખતે માનવ જીવનના મિથ્યા વૈભવનો આછો પડછાયો પણ હોતો નથી, કારણ કે કામક્રોધાદિ જીવનના શત્રુ હોવાથી તેને સુખ, શાંતિ તથા સાચુ અને સારુ મેળવી આપવામા ઉદાસીન જ હોય છે અથવા તો વસ્તુ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ પરિણમે છે સંતોષ. શાંતિ આદિ અમૃત છે અને કામક્રોધાદિ વિષ છે; માટે અમૃત સેવન કરનાર અમર બને છે. ત્યારે વિષનુ સેવન કરનારને મૃત્યુને તાબે થવું પડે છે.

કામક્રોધાદિ વિલાસના ઉત્પાદક છે માટે વિલાસિયોને તેનો આદર કરવો પડે છે વિલાસ વિષ જેવો હોવાથી ભોગવતા મધુર લાગે છે; પણ પરિણામે તો જીવને અણ-ગમતા સંયોગોમા લાવી મૂકે છે, છતાં મોહથી મુઝાયલો જીવ સુખની મિથ્યા ભ્રમણાથી કામક્રોધનો અત્યંત આદર કરે છે કહેવાતા 'સમજુ ત્યાગી પણ મોહની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાને અસમર્થ હોવાથી માયાનો આશ્રય લઈને પણ કામક્રોધાદિની સેવા બજાવે છે

વધુ ને વધુ અનુકૂળ વષયિક સુખો મેળવવા ચિંતાવાળા રહેવું, તેમજ મોતની પણ અવગણના કરીને અનેક જીવોના પ્રાણના ભોગે પણ ક્ષુદ્ર વાસના પોષવી માનવી આવીજ પ્રવૃત્તિઓમાં આસક્ત બનીને ભાવી ભવમાં થવાવાળી આપત્તિ–વિપત્તિ તથા અધોગતિની જરાયે કાળજી રાખતો નથી અને અધર્મ તથા અનીતિના આશ્રય તળે હોંશથી માનવજીવન વેડફી નાંખીને છેવટે મોતનો આશ્રિત બને છે.

સંસારમાં બે જ વસ્તુઓ એવી છે કે જે ભૂલેલા માનવીની શાન ઠેકાણે લાવે છે. એક તો અસાતા (વ્યાધિ) અને અંતરાય (કંગાળીયત). આ બેમાં કંગાળીયત ધર્મ તથા પ્રભુનું સ્મરણ કરાવે છે ત્યારે વ્યાધિ મોતની યાદ દેવડાવે છે. બાકીના અદૃષ્ટ (કર્મની) શક્તિને તો મોહઘેલો માનવી ઠોકરે ચડાવે છે, પણ આ બેથી તો હતાશ, દુઃખી, દીન–કંગાળ બની જાય છે અને કષાય–વિષયની દિશા જ ભૂલી જાય છે અંતરાય કરતા પણ અસાતા માનવીને વધારે ભયંકર લાગે છે; કારણ કે અંતરાયથી મોતના ઓળા દેખાતા નથી અધર્મ–અનીતિ કરીને પણ કાઈક અંતરાયને દાબી શકે છે અને મોજશોખનુ તથા જીવનનિર્વાહનુ સાધન મેળવી શકે છે પણ અસાતામા તો આમાંનું કશુંય કામ આવતુ નથી. અસાતાનો ઉગ્ર પ્રકોપ થાય છે કે તરત જ તે બધું વિસરાઈ જઇને મોતના પ્રચંડ પડછાયા દેખાવા માંડે છે.

માનવીને જીવવાને માટે તો વ્યવસાયની ખાસ જરૂરત છે જો સુખથી જીવવાના નિર્વાહનું સાધન મળી જાય તો

પછી કામ–ક્રોધ તથા મોહની સલાહ માનવાની જરાય જરૂ-રત નથી. પણ શાંતિ–સંતોષ તથા સમતાના આશ્રયમાં રહીને માનવ જીવનની સહાયતાથી મોતને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ-વાને પ્રયત્ન કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે; પરંતુ ભાગ્યે જ કોઈક જ તેમ કરવા દોરાય છે, ધ્યાન આપે છે. કેટ-લાકને શાંતિ–સંતોષ આદિના આશ્રયમાં રહેવાની ઈચ્છા થાય છે પણ કામ–ક્રોધાદિનો અનાદિ કાળનો સબંધ છોડી શકતા નથી. તોયે સાચું સુખ–આનંદ તથા જીવન મેળવવા મહાપુરુષોની જીવનકથા સાંભળીને તેમને પગલે ચાલવા ઘણું ચહાય છે અને તેમણે આદરીને બતાવેલા આચાર-વિચારો પ્રમાણે વર્તવા પ્રેરાય છે છતાં કામ–ક્રોધાદિની શીખવણી ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા હોવાથી અંતરવૃત્તિથી મહાપુરુષોની આચરણાનો આદર કરી શકતા નથી જેથી સાચી વસ્તુથી વંચિત રહીને મોતના ભયથી મુકાતા નથી. મોહનો આશ્રિત વિલાસી માનવી મોતને હસી કાઢીને અનેક પ્રકારના વિલા-સમાં મગ્ન રહે છે. ધન, આરોગ્યતા, યુવાવસ્થા અને સ્વચ્છં-દતાનો સાથી બિનસંસ્કારી પ્રભુની પ્રભુતાની કદર કરી શકતો નથી, તેના માટે પુન્ય–પાપ જેવી કોઈ વસ્તુ જ હોતી નથી તેમ જ મોતને વિસારે પાડેલું હોવાથી જીવ માત્રને જીવવું ગમે છે તેનું ભાન પણ હોતું નથી. જે પોતાના વિલાસ માટે બીજા જીવોની પીડાને જરાય ગણતો નથી તે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષય પોષી પોતે માનેલો આનંદ તથા સુખ મેળવવાને બીજા અનેક જીવોના પ્રાણ જતા હોય તો તેની લેશ માત્ર પણ પરવા કરતો નથી; પણ જે વખતે

વિલાસી મોતને ભૂલાવીને મોજ માણતો હોય છે ત્યારે તે ક્રૂર દૃષ્ટિથી તેની સામે એકી ટસે જોઇ રહેલું હોય છે છતાં દુઃખ તથા શોકગર્ભિત સુખ અને આનંદમાં મજા—વિલાસથી વિરામ પામી મોતની ક્રૂર કનડગત ,માટે કાંઇ પણ ઉપાય કરતો નથી; પણ જ્યારે મોત માથા ઉપર આવીને ઊભું રહે છે ત્યારે વિલાસીની અત્યંત દીન અવસ્થા થઇ જાય છે, તે દયામણે મોઢે જીવનની યાચના કરે છે અને વિલાસને બદલે સર્વ પ્રકારે પોતાનો વિનાશ જ જુએ છે, પરંતુ મોતની અવગણના કરેલી હોવાથી ક્રૂર કૃતાત આવા વિલાસીયોને અસહ્ય દુઃખ દેખાડીને બળાત્કારે પ્રાણ રહિત કરે છે.

એમ તો સંસારમાં મોતને કોઇ પણ ભૂલ્યુ નથી. બધાય જાણે છે કે અમારે ચોક્કસ મરવું છે; મરવાની શંકા થતાં જ તેનાથી બચવાને માટે અનેક પ્રકારના પ્રયાસ કરવામાં આવે છે; છતાં ક્યારે મરવું છે તેની કોઇને પણ ખરી ખાતરી નથી જગતમા પોણોસો અને સો સો વરસનાં ઉંમરના માનવીઓને નાની વયવાળા જ્યારે હયાત—જીવતા જુએ છે ત્યારે તેઓ એમ માને છે કે અમે હજી તો નાની વયના છીએ એટલે હમણાં અમારે મરવું નથી આ પ્રમાણે તેમની માન્યતા હોવાથી મોતને ભૂલી જઇને તેઓ મોજ-શોખમાં પડી જાય છે જેથી તેમને બીજા જીવોના મરવાની જરાય કાળજી હોતી નથી, અધર્મ તથા અનીતિના ઉપાસકો બની જાય છે; કેટલાક ધન—સંપત્તિથી સુખી મોટી ઉંમરના હોવા છતાં પણ અજ્ઞાનવાસિત વિષયાસક્તિને લઇને માથા

ઉપર આવીને ઊભેલા મોતને જોઈ શકતા નથી પરંતુ આ અધાય ભૂલે છે કારણ કે મોતને ઉંમર કે વખતનો પ્રતિબંધ નથી, ગમે ત્યારે અને ગમે તેવી વયમા આવી શકે છે બાળ, યુવા કે વૃદ્ધ હોય, મોતને માટે કોઈ પણ અસ્પૃશ્ય નથી તેમજ રાત્રિદિવસ તથા ઘરમા હોય કે બાહાર હોય કોઈ પણ સમય કે સ્થળના માટે સંકોચ અથવા તો અનવકાશ નથી આ વાત સહુ કોઈ જાણે છે અને અનુભવે પણ છે બાળથી માંડીને વૃદ્ધાવસ્થા સુધીના માનવીઓએ વયના પ્રમાણમા આવા પ્રસંગો જોયા છે–જાણ્યા છે. જ્યારે બીજાના મૃત્યુના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે માનવીઓના જીવનપ્રવાહ ઉપર મોતનો આછો પડછાયો પડવાથી તેમના મન ઉપર શોકનુ વાદળ ચઢી આવે છે પણ વિષયાસક્તિના ફૂંકાતા ગાઢ પવનથી તે વાદળા વિખરાઈ જાય છે કે તરત જ મોતનું વિસ્મરણ થઇ જાય છે અને નિઃશંકપણે વાસના પોષવામાં લીન બની જાય છે. તેને જ્યારે મોત તેડવા આવે છે ત્યારે થથરી ઊઠે છે અને બેશુદ્ધપણાનો ડોળ કરે છે તોયે મોત તેને ઉપાડી ચાલતું થાય છે.

મોતને ભૂલ્યા સિવાય માણસ કાંઇ પણ કરી શકે નહિં. ધન કમાવું, સંબંધીઓની સારસંભાળ લેવી, માતા–પિતા–સ્ત્રી–પુત્ર આદિનુ પાલન કરવું, વ્યવહાર જાળવવા સમય અને વનનો ઉપયોગ કરવો, પરોણાઓનું સ્વાગત કરવું, અતિથિસત્કાર કરવો વિગેરે ગૃહસ્થ ધર્મનુ પાલન કરવાને માટે મોતને ભૂલવું પડે છે જો મોતને દૃષ્ટિ સન્મુખ રાખે તો આસાનુ કશુય બને નહિં, તોયે નીતિપૂર્વક વર્તવાને

માટે મોતની કાંઈક પ્રેરણા રહ્યા કરે છે; છતાં વિલાસી માણસો તેનો તિરસ્કાર કરીને અધર્મ તથા અનીતિના આશ્રય નીચે રહીને નિઃશંકપણે નિર્દયમય જીવન બનાવે છે, તેમની સાથે મોત છેવટમાં ઘણી જ સખતાઇથી વર્તે છે

સાચી અખંડ જીવન જ્યોતિને ઓળખનાર આત્મા-શ્રદ્ધાળુને નિરંતર મોતનું સ્મરણ હોય છે તોયે તેને તેનો જરાય ભય હોતો નથી, કારણ કે તે જાણે છે કે મોતથી આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું કાંઇ પણ નુકશાન થતું નથી. આયુષ્ય કર્મ ક્ષય થવાથી આત્મા તથા દેહના સંયોગના 'વિયોગ સિવાય મોત જેવી કોઇ તાત્વિક વસ્તુ નથી આ પ્રમાણેની તેની દૃઢ શ્રદ્ધા હોવાથી મોત સાભરવા છતા પણ તે બ્હીએ નહિ; પરંતુ જન્મ મરણથી આત્મા ઘેરાયલો હોવાથી અનંત જ્ઞાનાદિ પોતાના ગુણનો શુદ્ધતાપૂર્વક સંપૂર્ણપણે ઉપયોગ કરી શકતો નથી માટે જન્મ–મરણના કારણભૂત કર્મોથી શુદ્ધ થવાને માનવદેહ તથા જીવન અદ્વિતીય સાધન હોવાથી મોતથી તેનો બચાવ કરવાને કાળજી રાખે છે અને આત્મશુદ્ધિ અપૂર્ણ રહી જવાના ભયથી મોતથી શંકિત રહે છે. કદાચ માનવજીવનમા આત્મવિકાસ સાધતાં અપૂર્ણતા રહી ગઇ હોય અને મૃત્યુ આવીને ઊભું રહે તો પછી તેનો જરાય ભય રાખ્યા વગર દેહ છોડવાને પોતે તૈયાર થઈ જાય છે, કારણ કે તેને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે કે મેં માનવ-જીવનને આત્મવિકાસ માટે વાપરીને તેની કદર કરી છે એટલે મને માનવજીવન ફરીને ચોક્કસ મળશે જ અને હું

વધુ પ્રમાણમાં આત્મવિકાસ કરી શકીશ. આવા જીવનની કદર કરી વિકાસ સાધનારને મોત કોઇ પણ પ્રકારની કનડગત કર્યા સિવાય શાંતિપૂર્વક દેહ છોડવા દે છે; પણ વિષયાસક્ત પામર પ્રાણી કષાય–વિષયમાં જીવનને વેડફી નાંખી ઉત્તમ માનવ જીવનની અવગણના કરનારને તથા મોતનું નામ સાંભળવા માત્રથી પણ અત્યંત ભય, ત્રાસ, દુઃખ અને ઉદ્વેગ અનુભવનારને છેવટે મોત આવીને અનિચ્છાયે પણ તેનો પ્રાણ હરી લે છે.

કેટલાક અણજાણ માનવીઓ માને છે કે, એક દિવસ મોત આવશે; પણ મોત જગતના એક ખૂણે પડેલું નથી. સંસારમાં એવું કોઇ સ્થળ નથી કે જ્યાં મોત નથી. આખાય સંસારમાં વ્યાપ્ત થઇને રહેલુ છે, અને તે દરેક વસ્તુના પડછાયાસ્વરૂપ છે. જેનો પડછાયો પડે છે–પછી તે જડ હો કે ચૈતન્ય–તે બધીય વસ્તુ મોતને તાબે છે જેનો પડછાયો નથી તે મોતને તાબે નથી, અર્થાત્ અરૂપી વસ્તુ મોતથી મુક્ત છે કારણ કે તેનો ઓળો પડતો નથી રૂપી વસ્તુનો પડછાયો પડે છે માટે તે મોતગ્રસ્ત છે. માનવીનો પડછાયો તેની સાથે જ રહે છે અને તે જ મોત સ્વરૂપ હોવાથી તેને બીજે ક્યાંયથી પણ આવવા જેવું રહેતું નથી અને એટલા માટે જ મોતને સ્થળ કે વયનો નિયમ નથી. ભલે માનવી માની લે કે મોત આવશે ત્યારે જોઈ લઈશું. હાલમાં તો મળેલી ધન, સંપત્તિ તથા યુવાવસ્થાને મોજ શોખ કરીને સફળ કરી લઇયે. અથવા તો અધર્મ તથા

અનીતિ કરીને શ્રીમંતાઈનુ માન મેળવી લઈએ. પણ તેમણે વિશ્વાસપૂર્વક સમજી લેવું જોઇએ કે અધર્મ તથા અનીતિ કરીને મોજશોખ માટે તથા શ્રીમતાઈનું માન મેળવવાને માટે ધન મેળવતી વખતે મોતનો જે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે તેને મોત સાખી શકવાનુ નથી તે માનવીની પાસે જ રહેલુ હોવાથી તેના વિચાર તથા વર્તનને સારી રીતે જાણે છે એટલે માનવી ઉપર કોઇપણ પ્રકારનું આળ ચઢાવીને કોઈ પણ બહાને તેને તીવ્ર દુ.ખદાયી ગતિમાં ધકેલી દે છે; માટે અધર્મ તથા અનીતિ કરતી વખતે પોતાની સાથેની નિરંતરની મોતની હાજરી ધ્યાનમાં રાખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. તેમ જ મોજશોખ માટે બીજા જીવોના પ્રાણોથી મોતને પોષવાથી તે સબળ બની છેવટે અસહ્ય પીડા આપે છે અને અનેક જન્મ સુધી પણ પીછો છોડતુ નથી; માટે જીવોના પ્રાણ ન આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને મોતને નિર્બળ બનાવવા ચૂકવું નહિં.

આ પ્રમાણે સંસારમાં જેટલા ભયો છે તેની સીમા મોત છે. એનાથી આગળ વધીને ભયને અવકાશ નથી; કારણ કે મોતથી વધારે ભયાનક સંસારમાં કોઇ વસ્તુ જ નથી. સાધારણ માંદગીને તો માણસો કાંઈ પણ હિસાબમાં ગણતા નથી, પણ જ્યારે મંદવાડ વધી પડે છે ત્યારે ધનના ભોગે પણ રોગ મટાડવા પ્રયાસ કરે છે તે રોગ મટાડવાના હેતુથી નહિં પણ મરવાના ભયથી કરે છે. જો કોઈ નિષ્ણાત વૈદ ન મરવાની ખરી ખાતરી આપે તો કેટલાક કંજુસ માણસો દવા કરાવતા નથી બીજા બધા

ભયોથી મૂકાવાને માટે તો અનેક પ્રકારના ઉપાયો છે, અને તે દ્વારા ઘણા માણુસો ભયથી મુક્ત થાય છે; પણ મોતનો ભય ટાળવાને માટે કોઈ પણ ઉપાય નથી, છતાં જે ઉપાયો છે તેને વિષયાસક્ત કરી શકતા નથી; કારણ કે મોતને જીતનાર મહાપુરુષોના વિચાર તથા વર્તનને આવકાર આપતાં હીન સત્વવાળા અચકાય છે, કારણ કે મોતને જીતવામાં મહાપુરુષોએ ત્યાગને પ્રધાનતા આપી છે, જેને અનાદિ કાળથી ભોગના સંસ્કારવાળા જીવો મોતથી બ્હીવા છતાં પણ ભોગનો ત્યાગ કરીને ત્યાગનો માર્ગ અંગીકાર કરી શકતા નથી જેથી કરીને મોતની ક્રૂર કનડગતથી મૂકાતા નથી.

મરતાં શીખો

૭૫

સંસારમાં પુરુષોની બહોંતેર કળા અને સ્ત્રીઓની ચોસઠ કળા સંભળાય છે ભૂતકાળમાં એક યુગ એવો હતો કે સ્ત્રી પુરુષો આ કળાઓને શીખતા. યુગપરિવર્તન થતા અન્ય કળાઓનો આવિષ્કાર થયો. એટલે પૂર્વની કળાઓ ભૂલાઇ ગઇ અત્યારે કાળને અનુસરીને નવીન કળાઓ શીખાય છે જો કે અત્યારે શીખવામા આવતી કળાઓ સર્વથા નવી નથી; પૂર્વની જ કેટલીક કળાઓનો સુધારોવધારો કરીને તેને સંસ્કારવાળી બનાવવામાં આવી છે આ પ્રમાણે પૂર્વની કળાઓમાં અને વર્તમાન કાળની કળાઓમા કયાંય પણ મરવાની કળાનું નામ સંભળાતું નથી, અને વ્યવહારિક કળાવાળાઓએ મરવાને કળા તરીકે માન્યુ પણ નથી, તેથી તેને શીખવાનું કોઈપણ જાણતું નથી; પરંતુ અંતર્જગતમાં વિચરનાર મહાપુરુષોનાં વાણી તથા વર્તનનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અવલોકન કરીએ તો સમજાય કે તેમણે મરણની કળાને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે, બધીય કળાઓમાં મરણની કળાને જ સર્વોત્કૃષ્ટ માનીને તેનો સાચી રીતે અભ્યાસ કર્યો છે અને શાશ્વત જીવન મેળવ્યું છે જ્યાં સુધી મરણની કળા ન આવડે ત્યાં સુધી કોઇ પણ અમર બની શકતું નથી, એમ સિદ્ધ

કરી બતાવ્યું છે સંસારમાં કોઇ પણ માનવીને પૂછવામાં આવે કે તમને મરતાં આવડે છે? તો તેને ઘણી જ નવાઇ લાગશે; કારણ કે કોઇને મરવું ગમતું નથી મૃત્યુનું નામ સાંભળતાં જ બધાયને ઉદ્વેગ થાય છે તો પછી મરતાં શીખવાનું ક્યાંથી રહ્યું? માનવી માત્ર જાણે છે કે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે મરણ સ્વાભાવિક છે, મોત આવે છે ત્યારે કોઇ પણ નિમિત્તથી બધાયને મરવું પડે છે એમાં શીખવા જેવું કશુંય નથી. કંગાળ હો કે શ્રીમંત હો, રાજા હો કે રંક હો, પંડિત હો કે મૂર્ખ હો, જ્ઞાની હો કે અજ્ઞાની હો–આ બધાય એક સરખી રીતે જ મરે છે અર્થાત્ બધાય દેહ છોડીને ચાલતા થાય છે તે સિવાય તો મરતા શીખેલાની મરવાની કાંઇ જુદી રીત હોતી નથી વાત સાચી છે, શરીર છોડવાનું નામ મરણ છે અને તે સંસારી પ્રાણીમાત્રના માટે સરખું છે. શરીર છોડવાની દૃષ્ટિથી તો કોઇપણ પ્રકારનો ભેદ નથી છતાં શરીર છોડનાર આત્માની અપેક્ષાથી તો ઘણું જ અંતર છે; માટે જ મૃત્યુમાં ભેદ રહેલો છે. માનવીઓમાં એક જ્ઞાની અને બીજો અજ્ઞાની એમ બે પ્રકાર હોય છે. જ્ઞાનીઓ સંસારના નિયમોના અભ્યાસી હોવાથી કોઇ પણ પ્રસંગે કર્મના કાવત્રામાં ફસાતા નથી, જ્ઞાની પુરુષોની દરેક પ્રવૃત્તિમાં કર્મ ફાવી શકતું નથી. આ પ્રમાણે જ્ઞાની પુરુષોનો જીવનપ્રવાહ આત્મવિકાસની દિશામાં વહેતો હોય છે ત્યારે અજ્ઞાનીઓની વૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિનું વહેણ વિલાસની દિશામાં વળેલું હોય છે એટલે જીવન–મરણ આદિ પ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાની તથા અજ્ઞાનીનો બાહ્યથી તો કાંઇ પણ ફેર

જણાતો નથી. છતાં તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોઇએ છીએ તો બ નેનાં પરિણામમાં ભિન્નતા જ અનુભવાય છે

માનવ જાતિ જીવનમાં સુખે જીવવા અનેક પ્રકારનો અભ્યાસ કરે છે, અને તે માટે અનેક પ્રકારની શિક્ષણ સંસ્થાઓ પણ હોય છે, પરંતુ જેવી રીતે સુખે જીવવા માનવી કળા તથા વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે તેવી રીતે સુખે મરવા અભ્યાસ કરનાર સંસારમાં કોઇ વિરલા જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ન મરવા અને જીવનમાંથી દુઃખોનો ઉપદ્રવ ટાળવાને માટે તો જ્ઞાની તથા અજ્ઞાની બંને પ્રયાસવાળા હોય છે છતાં અજ્ઞાનીઓનુ જીવનમાંથી ઉપદ્રવ ટાળવાનું શિક્ષણ તથા ન મરવા કરવામા આવતો પ્રયાસ જ્ઞાનીઓ કરતાં ભિન્ન પ્રકારનો હોય છે કારણ કે અજ્ઞાનીઓના શિક્ષણ તથા પ્રયાસથી દુઃખનો ઉપદ્રવ દૂર થવાને બદલે વધારે પુષ્ટ થાય છે અને મૃત્યુઓની સખ્યા પણ વધે છે ત્યારે જ્ઞાનીઓ સાચી રીતે સુખમય જીવન બનાવી શકે છે. તે ઉપરાંત મરતાં પણ સાચી રીતે શીખેલા હોવાથી સુખે મરે છે અને મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવી અમર બને છે; માટે જ્ઞાની પુરુષો સિવાય સંસારમાં કોઈને પણ મરતાં આવડતું નથી, જેથી કરી મૃત્યુના દાસત્વમાંથી જડાસક્ત જગત મુક્ત થઇ શકતું નથી.

મરણ એટલે આત્મા અને જડાત્મક સંસારનો સંબંધ જોડનાર શરીરનો ત્યાગ. સંસારમાં પૌદ્ગલિક સુખના જડાત્મક સાધનો તથા દેહધારી આત્માઓના અનેક પ્રકારના

સગપણો શરીરની સાથે થાય છે તે શરીરનો ત્યાગ કર્યા પછી જીવને કોઈ પણ પ્રકારનુ સગપણુ તથા જડાત્મક સંપત્તિનુ સ્વામીપણું રહેતું નથી પણ પાછું નવીન શરીર ધારણ કરે છે, જન્મ લે છે ત્યારે નવીન સગપણ અને ભિન્ન પ્રકારની સંપત્તિનું સ્વામીપણું પ્રાપ્ત થાય છે; માટે જ માનવીને બહારની બધી યે વસ્તુ છોડવી ગમે છે પણ શરીર છોડવું ગમતું નથી છતા છેવટે બાહ્ય ધન સંપત્તિની જેમ શરીર પણ છોડવું જ પડે છે આવી રીતે જીવ માત્રને સગપણ તથા જડાત્મક સંપત્તિનું સ્વામીપણું વાસ્તવિક નથી તો યે તેની મમતા છૂટતી નથી જ્ઞાની પુરુષો વસ્તુને સાચી રીતે સમજેલા હોવાથી તેમને જડસ્વરૂપ દેહ તથા ધન સંપત્તિ ઉપર મમતા હોતી નથી જેથી કરીને તેઓ સુખ–શાંતિપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરનારા હોય છે એટલે દેહ ત્યાગરૂપ મરણમાં અજ્ઞાનીઓથી જુદા પાડી શકતા નથી, છતાં ભેદ જ્ઞાનના અભ્યાસી તથા અનુભવી હોવાથી દેહ ઉપર મમતાના અભાવને લઈને અજ્ઞાનીઓની જેમ દેહત્યાગથી થતાં દુઃખની અસર તેમને થતી નથી

જ્ઞાનીઓ પોતાના જીવનકાળમાં આત્મ તથા અનાત્મ જગતના ભેદનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે છે. અર્થાત્ જડ અને જીવ ભિન્ન છે એમ બોલવા પૂરતું જ નહી પણ સ્પર્શ બોધથી સાચી રીતે અનુભવ કરીને શ્રદ્ધાપૂર્વક આત્મસ્વરૂપના વિકાસી હોવાથી જડાત્મક વસ્તુઓના સંયોગ–વિયોગથી અજ્ઞાનીઓને અસર કરતા હર્ષ–શોકથી મુકાયલા હોય

છે. જેને દેહના વિયોગથી દુ:ખ થતું નથી તેને દેહની સાથે જ સંબંધ ધરાવનારા ધન-સંપત્તિ આદિના વિયોગથી દુ:ખ થાય જ શાનું ?

મરણની વ્યાપક વ્યાખ્યા તો પૌદ્ગલિક વસ્તુ માત્રથી મુકાઈ જવું થાય છે કે જે મરણ પછી જન્મ જેવું કશુંય હોતું નથી જ્યાં સુધી જન્મ થયા કરે છે ત્યા સુધી મરણ-ના કારણરૂપ જડ(આયુષ્યકર્મ)નો સર્વથા ત્યાગ થતો નથી જેમનું મરણ જન્મનું કારણ બને છે તે મરતાં ન શીખેલા આત્માઓનુ મરણ કહેવાય છે અર્થાત્ અજ્ઞાની જીવોનું બાળમરણ અશિક્ષિત મરણ તરીકે ઓળખાય છે. જેઓ મરવાનો સારી રીતે અભ્યાસ કરે છે તેમના માટે પુનર્જન્મ હોતો નથી કદાચ જોઇતી સાધન-સામગ્રીના અભાવે અભ્યાસની અપરિપક્વ દશામાં મરણ થઇ જાય તો અભ્યાસીઓને પણ પુનર્જન્મ ધારણ કરવો પડે છે, છતા તેમના જન્મ મરણની સંખ્યા વધુ થતી નથી બે-ત્રણ કે પાંચ-સાત જન્મમા પોતે મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવી શકે છે પછી તેમના માટે જન્મ મરણ હોતાં નથી એટલે તેઓ સદાસર્વદા મુક્ત જ હોય છે. જ્યા સુધી જે જીવને જડાત્મક દેહના વિયોગથી અત્યંત દુ:ખ થાય છે અને તેના નિત્ય સંયોગની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે ત્યાં સુધી દેહાધ્યાસને લઇને તેનો સર્વથા વિયોગ થતો નથી, અને વારંવાર દેહને ધારણ કરવો પડે છે કે જેને જન્મ કહેવામા આવે છે જન્મ થવાથી મરણ પણ અવશ્ય થાય જ છે એટલે આત્મા મરણથી મુક્તિ મેળવી શકતો નથી આ પ્રમાણે દેહાધ્યાસી

આયુષ્ય કર્મ (જન્મનું કારણ) ઉપાર્જન કરે છે કે જેને લઈને પાછો જન્મે છે. જન્મ્યા પછી આયુષ્ય કર્મ ભોગવવાસ્વરૂપ જીવનમાં જડાસક્તિને લઈને અનેક પ્રકારના કર્મ ઉપાર્જન કરે છે જેથી કરી તેના આત્માની શક્તિઓ ઢંકાઇ જાય છે એટલે તેનો આત્મા નિર્બળ બની જાય છે. અજ્ઞાનીઓની આવી જ સ્થિતિ હોય છે; કારણ કે તેમને શરીર ઉપર અત્યંત મમતા હોય છે એટલે તેને પુષ્ટ બનાવવા વિવિધ પ્રકારના આહાર તથા ઔષધિનો ઉપયોગ કરે છે, અનેક જીવના વિનાશથી ઉત્પન્ન થયેલી અભક્ષ્ય વસ્તુઓનો શરીરનો નિરંતર સંયોગ જાળવી રાખવાને નિઃસંકોચ અને નિર્ઘૃણપણે ઉપયોગ કરે છે, દેહના વિયોગની આશંકાથી તપ–જપ–સંયમ આદિનો આદર કરતા નથી વિષયપોષક સાધન મળ્યાં હોય તો ઇંદ્રિયોના વિષયોને પોષવામા ત્રુટી આવવા દેતા નથી. કર્મજન્ય વ્યાધિથી ઘણા જ ગભરાય છે કારણ કે તેમને શરીરના વિયોગનો મોટો ભય હોય છે. ધર્મના ભોગે શરીર રાખવા તનતોડ પ્રયત્ન કરે છે. ડૉકટરો તથા વૈદ્યો પાસેથી દીનમુખે જીવનની ભીખ માંગે છે છતાં જ્યારે વૈદ્યો શરીર છૂટી જવાનો નિર્ણય બતાવે છે ત્યારે દેહ છોડવાની વૃત્તિ ન હોવા છતાં પણ અત્યંત દુઃખી માનવી બેભાન બની જાય છે. પ્રભુનું નામ પણ સાંભરતું નથી, કોઇ સંભળાવે તો તિરસ્કારપૂર્વક અવગણના કરે છે. મોહના દબાણથી અત્યંત જડાસક્ત થયેલા હોવાથી દેહના વિનાશથી પોતાનો સર્વનાશ સમજે છે જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણ

હોય છે અને શુદ્ધિમાં હોય છે ત્યાં સુધી જીવવાને માટે બીજાએ બતાવેલા સઘળા ઉપાયો કરે છે આવી રીતે બિન-આવડતવાળા અજ્ઞાનીઓ મરે છે કે જેને બાળમરણ કહેવામાં આવે છે. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે દેહ છોડવામાં તો જ્ઞાની તથા અજ્ઞાની સરખા જણાય છે; પરંતુ તાત્વિક દૃષ્ટિથી તો મોટો ભેદ છે

જ્ઞાની પુરુષો સમ્યગ્જ્ઞાનદ્વારા વસ્તુતત્ત્વને સાચી રીતે જાણે છે, માને છે અને શ્રદ્ધે છે એટલે જીવ તથા જડના વિયોગની અસર તેમને ન થવાથી અજ્ઞાનીની જેમ દુઃખ થતું નથી; શરીર છોડતી વખતે ત્રાસ કે ભય હોતો નથી; કારણ કે જ્ઞાનીઓએ પોતાના જીવનકાળમાં બહુ જ કાળજીપૂર્વક મરવાનો અભ્યાસ કરેલો હોય છે. સર્વજ્ઞોના વચનો ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોવાથી જીવ તથા જડનો ભેદ સાચી રીતે સમજેલા હોય છે. સાકરમાં મીઠાશની જેમ જીવન જીવનો સ્વભાવ જ છે એટલે જીવને જીવવાને ક્ષણવિનશ્વરરૂપ-રસાદિ જડના ધર્મોની જરૂરત નથી; કારણ કે ક્ષણવિનશ્વર વસ્તુ શાશ્વત ધર્મની પોષક બની શકતી નથી. અર્થાત્ જડ ધર્મ ચૈતન્યને ઢાંકી દે છે પણ તેનો વિકાસ કરી શકે નહી આયુષ્ય કર્મના ઉદયસ્વરૂપ કૃત્રિમ જડ જીવન આત્મસ્વરૂપ સાચા જીવનને પોષવાને અસમર્થ હોય છે તો પછી કૃત્રિમ જીવનમાં વપરાતી જડ વસ્તુઓ શાશ્વત જીવનનો વિકાશ કેવી રીતે કરી શકે ? મીઠું સાકરની મીઠાશ વધારી શકતું હોય અથવા તો મીઠાથી સાકરની મીઠાશ ટકી શકતી હોય તો જ જડ વસ્તુઓ જીવના શાશ્વત જીવનને વધારી

શકે અથવા તો ટકાવી શકે, પણ મીઠાથી તો સાકરની મીઠાશ વધવાને બદલે ઠ કાઈ જાય છે અને વિચિત્ર સ્વાદ-વાળી થાય છે, પરંતુ વધી શકતી નથી તેમજ ટકી શકતી પણ નથી, કારણ કે સાકરની મીઠાશ સ્વરૂપથી જ સાકરમા શાશ્વતી છે તવી જ રીતે જીવન પણ જીવમાં સ્વરૂપથી શાશ્વતુ છે આવું સમ્યગજ્ઞાન જ્ઞાનીઓને હોવાથી તેમની દેહાદિ જડ વસ્તુઓ ઉપર આસક્તિ હોતી નથી. તેમજ તેમને આયુષ્ય ભોગવવારૂપ બનાવટી જીવન ઉપર પણ મમતા હોતી નથી તેઓ માને છે કે અજ્ઞાનતાથી બાધેલાં કર્મ ભોગવવાને અથવા તો તેનો ક્ષય કરવાને માટે જ આત્માની સાથે દેહનો સબધ હોય છે જ્યા સુધી સર્વ કર્મ ક્ષય ન હોય ત્યા સુધી અનેક દેહના સયોગ-વિયોગ થવાના જ કે જેને જગત જન્મ-મરણના નામથી ઓળખે છે જ્ઞાનીઓ દેહને શુભાશુભ કર્મ ભોગવવાનુ અને ક્ષય કરવાનુ સાધન માનતા હોવાથી તેના વિયોગરૂપ મરણમા દુ:ખ મનાવતા નથી અને આત્મધર્મની દૃષ્ટિએ વિધર્મી હોવાથી તેના ઉપર મમતા પણ કરતા નથી એટલા માટે જ જ્ઞાનીઓમા સમભાવ ઉચ્ચ કોટીનો હોય છે

દેહમાં પુન્ય તથા પાપસ્વરૂપ શુભાશુભ કર્મ ભોગવાય છે એટલે અજ્ઞાનીઓ કેવળ પુન્ય કર્મ ભોગવવાને જ દેહ છોડવો પસદ કરતા નથી પણ પુષ્કળ પાપકર્મ દેહમાં ભોગવવાનો વખત આવે છે ત્યારે વિષપાન આદિ અનેક ઉપચાર કરીને દેહનો ત્યાગ કરે છે; છતા પાપકર્મથી મૂકાતા નથી બીજુ શરીર ધારણ કરીને પણ તેમને પાપકર્મ

ભોગવવું પડે છે. જ્ઞાની પુરુષોને ધારણ કરેલા દેહમાં ગમે તેવાં કર્મ ભોગવવાં પડે અથવા તો દેહ છૂટી જાય કે ન છૂટે તો પણ પોતે સમભાવમાં જ રહે છે. અર્થાત્ જીવવા-મરવાની ઈચ્છા રહિત હોય છે. એક વખતના શરીર ધારણ કરવામાં બધાય કર્મનો ક્ષય થતો નથી અથવા તો બધાય કર્મ ક્ષય થતાં સુધી એક જ દેહનો સંબંધ કાયમ બન્યો રહેતો નથી; કારણ કે દેહ તો જીવ સાથે સંબંધ જાળવી રાખનાર આયુષ્ય કર્મ છે અને દેહને ઘડનાર નામકર્મ છે. બન્નેના કાર્ય જુદાં છે. એટલે દેહ ઘડનાર નામકર્મ જીવ સાથે દેહ સંબંધ જાળવી રાખે નહીં. જો નામકર્મ સંબંધ જાળવી શકતું હોત તો ઘણા કાળ સુધી આત્માની સાથે દેહનો સંબંધ બન્યો રહેત, પણ આયુષ્ય કર્મ સંબંધ જાળવે છે માટે તે પોતાની અલ્પ સ્થિતિ હોવાથી ઘણા કાળ સુધી દેહના સંબંધને ટકાવી શકતું નથી. જીવને ઘણા શરીરો ધારણ કરવાનું કારણ ભવસ્થિતિની અપરિપક્વ દશા અથવા તો અનાદિકાળથી અનેક શરીરદ્વારા બાંધેલાં કર્મ ક્ષય કરવાને અનેક શરીરોની જરૂરત પડે છે. અનંતા શરીરમાં બાંધેલાં કર્મ પરિમિત શરીરમાં જે ક્ષય કરે છે તેનું ખાસ કારણ તો ભવસ્થિતિની પરિપક્વ દશા હોય છે. જ્ઞાની પુરુષો દેહને કર્મ બાંધવાનું નહીં, પણ કર્મ ક્ષય કરવાનું સાધન માનતા હોવાથી નવાં કર્મ ન બંધાય એટલા માટે કર્મ બાંધવાના કારણ પૌદ્ગલિક સુખોથી વિરામ પામેલા હોય છે. જેમ બને તેમ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે છે–તે ત્યાં સુધી કે આહાર આદિનો

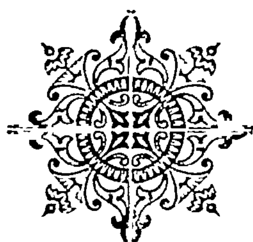
પણ ઘણા કાળ સુધી ઉપયોગ કરતા નથી. ઇંદ્રિયોના વિષયોથી તો સદા સર્વદા વિરક્ત જ હોય છે. કર્મ ક્ષયના હેતુથી જ દેહને ટકાવી રાખવા પૂરતો આહાર લે છે અને તે પણ અત્યંત જરૂર જણાય ત્યારે જ. જડાત્મક કોઈ પણ પ્રકારની ક્ષણિક વસ્તુની ઈચ્છા રહિત હોવાથી કષાયોનો સર્વથા ઉપયોગ કરતા નથી. આત્મા અનંત શક્તિમાન છે એવી સાચી શ્રદ્ધા હોવાથી મહિનાઓ સુધી નિરાહાર રહેવા છતાં પણ અંતરાત્મ દશા પ્રાપ્ત થવાથી નિર્બળ બનતા નથી તેમજ તેમને આહાર છોડવાનું દુઃખ પણ થતું નથી કૃત્રિમ જીવનપોષક આહારના ત્યાગથી તેમનું શરીર કૃશ થઇ જાય છે અને અશકિત વધી જાય છે, છતાં આત્મિક શકિતનાં વિકાસી હોવાથી પરિમિત ભવમાં સર્વ કર્મ ક્ષય કરીને આત્મશકિતનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરે છે. પછી તેમને શરીર ધારણ કરવારૂપ જન્મ કે તેને ત્યાગવા-રૂપ મરણ જેવું કાંઇ પણ હોતુ નથી

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓની જ્ઞાનીઓથી સર્વથા જુદી જ દિશા હોય છે. જ્ઞાનીઓની અંતરાત્મ દશા હોય છે એટલે તેઓ જીવ તથા જડના ભેદના જ્ઞાનના સાચા અભ્યાસી હોય છે. જેને લઇને જડ જગતથી નિરંતર વિમુખ જ રહે છે. જડાત્મક વસ્તુઓનો સંયોગ–વિયોગ તથા ક્ષણિક પરિવર્તનની તેમને અસર થતી નથી અર્થાત્ સંકલ્પ-વિકલ્પ, હર્ષ–શોક, ગ્લાનિ આદિ વિકૃતિઓથી મુક્ત હોય છે અને સમભાવસ્વરૂપ આત્મગુણમાં જ રક્ત રહે છે ત્યારે અજ્ઞાનીઓ બહિરાત્મ દશાથી લિપ્ત હોવાથી પોતાનું

સાચુ સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે અને દેહને જ સ્વસ્વરૂપ સમજતા હોવાથી દેહના વિયોગસ્વરૂપ મરણના સંકલ્પ માત્રથી અત્યંત દુઃખી થાય છે. જડાત્મક વસ્તુઓ ઉપર અત્યંત મમતા હોવાથી તેમને પોતાના જીવનકાળમા જડ વસ્તુઓના સંયોગ–વિયોગથી જડાસક્ત જીવોએ કલ્પેલાં સુખ–દુઃખ અત્યંત થાય છે જડ વસ્તુઓમાં ઓતપ્રોત થઈ ગયેલા હોવાથી રાગ દ્વેષના પરિણામની એક ક્ષણ પણ મંદતા હોતી નથી એટલે તેમને હર્ષ, શોક, ભય, પ્રીતિ, ગ્લાનિ આદિ વિકારો પ્રત્યેક ક્ષણે સતાવ્યા કરે છે. ધનસંપત્તિ આદિ જડ વસ્તુઓ મેળવવા અને મેળવેલાનું રક્ષણ કરવા નિરંતર ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા રહે છે, હીનભાગ્ય થતાં તેનો વિયોગ થાય તો પ્રાણાંત કષ્ટનો અનુભવ કરે છે. ધનસંપત્તિ કરતાં પણ દેહસ્વરૂપ પોતાને માનતો હોવાથી તેના વિયોગની આશંકા માત્રથી પણ અત્યંત ત્રાસ તથા ભયથી અત્યંત દુઃખી થઇને ખૂબ જ મુંઝાય છે અને બેભાન બની જાય છે; કારણ કે જડાસક્તિપણાની અજ્ઞાનતાને લઈને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, શાશ્વત સુખ, આનંદ આદિ પોતાની ભોગ્ય વસ્તુઓ કે જેના માટે જડાત્મક દેહની જરૂર પડતી નથી પણ સર્વથા દેહના ત્યાગથી શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરનાર આત્મા જ ભોગવી શકે છે તેને સર્વથા ભૂલી જઇને મોહના સખત દબાણથી જડાત્મક વસ્તુઓનો જ ભોક્તા હું છું અને તે દેહ વગર ભોગવી શકાતી નથી, આવા ગાઢ સંસ્કારોના બળથી તેને દેહ છોડવો ગમતો નથી તો પણ આયુષ્ય કર્મ ક્ષય થવાથી

દેહનો અવશ્ય વિયોગ થાય જ છે. જ્યારે દેહનો વિયોગ થવાનો સમય આવે છે અર્થાત્ મોત આવીને ઊભું રહે છે ત્યારે દેહનો વિયોગ ન થવા દેવા-ન મરવા અનીતિ તથા અધર્મનો આશ્રય લે છે તો પણ શરીર છૂટી જાય છે અને મરવુ પડે છે તો પણ જીવનકાળમાં જીવવા અને ઇંદ્રિયોના વિષયસ્વરૂપ જડાત્મક સુખ તથા આનંદ મેળવવા જડની ઉપાસના કરનારા જડના દાસ અનિચ્છાએ મરે છે તે અશિક્ષિત (બાળ) મરણ કહેવાય છે, જેનું પરિણામ અનંતા જન્મ મરણ કરીને ભોગવેલાં કાલ્પનિક પૌદ્ગલિક સુખો કરતાં અનંતાગણું દુઃખ ભોગવે છે. કિંમતી તથા ઉત્તમોત્તમ માનવ જીવનને પાંચ-પચીસ વર્ષમાં અત્યંત ક્ષુદ્ર અને અસાર તથા ક્ષણિક પૌદ્ગલિક સુખો માટે વેડફી નાંખીને અમૂલ્ય આત્મસંપત્તિના વિનાશક બને છે એટલું જ નહિ પણ પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ વાપરીને અનંતાનંત કર્મરાશિનો સંચય કરે છે કે જે પારકી સંપત્તિ કહેવાય છે પોતે સુખ તથા આનંદ ભોગવવા જેટલી જડાત્મક સપત્તિ વાપરે છે તેટલુ જ પોતાના માથા ઉપર મોહ રાજાનું દેવું ચડાવે છે. તેને વાળવાને માટે અનંતા ભવ અજ્ઞાની આત્માને અવશ્ય કરવા જ પડે છે આવા અજ્ઞાન જીવો મરતાં સુધી પણ મોહનું દેવું કરવા ચૂકતા નથી. જ્યારે તેમને મરવાની ખાતરી થાય છે ત્યારે તેમને એક તો દેહ છોડવાનું અને દેહની સાથે સંબંધ ધરાવનાર બાગ-બંગલા આદિ બાહ્ય ધન-સંપત્તિ છોડવાનું એમ બેવડું દુઃખ થાય છે જ્ઞાની પુરુષો વસ્તુતત્ત્વના જાણકાર હોવાથી આત્મા તથા દેહનું

પૃથક્કરણ કરીને આત્મસ્વરૂપ શાશ્વત જીવનના વિકાસ માટે કર્મક્ષયના હેતુ સિવાય દેહના વિયોગની પરવા રાખતા નથી. જેથી કરીને મૃત્યુસમયે દુઃખ મનાવતા નથી તેમજ આત્મસ્વરૂપના વિકાસી હોવાથી દેહ છૂટી જવાનો જરા પણ ભય રાખતા નથી. એટલા માટે જ તેમનુ પંડિતમરણ કહેવાય છે. આવા વિકાસી પુરુષોના પગલે ચાલનારને જ અર્થાત્ પંડિતમરણ કરનારને જ મરતાં આવડ્યું એમ કહી શકાય.

વિષયસુખ ઘણું જ મોંઘું છે

૭૭

માનવી માને છે તેટલું વિષયસુખ સસ્તું નથી પાંચ પચીસ હજાર, પાંચ લાખ કે પાંચ કરોડની ઇચ્છાથી પણ અધિક વિષયસુખ ખરીદી શકાય છે એમ માનનારા ભૂલે છે; કારણ કે વિષયસુખ ભોગવવા બાગ, બંગલા, અનેક પ્રકારના ખાદ્ય તથા પેય પદાર્થો. વસ્ત્ર, ઘરેણાં. નાટક, સિનેમા આદિ અનેક વસ્તુઓની જરૂર પડે છે, અને તે ધનવાન ધનથી ખરીદી શકે છે પણ સુખ ખરીદી શકતો નથી, છતાં તેને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વાપરીને પોતે સુખ માને છે અને હુ સુખી છુ એમ જાણીને ઘણો જ આનંદ અનુભવે છે, કે જે સુખ તથા આનદ માણસને મિથ્યાભિમાનના પ્રમાણમા હોય છે તે માને છે કે મને મળેલી વસ્તુઓ બીજાની પાસે નથી એટલે તે દુઃખ ભોગવે છે અને મને મળી છે એટલે હુ સુખ ભોગવું છું, આ બિચારો ગરીબ છે અને હું શ્રીમંત છું-આવા મિથ્યાભિમાનજન્ય સુખ તથા આનંદ માનવીને વધારે મત્ત બનાવે છે એટલે તેને સાચી વસ્તુ સમજાતી નથી, માનવી પૈસાથી માત્ર સુખના સાધન જ ખરીદી શકે છે, પણ સુખ ખરીદી શકતો નથી સંસારમાં એવા ઘણા પ્રસંગો જોવામાં આવે છે કે-બંગલો બંધાવીને કે ખરીદીને, સ્ત્રી પરણીને, વસ્ત્ર-ઘરેણાં તૈયાર

કરાવીને તેને ભોગવવા ક્ષણ પણ રહેતા નથી અને પરલોક-માં સિધાવી જાય છે, નાટક સિનેમા જોવા ગયા હોય ત્યાં જ આંખ મીંચાઈ જાય છે, ઇત્યાદિ અનેક બનાવોથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે પૈસાથી કેવળ સુખનાં સાધન ખરીદી શકાય છે; પણ સુખ નહિ.

વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે વૈષયિક સુખનાં સાધન ખરીદવાને માટે કિંમત પહેલી આપવી પડે છે અને વૈષયિક સુખ ખરીદવાને કિંમત પાછળથી સુખ ભોગવ્યા પછી આપવી પડે છે અને વૈષયિક સુખ ભોગવનાર જીવોના પરિણામની વિચિત્રતાને લઈને કેટલાકની પાસે સાધન વધારે હોય છે અને સુખ થોડું ભોગવે છે, ત્યારે કેટલાકની પાસે સાધન થોડું હોય તોયે સુખ વધારે ભોગવે છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાનીને પુન્ય કર્મના બળથી બહુ જ સારા પ્રમાણમા સાધનો મળ્યા હોય છે, છતાં તે વસ્તુઓનો અનાસક્તિ ભાવે જરૂરતના પ્રમાણમા ઉપયોગ કરે છે એટલે તે અત્યાનંદ માનતો નથી, તેમજ સુખ સમજીને સાચા સુખ માટે ઉપેક્ષા કરતો નથી, માટે જ તે અલ્પ સુખ ભોગવે છે, કારણ કે તેની મનોવૃત્તિ વૈષિયક સુખથી વિરામ પામેલી હોય છે ત્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાનીને વૈષયિક સુખના સાધનો થોડાં મળ્યાં હોય તો પણ અત્યંત આસક્તિ ભાવથી તેનો ઉપયોગ કરીને પોતે અત્યંત આનંદ તથા સુખ અનુભવે છે જે જીવ જેટલા પ્રમાણમા પૌદ્-ગલિક વસ્તુઓ વાપરતાં આનંદ તથા સુખ અનુભવે છે તેટલા પ્રમાણમાં જીવનના છેડે બધો હિસાબ કરીને તેની

પાસેથી કિંમત લેવામાં આવે છે.

જેમ કોઇ માણસ રેસ્ટોરાં અથવા તો હોટલમાં જઇને ખુરશી પર પોતાના પાંચ સાત ગોઠીઆઓને લઇને બેસી જાય અને રેસ્ટોરાના માલિકને હુકમ કર્યે જાય કે–સાત કપ દૂધ લાવો, દશ કપ ચા, ચાર શેર શીખંડ, ત્રણ શેર પુરી, બશેર ચેવડો લાવો વગેરે વગેરે. આ પ્રમાણે બે ચાર કલાક સુધી ગોઠીઆઓ સાથે મોજ માણીને વિદાય થતી વખતે દુકાનદાર જ્યારે બીલ કરીને તેના હાથમાં મૂકે છે ત્યારે કિંમત આપવાને અશક્ત હોવાથી આશ્ચર્ય દર્શાવતી ફાટેલી આંખોથી તેના સામે જોઇને ધડકતે હૃદયે બોલી ઊઠે છે કે આટલા પૈસા ? તેવી જ રીતે વિષયાનંદી જીવ ઇચ્છા પ્રમાણે અત્યંત આસક્તિથી સુખ ભોગવીને માનવ-દેહરૂપ રેસ્ટોરાંમાંથી વિદાય થાય છે ત્યારે વૈષયિક સુખના મૂલ્યમાં બધી સંપત્તિ આપી દઇને ભાવી ભવની વિપત્તિના આશ્રિત થવું પડે છે, તેથી તે ભોગવેલા સુખ કરતાં અનંતગણું દુઃખ અનુભવે છે.

રેસ્ટોરાંમાં બધી જાતના માણસો આવે છે. કેટલાક સમજુ–ડાહ્યા ઉચ્ચ કુળના માણસો કોઇક પ્રસંગે બીજે જમવાની સગવડ ન હોવાથી આવા સ્થળોમાં જમવાનો પ્રબંધ કરે છે તેઓ પોતાના નિત્યના રિવાજ પ્રમાણે જમીને ચાલતા થાય છે. તેઓ મોજશોખ કે આનંદની ખાતર જમવા આવતા નથી પણ જીવનવ્યવહાર જાળવવા પૂરતા જ આવે છે, ત્યારે કેટલાક ઓછી બુદ્ધિના પોતાને ત્યાં જમવાની સગવડ હોવા છતાં પણ કેવળ મોજશોખની

ખાતર ભેગા થાય છે. તેમનું ભાન ઠેકાણે ન હોવાથી સ્વચ્છંદીપણે પરિણામ વિચાર્યા વગર વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરે છે જેથી છેવટે ધન અને સ્વાસ્થ્ય બગાડીને માઠી દશા ભોગવે છે. આવી જ રીતે માનવ દેહમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ્ઞાની જીવ પણ આવે છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાની પણ આવે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ–જ્ઞાની વાસ્તવિક તથા અવાસ્તવિક સુખ તથા આનંદને સાચી રીતે જાણે છે. તેઓ સુખ તથા આનંદને આત્માના સ્વભાવ–ગુણ તરીકે માને છે, પણ જડાત્મક વૈષયિક વસ્તુઓના ભોગોપભોગથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના વિયોગથી નષ્ટ થાય છે એમ માનતા નથી, એટલા જ માટે તેઓ જીવવાને ઉપયોગી જડાત્મક વસ્તુઓનો અનાસક્તિભાવે ઉપયોગ કરે છે, કારણ કે તેમનું ધ્યેય જીવવા પૂરતું જ હોય છે પણ તેમને મોજશોખનો સંકલ્પ સરખોયે હોતો નથી, જેથી તેઓ આત્મિક સ્વાસ્થ્ય બગાડનારી મોંઘી વસ્તુઓ વાપરતા નથી... ત્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ અજ્ઞાનીઓનું ધ્યેય તદ્દન જુદા જ પ્રકારનું હોય છે. તેઓ જડાત્મક–મનગમતી સુંદર વસ્તુઓના ઉપભોગ સિવાય આત્મસ્વરૂપ સુખને માનતા જ નથી. તેમને વૈષયિક વૃત્તિઓ પોષવારૂપ મોજશોખ સિવાય આનંદ કે સુખશાંતિ બીજે ક્યાંય પણ જણાતા નથી, માટે જ તેઓ નિરંતર વિષયેચ્છાથી રંગાયેલા જ રહે છે અને અજ્ઞાનતાથી સ્વચ્છંદીપણે ન આપી શકાય તેવી પરિણામે અનંત દુઃખસ્વરૂપ મોંઘા મૂલ્યની, આત્મિક સ્વાસ્થ્ય બગાડનારી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરે છે, જેથી છેવટે અધોગતિમાં

જઈને ભોગવેલા પૌદ્‌ગલિક સુખોનું મૂલ્ય ચુકવવારૂપ અનંત દુઃખ સહન કરે છે અને જેટલા રસ તથા આસક્તિથી વૈષયિક સુખ ભોગવ્યુ હોય છે તેનાથી અનંતગણું અનંતા કાળ સુધી વૈષયિક દુઃખ ભોગવીને કિંમતનો બદલો વાળે છે.

વ્યવહારમાં વિષય શબ્દથી કેવળ સ્પર્શેંદ્રિયના વિષયરૂપ કે જેને મૈથુન-સંભોગ કહેવામાં આવે છે તે પ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ એમ નથી. અહિં પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોને વિષય તરીકે વર્ણવ્યા છે વિષયાસક્તિ એટલે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોના ભોગોપભોગમાં તલ્લીનતા શબ્દ, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ આ બધાનો વિષયમાં સમાવેશ થાય છે, છતાં સ્પર્શેંદ્રિયના વિષયરૂપ મૈથુનને-સંભોગને પ્રધાનતા આપવામાં આવી છે, કારણ કે બીજા વિષયો મથુન સેવનારને અત્યંત પ્રિય હોય છે અને તેનો સભોગની આસક્તિ વધારવામાં છૂટથી ઉપયોગ કરવામા આવે છે. અર્થાત્ મૈથુન માટે તેનો ઉપયોગ કરાય છે તે સિવાય તો બીજા વિષયોમાં પુદ્‌ગલાનદી જીવોને આનંદ કે સુખ શાંતિ મળી શકતા નથી મૈથુનના ત્યાગી બ્રહ્મચારીને પ્રથમ તો બીજા વિષયોની રુચિ જ હોતી નથી અને કદાચિત્ કોઇને હોય છે, તો તે ઘણા જ થોડ. પ્રમાણમાં હોય છે છતાં જ્યાં કાન તથા જીભના વિષયોમાં અત્યંત આસક્તિ જણાય છે ત્યાં નૈશ્ચયિક બ્રહ્મચર્ય તો હોતુ જ નથી અને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની પણ સંભાવના ઓછી જ રહે છે સંસાર સમૃદ્ધિનુ અદ્વિતીય કારણ, બીજા વિષયોનું સરક્ષક અને

પ્રાય: સંસારપ્રિય હોવાથી વિષયાસકિત શબ્દથી સંસારમા સંભોગસ્વરૂપ મૈથુનને જ ઓળખવામાં આવે છે. બાકીની ઇંદ્રિયોના વિષયોને દુનિયાનો મોટો ભાગ વિષય તરીકે માનતો જ નથી અને એટલા માટે જ આખ, કાન, જીભ આદિના વિષયોમાં આસક્ત રહેનારને પુન્યશાળી માને છે. આવી માન્યતાવાળી દુનિયા પણ વ્યભિચારીને તો પાપી-અધર્મી તરીકે જ ઓળખવાની ગમે તેટલો શ્રીમંત તથા બીજા વિષયોના સાધનવાળો કેમ ન હોય તો પણ વ્યભિચારીને તો તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જ જોવાની; માટે જ બીજા વિષયો કરતાં મૈથુનરૂપ વિષયની કિમત વધારે હોવાથી બધા કરતા તે ઘણું જ મોંઘું છે

કાન તથા જીભનો વિષય પણ બીજા વિષયો કરતા સસ્તો નથી મૈથુનથી વિરામ પામેલાઓ માટે પણ આ બે વિષયોથી વિરામ પામવું સહેલું નથી ત્યાગી હોય કે ભોગી હોય, પ્રાય: બધાયને આ બે વિષયોમાં અત્યંત આસક્તિ હોય છે. અને એટલા માટે જ બીજા વિષયો કરતા આમાં વધારે રસ પડવાથી આનંદ તથા સુખનો અનુભવ પણ વધારે થાય છે, કારણ કે મૈથુન-વિષય દુનિયાની દૃષ્ટિમાં પાપકૃત્ય ગણાતુ હોવાથી વ્યભિચાર સેવતાં માનવીને ભય તથા સંકોચ રહે છે, પણ કાન તથા જીભનો વિષય દુનિયામા આવકારદાયક હોવાથી માનવી નિર્ભય તથા નિ:સંકોચપણે તેને પોષવા પોતાનાથી બનતું બધું કરે છે અને જો દુર્જન તથા વ્યાધિ અંતરાય ન કરે તો સ્વચ્છંદપણે અદ્વિતીય આનંદ તથા સુખ ભોગવે છે આ વિષયાસકિતમાં ધર્મના

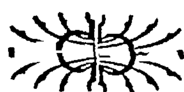
બહાને ત્યાગ પણ જાળવી શકાય છે એટલે ત્યાગી પણ કાન તથા જીભના વિષયસુખને ભોગવી કૃતકૃત્યપણે આનંદ મનાવી શકે છે, માટે આ વિષયસુખની કિંમત બીજા વિષયો કરતાં કાંઈ ઓછી આપવી પડતી નથી, એટલે આ વિષય-સુખ પણ કાંઈ સસ્તુ નથી. જેઓ જીભના વિષયથી વિરક્ત જણાય છે તેઓ પણ મોટે ભાગે તો કાનની વિષયાસકિત-વાળા તો હોય જ છે. જીભના વિષયથી વિરકત જણાનારા-ઓમાં ઘણાખરા કાનની વિષયાસકિતની તૃપ્તિ માટે કાંઈક જીભ પર કાબૂ રાખતા જણાય છે, તે તેમના કષાયના આવેશથી કળી શકાય છે. અને જનતામાં એવી ઉકિત સંભળાય પણ છે કે–તપસ્વીને ક્રોધ ઘણો હોય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કાનનો વિજય પણ ઘણો જ મોંઘો છે કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા પ્રદેશમા ઘણા કાળ સુધી પરાધીનપણે અસહ્ય વેદનાઓ સહન કરવા છતાં પણ માથે ચઢેલું કાન તથા જીભના વિષયસુખનું દેવું પૂરુ વાળી શકાતું નથી.

વિષયાસકિત હોય છે ત્યાં કષાય (રાગ–દ્વેષ)ની તીવ્રતા અવશ્ય હોય જ છે. કષાયની ઉદ્દીપક વિષયાસકિત છે. જેટલા પ્રમાણમાં કષાય હોય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં વિષયાસકિત પાંચે ઇંદ્રિયોમાંથી કોઈ પણ હોય છે જેટલે અંશે કષાય ઓછા હોય છે તેટલે અંશે વિષયાસકિત પણ ઓછી જ હોય છે અને એટલા માટે આનંદ તથા સુખનો અનુભવ પણ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં થાય છે. તેથી તેના મૂલ્યમાં પણ ફેર પડે છે કષાયના ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમવાળાને અનાસકિતભાવ પ્રગટ થાય છે. એટલે તેમને

વિષયોમાં આનંદ કે સુખ જેવું કાંઇ હોતું નથી જો કે કષાય તથા વિષય એક બીજાના આશ્રિત છે, પરસ્પર ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે છતાં કષાય આધીન વિષય છે પણ વિષય આધીન કષાય નથી; કારણ કે કષાય (રાગ–દ્વેષ) સિવાય તો વિષયોમાં આસકિતભાવ ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને આસકિત સિવાય તો સુખનો પણ અનુભવ થાય નહિ. પાંચે ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરે છે, છતાં જ્યાં સુધી કષાય ન ભળે ત્યાં સુધી આસકિતના અભાવથી તે વિષય સબંધી આનદ કે સુખનો અનુભવ થતો નથી; કારણ કે પૌદ્ગલિક સુખ એટલે પુદ્ગલોના સંબંધથી થવાવાળી રાગપરણિતિસ્વરૂપ આસકિત રાગપરિણતિ, આસકિત અને સુખ આ ત્રણેમાં નામનો જ ભેદ છે, બાકી એક જ વસ્તુ છે. ત્રણે માનસિક વિક્રિયા છે, માટે જ પૌદ્ગલિક સુખનો આસકિત ઉપર આધાર છે અને આસકિતના પ્રમાણમાં સુખ વેદાય છે તે આસકિત રાગપરિણતિના પ્રમાણમાં થાય છે અર્થાત્ અનુકૂળ મનગમતી વસ્તુમાં રાગ થાય છે ત્યાં આસકિત ભાવે સુખ વેદાય છે અને પ્રતિકૂળ અણગમતી વસ્તુમા દ્વેષ થવાથી ખિન્ન ભાવે દુઃખ વેદાય છે

વૈષયિક સુખમાં આસક્ત રહી આનંદ માનનારને આસકિતના પ્રમાણમા વૈષયિક સુખોનું મૂલ્ય આપવું પડે છે પછી ભલે તે સુખ અનાસકિતવાળાની દૃષ્ટિમાં તુચ્છ કેમ ન હોય ક્ષીણ કષાયવાળો અનાસક્ત માણસ પૌદ્ગલિક વસ્તુમાં

સુખ માનતો નથી એટલે તેને મેળવવાને પ્રયાસ પણ કરતો નથી તેને તો સાચા સુખની અભિલાષા હોય છે કે જે સુખ પોતાનું હોવાથી તેની કાંઈપણ કિંમત આપવી પડતી નથી. જે સુખ તથા આનંદ માટે પારકી–જડ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તેની કિંમત જરૂર આપવી પડે છે. અને એટલા માટે જ પુદ્‌ગલાનંદી વિષયાસક્ત જીવો તિર્યંચની તથા નારકીની ગતિમાં જઈને પરાધીનપણે પૌદ્‌ગલિક સુખનું દેવુ ચૂકવી રહ્યા છે. પૌદ્‌ગલિક સુખ ભોગવતી વખતે આનંદ તથા સુખ માટે વાપરેલા પુદ્‌ગલોનું કર્મના ચોપડામાં ખાતું પાડી આપેલું હોય છે તે પ્રમાણે જીવનના છેડે સંખ્યાત, અસંખ્યાત તથા અનંત કાળ સુધી પરાધીનપણે દેવું વાળવા તિર્યંચની ગતિમાં અથવા તો સાગરોપમો સુધી નારકીની ગતિમાં રહીને પણ ભોગવેલા સુખની કિંમત ભરી આપવી પડે છે. તે સુખના પ્રમાણુ કરતાં સરખામણીમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત તથા અનંતગણી વધી જાય છે તો પણ વિષયાસક્ત પુદ્‌ગલાનંદી જીવો અનાદિ કાળના અભ્યાસથી અનંતા કાળ સુધી અનંતું દુઃખ સહન કરવા છતાં પણ વિષયસુખથી વિરામ પામતા નથી અને અનાસક્તિભાવે આત્મિક સુખ મેળવી સુખની દરિદ્રતા દૂર કરી શકતા નથી.

સાચી ઓળખાણ

૭૮

માનવી જ્યાં સુધી અણુજાણ હોય છે ત્યાં સુધી તેને ઓળખાણુની જરૂરત રહે છે, ઓળખાણ વગર સંસારનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી. જીવ માનવ દેહે અવતર્યા પછી તરત જ સંકુચિત સંસ્કારની અવસ્થામાં પણ દૃશ્ય જગતને ઓળખવા મથે છે, પણ અવિકસિત બુદ્ધિને લઈને ઓળખી શકતો નથી તે જ્યારે વરસેકનો થાય છે ત્યારે માતાપિતા આદિ સ્વજન વર્ગ સચેતન તથા અચેતન વસ્તુની ઓળખાણ કરાવે છે. વસ્તુ દેખાડી તેનું નામ વારંવાર સંભળાવે છે એટલે બાળક તે નામવાળી વસ્તુને ઓળખતું થાય છે. પછી કોઇપણ વખતે તે નામ સાંભળવા માત્રથી તે વસ્તુને ઓળખી શકે છે, અથવા તો તે વસ્તુ જુએ છે કે તરત જ તેનું નામ ઉચ્ચારણ કરી તે જાણપણું બતાવે છે જેમ જેમ વય વધતી જાય છે તેમ તેમ બુદ્ધિ તથા સંસ્કારનો વિકાસ થતો જાય છે અને અનેક માણસોના સહવાસમાં આવવાથી તેમજ અનેક સ્થળોમાં ફરવાથી પોતાની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં પોતાની મેળે અથવા તો માણસો દ્વારા અનેક વસ્તુઓને ઓળખતો થાય છે. પોતાના જીવનવ્યવસાયના ક્ષેત્રના સંબંધમાં આવતી તથા વપરાતી વસ્તુઓને સારી રીતે ઓળખી શકે છે; અર્થાત્

પોતાના પંથના અંગે સહવાસમાં આવતા માણસોને, કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિઓને અને વ્યાપારને લગતી વસ્તુઓને સારી રીતે ઓળખે છે, જીવનમાં નિરુપયોગી અને સ્વપ્નમાં પણ ન મળનારી વસ્તુઓના પણ તે વસ્તુઓના જાણકાર દ્વારા ઓળખે છે અને હું પણ અમુક વસ્તુઓનો જાણકાર છુ એવું મિથ્યાભિમાન ધારણ કરે છે

અનેક પ્રકારના સ્વાર્થને લક્ષમાં રાખીને માણસો એક બીજાની સાથે ઓળખાણ કરવાને હંમેશા આતુર રહે છે; કારણ કે તેઓ ઓળખાણને એક પ્રકારની ખાણ માને છે. ધન, રૂપ, બળ અને સત્તાથી સમૃદ્ધ માણસોની ઓળખાણ ઘણી જ મહત્વની ગણાય છે, છતાં ધનવાનની ઓળખાણને પ્રધાનતા આપવામા આવે છે. ત્યાગી હોય કે ભોગી હોય, બધાયને બીજી ઓળખાણ ન હોય તો ચાલે પણ ધનવાનની ઓળખાણ વગર તો જીવન નીરસ લાગે છે, કારણ કે વષયિક કામનાઓ ધનવાન વગર સફળ થતી નથી, માટે ધન વગરનાને ધનવાનની ખુશામત કરીને પણ તેની ઓળખાણ કરવી પડે છે અને અનેક પ્રકારની તાબેદારી ઉઠાવીને તેને ટકાવી રાખવી પડે છે. ધનસમૃદ્ધ માણસો ધનવાનની ઓળખાણની ઓછી પરવા રાખે છે, કારણ કે તેમની પાસે ધન હોવાથી ધાર્યા પ્રમાણે કામના સફળ કરી શકે છે. વાસનાપૂર્ણ ધનહીન ભોગી હોય છે તેમ કહેવાતા ત્યાગી પણ હોય છે. ત્યાગીમાં પણ કળાવાન, આવડતવાળા ત્યાગી, કાવાદાવાની કુશળતાથી જાડી બુદ્ધિના ધનવાનને વશ કરીને તેમના ધન તથા વૈષયિક વસ્તુઓથી વાસના પોષીને

પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે, ત્યારે આવડત વગરના ખુશામત કરીને પણ ધનવાનની ઓળખાણથી પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે. ધનહીન ભોગી પણ ખુશામતથી અથવા તો કોઇ પણ પ્રકારની કળાથી ધનવાનની ઓળખાણદ્વારા જીવન-નિર્વાહના સાધનો મેળવે છે તેમજ વૈષયિક ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે. ધનવાનની ઓળખાણની જેમ રૂપ, બળ તથા સત્તા સમૃદ્ધિની ઓળખાણો પણ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવાને માણસો કરે છે.

સકર્મક સંસારી જીવોને વષયિક સંસ્કારો અનાદિ કાળથી હોય છે. નિગોદની અવસ્થામાં પણ તિરોભાવે રહેલા હોય છે તેનો ઇંદ્રિયો તથા મનની સામગ્રી મળવાથી આવિર્ભાવ થાય છે આહાર તથા વિષયોને માટે જોઈતી પૌદ્ગલિક વસ્તુઓની ઓળખાણ જીવને દરેક જીવનમાં કરાવવી પડતી નથી પૂર્વના સંસ્કારોને લઇને પોતાની મેળે જ કરી લે છે, ફક્ત સાધારણ નિમિત્તની જરૂર પડે છે. વૈપયિક પ્રવૃત્તિ જોઇને કે સાંભળીને જીવની વિષયવાસનાઓ જાગૃત થઇ જાય છે. વિષયાસક્ત બનવા ઉપદેશની કે અભ્યાસ કરવાની જરૂર રહેતી નથી, તોયે વિષયને વધારે રસવાળો બનાવી આનંદ તથા સુખ વધારનાર પૌદ્ગલિક વસ્તુઓને ઓળખવાને નિરંતર કામાસકત વિષયના અનુભવી માણસોના સહવાસમાં રહીને અજ્ઞાત વૈષયિક વસ્તુઓને ઓળખે છે અને તેને મેળવવાને જોઈતા સાધનો માટે કાળજીપૂર્વક પરિશ્રમ કરે છે.

માનવી માત્ર સ્વાર્થ પૂરતી ઓળખાણ કરવાને વધારે કાળજી રાખે છે. જે વસ્તુથી અથવા માણસથી પોતાનો કાંઈપણ સ્વાર્થ ન સધાતો હોય તેની ઉપેક્ષા કરે છે, સાધારણ જાણવા પૂરતું જ તે તરફ લક્ષ આપે છે. તોયે સંસારમાં પ્રધાન ગણાતી વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ તથા વિશિષ્ટ વસ્તુઓની ઓળખાણ કરવામાં કેટલાક માનવીઓ પોતાની મહત્તા સમજે છે. એટલે આવી ઓળખાણ કરવા જીવન તથા ધનનો વ્યય કરવામાં પણ સંકોચ રાખતા નથી અને ઓળખાણ કરીને ઘણો જ સંતોષ માને છે. વિશિષ્ટ વસ્તુઓની ઓળખાણ કરીને જનતા પાસેથી બુદ્ધિશાળી તથા વિદ્વાન તરીકેનું માન મેળવે છે, અને વિશિષ્ટ ગણાતી વ્યક્તિઓની ઓળખાણથી જીવનની સફળતા સમજે છે. ધનથી અથવા તો કોઇપણ પ્રકારના સન્માનથી જગતમાં મોટા ગણાતાની અંદર પ્રાયઃ ગર્વની ગરમી રહે છે એટલે તેમનામાં સુધરેલી ઢબની નમ્રતા તથા સભ્યતા હોય છે તેથી તેઓ સાધારણ માણસોની ઓળખાણ રાખતાં સંકોચાય છે, છતાં તદ્દન સુધરેલી ઢબની વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ સાધારણ અને ગરીબમાં ગરીબની પણ ઘણા જ ચાહથી નિઃસંકોચપણે ઓળખાણ રાખવામાં પોતાની મહત્તા સમજે છે, પણ તે સર્વસાધારણ સેવાના રૂપમાં હોવાથી તેવી ઓળખાણ જનતાનું માન પ્રાપ્ત કરાવી શકતી નથી એટલે આવી ઓળખાણથી માનવીને સંતોષ થતો નથી, કારણ કે સેવા નિમિત્તે ઓળખાણ રાખનારાઓનો આશય પ્રાયઃ જનતામાં બહુમાન તથા પ્રસિદ્ધિનો હોવાથી માનગર્ભિત લાગણી સિવાયની ઓળખાણ હોય છે

અને તેમાં દયાની પ્રધાનતા હોય છે એટલે આવી ઓળખાણથી જનતામાં મહત્તા મળી શકતી નથી, તેથી સંતોષ પણ મળતો નથી.

જાણવામાં અને ઓળખવામાં કાંઈક તફાવત રહે છે, ઉપયોગી તથા નિરુપયોગી પ્રસંગો, વસ્તુઓ તથા વ્યક્તિઓને સામાન્યપણે જાણવું તે જાણવું કહેવાય છે. જાણવામાં વધારે ઊંડા ઊતરવાનું હોતું નથી તેમજ જાણેલાની મન ઉપર રાગ–દ્વેષ સંબંધી કાંઈપણ અસર થતી નથી. જાણેલાનું સ્મરણ ઓછું થતું જાય છે અને કાળાંતરે સ્મરણમાંથી ભુંસાઈ જાય છે ત્યારે ઓળખવામાં કાંઈક વિશિષ્ટતા રહેલી હોય છે. જો કે ઓળખવું પણ જાણવાને જ કહેવામાં આવે છે; ફરક માત્ર એટલો જ છે કે ગમે તેવા પ્રસંગને, વસ્તુને કે વ્યક્તિને લક્ષપૂર્વક જાણવી, ઊંડા ઊતરીને તેના રહસ્યને, ગુણ–ધર્મને સાચી રીતે સમજી લેવું અને તેનાથી મન ઉપર રાગ અથવા તો દ્વેષની અસર થવી તે ઓળખવું કહેવાય છે. સામાન્ય જાણવામાં ઉપેક્ષા થાય છે, પણ વિશેષ જાણવારૂપ ઓળખવામાં પ્રાયઃ ઉપેક્ષા હોતી નથી. એટલા માટે જ ઓળખાણની વિસ્મૃતિ નથી અને તે જીવન પર્યંત પણ રહેવાવાળી હોય છે. ઓળખાણથી જીવન ઉપયોગી સાધન અલ્પ પ્રયાસે મેળવી શકાય છે; લાગણી અને સ્નેહ જન્મે છે તથા પ્રીતિ અને મૈત્રી વધે છે કેવળ જાણવા માત્રમાં આવી વિશિષ્ટતા હોતી નથી જાણેલું ભુલાય છે પણ ઓળખેલું ભુલાતું નથી. જાણવાને

ઘણી વખત અનિચ્છા દેખાડવામાં આવે છે; પણ ઓળખાણ માટે તો ઉત્સુકતા અને રુચિ જણાવાય છે સ્વાર્થ સાધવા માટે તો ઓળખાણને અત્યંત આવકાર અપાય છે, અને જનતામાં ખાસ કરીને માણસની ઓળખાણ તો અત્યંત ઉપયોગી મનાય છે.

આ પ્રમાણે મોહની શીખવણીથી દેહાધ્યાસી માનવી સ્વાર્થ માટે એટલે કે જીવનનિર્વાહના સાધન મેળવવાને અથવા તો વૈષયિક તૃષ્ણા શાંત કરવાને સચેતન તથા અચેતન વસ્તુઓની ઓળખાણ કરે છે આખો ય સંસાર ચર્મચક્ષુની ઓળખાણના પ્રવાહમાં તણાઈ રહ્યો છે, વૈષયિક વાસનાના દૃઢ સંસ્કારને લઈને કેવળ વાસનાપોષક જ વસ્તુઓને ઓળખવા પ્રયાસ કરી રહ્યો છે. જે ઓળખાણ વાસના શાંત કરવા પૂરતી કરવામાં આવે છે, તે વાસનાની ક્ષણિક શાંતિ થયા પછી ભુંસાઇ જાય છે; કારણ કે જગત પરિવર્તનશીલ છે. જે ક્ષુદ્ર વાસના પોષવાને જેની ઓળખાણ કરવામાં આવી હોય તેમાં પરિવર્તન થવાથી તે વાસના પોષવામાં અસમર્થ થઈ જાય છે એટલે માનવી તેની ઓળખાણ રાખતો નથી જેમકે–ધનની વાસનાથી ધનવાનની ઓળખાણ કરવામાં આવે છે અને તેના ધનથી પોતાની વાસનાઓ પોષે છે; પણ તે ધનવાન ધનહીન થઇ જાય તો પછી તેની ઓળખાણ કોઈ રાખતું નથી. કદાચ તે ધનહીન દશામાં ઓળખાણના અંગે કોઈપણ પ્રકારની સહાયતા માંગે તો જાણે તેને ઓળખતા જ ન હોય તેમ તેની સાથે

વર્તવા તૈયાર થઈ જાય છે, કોઇનું સુંદર રૂપ તથા આકૃતિનો ઉપયોગ કરવાને ઓળખાણ કરાય છે અને ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તાય છે, પણ જ્યારે રૂપ તથા આકૃતિમા પરિવર્તન થવાથી અણગમો થાય છે ત્યારે ઉપેક્ષા કરાય છે. આવી જ રીતે તાત્વિક વસ્તુથી અજ્ઞાત જગત વૈષયિક વૃત્તિપોષક ઓળખાણને લઇને સંસારચક્રમા ભ્રમણ કરી રહ્યું છે તે અંતર્દ્રષ્ટિથી વસ્તુને ઓળખ્યા વગર સુખ, શાંતિની દરિદ્રતા દૂર કરી શકશે નહિં.

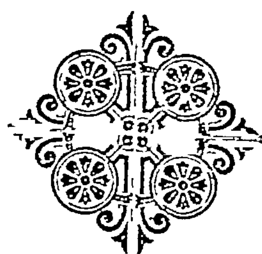
જ્ઞાનચક્ષુહીન અજ્ઞાની જીવો ક્ષણિક માટે જ કૃત્રિમ વસ્તુઓને ઓળખતા આવ્યા છે, અને તેથી પોતાની સર્વ સિદ્ધિ માની બેઠા છે, એટલે જ સાચી વસ્તુ મેળવી શક્યા નથી. અને આત્માને શાશ્વત સુખસ પત્તિવાળો બનાવી શક્યા નથી માનવીને પ્રથમ તો પોતાની જ ઓળખાણ નથી. જે પોતાને સાચી રીતે ઓળખે છે ત જગતને સાચી રીતે ઓળખે છે અને જે જગતને સાચી રીતે ઓળખે છે તે જ પોતાને સારી રીતે ઓળખી શકે છે, માટે જ સમ્યગ્-જ્ઞાની સત્પુરુષો સ્વ-પરના આત્માનો વિકાસ કરી શાશ્વત સુખ, શાતિ તથા આનંદના ઉત્પાદક હોય છે. વીતરાગ, સર્વજ્ઞ દેવના સિદ્ધાંતોની દિશામા નિરંતર ગમન કર્યા વગર પોતાને તથા જગતને સારી રીતે ઓળખી શકાય નહીં ક્ષણિક જગતની વૈભાવિક વસ્તુને પ્રધાનતા આપી પ્રકૃતિ-સ્વરૂપ સાચી સ્વાભાવિક વસ્તુને ઓળખી આદર ન કરનાર વીતરાગના સિદ્ધાંતની દિશાથી વિમુખ હોય છે, માટે તેવાની

વાચાળતાથી કોઈ પણ આત્માનું હિત થઈ શકતું નથી. પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયમાં આસક્ત રહીને આડકતરી રીતે વિષયોને પોષીને સંતોષ તથા સુખ અનુભવનાર સુખ, શાંતિ, આનંદસ્વરૂપ અમર આત્માને ઓળખી શકયા નથી. મનુષ્ય દેહ તથા મનુષ્ય જીવન સકર્મક આત્માનો વિભાવ પર્યાય છે અને તે દેહ તથા જીવન બન્ને કર્મસ્વરૂપ હોવાથી જડાત્મક છે માટે તે ક્ષણવિનશ્વર વસ્તુઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે અર્થાત્ ક્ષણિક વસ્તુઓના સંબંધથી ઉત્પત્તિ વિનાશવાળો છે છતાં દેહાધ્યાસીપણે સતસ્વરૂપ આત્માને સાચી રીતે ન ઓળખીને દેહને જ પ્રધાનતા આપવી અને કૃત્રિમ નામ, સુખ, આનંદ તથા શાંતિ આદિના માટે કપાય તથા વિષયનો આશ્રય લેવો તે વસ્તુસ્થિતિનું અણજાણપણું સૂચવે છે, માટે જ તે વીતરાગના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પોતાને સાચી રીતે ઓળખી શકયો નથી. જે વસ્તુ ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન રહે તે સત્–સાચી કહેવાય છે, અને જે પ્રત્યેક ક્ષણે બદલાય છે તે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી સાચી ન કહેવાય જે સાચી વસ્તુ છે તે ઉત્પન્ન થતી નથી માટે તે વિનાશ પણ પામતી નથી જે સુખ, શાંતિ, આનંદ, જીવન આદિ ઉત્પન્ન થતાં નથી તે વિનાશ પણ પામતાં નથી, માટે તે જ સાચાં છે અને તે જ આનંદસ્વરૂપ છે. જે ઉત્પત્તિ વિનાશ-વાળુ છે અને જેની ઉત્પત્તિ વિનાશમાં વિજાતીય દ્રવ્યની અપેક્ષા રહે છે તે સત્–સાચું નથી, અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપ સુખાદિ સાચાં છે અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓથી ઉત્પન્ન થવા-વાળાં બનાવટી છે; કારણ કે તે જડ વસ્તુઓના સંયોગથી

ઉત્પન્ન થાય છે અને વિયોગથી વિનાશ પામે છે અથવા તો સંયોગ દેખાવા છતાં પણ જડાત્મક વસ્તુઓમાં પ્રત્યેક ક્ષણે પરિવર્તન થવાથી સુખાદિમાં હ્રાસ થતો જણાય છે અને છેવટે નષ્ટ થાય છે માટે તે અસત્ છે.

સચેતન તથા અચેતન વસ્તુઓને સર્વજ્ઞદેવે જેવી રીતે ઓળખાવી છે તેવી જ રીતે ઓળખાણ થાય નહિં ત્યાં સુધી સાચી ઓળખાણ કહેવાય નહિ. અને તે સાચી ઓળખાણ મોહના ક્ષયોપશમ, ઉપશમ કે ક્ષય વગર થઇ શકતી નથી. મોહની ઓળખાવેલી બધી વસ્તુ જૂઠી છે, માટે મોહનો દાસ વિષયાસક્ત માનવી સાચું ઓળખી શકે નહિ તેમજ ઓળખાવી પણ શકે નહિ સારી રીતે જાણી શકે, જણાવી શકે ખરો પણ સાચી ઓળખાણના અભાવે સાચુ ફળ મેળવી શકે નહિં અનેક પ્રકારના દેહ ધારણ કરવારૂપ વિભાવ પર્યાયોમાં મોહની પ્રબળ સત્તા હોવાથી તે વિભાવ પર્યાયોને આત્મા પોતાના સ્વરૂપે ઓળખે છે જેથી દેહનાં કૃત્રિમ નામની પ્રસિદ્ધિ માટે કષાયનો આશ્રય લે છે, અને દેહની સુખ–શાંતિ માટે જડ ધર્મસ્વરૂપ વિષયોમાં આસક્ત રહે છે. આત્માને (પોતાને) સાચી રીતે ઓળખ્યા વગર કેવળ ઇંદ્રિયોની કરવામાં આવતી ઓળખાણથી આત્માની શક્તિ તથા સ્વરૂપના હ્રાસ થાય છે એટલે જ્ઞાન–શક્તિથી નિર્બળ થયેલો આત્મા વસ્તુ માત્રને અવળી જાણે છે અને અસતને પ્રધાનતા આપે છે. વીતરાગ દેવે સત્ વસ્તુને પ્રધાનતા આપી છે માટે જે સત્ છે તે જ સત્ય છે,

જે ક્ષણિક વસ્તુઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે સત્‌નું પરિણામ છે પણ અસ્થિર છે માટે ખોટી છે. જ્ઞાન, દર્શન, જીવન, સુખ, આનંદ આદિ સત્ છે અને તે આત્માના ધર્મ છે માટે તે ક્ષણિક નથી, કારણ કે તે ઉત્પત્તિ–વિનાશવાળા નથી પણ પરિણમન સ્વભાવવાળા છે છતાં શાશ્વત છે–નિત્ય છે માટે જ તે સત્ છે અને તે જ આત્મા છે. તે સિવાય પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ પ્રત્યેક ક્ષણે પુરાય છે અને ગળે છે માટે ક્ષણિક છે તેથી તે અસત્ છે–અનિત્ય છે; માટે સત્‌નો સત્‌પણે સ્વીકાર અને અસત્‌નો અસત્‌પણે બહિષ્કાર કરનાર આત્મા સ્વરૂપનો સંપૂર્ણ વિકાસ સાધી અમર પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

'આત્મજ્ઞાન'

જડાસક્ત જીવોમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં મિથ્યાભિમાન અવશ્ય હોય છે, કારણ કે તેમને વૈષયિક વાસના પોષવાને માટે જડ વસ્તુઓની નિરંતર જરૂર રહે છે. અને તેવી જો ઈચ્છા પ્રમાણે પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયપોષક જડાત્મક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય તો તેમનું મિથ્યાભિમાન બહાર તરી આવે છે, અને માનના નશામાં બીજાઓને તુચ્છ સમજે છે. જેમકે-ધન, બળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, જાતિ, વિદ્યા આદિની સંપત્તિ, અથવા તો કોઇપણ પ્રકારની કળાની વિશિષ્ટ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી નમીને ચાલનાર નિરભિમાની ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

પુન્ય કર્મથી પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુઓ જડ હોય છે અને તે વસ્તુઓમાં મમતા ધારણ કરી માન કરવું તે મિથ્યા-ભિમાન કહેવાય છે, કારણ કે આત્માથી પર જડ વસ્તુ મિથ્યા હોવાથી તે સંબંધી અભિમાન પણ મિથ્યા જ કહેવાય, અને તે મિથ્યા માન મમતા વગર આવી શકે નહિ. બીજા માણસ પાસે લાખોની સંપત્તિ હોય કે બાગ-બંગલા હોય અથવા તો રૂપ, બળ, ઐશ્વર્ય આદિ સારામાં સારા હોય તો તેને જોઈને બીજા કોઇને પણ મમતા થતી નથી,

માટે તે સબંધી અભિમાન પણ હોતું નથી, કારણ કે તે વસ્તુઓ માટે બીજા માણસોની એવી માન્યતા હોય છે કે આમાં મારું કાંઇપણ નથી પણ પારકું છે જો માનવી આવી સદ્બુદ્ધિથી વિચાર કરે કે જડાત્મક વસ્તુમાત્ર પર છે, તેમાં મારુ કાંઇપણ નથી, કારણ કે હું જ્ઞાન ગુણસ્વરૂપ આત્મા છુ અને પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ અજ્ઞાનસ્વરૂપ જડ છે, માટે જ્ઞાન, દર્શન, જીવન, સુખ આદિ વસ્તુઓ સારી છે અને રૂપ–રસાદિ ગુણોવાળી જડાત્મક વસ્તુઓ મારી નથી આ પ્રમાણેના વિચારોથી માનવીને પુન્ય કર્મના ઉદયને લઇને ગમે તેવી સુંદર અને ગમે તેટલી જડાત્મક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થયેલી હોય તો પણ તેને મમતા થતી નથી અને મિથ્યાભિમાનનો નશો ચઢતો નથી જેમના મનમાં દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક એવું વસી ગયું હોય કે હુ અનત જ્ઞાન, દર્શન, જીવન, સુખમય આત્મા છુ માટે જ હું ઉત્તમ છું, પવિત્ર છું અને તે જ મારી સાચી સપત્તિ છે કે જેને હું નિરંતર વાપરી રહ્યો છું, તે મારી સંપત્તિ સાચી હોવાથી ત્રણે કાળમા વિદ્યમાન રહેવાની, એક ક્ષણ પણ મારાથી છૂટી પડી શકતી જ નથી અને જડ વસ્તુ માત્ર તુચ્છ છે, અપવિત્ર છે, માટે તે મારી તથી, સારી જ્ઞાનાદિ વસ્તુઓને બગાડનારી છે માટે મારે તેનો સ્પર્શ માત્ર પણ ન કરવો જોઇએ, તેનાથી સુખ તથા આનંદ મળી શકતાં જ નથી પણ મારા સાચાં સુખ તથા આનંદને બગાડીને દુઃખ તથા શોક જ પ્રાપ્ત કરાવે છે તેથી મારે જડ વસ્તુના પડછાયાથી પણ અપવિત્ર ન થવું જોઇએ. આવા પ્રકારના આત્માભિ-

માનીમાં મમતા હોતી નથી પણ સમતા હોય છે, જેને લઈને તે મિથ્યાભિમાન કહેવાય નહિ પણ આત્મસન્માન કહેવાય છે; કારણ કે જડાત્મક પરવસ્તુને પોતાની માનવી તે મમતા અને તેથી થવાવાળુ માન તે મિથ્યાભિમાન અને જ્ઞાનાત્મક પોતાની જ વસ્તુને અપનાવવી તે સમતા અને તેથી પોતાની જ વસ્તુનું બહુમાન આત્મસન્માન કહેવાય છે. મિથ્યાભિમાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ કષાયો તથા પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોથી લેપાયલા હોય છે, કારણ કે જડાસક્તમાં રાગ, દ્વેષ બળવત્તર હોય છે અને આત્મસન્માન કરનાર આત્માનંદી કષાય વિષયથી મુક્ત હોય છે તેમનામાં આત્મસન્માનના પ્રમાણમાં રાગ, દ્વેષ, મંદ, મંદતર, મંદતમ હોય છે, અને સંપૂર્ણપણે આત્મસન્માન કરનાર વીતરાગમાં સર્વથા હોતા જ નથી જેઓ આત્માને જાણે છે પણ ઓળખતા નથી તેઓ આત્માની કદર કરી શકતા નથી, તેથી તેમનામાં આત્મસન્માનની ઘણી જ અરુચિ રહે છે, કારણ કે અનાત્મજ્ઞ-અજ્ઞાની માનવીને બીજાનું અને તેમાં પણ અજ્ઞાની જનતાનું આપેલું માન બહુ જ ગમે છે પણ પોતાના આત્માનુ આપેલું ગમતું નથી અને એટલા માટે જ બીજાની પાસેથી માન મેળવવાની ઇચ્છાથી જ બીજાને મનગમતાં વાણી, વિચાર તથા વર્તન બનાવવા પ્રયાસ કરે છે. જડાસક્ત જીવોનું આકર્ષણ કરી તેમની પ્રશંસા મેળવવા અવળા કૃત્યોથી આત્માનું અપમાન કરીને પણ પૌદ્ગલિક સુખના સાધનોનો સંગ્રહ કરે છે અને જનતાને પોતાની સંપત્તિ બતાવી તેમના વખાણથી પોતાને કૃતકૃત્ય સમજે છે અને

મિથ્યાભિમાનથી ફુલાઈને ઘણો જ સંતોષ માને છે. આવા જીવો માન મેળવવાની ચાહનાથી બીજાનો આદરસત્કાર કરે છે, નમ્રતા બતાવે છે અને તેને જે ગુણો અથવા વસ્તુ પસંદ હોય તે પોતાની પાસે ન હોય તો પણ તેને બતાવવાનો મિથ્યા ડોળ કરે છે કે જેના માટે પોતે ઘણા જ ઉત્સાહથી અસત્ય તથા દંભનો અત્યંત આદર કરે છે.

મિથ્યાભિમાનીને ઘણી જ પરાધીનતા ભોગવવી પડે છે. એક તો જડાસક્ત હોવાથી જડ વસ્તુની પરાધીનતા અને બીજી પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયો પોષવાને માટે અજ્ઞાની જનતાની પરાધીનતા : આમ બંને પ્રકારની પરાધીનતા ભોગવવા છતાં પણ ધાર્યા પ્રમાણે સફળતા ભાગ્યે જ મળે છે; કારણ કે આધિ, વ્યાધિ તથા મિથ્યા ગર્વથી અપમાનિત કરાયલા માનવી વગેરે પુદ્ગલાનંદીના વિરોધી ઘણા હોય છે અને તે તેની કાર્ય સફળતામાં આડા આવીને વિઘ્ન ઉપસ્થિત કરે છે, જેથી તેના ચિત્તમાં અત્યંત ક્લેશ, ઉદ્વેગ, સંતાપ અને ચિંતા નિરંતર રહ્યા કરે છે, તો પણ બીજાથી કરવામાં આવતી પ્રશંસા સાંભળીને તે સુખશાંતિ અનુભવે છે.

આત્માનું અપમાન કર્યા વગર અજ્ઞાની જનતાનું માન મેળવી શકાય નહિ, કારણ કે જડાસક્ત જીવો અનાદિકાળથી અનેક દેહોમાં જડનો જ પરિચય કરતા આવ્યા છે એટલે જડને સારી રીતે ઓળખે છે, માટે સુખ, શાંતિ તથા આનંદ વગેરે જડાત્મક વસ્તુઓથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, એવી દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા હોવાથી પોતે વૈષયિક સુખોમાં મગ્ન

રહે છે અને સારામાં સારા વૈષયિક સુખનાં સાધન મેળવીને આનંદ માને છે, તેથી તેઓ પોતે માનેલી સુખ, શાંતિ તથા આનંદ ભોગવનાર જે કોઈ વ્યક્તિ હોય તેને વખાણે છે; માટે જ પુદ્ગલાનંદી જીવો એક બીજાથી ચઢિયાતાં જડાત્મક સુખનાં સાધન મેળવવા અસત્ય, દંભ તથા અનીતિનો આદર કરે છે અને ચોવીસે કલાક વિષયોમાં આસક્ત રહીને એક બીજાની પ્રશંસાથી મિથ્યાભિમાનમાં મત્ત રહે છે વૈષયિક સુખ માટે કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિ માત્રથી અજ્ઞાની જનતા તરફથી ભલે સન્માન મળે પણ આત્માનું તો અપમાન જ થાય છે; કારણ કે જે પ્રવૃત્તિથી આત્માની અધોગતિ થાય અને પરિણામે આત્માને અનેક પ્રકારની યાતના ભોગવવી પડે તેવી પ્રવૃત્તિ માત્ર આત્માનું અપમાન કરવાવાળી જ કહી શકાય.

દુનિયામાં પુદ્ગલાનંદી વિષયાસક્ત જીવો બીજાની પાસેથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સન્માનની રુચિવાળા હોય છે, કારણ કે સંસારમાં સજ્જન, ડાહ્યા, જ્ઞાની, તત્ત્વજ્ઞો, દુર્જન, મૂર્ખ, અજ્ઞાની આદિ અનેક સ્વભાવના જીવો હોવાથી જેવી પ્રકૃતિવાળા પાસેથી જેવા પ્રકારનુ માન મેળવવું હોય તેવા જ પ્રકારનું વર્તન, વાણી તથા વિચાર જણાવવા મિથ્યાભિમાની ખાસ લક્ષ રાખે છે જેમકે તત્ત્વજ્ઞ, જ્ઞાની, વિદ્વાન, ત્યાગી, ભોગી, ગુણી આદિ કહેવડાવવા માટે જનતાને પોતાનો પરિચય આપે છે; પોતાની પાસે તે વસ્તુ હોય તો વાતવાતમાં પોતાનાં વખાણ કરે છે; અથવા તો તેવા પ્રકારની કોઈ પ્રવૃત્તિ આદરે છે કે જેને

જોઇને જનતા તત્ત્વજ્ઞ, વિદ્વાન આદિ શબ્દોદ્વારા પ્રશંસા કરે છે તેથી તે મિથ્યાભિમાનથી ફુલાઇને બીજાને તુચ્છ સમજે છે અને અજ્ઞાન જનતા પાસેથી મેળવેલી પ્રશંસાની સહાયથી ભોળી જનતાને ભોળવી પોતાની ક્ષુદ્ર વાસના પોષે છે. જો મિથ્યાભિમાની પાસે જ્ઞાન. તત્ત્વ, વિદ્વત્તા કે ત્યાગ જેવું કશુંય ન હોય તો પણ તે વસ્તુઓનો મિથ્યાડંબર કરીને પણ જનતાને ઠગીને વૈષયિક સુખનાં સાધનો મેળવે છે અને મિથ્યાભિમાનમાં મસ્ત રહે છે.

પોતે મેળવેલી મોટાઈ તથા પ્રશંસા જાળવવાને અથવા તો મેળવવાને કેટલાક જીવો અવળાં કૃત્ય કરતા નથી અને તેથી સ્થૂળ દૃષ્ટિથી જોતાં આત્માનું અપમાન થતું નથી તો પણ જડાસક્તિને લઇને આત્મશ્રેયની ભાવનાથી નહિ પણ મિથ્યાભિમાન પોષવાનો અને પૌદ્‌ગલિક સુખ મેળવવાનો અધ્યવસાય હોવાથી સાચી રીતે આત્મસન્માન કહી શકાય નહિ; કારણ કે જે સાચી રીતે આત્મસન્માન કરે છે તેને જનતાના સન્માનની જરાય આકાંક્ષા હોતી નથી. જનતાનાં સન્માનની આકાંક્ષા અને આત્મસન્માન બન્નેની દિશાઓ જુદી છે. જડાસક્ત જનતાના વાણી, વિચાર તથા વર્તનનું સન્માન કર્યા વગર તે સન્માનની દૃષ્ટિથી જોતી નથી અને આવી જનતાનું સન્માન કરનાર આત્માના અશ્રેયનો આશ્રિત બનીને તેનું અપમાન અવશ્ય કરે જ છે, કારણ કે કાન તથા જીભ આદિ ઇંદ્રિયોના વિષય પોષવાના સાધન મેળવવાને માટે જ જનતાના સન્માનની ઇચ્છા ઉદ્‌ભવે છે અને

તેથી તે આત્માની અવગણના કરીને દેહ તથા તેના કૃત્રિમ નામને ઘણું જ મહત્ત્વ આપે છે જેથી આત્માનું અપમાન થયા વગર રહેતું નથી આત્માના સન્મુખ થયા વગર આત્મસન્માન થઈ શકતું જ નથી, માટે જ જનતાના સન્માનની ચાહનાવાળા વિષયાસક્ત પુદ્‌ગલાનંદી જીવો નિરંતર આત્માથી વિમુખ જ રહેવાવાળા આત્માને પીઠ કરીને જ પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા હોય છે તેથી અને દેહાધ્યાસ-(શરીર તે જ હું છું એવી માન્યતા) ને લઇને પૌદ્‌ગલિક સુખને જ પ્રધાનતા આપેલી હોવાથી આત્મસન્માન કરી શકતા નથી. આવા જીવો અજ્ઞાની જનતાના સન્માનથી સન્માનિત થઈ શકતા જ નથી; કારણ કે તેઓ પોતાના જ આત્માથી તિરસ્કૃત થયેલ હોય છે. અવળાં કૃત્યોથી અપમાન પામેલો પોતાનો આત્મા જ જેમનો તિરસ્કાર કરતો હોય તેમની કોઇ પુષ્પોથી પૂજા કરે કે ચરણરજ માથે ચઢાવે તેથી તેમનું અપમાન જ થાય છે, પણ સન્માન થઇ શકતું નથી; કારણ કે જ્યારે અજ્ઞાન જનતામાં તેમનાં દુષ્ટ કૃત્યો ઉઘાડાં પડી જાય છે ત્યારે તેમનું સન્માન કરનાર જનતા જ તિરસ્કાર કરે છે, સન્માન અપમાનના રૂપમાં પરિણમે છે તે સાચી રીતે સન્માન કહેવાય જ નહિં, છતાં જો તેઓ ગર્વથી ફુલાતા હોય તો તે તેમની ગાઢતમ અજ્ઞાનતા જ કહી શકાય.

આત્મ સન્મુખ રહીને વિકાસની દિશામાં વિચરનાર મહાપુરુષો તાત્વિક દૃષ્ટિથી આત્મસન્માન કરનાર હોવાથી તેમને જનતાના માનઅપમાનથી હર્ષ શોક થતો નથી;

કારણ કે તેઓ તત્ત્વજ્ઞ હોવાથી આત્મસન્માનને પરમાત્મ-સન્માન જેટલું મહત્ત્વ આપે છે અર્થાત્ તેઓ સમ્યગ્-જ્ઞાનને લઇને સાચું-જૂઠું સારી રીતે સમજતા હોવાથી સાચી રીતે જાણે છે કે પોતાની જ વસ્તુ પોતાને કામ આવે છે અને તેનાથી જ સાચાં સુખ, શાંતિ તથા આનંદ આદિનો લાભ મળી શકે છે, પણ પારકી વસ્તુથી કાંઇ પણ મળી શકતુ જ નથી અને જે મળે છે તે ક્ષણિક છે માટે જ તે મિથ્યા હોય છે. માન અપાતું લેવાતું નથી પણ પોતાના જ સદ્ભૂત ગુણોનું પ્રગટ થવું તેને જ જ્ઞાની પુરુષો માન મેળવવું કહે છે. તે સિવાય તો જે અપાય છે, લેવાય છે તે સાચી વસ્તુ હોતી નથી પણ સાચી વસ્તુનો ઉપચાર માત્ર કરવામાં આવે છે. જો એટલા માત્રથી જ સદ્-ભૂત ગુણોને પ્રગટ કર્યા વગર પણ ગાઢતમ મિથ્યાત્વથી પોતાને તે માનને યોગ્ય માની લેવામાં આવે તો મિથ્યા-ભિમાન બળવત્તર બનવાથી આત્માનું અપમાન જ થાય છે, અને તેથી કરીને તે બીજાના સન્માનથી સન્માનિત થઇ શકતો જ નથી.

વિષયાસક્તિથી સદ્ભૂત ગુણો દબાયલા-અપ્રગટ હોવા છતાં અને ક્ષુદ્ર વાસનાઓથી વાસિત હોવા છતાં પણ જેઓ સોનાને પીત્તલ અને પીત્તળને સોનું સમજનાર મિથ્યાજ્ઞાન-વાસિત અણજાણ જીવોથી અપાયેલા માનને સન્માન માને છે તેમનામાં તાત્ત્વિક બુદ્ધિમત્તા દૂર રહો પણ દુનિયામાં નૈતિક જીવન જીવનાર ડાહ્યા માણસો જેટલું પણ ડહાપણ

હોતું નથી. તેઓ ભલે પછી ગમે તેટલી વિદ્વત્તાનો ગર્વ રાખતા હોય તો પણ તે ગાઢતમ અજ્ઞાનતાના અંધારામાં આથડનાર જ કહી શકાય. કોલસાનો ધંધો કરનાર કે જેનાં કપડાં તથા મોં આદિ આખું ય શરીર કાળું થઇ ગયું હોય અને તેને કોઇ હબશી મળી જાય અને તેની સુંદરતાના વખાણ કરી રૂપાળાપણાનું માન આપી ખૂબ પ્રશંસા કરે કે તે સાભળીને તે ગર્વથી ફુલાય તેને જો બુદ્ધિમત્તા તથા ડહાપણ કહેવામાં આવતુ હોય તો જ સદ્‌ભૂત ગુણ વગરનાને વખાણનાર તથા વખાણ સાંભળીને ગર્વ કરનારને ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળી કહી શકાય

યદ્યપિ અસત્ય, અનીતિ, માયા, દંભ, કષાય આદિ મોહ-ગર્ભિત પ્રવૃત્તિ માત્રથી આત્માનું અપમાન જ થાય છે; કારણ કે જ્યાં સુધી જીવની બહિરાત્મદશા હોય છે ત્યાં સુધી તે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી સાચી રીતે આત્માનું સન્માન કરી શકતા જ નથી, તોયે જેઓ દુરાચાર, અહંત્વ, દંભ, માયા આદિથી મુક્ત હોય છે તેઓ અવગુણોના આશ્રિત ન હોવાથી સ્થૂળ દૃષ્ટિથી આત્માનું સન્માન કરે છે અર્થાત્ દુનિયાના સજ્જન–નીતિમાન પુરુષોની દૃષ્ટિમાં જે દુર્ગુણો તરીકે ઓળખાય છે તેનાથી મુક્ત આત્મસન્માન જાળવે છે. આવા પુરુષોને બીજા સન્માન આપે કે ન આપે તો પણ આત્માથી સન્માનિત છે માટે તેને બીજાના સન્માનની જરૂર રહેતી નથી છતાં ડાહ્યા, સદાચારી સજ્જન માણસો તો આદર કરે છે તેથી તેઓ ગર્વથી મુંઝાતા નથી. ગુણવાન

પુરુષોનો આત્મા બળવાન-સત્ત્વશાળી હોય છે તેથી તેમને અપકીર્તિનો ભય કે આશંકા હોતી નથી અને જનતામાં તેમનો સાચો પ્રભાવ પડે છે, કારણ કે તે પોતે જેવા છે તેવા જ દેખાય છે માટે તેમને ખોટો ડોળ કરીને દુનિયાને ઠગવા અસત્ય તથા દંભનો આશ્રય લેવો પડતો નથી. તેથી તેઓ પ્રમાણિકપણે સ્વપરને હિતકારી જીવન જીવીને માનવજીવન સફળ બનાવે છે.

વ્યાધિમીમાંસા

૮૦

સંસારમાં માનવી વ્યાધિથી બહુ જ બીવે છે, કારણ કે વ્યાધિ મોતનો દૂત છે. તેને કાઢવા માટે કંજુસમાં કંજુસ માણસ પણ પૈસા છૂટથી વાપરે છે. જેની પાસે ન હોય તે દેવું કરીને પણ નીરોગી બનવા પ્રયાસ કરે છે. વ્યાધિ માનવીનાં રૂપ, બળ, સુંદરતા આદિનો નાશ કરીને કૃશ બનાવી દે છે, જેથી માનવી દીન-કંગાળ જેવો બની જાય છે અને મિથ્યાભિમાન ઓગળી જવાથી બીજાઓની પાસે દયાની યાચના કરે છે. વ્યાધિની અસહ્ય તીવ્ર વેદનાથી દુઃખી થતા દરદીને જોઇને કઠોર હૃદયવાળા શત્રુને પણ કાંઇક દયા આવી જાય છે અને પોતાનાથી બનતું કરે છે. સગાસંબંધી, ન્યાતજાતના ભેદ ભૂલી જઇને રસ્તે જનાર માનવીનું હૃદય પણ વ્યાધિગ્રસ્તની સેવા કરવા આકર્ષાય છે.

વ્યાધિ એટલે અડધું મોત. જો વ્યાધિને અને પોતાને પરસ્પર સર્વથા સંબંધ ન હોય તો કોઈ પણ વ્યાધિથી બીવે નહિ અને તેને કાઢવાની પૂરતી કાળજી પણ કોઇ રાખે નહિ; પરંતુ બન્નેના સંબંધનો અનુભવ માનવી માત્રને હોય છે; કારણ કે વ્યાધિ આવ્યા પછી મોત સહેલાઇથી

આવી શકે તેવી બધા ય પ્રકારની ગોઠવણ કરે છે પ્રથમ તો જીવવાના નિમિત્તરૂપ અન્ન ઉપર અરૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે છે એટલે દરદી અન્નનો અનાદર કરે છે, જેની અસર શારીરિક બળ ઉપર થાય છે અર્થાત્ શરીર કૃશ બનીને નિર્બળતા આવી જાય છે અને સુખ-શાંતિ તો વ્યાધિનો પડછાયો પડ્યો કે તરત જ પલાયન કરી જાય છે વ્યાધિની કનડગતથી દુઃખી થયેલો દરદી વ્યથિત હૃદયે ક્રોધકષાયનો આદર ક્વચિત્ ક્વચિત્ કરે છે, પણ ઈંદ્રિયોના વિષયોથી વિરામ પામી જાય છે, કોઈ પણ વિષયની શાંતિ કે આનંદ મેળવી શકતો નથી. જે રોગી નીરોગી અવસ્થામાં પ્રભુની અવગણના કરતો હતો તે હવે વ્યાધિગ્રસ્ત થયા પછી પ્રભુની સ્તુતિ તથા સ્મરણ કરીને વ્યાધિથી છોડાવવાને આજીજી કરે છે, દેવ-દેવીઓનો આશરો શોધે છે, અને વૈદ્યની મરજી પ્રમાણે વર્તવા પૂરતું લક્ષ આપે છે આત્મશ્રેય માટે પ્રભુએ બતાવેલા ભક્ષ્યાભક્ષ્ય વિવેકનો તથા યમનિયમનો અનાદર કરતો હતો તે હવે વ્યાધિથી છૂટવાને વૈદ્યે બતાવેલા ભક્ષ્યાભક્ષ્ય તરફ પૂરતું લક્ષ આપે છે. લાંઘણો કરવાનો કે દુર્વ્યસનો છોડવાનો તથા મહિનાઓ સુધી છાસ-પાણી ઉપર રહેવાનો વૈદ્યનો આદેશ સ્વીકારે છે.

એમ તો બધા ય જાણે છે અને માને છે કે જે જન્મ્યો તે જરૂર મરવાનો તો છે જ, તો પણ માનવી મોતથી બીવે છે અને જીવવાને માટે બધો ય ભોગ આપવાને તૈયાર થઈ જાય છે; કારણ કે જડાસક્ત માનવીને

એવી દૃઢ શ્રદ્ધા હોય છે કે ભોગોપભોગની જે કોઈ વસ્તુઓ મળી છે તેવી મરી ગયા પછી પાછી મળવાની જ નથી; માટે જો મોત આવ્યું તો પછી બધું ય છોડીને જવું પડશે અને કષ્ટ વેઠીને ભેગી કરેલી ધન-સંપત્તિના ભોગવનાર બીજા થશે. આવા વિચારોથી જ માનવી મોતથી બીવે છે અને વ્યાધિ આવે છે કે તરત જ તેને કોઈપણ હિસાબે કાઢવાની કાળજી રાખે છે અને વૈદ્ય-ડૉકટરોને બોલાવીને વ્યાધિને કાઢવાને માટે મોંમાગ્યા પૈસા આપે છે; કારણ કે પુદ્ગલાનંદી જીવ માને છે કે વૈદ્ય-ડૉકટરોના ઉપચારોથી વ્યાધિ મટી જાય છે કદાચ વૈદ્ય કહી દે કે ફિકર કરશો નહિં, તમારો વ્યાધિ ચાલ્યો જશે અને તમે મરવાના નથી, તો પછી દરદી વૈદ્યના વચનનો સર્વજ્ઞના વચનથી પણ વધારે આદર કરે છે, પોતે શ્રદ્ધાપૂર્વક માની લે છે કે હું મરીશ નહિં પ્રભુ કહે છે કે-જડાસક્તિથી કોઈપણ જીવને મારશો નહિં તો તમે પણ મરશો નહિ, કોઈપણ આત્માને દુઃખ, ભય, ત્રાસ આદિ આપશો નહિં તો તમે પણ અનેક પ્રકારના વ્યાધિ આદિથી દુ:ખ, ત્રાસ કે ભય પામશો નહિ, દુઃખસ્વરૂપ ક્ષણિક સુખ માટે અનંતાકાળે પણ અંત ન આવે એવા જન્મ-જરા-મરણના અગાધ દરિયામાં ડૂબી મરશો નહિ, વિગેરે આવા પ્રકારના સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચનો ઉપર અશ્રદ્ધા રાખીને વિષયાસક્ત જીવ ગણકારતા નથી પણ અજ્ઞાની વ્યાધિઓના દેણદાર અને મોતના તાબેદાર વૈદ્ય-ડૉકટરોના વચનોને શ્રદ્ધાપૂર્વક આદરે છે માટે જ તેઓ સાચા સુખના તથા પોતાના જ આત્માના સાચા શત્રુ કહી

શકાય, કારણ કે જે પ્રભુના વચનની અવજ્ઞા કરે છે તે પ્રભુની અવજ્ઞા કરે છે, અને પ્રભુની અવજ્ઞા કરનાર જ આત્માનો સાચો શત્રુ છે. બાકી તો સંસારમાં આત્માનો બીજો કોઇ પણ શત્રુ નથી અને જે બીજાને શત્રુ માને છે તે વીતરાગ પ્રભુના માર્ગનો ભોમિયો જ નથી.

લાખોની સંપત્તિવાળા કે જેમણે ઈચ્છા પ્રમાણે પૌદ્ગલિક સુખના સાધન મેળવી રાખ્યા હોય છે, તેઓ પોતાને ભૂલી જઈને અત્યંત આસક્તિથી વૈષયિક સુખો ભોગવે છે અને પોતાને પરમ સુખી માને છે. વૈષયિક સુખમાં અંતરાય-વિઘ્ન નાખનારા ધર્મ તથા નીતિ ઉપર તેમને અત્યંત તિરસ્કાર હોય છે. ઇચ્છાયુક્ત કે ઇચ્છામુક્ત જેમની પાસે સુખના સાધન હોતા નથી પણ માત્ર જીવવાના સાધનની સાચી સંપત્તિ કે મિથ્યા સંપત્તિ મેળવવા જીવન વ્યતીત કરી રહ્યા હોય છે તેમને પરમ દુઃખી અને પોતાને સર્વ પ્રકારે સુખી માની મિથ્યાભિમાનના નશામાં ભાવી વિપત્તિને ભાળતા નથી. પણ જ્યારે આસક્તિભાવનો સહોદર વ્યાધિ આવીને ઊભો રહે છે કે તરત જ પરમ સુખ વિલય પામી જાય છે અને સાદું જીવન જીવનાર માનવી જેટલો સુખી હોય છે તેનાથી લાખગણું દુઃખ અનુભવે છે, કારણ કે સાધારણ માનવી ભલે વ્યાધિગ્રસ્ત હોય તોયે તેને ઘણા વખત પછી મોત સાંભરે છે અને વ્યાધિ મટી જવાની આશાના આશરે સાધારણ ઉપાયોથી વૈદ્ય-ડૉકટરોની સહાયતા વગર પણ વ્યાધિથી મુક્ત થાય છે તેમ છતાં કદાચ મોત તેડવા આવે તો ખુશીથી તેની સાથે જવા તૈયાર

થઈ જાય છે; કારણ કે તેને પોતાની ધન–સંપત્તિના માલીક બીજા બનશે કે બાગ–બંગલા આદિ સુખના સાધન મેળવ્યાં છે તે મરી ગયા પછી પાછાં મળવાનાં નથી, એવું કશુંય મનમાં આવતું નથી તેમજ કાંઇ પણ સંપત્તિ પાછળ છોડી જવાને માટે હોતી નથી એટલે ઘણી જ ખુશીથી મોતની સાથે વિદાય થઇ જાય છે, પણ પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન જેવા કે બાગ, બંગલા, મોટર આદિ સામગ્રીવાળો માનવી તો મેળવેલા ભોગો ભોગવવા માટે મોતને નોતરનાર અને સુખ ભોગવવામાં વિઘ્ન નાખનાર વ્યાધિને કાઢવા ઘણો જ આતુર હોય છે, એટલે સારામાં સારા વૈદ્યો ડૉકટરોનો આશ્રિત બને છે, કારણ કે શ્રીમંતને વ્યાધિ થયો કે તરત જ મોતના ઓળા દેખાવા માડે છે. અને તેને વિચારો જ એવા આવે છે કે મેળવેલા ભોગોને નિરંતર ભોગવવા ઘણું જીવાય તો ઠીક, કદાચ સુખના સાધન ધન સંપત્તિ નાશ પામી જાય તો પણ સ્વપ્નના ભોગની જેમ અસંતોષી હોવાથી પાછી ધન–સંપત્તિ મેળવવાની ધૂનમાં મરવું પસંદ કરતો નથી, છતાં છેવટે મૃત્યુ આવીને અધોગતિના મહાસાગરમાં હડસેલી મૂકે છે.

અનાદિકાળનો અજ્ઞાની જીવ નથી સમજતો વ્યાધિને કે નથી સમજતો સુખને, તેમજ નથી સમજતો સંપત્તિને કે નથી સમજતો વિપત્તિને અને મોહની શીખવણીથી સાચાને જૂઠું અને જૂઠાને સાચું માની ભવઅટવીમાં ભમ્યા કરે છે. વ્યાધિ એટલે અસાતાવેદનીનો ઉદય, અને તે કર્મસ્વરૂપ છે. તેનો ક્ષય થયા વગર વ્યાધિ મટી શકતો

નથી. બાહ્યના ઉપચારો અસાતા ક્ષય ન થાય ત્યાંસુધી કામ આવી શકતા નથી અને વૈદ્ય–ડૉકટરો વ્યાધિ મટાડી શકતા નથી, કારણુ કે જે પોતાનો જ વ્યાધિ મટાડી શકે નહિં તે બીજાનો કેવી રીતે મટાડી શકે? જેટલા પ્રમાણમાં અસાતા ઉદયમાં આવી હોય તેનો રસ તથા સ્થિતિ ભોગવાઇ રહ્યા પછી પોતાની મેળે જ વ્યાધિ મટી જાય છે. દવાઓને વ્યાધિ મટાડવામાં જે નિમિત્ત માનવામાં આવે છે તે લૌકિક દૃષ્ટિએ વ્યવહાર પૂરતુ છે. જો વ્યાધિ મટાડવાની શક્તિ દવામાં હોય તો દિવસો અને મહિનાઓ કેમ વીતી જાય છે, દવા લીધી કે તરત જ કેમ નથી મટી જતુ? અને જો દવાઓથી વ્યાધિનો સર્વથા નાશ થઇ જતો હોય તો પાછો કદીએ વ્યાધિ થવો જોઇએ નહિ, પણ માનવીને ઘણી વખત વ્યાધિ આવે છે ને જાય છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. પણ ગરીબ માણસો પૈસાના અભાવથી તથા પશુ–પક્ષીઓ દવા નથી કરતા તોપણ તેમનો વ્યાધિ મટી જાય છે, માટે દવાથી વ્યાધિ મટે છે કે વૈદ્યો મટાડે છે એ જે કહેવાય છે તે સાત્વિક સત્ય નથી. પણ અસાતાની સ્થિતિ પૂરી થવાથી કે અસાતાવેદની ક્ષય થવાથી વ્યાધિ મટી જાય છે તે સાત્વિક સત્ય છે.

અનાદિકાળથી જ જીવ તથા કર્મનો સંબંધ છે બન્ને પરસ્પર ઓતપ્રોત થઇને રહેલા છે અલ્પજ્ઞ જીવોને કર્મના કાર્યની જેમ જીવનું જ્ઞાન નથી તોપણ અનુમાનથી જીવને જાણી શકે છે. જીવની સાથે જોડાયલાં કર્મ અનેક પ્રકૃતિવાળાં હોવાથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ સંજ્ઞાઓ રાખી

છે, તેમાં વેદનીય સંજ્ઞાવાળું પણ એક કર્મ છે અને તે સુખ તથા દુઃખ એમ બે પ્રકારે અનુભવાતું હોવાથી સાતા અને અસાતા નામથી ઓળખાય છે જ્યારે જીવ સુખ ભોગવતો હોય ત્યારે અસાતાવેદનીનો ઉદય કહેવાય છે. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો અનાદિકાળથી જીવો અસાતા જ ભોગવતા આવ્યા છે તે જ્યારે મુક્ત બનશે ત્યારે અસાતાથી મુક્ત થશે અને જે મુક્તિના અનધિકારી (અભવ્ય) છે તેઓ તો અસાતાથી મુકાવાના જ નથી માટે ભવ્ય જીવે ભોગવેલી સાતા અસાતાને સરખાવીને સાતા કરતાં અસાતા અનંતાનંતગણી વધી જશે, કારણ કે અદૃશ્ય જગત કે જે જીવોની ખાણ (નિગોદ) કહેવાય છે તેમાં રહેલા જીવો અનાદિકાળથી જ અસાતા-દુઃખ ભોગવી રહ્યા છે. જેમા એક શ્વાસોશ્વાસ લઈએ તેટલામા સત્તર વખતથી કાંઈક અધિક જન્મમરણ કરે છે એટલે તેઓ અનાદિકાળથી ત્યા રહેલા હોવાથી પરમ દુઃખ ભોગવે છે કે ત્યા સુખનો અંશ પણ નથી આપણને વિચાર કરતાં એમજ લાગે કે જાણે અનાદિકાળથી એક અસાતાસ્વરૂપ જ વેદની કર્મ હશે. જ્યારે જીવ અદૃશ્ય જગતમાથી નીકળીને દૃશ્ય જગતમાં આવે છે ત્યારે સાતાવેદનીનો અનુભવ કરે છે. તેમા પણ જ્યારે દેવલોકમાં જાય છે ત્યારે કાંઈક વધુ પ્રમાણમાં સુખ-સાતા ભોગવે છે. બાકી તો નરકમાં કેવળ દુઃખ જ ભોગવે છે. અને મનુષ્ય તથા પશુ પક્ષી વિગેરે તિર્યંચોમા તપાસીએ તો સાતા કરતાં અસાતા વધી જાય છે ગમે તેટલા પૌદ્ગલિક સુખના સાધનવાળો માણસ

હોય તોપણ તેના જીવનનો મોટો ભાગ આધિ-વ્યાધિથી ઘેરાયેલો હોવાથી અસાતા-દુઃખનું પ્રમાણ અત્યંત વધી જાય છે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો આત્મસ્વરૂપનું સાચુ સુખ તો સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક દેશથી કે સર્વથી મુક્ત થયેલા આત્માઓ જ ભોગવી રહ્યા છે બાકી તો પુન્ય કર્મજન્ય સાતા ભોગવે છે, અને તે પણ ઘણા જ થોડા પ્રમાણમાં; કારણ કે જ્યાંસુધી જડાસક્તિ હોય છે ત્યાંસુધી જીવ અસાતાવેદની બાંધે છે અને તેના ઉદયથી દુઃખ ભોગવવું પડે છે કદાચ ધર્મ નિમિત્તે જપ-તપ આદિ કષ્ટાનુષ્ઠાન કરે તોયે પુદ્ગલાનંદી હોવાથી ઘણી જ થોડી સાતાવેદની બાંધે છે જે જીવો લોકોત્તર પુન્યજન્ય સુખ ભોગવે છે તે સમ્યગ્જ્ઞાનથી જડાસક્તિ ટળી ગયા પછી જપ, તપ, સંયમ આદિ દ્વારા બાંધેલી સાતાવેદનીનું પરિણામ છે. માનવી દુઃખસ્વરૂપ પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવવાની લાલસાથી બીજા જીવોને ત્રાસ, ભય, દુઃખ તથા મરણાંત કષ્ટ આપીને કે મારીને અસાતાવેદનીય કર્મ બાંધે છે અને તેથી ભોગવેલા કૃત્રિમ સુખનું પરિણામ આધિ-વ્યાધિ તથા જન્મ-મરણના રૂપમાં આવે છે. અસાતાવેદની અને અલ્પ આયુષ્યના કારણભૂત જીવોનું છેદન, ભેદન, દહન કર્યા વગર કે ત્રાસ, ભય તથા દુઃખ આપ્યા વગર માનવી પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવી શકતો જ નથી. અર્થાત્ અજ્ઞાની જીવોએ માનેલું બનાવટી વૈષયિક સુખ ભોગવવાને પૂર્વોક્ત પ્રકારે જીવોની વિરાધના-હિંસા અવશ્ય કરવી પડે છે. પૌદ્ગલિક સુખ અને અહિંસા સાથે રહી

શકતાં જ નથી અથવા તો આસક્તિ અને દયાનો મેળ મળી શકતો નથી. સંસારમાં કોઈ પણ જડાસક્ત જીવ બીજા જીવોને માર્યા વગર વૈષયિક સુખ ભોગવી શકતો જ નથી અને દુઃખસ્વરૂપ ક્ષણિક સુખ માટે બીજા જીવોને દુઃખ આપવું તથા મારવું તે વ્યાધિ તથા મૃત્યુનું પોષક છે. જ્યાં સુધી બીજા જીવોને મારીને સુખ ભોગવવાની, વ્યાધિ મટાડવાની કે જીવવાની ભાવના છે અથવા તો સુખ-આરોગ્યતા તથા જીવન મેળવવાની શ્રદ્ધા છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ જીવ આધિ, વ્યાધિ તથા મરણમાંથી મુકાતો નથી. તેમજ વૈદ્ય-ડૉકટરો પણ દવાના ઉપચારથી મુકત કરી શકતા નથી; માટે વ્યાધિથી મુકાવું હોય, સુખ જોઈતું હોય અને જીવવું હોય તો સાચા સુખને સમજીને જડાસક્તિથી વિરામ પામી જાઓ અને કોઈ પણ જીવનું છેદન, ભેદન કે દહન ન કરો તથા દુઃખ, ત્રાસ, ભય અને મરણથી મુકાઈ જાઓ અને દૃઢ શ્રદ્ધા રાખો કે કોઈ પણ જીવને દુઃખ આપવાથી સુખ મળી શકતું જ નથી એટલે તમે પણ દુઃખોથી મુક્ત થઈ જશો. પરિણામે જન્મ-જરા-મરણના ભયથી છૂટી જઈને શાશ્વતી સુખશાંતિ મેળવી શકશો.

વિષયાસક્ત માનવી અજ્ઞાનતાથી એમ માની લે કે સુંદર સ્ત્રી, મકાન, વસ્ત્ર, ઘરેણાં આદિ જડાત્મક વસ્તુઓ જોઈને આનંદિત થવાથી સારાં પુષ્પ આદિની સુગંધીથી પ્રસન્ન થવાથી, સારું ગાયન સાંભળી ખૂબ ખુશી થવાથી, કેવળ વસ્તુના સ્પર્શથી આહ્‌લાદિત થવાથી અને મધુર આદિ રસથી શાંતિ અનુભવવાથી જીવની વિરાધના

હિંસા થતી નથી અર્થાત્ કોઇ પણ જીવને ભય, ત્રાસ, દુઃખ આપવામાં આવતું નથી તેમજ કોઇ પણ જીવને મારવામા આવતો નથી માટે પૌદ્‌ગલિક સુખ ભોગવવામાં જીવોને અવશ્ય દુઃખ આપવું પડે છે કે મારવા પડે છે એવો નિયમ નથી જીવની હિંસા વગર પૌદ્‌ગલિક સુખ ભોગવી શકાય છે, પણ આવી માન્યતા ભૂલ-ભરેલી છે જો કે દેખીતી રીતે તો પૂર્વોક્ત વૈષયિક સુખમાં હિંસા જણાતી નથી પરંતુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો જીવહિંસા વગર પૌદ્‌ગલિક સુખ ભોગવી શકાતું નથી, કારણ કે હિંસા બે પ્રકારની છે એક તો પોતાના જ આત્માની અને બીજી પર જીવોની. મારા અનુકૂળ આંખના વિષયથી, કાનના, નાકના, જીભના અને સ્પર્શના અનુકૂળ વિષયથી આનંદ-સુખ અને પ્રતિકૂળ વિષયથી અણગમો-દુઃખ મનાય છે તે રાગ-દ્વેષનું પરિણામ છે. અને તે રાગ-દ્વેષ મોહનીય કર્મનું અંગ હોવાથી જીવને પુષ્કળ કર્મ બાંધવામાં નિમિત્ત બને છે જેને લઈને જીવને અનંતા જન્મ-મરણ કરવાં પડે છે, જેથી કરીને જીવને આત્મહિંસા લાગે છે, કારણ કે વિષયાસક્તિથી જીવ પોતાના જ આત્માના મરણ વધારે છે અને તે જેટલાં મરણ કરે તેટલાં જીવોને મારવાની તેને હિંસા લાગે છે. જ્યાં રાગ હોય છે ત્યાં દ્વેષ પણ સાથે જ રહેલો છે પ્રતિકૂળ વિષયમાં દ્વેષ હોય છે તો અનુકૂળ વિષયમાં રાગ હોય છે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં જેટલો રાગ વધારે તેટલી જ આસક્તિ પણ વધારે હોય છે અને જેટલી આસક્તિ વધારે હોય છે તેટલી જ અસાતા-

વેદની તથા મરણનું પ્રમાણ પણ વધારે જ હોય છે; કારણ કે પુદ્‌ગલાનંદી જીવ પુદ્‌ગલોનો ભોગોપભોગ કર્યા વગર સુખ કે આનંદ માની શકતો નથી અને તે પુદ્‌ગલો એક ઇંદ્રિયથી લઇને પંચેન્દ્રિય સુધી તિર્યંચોના તથા મનુષ્યના દેહરૂપ હોય છે વૈષયિક સુખ પોષવાને તિર્યંચોના શરીરની ઘણી જ જરૂર પડે છે, ફક્ત સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય-એવો છે કે જેમા મનુષ્ય દેહની પણ જરૂર રહે છે. આંખ, નાક, કાન અને જીભના વિષય માટે મુખ્યત્વે કરીને તો તિર્યંચોના દેહની આવશ્યકતા હોય માટે મનુષ્યો તિર્યંચોના શરીર મેળવવા તેમની હિંસા કરે છે; કારણ કે તેમને માર્યા વગર તેમનાં શરીર ભોગોપભોગના કામમાં આવી શકતાં નથી માનવીનાં શરીર સુંદરતા, લાવણ્યતા આદિ ચક્ષુ ઇંદ્રિયનાં ઉપભોગ માટે તથા વિષયોપભોગ સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય પોષવાને માટે મનુષ્યને માર્યા વગર ઉપયોગમાં લેવાય છે, જે વિષયાસકિત પોષવામાં મનુષ્યદેહની જરૂર પડે છે તેમાં સચેતન દેહ જ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે પણ પશુ, પક્ષી આદિ તિર્યંચોની જેમ નિશ્ચેતન દેહ કામ આપી શકતો જ નથી નિશ્ચેતન માનવીના દેહથી તો વિષયાસક્તિની જાગૃતિ થતી નથી પણ વિષય-વિરક્તિની જાગૃતિ થાય છે; માટે માનવ દેહને છોડીને શેષ જીવોના દેહ માટે તેમને મારવા પડે છે. કદાચ મારવા ન પડતા હોય તો દુઃખ, ત્રાસ તથા મરણાંત કષ્ટ તો આપવું જ પડે છે તે સિવાય તો વૈષયિક સુખ ભોગવી શકાતું જ નથી.

આ પ્રમાણે માનવી જડાસક્તિથી વૈષયિક સુખને પોષવાને બીજા જીવોનું છેદન, ભેદન, દહન કરીને તથા મારીને અસાતા વેદની તથા અનેક મરણનો સંચય કરે છે. જ્યારે અસાતા વેદનીયનો ઉદય થાય છે ત્યારે જીવને જે અસહ્ય તીવ્ર દુઃખો ભોગવવાં પડે છે તેને વ્યાધિ કહેવામાં આવે છે. તે વખતે જે આયુષ્ય–જીવન ભોગવતો હોય તેનો ક્ષય થઈ જવાથી મરણ કહેવાય છે એટલે કે અસાતાનો ઉદય તે વ્યાધિ અને તેનો ક્ષય તે આરોગ્ય, ત્યારે આયુષ્ય કર્મનો ઉદય તે જીવન અને તેનો ક્ષય તે મરણ. આ પ્રમાણે વ્યાધિ અને મરણનું સ્વરૂપ જુદું હોવાથી માનવી અસાતા ઉદયનો ક્ષય ઇચ્છે છે ત્યારે આયુષ્ય કર્મના અક્ષયની ચાહના રાખે છે.

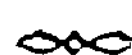
આ પ્રમાણે વ્યાધિ તથા મરણનો કર્મભેદે અરૂપ ભેદ હોવાથી વ્યાધિ, મરણના રૂપમાં પરિણમતું નથી પણ મરણનું નિમિત્તકારણ બની શકે છે, અને તેથી કરીને દરદીને મરણની આશંકા રહે છે. જો વ્યાધિથી અવશ્ય મરી જવાતું હોય તો કોઇ પણ દરદી દવાનો આશ્રય લે જ નહિં અને વૈદ્યને બોલાવે જ નહિં, પણ દવા લેવાથી કેટલાક દરદી સાજા થઈ જાય છે અને જીવે છે; કેટલાક ઘણા વખત સુધી રિબાય છે અને છેવટે સાજા થાય છે, ત્યારે કેટલાક ઘણીયે દવાઓ કરવા છતાં પણ મરી જાય છે; માટે જેમ નીરોગી બનવામાં દવા નિમિત્ત છે તેમ મરવામાં વ્યાધિ પણ એક નિમિત્ત છે. જેમ દવાથી બધા દરદી સાજા થતા નથી તેમ વ્યાધિથી બધા દરદી મરી

જતા નથી, કારણ કે આયુષ્ય કર્મનો ઉદય ચાલુ હોય અને અસાતા વેદનીયનો ઉદય ક્ષય થઇ ગયો હોય તો દરદી મરતો નથી પણ સાજો થઇ જાય છે. જો અસાતાનો ઉદય ઘણા વખત સુધી રહેવાનો હોય અને આયુષ્યનો ઉદય તેનાથી પણ વધારે કાળનો હોય તો દરદી રિબાઈને છેવટે સાજો થઈ જાય છે અને જો અસાતાનો ઉદય લાંબો હોય અને આયુષ્યનો ઉદય ટૂંકો હોય તો આયુષ્ય કર્મ ક્ષય થવાથી દરદી મરી જાય છે. આયુષ્ય લાંબું હોય અને અસાતા ટૂંકી હોય તો દરદીને દવા લેવાથી આરામ થઇ જાય છે. કદાચ અસાતાવેદનીય લંબાય તો સારામાં સારો કહેવાતો વૈદ્ય કે સારામાં સારી કીમતી દવા કશો પણ ફાયદો કરી શકતી નથી એટલે દરદી મુંઝાય છે અને અધીરાઇ આવવાથી વૈદ્યો અને દવાઓ બદલે છે. જ્યારે અસાતાનો રસ ઉત્તરોત્તર તીવ્ર થવાનો હોય છે ત્યારે બીજાઓને ગુણકારી દવા પણ દરદીને કાંઇ પણ અસર કરી શકતી નથી અને દરદી વૈદ્યનો વાંક કાઢે છે કે વૈદ્યની દવા લેવાથી મારો રોગ વધી ગયો અને જ્યારે અસાતા ક્ષય થવાની અણી ઉપર હોય છે ત્યારે વૈદક શાસ્ત્રથી અણજાણ માણસે આપેલી સાધારણ વનસ્પતિથી મટી જાય છે એટલે દરદી એમ કહેતો સંભળાય છે કે જે રોગ વૈદ્ય–ડૉકટરો મટાડી શકતા નથી તે રોગ અમુક ઠાકરડાએ કાંઇક ઝાડના મૂળીયા આપીને ચાર દિવસમાં જ મટાડી દીધો વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી વૈદ્યો કે ડૉકટરો દવાઓથી કોઇનો પણ વ્યાધિ મટાડી શકતા નથી તેમજ જીવાડી શકતા પણ નથી, પરંતુ ઉદયમાં

આવેલી અસાતા ભોગવાઈને ક્ષય થઈ જવા આવે છે કે તરત જ ઘણા વખતથી દવા ખાઈને કંટાળેલા અને દવા મૂકી દીધેલા દરદીનો પણ વ્યાધિ મટી જાય છે.

જેઓ કર્મવાદનો સિદ્ધાંત સાચી રીતે જાણી સમજે છે તેઓ વ્યાધિ તથા મરણ માટે દવા આદિ બાહ્ય ઉપચારોને પ્રધાનતા આપતા નથી પણ વ્યાધિ યા મરણના કારણભૂત કર્મને પ્રધાનતા આપીને તેનો નાશ કરવા પ્રયાસ કરે છે અને નવિન કર્મની આવકને રોકે છે અર્થાત્ વૈષયિક સુખ માટે કરવામાં આવતી જીવનની વિરાધના-હિંસા ટાળીને અહિંસા વૃત્તિ આદરે છે, જેથી કરીને વ્યાધિના ઉત્પાદક કર્મોનો સંચય થતો નથી અને મરણનો પણ અંત આવી જાય છે. કર્મવાદી સારી રીતે સમજે છે કે જ્યાંસુધી ભાવવ્યાધિ તથા ભાવમરણ મટતાં નથી ત્યાંસુધી દ્રવ્ય વ્યાધિ તથા દ્રવ્યમરણ અનેક પ્રકારના દવા આદિના બાહ્ય ઉપચારો કરવા છતાં પણ સમૂળગાં નષ્ટ થતાં નથી. ભાવ-વ્યાધિ એટલે વિષયાસકિત અને ભાવમરણ એટલે જ્ઞાનાદિ ગુણોનો નાશ ભાવવ્યાધિ તથા મરણની વ્યવસ્થા કરનાર મોહનીય કર્મ છે અને તે કષાય તથા વિષયસ્વરૂપ છે. જો કે આત્માને ચારે તરફથી ઘેરીને જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને લૂટ-નારા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય છે તો પણ તે બધાય મોહનીય વગર પાંગળા-અશકત છે. મોહનીય આત્માને અવળુ સમજાવીને વિષયાસકિતરૂપ અટવીમાં દોરી ન જાય ત્યાંસુધી જ્ઞાનાવરણીય આદિની ત્રિપુટી આત્માની સંપત્તિ લૂંટી શકતી નથી, માટે મોહ આત્માને સુખની

લાલચ આપીને તેની પાસે જીવોના વધ, બંધન, છેદનભેદન આદિ કરાવે છે એટલે જ્ઞાનાવરણીય આદિ આત્માને અપરાધી ઠરાવીને તેની સંપત્તિ લૂંટી લે છે અને વ્યાધિના મરણની સજા કરે છે. અને તે સજા આત્માને અનિચ્છાએ પણ ભોગવવી પડે છે. મોહનો ભરમાવેલો જીવ સુખ, શાંતિ તથા આનંદ ભોગવવાને અને જીવવાને બીજા જીવોને નિર્દયતાપૂર્વક હણવામાં જરાયે સંકોચ રાખતો નથી અને તેમાં જરાયે અપરાધ પણ માનતો નથી, પણ જ્યારે તેની સજારૂપ વ્યાધિ ભોગવવાનો સમય આવે છે ત્યારે અને છેવટે મૃત્યુ આવે છે ત્યારે ભોગવેલા સુખ કરતાં અનંતી વેદના અનુભવે છે. તે વખતે પણ મોહ તેને સમજાવે છે કે—વ્યાધિ તથા મરણ તારું સુખ છીનવી લેવા આવ્યા છે. તારી ધન–સંપત્તિના સુખના સાધનોથી તને છૂટો પાડીને મોત લઈ જાય છે. આ પ્રમાણે મોહના ભભેરવાથી જીવ કરોડોની સંપત્તિ મેળવી પ્રાપ્ત કરેલાં પૌદ્‌ગલિક સુખના સાધનોને આસક્તિભાવથી ભોગવીને જેટલો પોતાને સુખી માનતો હતો તેનાથી અનંતગણો દુઃખી મોતની સાથે જતાં પોતાને માને છે, માટે જો આત્મા મોહની શીખવણીથી મુકાય તો જ ભાવવ્યાધિ તથા ભાવમરણનો નાશ કરીને દ્રવ્યવ્યાધિ તથા દ્રવ્યમરણથી મુક્ત થઈ શકે છે બાકી તો મોહનું દાસ બનેલું વિષયાસક્ત જગત ભલે ત્યાગનો ગમે તેટલો ડોળ કરે તોયે અનંત કાળે પણ વ્યાધિ તથા મરણથી છૂટી શકવાનું નથી

૮

માનવ દેહ ઉત્તમ કેમ?

૮૦

સંસારમાં માનવ જીવન તથા માનવ દેહની ઉત્તમતા માટે બે મત છે જ નહિં પણ તે ઉત્તમ શા માટે છે તેમાં મતભેદ છે, કારણ કે માનવ જાતિ દેહદૃષ્ટિ તથા આત્મદૃષ્ટિ એમ દૃષ્ટિભેદથી બે પક્ષમાં વહેચાયલી છે. આ બે દૃષ્ટિમાંથી દેહદૃષ્ટિની સંખ્યા મોટી છે અને આત્મદૃષ્ટિ અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમાં છે. દેહદૃષ્ટિ દેહને ઘણી જ પ્રધાનતા આપે છે અને દેહની સારી રીતે ઉપાસના કરે છે, કારણ કે તેમની માન્યતા પ્રમાણે દેહ સિવાય આત્મા જેવી કોઈ પણ ખાસ વસ્તુ નથી. આત્મા દેહનું નામાન્તર છે પણ અર્થાન્તર નથી એવી માન્યતા હોવાથી આત્મા શબ્દથી ઉપયોગસ્વરૂપ આત્માનો બોધ ન થતાં તેમને દેહનો બોધ થાય છે અને એટલા માટે જ તેઓ આત્મવિકાસની પ્રવૃત્તિથી પરાંગમુખ થઈને ચોવીસ કલાક દેહની જ સેવામાં મગ્ન રહે છે પોતાને દુઃખ થાય એવા હેતુથી મનગમતી વસ્તુઓથી દેહને પોષે છે. દેહને સુંદર બનાવવાને માટે સારાં ઘરેણાં–વસ્ત્રોથી શણગારે છે. પાંચે ઇંદ્રિયોમાંથી કોઇ પણ ઇંદ્રિયના વિષયને પોષવાની ઇચ્છા થાય તો તનતોડ પ્રયત્ન કરીને પણ સફળતા મેળવે છે. આ બધુંય દેહદૃષ્ટિ

માનવી દેહને પ્રધાન માનીને કરે છે. તેને સંસારમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં જીવતાં પ્રાણીઓમાં માનવ દેહ જેવો બીજો કોઈપણ દેહ બુદ્ધિ, ચાતુર્ય, ડહાપણ તથા સ્વામિત્વ આદિમાં અધિક જણાતો નથી એટલે જ માનવ દેહ તથા માનવ જીવનને પુદ્‌ગલાનંદી દેહદૃષ્ટિ માનવી ઉત્તમ માને છે.

આ પ્રમાણેની માન્યતા દેહમાં આત્માનો આક્ષેપ કરનારી હોય છે તેઓ આત્માને તો માને છે, પણ અનાદિ કાળથી દેહના સંસર્ગને લઈને જે દેહમા પોતે હોય છે તે દેહને પોતાનું સ્વરૂપ માને છે. અને મોહનીયના ગાઢતમ આવરણને અંગે તેમાં ઓતપ્રોત થઈ જવાથી આત્માને ભિન્ન પાડી આત્મદૃષ્ટિ હોઈ શકતી નથી, અને દેહમાં અનુભવાતા કર્મના વિકારોને પોતાનાજ માને છે જેને લઈને દેહાધ્યાસી એમ કહેતા નજરે આવે છે કે–હું રૂપાળો છું, મને વખાણે છે, મને તાવ ચઢ્યો છે, હું સુખી છું, હું દુઃખી છું, મને મારે છે, મને ગાળ દે છે ઇત્યાદિ કથનથી દેહથી પોતાની અભિન્ન દશા જણાવે છે અને મારું શરીર દુઃખે છે, મારું ધન, મારું ઘર, મારું વસ્ત્ર ઇત્યાદિ કથનથી પોતાને ભિન્ન જણાવે છે, છતાં તેની હાનિ, વૃદ્ધિથી હર્ષ, શોક કરે છે; કારણ કે જડાત્મક વસ્તુઓના વિલક્ષણ પરિવર્તને મોહનીય કર્મના દબાણથી પોતાને લાભ હાનિ માને છે અને તેના અંગે વિભાવ દશાને લઈને વિકૃતિને તાબે થાય છે. જડાત્મક વસ્તુઓ સ્વતઃ અથવા ચૈતન્યની પ્રેરણાથી અનેક અવસ્થાઓમાં બદલાય છે તેમાં લાભ, હાનિ કે સુંદર, અસુંદર જેવું કશુંય

હોતું નથી છતાં અજ્ઞાનતાને લઈને જડાત્મક વસ્તુઓમાં થતાં ફેરફારોને જીવ પોતાના જ માનીને સુંદરતા તથા અસુંદરતાના કાલ્પનિક મિથ્યા જ્ઞાનથી પોતાને લાભ. હાનિ માને અને હર્ષ શોક કરે છે.

આત્માને માટે જડાત્મક વસ્તુમાત્ર પર હોય છે અને તે બધીનો સયોગ સંબંધ હોય છે સંયોગ સંબંધ અનંતર તથા પરંપર એમ બે પ્રકારનો હોય છે તેમાં આત્માની સાથે દેહનો અનતર સંબંધ છે અને બંગલા, ધન, વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ અચેતન તથા માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની, સ્ત્રી, નોકર આદિ સચેતન વસ્તુઓનો પરંપર સંબંધ છે. અર્થાત્ આ બધી વસ્તુઓનો દેહની સાથે સંબંધ છે. આત્મા અનતર સંબંધવાળા દેહને છોડી દે છે કે તરત જ પરંપર સંબંધવાળા બાગ, બંગલા આદિ તથા માતા, પિતા આદિનો સંબંધ છૂટી જ જાય છે પણ ધન તથા માતા, પિતા આદિનો સંબંધ છૂટવા માત્રથી દેહનો સંબંધ છૂટી શકતો નથી. તાત્વિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો ઔદારિક આદિ ત્રણ સ્થૂળ દેહનો સંબંધ પરંપર છે અને કાર્મણ શરીર કર્મનો સંબંધ અનતર છે, અને એટલા માટે જ ઔદારિક દેહનો સંબંધ છૂટી જવાથી કર્મનો સંબંધ છૂટે નહિ પણ કર્મનો સંબંધ છૂટવાથી બધા દેહનો સંબધ છૂટી જાય છે અને તેથી કરીને સમગ્ર સંસારનો સંબંધ પણ સર્વથા છૂટી જાય છે એટલે પછી જીવ મુક્તાત્મા તરીકે ઓળખાય છે. પરંપર સંબંધ–

વાળા ઔદારિકાદિ સ્થૂળ દેહનો સંબંધ મર્યાદિત હોય છે અને તેના વિયોગનું પ્રત્યક્ષ અલ્પજ્ઞ અથવા તો તદ્દન અણજાણ માણસને પણ થાય છે કે જે વિયોગને સમગ્ર જનતા મૃત્યુના નામથી ઓળખે છે; પરંતુ અનંતર સંબંધ ધરાવનાર કર્મના વિયોગનું પ્રત્યક્ષ તો અતિશય જ્ઞાની સિવાય કોઈને પણ થતું નથી. કર્મ તથા આત્માના સંયોગને દૂધ, પાણી તથા અગ્નિ ને લોઢાના સંશ્લેષ-સંબંધના ઉદાહરણથી સમજાવ્યો છે જેમ લોઢું અને અગ્નિ તથા દૂધ અને પાણી પરસ્પર મળીને એવા રહે છે કે બન્ને એક સ્વરૂપ જેવાં દેખાય છે. બન્નેને સંયોગાવસ્થામાં જુદા પાડીને પ્રત્યક્ષ કરાવી શકાય નહિ તેમ અનાદિ કાળથી ઓતપ્રોત થઈને રહેલા જીવ તથા કર્મને જુદા પાડી શકાય નહિ પણ જાણી શકાય તથા કહી શકાય ખરા.

દેવગતિના દિવ્ય શરીર કે જે શ્રદ્ધાગમ્ય છે તેની જેને શ્રદ્ધા હોતી નથી એવા પુદ્ગલાનંદી-જડાસક્ત જીવો પશુ-પક્ષી આદિ તિર્યંચોના શરીરો સાથે પોતાના દેહને સરખાવીને માનવદેહને ઉત્તમ માને છે અર્થાત્ વૈષયિક સુખના સાધનો મેળવીને બુદ્ધિપૂર્વક જેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે અને જે કાંઈ સુખ, શાંતિ તથા આનંદ મેળવે છે તેવી રીતે પશુ, પક્ષી આદિ સુખના સાધન મેળવીને આનંદ ભોગવી શકતા નથી તિર્યંચો બુદ્ધિ વગરના હોવાથી કદાચ તેમને ખાવાપીવાની સારી વસ્તુ મળી જાય તો પણ તેનાથી તેમને કાંઈ આનંદ કે સુખ જેવું જણાતું નથી. તિર્યંચ

માત્ર પેટ ભરી જાણે છે તેમને મિષ્ટાન્ન મળે યા ઘાસ મળે અથવા તો બીજો કોઈ પણ જાતનો ખાદ્ય પદાર્થ મળે તો પણ તેઓને બધું સરખું જ હોય છે. તેમનો ઉદ્દેશ માત્ર ખાવાનો જ હોય છે, પણ બુદ્ધિ તથા સમજણના અભાવથી મોજશોખનો હોતો નથી અને માણુસ બાગ, બંગલા, મોટર, વસ્ત્ર, ઘરેણાં આદિના ઉપભોગથી તેમજ સિનેમા તથા સંગીત આદિથી સમજપૂર્વક જેટલું સુખ તથા આનંદ મેળવે છે તિર્યંચોને તેમાનુ કશું ય હોતું નથી તાત્પર્ય કે પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયો માનવી મેળવે છે, ભોગવે છે અને સુખશાંતિ તથા આનંદ અનુભવે છે. તે બધાથી તિર્યંચો ખાલી જ હોય છે માટે જ દેહદષ્ટિ માનવદેહને ઉત્તમ માને છે.

જેઓ દેવગતિ માને છે અને દિવ્ય (વૈક્રિય) શરીરની જેમને શ્રદ્ધા છે એવા પુદ્ગલાનંદી વિષયાસક્ત જીવો વૈષયિક સુખને લઇને જ જો માનવદેહને પ્રધાનતા આપતા હોય તો તેઓ ભૂલ કરે છે, કારણ કે દિવ્ય શરીર સંબંધી વૈષયિક સુખો આગળ માનવદેહના વૈષયિક સુખો અત્યંત તુચ્છ તથા જુગુપ્સનીય છે. મનુષ્યનું શરીર માંસ આદિ સાત ધાતુઓનું બનેલું છે તથા મળ, મૂત્ર, કફ, પિત્ત આદિ અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલું છે. માનવદેહના વિલાસ માત્ર ઘૃણાસ્પદ છે માનવદેહની ઉત્પત્તિ અત્યંત અશુચિ સ્થાનમાં અપવિત્ર વસ્તુઓથી થાય છે અને મળ-મૂત્રના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થયેલા આહાર આદિથી પોષાય છે. પોતે મળમૂત્રાદિથી વ્યાપ્ત હોવાથી ગમે તેવી સુગંધી-

વાળી સારામાં સારી વસ્તુ પણ દેહના સંસર્ગથી મળસ્વરૂપ બનીને ઘૃણા ઉત્પન્ન કરાવે છે. વિલાસી માણસો દેહની દુર્ગંધ દૂર કરવાને સુગંધી તેલ વાપરે છે, છતાં દેહ તો સુગંધી બનતો નથી, પણ દેહને ચોપડેલી સુગંધી વસ્તુઓ દુર્ગંધમય બની જાય છે.' કેટલાક મોંની ખરાબ વાસ દૂર કરવાને ઇલાયચી આદિ સુગંધી વસ્તુમિશ્રિત તાંબુલ ખાય છે તો યે મોં સુગંધી થવાને બદલે તાંબુલને દુર્ગંધી બનાવે છે જેથી મોં વધારે ગંધાય છે. માનવી પુષ્કળ પાણીનો ઉપયોગ કરીને દેહને સ્વચ્છ બનાવવા પ્રયાસ કરે છે તો ય તે સ્વચ્છ બનતું નથી; કારણ કે દેહરૂપ છિદ્રવાળા કોથળામાં મળ, મૂત્ર, કફ, પિત્ત આદિ ભરેલાં હોવાથી નિરંતર છિદ્ર વાટે વહ્યા કરે છે એટલે પાણી અસ્વચ્છ તથા અપવિત્ર તો થઇ જાય છે, પણ દેહ સ્વચ્છ તથા પવિત્ર બની શકતો જ નથી; દેવજાતિનાં દિવ્ય શરીર માનવદેહથી તદ્દન વિપરીત છે, દિવ્ય શરીર અશુચિ પુદ્ગલોનું બનેલું હોતું નથી. રુધિર આદિ સાત ધાતુ તથા મળમૂત્ર આદિનો અંશ પણ હોતો નથી. દેવ સ્વચ્છ તથા સુગંધીમય શય્યામાં ઉત્પન્ન થાય છે માટે અપવિત્રતા તથા દુર્ગંધ સર્વથા હોતી નથી. આહાર આદિના પુદ્ગલો પણ સ્વચ્છ તથા પવિત્ર અને મનગમતા હોય છે, આહાર દેહસ્પર્શી–લોમાહાર હોય છે. મોં વાટે આહાર કરતા નથી અર્થાત્ મોઢેથી ખાતા નથી એટલે મળ જેવું કશું ય ન બનવાથી તેમને મળોત્સર્ગ કરવાની (દિશાએ જવાની) જરૂર પડતી નથી આહારના પુદ્ગલો શરીરની સ્વચ્છતા તથા રૂપ–કાંતિના પોષક

હોય છે દેવને ઉપભોગમાં આવતી ભોગોપભોગની બધી વસ્તુઓ સ્વચ્છ, સુગંધીમય અને આહ્‌લાદક હોય છે, માટે વૈષયિક સુખને આશ્રયીને દેવ શરીરપ્રધાન કહી શકાય અને ઉત્તમતા પણ દેવદેહની જ હોઇ શકે. માનવ-દેહની હોઇ શકતી નથી. સાચું અને સારું પૌદ્‌ગલિક સુખ તો દેવ જ ભોગવે છે તેમજ વૈષયિક શાંતિ તથા આનંદ પણ દેવજાતિમાં જ હોઇ શકે છે, માટે જો માનવી-ને સારામાં સારું વૈષયિક સુખ જોઇતું હોય તો તેને દેવગતિમાં જવાની જરૂરત છે, કારણ કે માનવદેહ વૈષયિક સુખ ભોગવવાને માટે છે જ નહિ માનવદેહના તુચ્છ તથા ઘૃણિત વૈષયિક સુખ મેળવવાને માટે માનવીને ઘણી જ મુશીબતો વેઠવી પડે છે તો યે કોઇને મળે છે અને કોઇને નથી પણ મળતું. ધાર્યા પ્રમાણે તો કોઇક જ મેળવતું હશે. માનવીને પૌદ્‌ગલિક સુખ સ્વાધીન હોતું નથી, પણ તે પરા-ધીન હોવાથી તેને મેળવવાને માટે ધનની ઘણી જ જરૂર પડે છે. તે ધન ભેગું કરવાને ચોવીશે કલાક ચિંતિત રહેવું પડે છે, કારણ કે ધન પરિશ્રમ કરવા માત્રથી મળતું નથી, પણ લાભાંતરાય ખસ્યું હોય અને પુન્યનો ઉદય હોય તો જ મળી શકે છે પુન્ય સિવાય સામાન્ય દેવી–દેવલોની ઉપા-સના કે તેમના જાપ, હોમ તથા સ્મરણ કરવાથી ધન મળી શકતું નથી. પણ વીતરાગ પ્રભુનું સ્મરણ, જાપ તથા પૂજા-ભક્તિ કરવાથી લાભાંતરાય ખસી જાય છે અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે કેટલાકને પુન્યાનુસાર ધન પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ લોભના અંગે પૌદ્‌ગલિક સુખ પણ ભોગવી શકતા

નથી અને નિરંતર તૃષ્ણાના તાપથી સંતપ્ત રહે છે. લાભાંતરાય ખસવાથી ધન તો મળી જાય છે પણ ભોગાંતરાય તથા ઉપભોગાંતરાય નડતું હોય તો મેળવેલી ધનસંપત્તિ બધી નકામી છે, કારણ કે તે તેને વાપરી શકતો જ નથી. છતે પૈસે કંગાલ સ્થિતિમાં જ મરીને જન્માંતરમાં લક્ષ્મી મેળવતાં ઉપાર્જન કરેલા પાપનો જ ભોક્તા થાય છે આ બધી વાતોનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે માનવ દેહ તથા જીવન વૈષયિક સુખ ભોગવવાને માટે ન હોવાથી તેના અંગે તેની ઉત્તમતા પણ નથી જ.

વિષયાસક્તિને અંગે માનવ દેહને ઉત્તમ માનનાર માનવીએ આટલું તો જરૂર વિચારવું જોઇએ કે—માનવ દેહને જીવ નવ મહિના મળમૂત્રમાં રહીને ઉત્પન્ન કરે છે કે જ્યાં જીવને અવ્યક્તપણે ઘણું જ દુ:ખ સહન કરવું પડે છે પછી જન્મતી વખતે અનંતી વેદના ભોગવે છે. પવિત્ર અપવિત્રની અણસમજણને લઇને જન્મ્યા પછીની અવસ્થામાં પણ મળમૂત્રની ઘૃણા કરતો નથી પછી બાલ્યાવસ્થામાં માતા પિતાના સ્નેહને લઈને જોઈતી વસ્તુઓ મળી જવાથી નિશ્ચિંતપણે વિચરે છે પછી જ્યારે યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે જીવનનિર્વાહના સાધનની ચિંતાથી ઘેરાઈ જાય છે અને ધન ઉપાર્જન કરવાના વ્યવસાયમાં ચિત્ત પરોવે છે. શ્રીમંત માતા પિતા હોય તો વધુ ચિંતા હોતી નથી પણ સાધારણ સ્થિતિ હોય તો જીવનના સાધન મેળવવાની ચિંતાથી સુખે સૂઈ પણ શકતો નથી ધન હોય તો વધાર-

રવાની તૃષ્ણાથી અને ન હોય તો મેળવવાની ચિંતાથી ઠરી ઠામ બેસતો નથી, ઘડીભરની પણ ફુરસદ મેળવી શકતો નથી. વ્યવસાયમાં ચિત્તવૃત્તિ પરોવાયલી હોવાથી ન મળે ખાવાપીવામાં શાંતિ કે ન મળે માની રાખેલા સ્નેહી-ઓની સાથે સ્નેહાલાપમાં શાંતિ. આરામ તથા વિશ્રાન્તિને તો સ્વપ્નમાં પણ ભાળી શકતો નથી, તો પછી માનવ દેહને વૈષયિક સુખનુ સાધન માની પ્રધાનતા કેવી રીતે આપી શકાય ? માનવીને રહેવાને ઘર જોઇએ. તે ન હોય તો બાંધવા સુથાર, કડીઆ તથા સાધનસામગ્રીની જરૂર, કપડાં સીવવા દરજીની તથા ધોવા ધોબીની જરૂર, ઘરેણાં ઘડવા સોનીની તથા હજામત માટે હજામની જરૂર, ભોજન માટે રસોઇની જરૂર અને બધાના કરતાં જીવવાનું અદ્વિતીય સાધન અન્ન ઉત્પન્ન કરવાને માટે ખેતી કરવાની જરૂર પડે છે. તેમજ વ્યાધિ આવે તો તેને મટાડવા વૈદ્ય તથા ઔષધની પણ જરૂરત પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં માનવીને પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવવા સમય તથા અનુકૂળતા કટલા પ્રમાણમાં મળી શકે ? પ્રથમ તો માનવીનું જીવન બહુ જ ટૂંકું અને તેમાંયે વળી આધિ વ્યાધિ, સંયોગ વિયોગ અવારનવાર આવતા જ રહે એટલે તુચ્છ પણ વૈષયિક સુખ નિશ્ચિતતાથી સારી રીતે ભોગવી શકતા નથી. બાળ તથા વૃદ્ધ અવસ્થાને બાદ કરતાં બાકીનાં વીશ પચીશ જ વર્ષ સમજણપૂર્વક સુખ ભોગવવાનાં હોય છે. તેમાંયે ધન કમાવાની ચિંતા, ખોવાની ચિંતા, ખોયેલું પાછું મેળવવાની ચિંતા, અને જો વ્યાધિ ખબર લેવા આવ્યા

કરે તો જીવનની પણ ચિંતા કર્યા કરે. આવા પ્રસંગોને લઈને માનવી સુખ ભોગવવા યોગ્ય અવસ્થામાં પણ સુખ ભોગવી શકતા નથી, માટે પૌદ્‌ગલિક સુખ ભોગવવા યોગ્ય તો દેવગતિ જ છે અને એટલા માટે જ માનવદેહ તથા જીવન કરતાં દેવનું દિવ્ય શરીર તથા જીવન ઉત્તમ કહી શકાય. દેવનું આયુષ્ય લાંબું હોય છે અકાળ મૃત્યુ હોતું નથી શરીરને સુંદર બનાવવા માનવીની જેમ પ્રયાસ કરવો પડતો નથી, પરણવાની ચિંતા હોતી નથી, વ્યાધિના અભાવે સુખ ભોગવવામાં વિઘ્ન આવતું નથી, તેમજ જીવન-ની જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવસાય કરવો પડતો નથી એટલે નિરંતર પુન્યાનુસાર મેળવેલા વૈષયિક સુખોને જીવનપર્યંત ભોગવે છે. માનવીની જેમ બાળ કે વૃદ્ધ અવસ્થા જેવું હોતું નથી, પણ જન્મથી લઈને મરણ-પર્યંત એક સરખી અવસ્થા હોવાથી વિષયો ભોગવવામાં અશક્ત બનતા નથી અત્યંત આસક્તિપૂર્વક ભોગો ભોગવી શકે છે. દેવલોકમાં શાશ્વતાં દેવવિમાન હોય છે. એટલે રહેવાને ઘર બાંધવું પડતું નથી, સોની, ધોબી, હજામ, દરજી આદિની જરૂર પડતી નથી, કારણ કે પુન્યાનુસાર મેળવેલા દેવવિમાનમાં ભોગોપભોગની બધી વસ્તુઓ શાશ્વતી તૈયાર જ હોય છે. કોઈ પણ વસ્તુ ખરીદવાની જરૂર ન હોવાથી ધન કમાવા વેપાર કરવાની જરૂર હોતી નથી. દેવના દિવ્ય શરીર હોવાથી કેવળ આહારના અભાવે અન્ન ઉત્પન્ન કરવા ખેતી કરવાની પણ જરૂર રહેતી નથી એટલે રસોઇ પણ કરવી પડતી નથી. આ બધી બાબતોનો વિચાર

કરતાં વૈષયિક સુખ ભોગવવાની દૃષ્ટિથી દેવશરીર જ પ્રધાન જણાય છે. વિષયાસક્ત માનવીને જો પૌદ્ગલિક સુખની અત્યંત તૃષ્ણા હોય તો તેમને દેવલોકનું દિવ્ય વૈક્રિય શરીર મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે; બાકી તો માનવદેહ વૈષયિક સુખ માટે અપ્રધાન હોવાથી નકામું છે

આત્મદૃષ્ટિ વિષયવિરક્ત જીવો માનવ દેહને પ્રધાન માને છે તે તાત્વિક છે, કારણ કે તેમની એવી માન્યતા છે કે આત્માનો સંપૂર્ણ વિકાસ માનવદેહ સિવાય સાધી શકાતો નથી. માનવદેહ તથા જીવનમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને તેની તિરોભાવે રહેલી સઘળી શક્તિનો આવિર્ભાવ થાય છે, આત્મા ઉપર અનાદિ કાળથી ચોંટેલા કર્મરૂપી કચરાને ધોઈ નાંખીને સ્વચ્છ બનાવવાને માટે શુકલધ્યાનરૂપી પાણીનાં ઝરણાં માનવદેહરૂપ વિમલગિરિમાંથી ઝરી શકે છે. આત્માનંદી જીવો પુદ્ગલાનંદીપણાથી મુક્ત હોવાથી માનવદેહની ઉત્તમતાને વૈષયિક ભાવનાથી કલંકિત કરતા નથી. તેઓ માનવજીવનનો સદુપયોગ કરીને માનવદેહની ઘણી જ કદર કરે છે અને દેવલોકના દિવ્ય શરીરો તથા વૈષયિક સુખોને અત્યંત અસાર તથા તુચ્છ જાણતા હોવાથી દેવગતિ મેળવવાની આકાંક્ષા રાખતા નથી તેઓ વૈષયિક વિશ્વમાંથી મનોવૃત્તિને વાળીને આત્મસ્વરૂપને સ્વાધીન બનાવે છે. અને સાચા સુખ, શાંતિ તથા આનંદના અનુભવથી પૌદ્ગલિક કૃત્રિમ સુખનો સંકલ્પ સરખોયે કરતા નથી. તેઓ માનવદેહ તથા માનવજીવનને સાચી રીતે સમ-

જતા હોવાથી અજ્ઞાનીને અત્યંત ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન કરે એવા અસહ્ય દુઃખોની અવગણના કરીને કર્મની પરાધીનતામાંથી મુકાવાને મેળવેલી માનવશક્તિ તથા જીવનનો ઉપયોગ કરીને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા મેળવવા પ્રયાસ કરે છે.

દિવ્ય દેહ વૈક્રિય હોવાથી ગમે તેટલું સારું, સુંદર અને પવિત્ર કેમ ન હોય અને વષયિક સુખનું પ્રધાન સાધન કેમ ન ગણાતું હોય, તોયે સમ્યગ્જ્ઞાની દેવો માનવ દેહને ઝંખે છે, કારણ કે માનવ દેહ વિના મુક્તિ નથી તેમજ સાચી અમરતા પણ નથી જ એવી તેમને દઢ શ્રદ્ધા હોય છે; માટે તેઓ દૈવી સુખમાં નીરસતા અનુભવે છે અને માનવ દેહ મેળવવાની અત્યંત ઉત્કંઠા ધરાવે છે. વધુ પડતું પાપ ભોગવવાને માટે જીવ નારક દેહ મેળવે છે અને વધુ પડતું પુન્ય ભોગવવાને માટે દેવ શરીર મેળવે છે. આ બન્ને દેહદ્વારા જીવો વધી પડેલાં પુન્ય તથા પાપ ક્ષય કરી શકે છે અને એવા હેતુથી જ આ બે ગતિઓનું નિર્માણ છે, પણ ઊંચા પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ માટે તથા રાગ-દ્વેષનો સંપૂર્ણ નાશ કરીને જન્મ મરણમાંથી મૂકાવાને માટે નથી. અર્થાત્ દેવ-શરીર પુન્યકર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા પૌદ્ગલિક સુખો ભોગવવાને માટે હોય છે, પણ જપ, તપ, સંયમ આદિદ્વારા ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરીને આત્મિક ગુણોના સંપૂર્ણ વિકાસ માટે નથી. તપ, ત્યાગ, સંયમ આદિથી સકામ નિર્જરા (કર્મક્ષય) તથા વ્યાધિ આદિથી અકામ નિર્જરા દેવદેહથી ન થઇ શકે, પણ માનવદેહથી થઈ શકે

છે, માટે જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવ માનવ દેહને ઉત્તમ માની મેળવવાની ચાહના રાખે છે અને અંતિમ સમયે માનવ દેહ મેળવવાના હેતુથી દેવદેહ છોડતાં જરાય દુઃખ મનાવતા નથી. ત્યારે અજ્ઞાની વિષયાસક્ત દેવ દૈવી સુખોમાં આસક્ત હોવાથી તેમને દેવદેહ છોડતાં અત્યંત દુઃખ થાય છે. દૈવી સુખોની સરખામણીમાં માનવદેહ સંબંધી વૈષયિક સુખો તુચ્છ લાગવાથી દેવદેહનો સદા સંયોગ ઈચ્છે છે, પણ દેવ આયુ ક્ષય થવાથી અનિચ્છાયે પણ દેવ દેહ છોડવો પડે છે અને જડાસક્તિને લઈને દૈવી આભૂષણોમાં પણ પેદા થવું પડે છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં માનવદેહ આત્મિક સંપૂર્ણ વિકાસ સાધવાનું અદ્વિતીય સાધન હોવાથી સમ્યગ્જ્ઞાની જીવો માટે ઉત્તમ ગણાય છે. માનવદેહ કેવળ આત્મવિકાસ સાધવાને માટે જ જીવને મળે છે પણ વૈષયિક સુખ માટે અત્યંત આસક્તિભાવે પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવવાને માટે નથી. અને એટલા માટે જ સમ્યગ્ જ્ઞાની જીવોને પૂર્વજન્મના ઉચ્ચ પ્રકારના પુન્યને લઈને ગમે તેટલી પૌદ્ગલિક સંપત્તિ કેમ ન મળી હોય અને ભોગાવલિના ઉદયથી ભોગવવી પણ કેમ ન પડતી હોય તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો આસક્તિને અવકાશ આપતા જ નથી, પણ અનાસક્તિભાવે ભોગવીને અનુકૂળ સમય મળતાં સર્વ પૌદ્ગલિક સંપત્તિનો ત્યાગ કરીને માનવ દેહદ્વારા પ્રબળ આત્મશુદ્ધિથી સંપૂર્ણ વિકાસ સાધે છે ત્યારે અજ્ઞાની જીવો પુન્યના અભાવે પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન ન મળતાં હોય તો તેને મેળવવાને તનતોડ પ્રયત્ન કરે છે

અને બીજાને લાખો તથા કરોડોની સંપત્તિવાળા તથા બાગ, બંગલા, મોટર, સુંદર ભોજન, વસ્ત્રાદિ દ્વારા વૈષયિક સુખ ભોગવતા જોઇને ઝૂરે છે અદેખાઈ કરે છે, અને પોતાને મળેલા માનવદેહને તથા માનવજીવનને નિષ્ફળ સમજે છે; પણ સદ્બુદ્ધિથી આત્મિક ગુણ મેળવવાના માર્ગ તરફ વળતા નથી. અને જેમને વૈષયિક સુખનાં સાધન સારી રીતે મળતાં હોય છે તેઓ તેમાં અત્યંત આસક્ત બનીને પોતાને પરમ સુખી તથા કૃતકૃત્ય માને છે આવા પુદ્ગલાનંદી જીવો માટે માનવદેહ તથા માનવ જીવન કનિષ્ઠમાં કનિષ્ઠ કહી શકાય; કારણ કે સંસારમાં દેવ, તિર્યંચ તથા નારકીનાં શરીર તથા જીવનમાં જીવો ભવસંખ્યા વધારવાનો માનવ દેહ જેટલો અધ્યવસાય કરી શકતા નથી. માનવી જેટલા ઉચ્ચ અને શુદ્ધ અધ્યવસાય કરી શકે છે તેટલા જ હલકા અને અશુદ્ધ અધ્યવસાય પણ કરી શકે છે. અને અનંતા ભવ કરીને સંસારમાં રઝળ્યા કરે છે. માનવ દેહ તથા માનવ જીવન મેળવીને જો તેનો ઉપયોગ પ્રભુના માર્ગમાં રહીને શુદ્ધ શ્રદ્ધાપૂર્વક વીતરાગ દશા મેળવવાને માટે ન કરવામાં આવે તો મળેલો માનવ દેહ નિષ્ફળ છે એટલું જ નહિ પણ આત્માનું અત્યંત અહિત કરનાર છે. વિષયાસક્ત જીવો માટે તો તિર્યંચનો દેહ ઉત્તમ ગણાય કે જે દેહ તથા જીવનથી જીવ ભવસંખ્યા વધારી શકતો નથી; કારણ કે તિર્યંચ ગતિમાં પરાધીનપણે સકામ નિર્જરા ઘણી થાય છે જો કે પંચેંદ્રિય મનવાળા તિર્યંચો અશુભ-

અધ્યવસાય તથા પ્રવૃત્તિથી પાપ-કર્મ ઉપાર્જન કરીને દુર્ગતિમાં જઈ શકે છે, પણ સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય મનુષ્યો જેટલા અશુભ અધ્યવસાય તથા પાપપ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી. અને ઝાડ, પાણી જેવા તિર્યંચો સકામ નિર્જરા કરીને ઊંચે જ આવે છે, માટે પુદ્ગલાનંદી જીવો માટે આત્મ અહિત વધુ ન થવાની દૃષ્ટિથી તિર્યંચ ભવ ઠીક અને વિષય સુખ ભોગવવાને દેવદેહ ઠીક; બાકી આત્માનંદી જીવો માટે સર્વોત્કૃષ્ટ આત્મશુદ્ધિનું કારણ હોવાથી માનવ-દેહ જ ઉત્તમ કહી શકાય છે.

સાચી પવિત્રતા

૮૧

પરમ પવિત્ર સર્વજ્ઞ પ્રભુ પરમ ઉચ્ચ કોટિના આત્મા છે. બધાય પ્રકારની અપવિત્રતાથી મુક્ત થઇને પવિત્ર બન્યા છે. જ્યાં સુધી કર્મનો સંસર્ગ હોય છે ત્યાં સુધી કોઇ પણ આત્મા પવિત્ર બની શકતો નથી. જેટલે અંશે કર્મની નિર્જરા થઇને આત્મિક ગુણ પ્રગટે છે તેટલે અંશે આત્મા પવિત્ર બને છે અને જ્યારે સર્વ કર્મથી મુક્ત થઇ જાય છે ત્યારે પરમ પવિત્રતા મેળવે છે આત્મામાં સ્વાભાવિક પવિત્રતા રહેલી હોવાથી ઉપાયોદ્વારા પ્રગટ થઇ શકે; પણ સ્વભાવથી જ અપવિત્ર દેહ પવિત્ર બની શકે જ નહિં. દેહને પવિત્ર બનાવવાને માટે પાણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે જેથી અશુચિ વસ્તુ દૂર થઇ શકે છે, પણ પવિત્ર બની શકતું નથી, કારણ કે શરીર મળમૂત્રાદિ સાત ધાતુઓના પિંડરૂપ છે, છતા વ્યવહારમાં શરીરને બહારથી ચોંટેલી અશુચિ વસ્તુ દૂર થવાથી પવિત્ર માનવામાં આવે છે પણ તાત્વિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો મળમૂત્રની ઉત્પત્તિનું સ્થાન જ શરીર હોવાથી તે પવિત્ર કેવી રીતે બની શકે ? પાચ ઇંદ્રિયોને ધારણ કરવાવાળા પશુઓ તથા માનવીઓના દેહને આશ્રયીને મળમૂત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમાં પણ અપવિત્ર-

તાનું કારણ તો માનવીઓનાં જ મળમૂત્ર હોઇ શકે છે, પણ પશુઓનું હોતું નથી. તેનો માનવી માત્રને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. માનવીના મળમૂત્રથી અપવિત્ર થયેલું સ્થાન ગાય, ભેંસ આદિ પશુઓના છાણરૂપ મળથી પવિત્ર થાય છે. ગોમૂત્ર ઘણા પવિત્ર કાર્યોમાં વપરાય છે. ગોમૂત્ર છાંટવાથી અપવિત્ર સ્થળ પવિત્ર થાય છે. જ્યાં પશુ પક્ષી આદિ પ્રાણીઓનો જ વસવાટ હોય એવા નિર્જન વગડામાં અપવિત્રતા કે અસ્વચ્છતા જેવું કાંઈ ખાસ હોતું નથી ત્યાં આરોગ્યતા મેળવવાના અથવા તો મોજશોખના હેતુથી શ્રીમંતો તથા સાધારણ માણસો ઝૂંપડાં કે બંગલા બાંધીને હવાપાણીનો ઉપભોગ કરવા રહે છે, પણ તેમને રહેતા થોડા દિવસ થાય છે કે તરત જ તે સ્થળ માનવીઓના મળમૂત્રના સંસર્ગને લઇને અપવિત્ર તથા અસ્વચ્છ બની જાય છે. જેથી કરીને જે સ્થળ હવાપાણી સ્વચ્છ હોઇને આરોગ્ય આપવાવાળું હતું તે બગડી જવાથી રોગોત્પત્તિનું કારણ બને છે. એકેંદ્રિય માટી, પાણી, પવન તથા અગ્નિ આદિ અસ્વચ્છ તથા અપવિત્ર સ્થળો તથા માનવદેહને પવિત્ર તથા સ્વચ્છ બનાવવા માટે વપરાય છે આ બધું જોતાં સંસારમાં અસ્વચ્છતા તથા અપવિત્રતાનું કારણભૂત માનવદેહ છે.

જગતમાં આત્મા સિવાય તાત્વિક પવિત્રતા કયાંય નથી, છતાં દેહને પવિત્ર બનાવવાને માટે જે કાંઇ પ્રયાસ કરવામાં આવે છે તે કોલસાને ધોળો બનાવવાના પ્રયત્નની જેમ નિષ્ફળ છે. આત્માને પવિત્ર બનાવવાને માટે ઉચિત પ્રવૃત્તિ

કરવામાં આવે તો સફળતા મળી શકે છે. ધોળું કપડું મેલથી કાળું થઈ ગયું હોય તો ક્ષાર આદિથી સાફ થઇ જવાથી ધોળું થાય છે, કારણ કે કપડામાં કાળાપણું સ્વાભાવિક નથી પણ મેલના સંસર્ગથી થયેલું છે એટલે કપડાનું સ્વાભાવિક ધોળાપણું આગંતુક મેલ દૂર થવાથી પ્રગટ થઇ શકે છે, પણ સ્વભાવથી જ કાળા કોલસાને ધોળા બનાવવા માટે ગમે તેટલા ઉપચાર કરવામાં આવે તો પણ તે ધોળા બની શકતા નથી પણ ઊલટી કાળાશ વધે છે તેવી જ રીતે આત્મા સ્વાભાવિક સ્વચ્છ અને પવિત્ર હોવાથી આગંતુક કર્મજન્ય મલિનતા પ્રયત્ન કરવાથી દૂર થઇ જઇને આત્મા સ્વચ્છ બની શકે છે, પણ સ્વભાવથી જ અપવિત્ર દેહ પાણી તથા સુગંધી વસ્તુઓથી સ્વચ્છ તથા પવિત્ર બની શકતો જ નથી, પણ સ્વચ્છ બનાવવામાં વપરાતી વસ્તુઓ જ દેહના સંસર્ગથી અપવિત્ર તથા અસ્વચ્છ બની જાય છે, તે નીચેના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

એક ગામની ભાગોળે કેટલાક ભંગી મેલાના ઢગલા કરતા હતા. પાસેથી જ એક ધોરી માર્ગ વહેતો હતો. કેટલાક વટેમાર્ગુ ત્યાથી પસાર થતા હતા. તેમણે તીવ્ર દુર્ગંધને લઈને નાક તથા મોં કપડાંથી બંધ કર્યાં અને ઘૃણાથી મોં બગાડી વારે ઘડીએ થૂકતા જલદી જલદી ચાલવા માંડયું. એટલે વિષ્ટા બોલી કે—જુઓ, આ અમારી ઘૃણા કરે છે, પણ ગઈ કાલે જ અમને બજારમાં કદોઈની દુકાનમાં સારાં ને સ્વચ્છ વાસણોમાં સ્વચ્છ કપડાથી ઢાંકી મૂકવામાં આવી

હતી, ત્યારે આ અમારી ઘૃણા કરનારાઓ બજારમાં કંદોઈની દુકાન પર આવીને કંદોઈના રોકવા છતાં પણ કપડાં ઊંચાં કરીને અમને ઘણી જ ઉત્કંઠાથી જોતા હતા. પછી એમને પસંદ પડવાથી કંદોઈને મોંમાંગ્યું મૂલ્ય આપીને અમને ખરીદીને લઈ ગયા. અમે એમના દેહનો એક જ દિવસ સંસર્ગ કર્યો તેથી અમારી આ દશા થઈ છે જેઓ અત્યંત પ્રેમથી અમારો આદરસત્કાર કરતા હતા તેઓ જ અમને ઘૃણાની દૃષ્ટિથી જોઈને અમારો તિરસ્કાર કરી રહ્યા છે, અને અમારા નામ પર થૂંકી રહ્યા છે. અમે તો ફક્ત એક જ દિવસ માનવ દેહની સોબતમા રહ્યાં છીએ એટલાથી અમારી આ દશા થઈ તો પછી ચોવીસે કલાક એ જ માનવની સોબતમાં રહેનાર આત્માની શી દશા થશે તે કહેવાને માટે અમે અશકત છીએ. છતાં એટલું તો કહીશું કે અમે તો ચૈતન્યવિહોણા જડ છીએ એટલે આટલી જ માઠી દશા ભોગવીને આવતી કાલે જ સ્વાદિષ્ટ ફળાદિ અન્ન આદિની મધુરતાના રૂપમા પરિણત થઈ જઈશું, પણ ચૈતન્ય હોઈને વિષયાસક્ત જડ બનેલા આત્માની અમારા કરતાં પણ અત્યંત માઠી દશા થવાની છે કે જેને સુધરતાં લાંબો કાળ નીકળી જશે.

આ પ્રમાણે અપવિત્ર તથા અસ્વચ્છ દેહની કોઇ પણ જડ વસ્તુથી શુદ્ધિ થઇ શકતી નથી વ્યવહારમાં પાણીથી શુદ્ધિ માનવામાં આવે છે તે કહેવા પૂરતી બહારની ક્ષણિક શુદ્ધિ છે. ખરુ જોતાં તો જેમ સ્વભાવથી જ કડવું કરિ-

ચાતું મીઠું બની શકતું નથી તેમ સ્વભાવથી જ અપવિત્ર દેહ પવિત્ર બની શકે જ નહિ તો યે આત્મશુદ્ધિ થાય તો તેના સંસર્ગને લઈને પવિત્ર બની શકે છે અર્થાત્ સ્વભાવથી જ પવિત્ર આત્મા કર્મમુક્ત થઈને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પવિત્ર થાય છે, તેના સંસર્ગથી દેહની શુદ્ધિ થઈ શકે છે, આત્માની શુદ્ધિ—પવિત્રતા એટલે કર્મના ક્ષયોપશમ તથા ક્ષયથી થવાવાળો આત્માનો વિકાસ પવિત્ર આત્માઓના પ્રભાવથી દેહથી ઉત્પન્ન થતા મળાદિ શુદ્ધ, સુગંધીમય બનીને ઔષધરૂપે પરિણમે છે, જેનાથી માનવીઓના અનેક પ્રકારના મહાન વ્યાધિઓ મટી જાય છે વિકાસી આત્માઓનો દેહ સુગંધમય તથા સ્વચ્છ હોય છે અપવિત્ર શેષ દેહધારીઓ કરતાં શુદ્ધાત્માઓના દેહમાં આત્મિક વિશિષ્ટતા હોવાથી અતિશયવાળા કહેવાય છે આવી રીતે વિકાસી આત્માના સંસર્ગ વગર દેહની શુદ્ધિ થઈ શકતી જ નથી, છતાં જેઓ આત્મશુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ છોડીને આત્માની મલિનતા વધારનાર વષયિક વાસનાઓથી વાસિત થઈને અર્થાત્ નિરંતર અત્યંત આસક્તિભાવથી વિષય સેવીને દેહને શુદ્ધ, સ્વચ્છ તથા સુગંધમય બનાવવાને જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે તે તેમનું અપૂર્વ સાહસ જ કહી શકાય અધ્યવસાયની શુદ્ધિ વગર આત્મશુદ્ધિ થઈ શકતી નથી' અનાદિ કાળથી રાગ—દ્વેષના ગાઢ સંસ્કારોને લઈને અશુદ્ધ અધ્યવસાય આત્માની પ્રકૃતિ જેવા બની ગયા છે. અર્થાત્ અનાદિ કાળથી જ આત્મા અશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળો છે. પણ પ્રથમ શુદ્ધ હતો અને પછીથી અશુદ્ધ

થયો એવું કદાપિ બન્યું જ નથી. અશુદ્ધિ અનાદિ કાળથી જ ચાલી આવે છે, કારણ કે તેના હેતુભૂત કર્મો અનાદિથી જ આત્માની સાથે ઓતપ્રોત થઈને રહ્યાં છે, માટે અશુદ્ધને શુદ્ધ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, પણ શુદ્ધને અશુદ્ધ ન થવા દેવા પ્રયાસ કરાતો નથી જો શુદ્ધને અશુદ્ધ ન થવા દેવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવો પડતો હોય તો પરમ વિશુદ્ધિને પામેલા અનંત સિદ્ધાત્માઓને પણ પ્રવૃત્તિ કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય, પરંતુ સંપૂર્ણ શુદ્ધિ મેળવ્યા પછી આત્મા કૃતકૃત્ય થઇ જાય છે એટલે તેને કાઇ પણ કરવાપણું રહેતું જ નથી જેમ મેલાં કપડાને ધોઇને ઉજળાં બનાવનાર ધોબી મેલ કાઢવા કપડાં ધોતાં પહેલાં કપડાની સાથે મેલનો સંબંધ કરાવનાર કપડાંના પ્રત્યેક તાતણામાં રહેલી ચીકાસને કાઢવા માટે આરવાળી ભઠ્ઠી ચઢાવે છે, જેથી દરેક તાંતણામાં રહેલી ચીકાસ તાંતણામાંથી છૂટી પડી જાય છે પછી પાણીનાં ધોવાથી ચીકાસની સાથે જ મેલ ધોવાઇ જાય છે એટલે તે કપડું ઉજળું થાય છે. તેમ કર્મથી મેલા આત્માને ઉજળો (વિકાસી) બનાવનાર યોગી પુરુષ કર્મની સાથે સંબધ કરાવનાર પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશમાં રહેલી રાગ–દ્વેષની ચીકાસને કાઢવાને સમભાવરૂપ ખારથી ચીકાસને છૂટી પાડે છે, પછી શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ પાણીથી આત્માને ધોઈ નાંખે છે એટલે આત્મા ઉજળો થાય છે તે રાગ–દ્વેષની ચીકાસ સંપૂર્ણ નીકળી જવાથી પાછો કર્મથી મેલો થતો નથી અર્થાત્ આત્મપ્રદેશ સાથે ચોંટેલી રાગ–દ્વેષની ચીકાસ સાફ થઇ ગયા

પછી આત્માને કર્મ ચોંટતાં નથી, માટે સંપૂર્ણ વીત-રાગ દશા પ્રાપ્ત કરનાર શુદ્ધાત્માને અશુદ્ધ ન થવા દેવા માટે કાંઈ પણ પ્રયાસ કરવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ અનાદિથી રાગ–દ્વેષગ્રસ્ત આત્માના અશુદ્ધ અધ્યવસાયોને શુદ્ધ બનાવવા માટે પ્રયાસ કરવામાં આવે છે અશુદ્ધિ ટાળવા માટે ધાર્મિક વ્યાપારોનો આદર અને અધાર્મિક વ્યાપારોનો ત્યાગ કરવાની પવિત્ર પુરુષોએ ભલામણ કરી છે સામાયિક (સમભાવ), પ્રતિક્રમણ (પાપોથી પશ્ચા-ત્તાપપૂર્વક પાછુ ફરવુ) દેવપૂજન તથા દર્શન, તીર્થ-પર્યટન, સંતસમાગમ, સતશાસ્ત્રોનું વાંચન તથા શ્રવણ આદિ અધ્યવસાયની શુદ્ધિના નિમિત્ત બનાવ્યાં છે આ બધા નિમિત્તોનો આશ્રય લેવા છતા પણ જે અધ્યવસાયની શુદ્ધિ કરી શકયા નથી અને તેના અંગે થનારી આત્મ-શુદ્ધિથી વંચિત રહી ગયા છે તેના ખાસ કારણો તો વસ્તુ-તત્ત્વની અજ્ઞાનતા, દેખાદેખી, અનુકરણ અશ્રદ્ધા, અરુચિ અને ક્ષુદ્ર વાસના આદિ છે કે જેને લઈને તપ, જપ, સંયમ આદિ અનેક પ્રકારનો ધાર્મિક વ્યાપાર કરવા છતા પણ કષાય–વિષયની ઉગ્રતાને લઈને સમ્યગ્દર્શનાદિની સાચી સંપત્તિ મેળવી શકયા નથી. જે માનવીને દૃઢ શ્રદ્ધા હોય કે સમ્યગ્દર્શનાદિ મારી સાચી સંપત્તિ છે, સુખસ્વરૂપ આત્મા છે, પરપૌદ્ગલિક વસ્તુનો ત્યાગ તે જ સાચી સ્વ-તંત્રતા છે, ઈચ્છાઓનો અનાદર કરવામાં જ શાંતિ છે, સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઇ જવું તે જ સાચી વિશ્રાન્તિ છે, ઇત્યાદિ શ્રદ્ધાવાળો માનવી અધ્યવસાયોની શુદ્ધિદ્વારા આત્મશુદ્ધિ

સાધી શકે છે અને તે વિલાસોમાં અનુકૂળતા મેળવી આસક્તિ વધારવા દેહાદિની શુદ્ધિ તરફ લક્ષ આપતા નથી, કારણ કે તે વિકાસી છે, વિકાસની વાડે વળેલા છે.

પવિત્રતા એક પ્રકારનો અસાધારણ ધર્મ છે, અને તે આત્મા સિવાય બીજે ક્યાય પણ રહી શકતો નથી. જેવી રીતે પવિત્રતા ધર્મ છે તેવી જ રીતે અપવિત્રતા પણ ધર્મ છે કે જે પૌદ્ગલિક જડાત્મક વસ્તુઓમાં રહે છે. પવિત્રતા જ્ઞાનાદિની સહભાવી છે ત્યારે અપવિત્રતા વર્ણ ગંધાદિની સહભાવી છે જે જ્ઞાનાદિનું આધારભૂત દ્રવ્ય છે તે પવિત્રતાનું પણ છે અને જે વર્ણાદિનું આધારભૂત દ્રવ્ય છે તે અપવિત્રતાનું પણ છે. આત્મા જે અપવિત્ર કહેવાય છે તે તાત્ત્વિક નથી, કર્મની ઉપાધિને લઈને કહેવાય છે. આત્મા તો સ્વચ્છ સ્ફટિક જેવો છે સ્ફટિક વિચિત્ર વર્ણવાળી વસ્તુઓના સંસર્ગને લઈને વિચિત્ર વર્ણવાળો જણાય છે, છતાં તે વિચિત્રતા સ્ફટિકની નથી પણ સંબંધવાળી વસ્તુઓની છે વ્યવહારથી ભલે સ્ફટિકને કાળું પીળું કહેવામાં આવે, પણ તે વર્ણ વિચિત્ર સંબંધવાળી વસ્તુઓ ખસી જવાથી ખસી જાય છે, ત્યારે સ્ફટિકની સ્વાભાવિક સ્વચ્છતા પ્રગટ થાય છે. ભિન્ન ધર્મવાળી વસ્તુઓનો સ્ફટિકની સાથે ગમે તેટલો સંબંધ થવા છતાં પણ સ્ફટિકની સ્વચ્છતામાં અંશ માત્ર પણ ફરક પડતો નથી. તેવી જ રીતે આત્માની જ્ઞાનસ્વરૂપ પવિત્રતા અનેક પ્રકારની અપવિત્ર જડાત્મક વસ્તુઓના સંસર્ગથી અંશ માત્ર પણ નષ્ટ થતી નથી આત્મામાં અપવિત્રતા, અજ્ઞાનતા દેખાય છે તે જડાત્મક

વસ્તુઓના સ્વચ્છ આત્મામા પડતા ઓળા છે, માટે તે આત્મસ્વરૂપ નથી. તો યે વ્યવહારથી આત્મા અજ્ઞાની અપવિત્ર કહેવાય છે. તે જડસ્વરૂપ અપવિત્ર કર્મપુદ્ગલો ખસી ગયા પછી જ્ઞાનસ્વરૂપ પવિત્રતા પ્રગટ થવાથી જ્ઞાની પવિત્ર કહેવાય છે મલિનતા ધર્મના અભાવવાળી સ્વચ્છ વસ્તુઓમા અસ્વચ્છ મલિનતા ધર્મવાળી વસ્તુઓના ઓળા પડે છે અને તે સ્વચ્છ વસ્તુઓમા દેખાય જ છે જે દેખાય છે તે મલિન વસ્તુ છે, છતા સ્વચ્છ વસ્તુમા આરોપ કરીને સ્વચ્છ વસ્તુને અસ્વચ્છ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે જેથી તેને વ્યવહાર કહેવામા આવે છે

આત્મા એક સ્વરૂપવાળો હોવા છતાં પણ કર્મના વિકારોને લઈને અનેક સ્વરૂપે ઓળખાય છે અરૂપી, અભેદ્ય, અછેદ્ય આદિ વિકારોથી શૂન્ય હોવા છતાં રૂપ તથા ભેદન–છેદન આદિ કર્મના કાર્યોનો આત્મામાં આરોપ કરીને આત્માને અરૂપી, છેદ્ય, ભેદ્ય આદિ અવસ્થાવાળો માનવામા આવે છે. જો કે વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ એમ માનવાથી બાધ આવતો નથી; છતા નૈશ્ચયિક દૃષ્ટિની ઉપેક્ષા કરી શકાય નહિ, કારણ કે વ્યવહારિક દૃષ્ટિ અતાત્વિક છે અને નૈશ્ચયિક દૃષ્ટિ તાત્વિક છે. જો કેવળ વ્યવહારિક દૃષ્ટિ માનીને નિશ્ચયનો નિષેધ કરવામા આવે તો મૂળ શુદ્ધ વસ્તુનો અભાવ થઈ જાય છે જેમકે કડું, કુંડળ, કંઠી આદિ ઘરેણું માનવામાં આવે અને સુવર્ણનો નિષેધ કરવામાં આવે તો સુવર્ણનો અભાવ થઈ જાય છે. તેમ શુદ્ધ આત્માનો નિષેધ કરવામા આવે તો પછી નર, નારક આદિ અવસ્થા જેવું

કશું રહેતું નથી અર્થાત્ પરિણામોને માનીને પરિણામનો નિષેધ થઇ શકે જ નહિ, કારણ કે પરિણામ વગર પરિણામી જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી. પરિણામ સ્વભાવ તથા વિભાવના ભેદથી બે પ્રકારના છે કર્મના સંયોગથી થવાવાળા આત્માના પરિણામ તે વિભાવ અને શુદ્ધ આત્મામાં થવા-વાળા તે સ્વભાવ. આ બન્ને પ્રકારના પરિણામો પરિણામીના અભાવથી હોઈ શકે નહિં, માટે નશ્ચયિક દૃષ્ટિથી શુદ્ધ સ્વચ્છ સ્વરૂપવાળો આત્મા માન્યા વગર ચાલે નહિં. વ્યવ-હાર ચર્મચક્ષુથી જોનારો છે એટલે જ્યારે જ્યારે જેવું દેખાય ત્યારે તેવું માને છે, ત્યારે નિશ્ચય જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોનારો હોવાથી બચાવની મૂળભૂત તાત્વિક વસ્તુને માને છે, અનેક પ્રકારની અશુદ્ધ અવસ્થામાં વ્યવહારવાળાને દૃષ્ટિગોચર થતા આત્માને એક શુદ્ધ સ્વરૂપે જ જુએ છે. ખાટા, ખારા, મીઠા તથા તીખા આદિ પદાર્થોના સંસર્ગને લઇને અનેક સ્વાદને ધારણ કરવાવાળા પાણીમાં મધુરતા માને છે. ત્યારે વ્યવહારવાળો સરબત, સોડા આદિ અનેક સ્વાદને જ માનવા માટે તાત્વિક દૃષ્ટિથી જોયા વગર સાચી વસ્તુ દેખાય નહિં, તેથી સાચું સમજાય પણ નહિં.

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં સંસારમાં એક આત્મા જ સાચી, શુદ્ધ, સ્વચ્છ, પવિત્ર વસ્તુ છે; બાકી આત્માની સાથે અનાદિકાળથી સંબંધ ધરાવનાર કર્મ અપવિત્ર, અશુદ્ધ છે. એટલે તેના કાર્યરૂપ જડાત્મક જગત અપવિત્ર છે; કારણ કે દૃશ્ય જાગૃત દેહસ્વરૂપ છે અને તે કર્મનો વિકાર

હોવાથી પવિત્ર હોઇ શકે નહિં. કર્મ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી ક્ષાયોપશમિક અથવા તો ક્ષાયિક અતિશાયી જ્ઞાન સિવાય પ્રત્યક્ષ દેખી શકાય નહિ, પણ તેના કાર્યરૂપ સ્થૂલ દેહોથી અનુમાનથી જાણી શકાય જેટલા વિષયો છે તે બધા જીવે દેહપણે ધારણ કરેલા તથા ધારણ કરીને છોડી દીધેલા શરીરો છે જીવને ભોગોપભોગમાં, વપરાતી વસ્તુ માત્ર કર્મના કાર્યરૂપ શરીરો છે, જીવને ગ્રહણ કરેલા શુદ્ધ પુદ્ગલ સ્કંધો કે જેને વર્ગણા કહેવામાં આવે છે તે પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયરૂપે વાપરી શકાતા નથી, માટે તે ઈંદ્રિયોના અવિષયરૂપ છે. કર્મો સૂક્ષ્મપણાને લઈને અદૃશ્ય હોવાથી તેની અપવિત્રતા પણ અદૃશ્ય છે, છતાં દેહાદિની અપવિત્રતાથી તેની અપવિત્રતા સમજી શકાય છે, કારણ કે દેહમાં અપવિત્રતા કારણરૂપ કર્મની છે. કારણસ્વરૂપ કર્મમાં તથા કાર્યસ્વરૂપ દેહાદિમાં જે શુભાશુભપણું તથા શુદ્ધાશુદ્ધપણું કહેવાય છે તે વ્યવહારથી છે માટે તાત્ત્વિક નથી, કારણ કે શુભ હોય કે અશુભ, પણ જે કર્મને લઇને આત્મા શુદ્ધિ મેળવી શકતો નથી તે શુદ્ધ હોઈ શકે જ નહિં, માટે જ કર્મમાં શુદ્ધિ, પવિત્રતા કે શુભપણું અતાત્ત્વિક છે, માટે તેના કાર્યરૂપ દેહાદિમાં પણ અતાત્ત્વિક જ હોઈ શકે છે. જેટલે અંશે આત્મા કર્મથી મુક્ત થાય છે તેટલે અંશે તે શુદ્ધ થાય છે સંપૂર્ણ મુક્ત થઇ જવાથી તે સંપૂર્ણ શુદ્ધિ મેળવી શકે છે માટે આત્માની સાચી પવિત્રતા પ્રગટ કરવાને કર્મથી સંપૂર્ણ મુક્તિ મેળવવાની આવશ્યકતા છે.

આશાતના

૮૨

વિવેકી માનવીએ ઉચિત આત્માનું ઉચિત જાળવવું જોઈએ, પણ મિથ્યાભિમાનના નશામાં અજ્ઞાનતાથી ઉચ્ચ કોટિના મહાન પુરુષોની અવગણના ન કરવી જોઈએ. ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક કે ઔપશમિક ભાવે આત્મિક ગુણના વિકાસી આત્માઓ ઉપર પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખીને તેમના ગુણોનું વારંવાર સ્મરણ કરવું જોઈએ, તથા એવા પુરુષોનું નામ સાંભળતાની સાથે જ મસ્તક નમી પડવું જોઈએ, તેમની અથવા તો તેમની પ્રતિમા સમક્ષ તેમનો મોભો જળવાય તેમ વર્તવું અને તેમની મર્યાદા જાળવવી. તેમનું અપમાન કે અનાદર થાય તેવી કોઈપણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ તેમની સમક્ષ આદરવી નહિં. હું જેમના સમક્ષ છું તે કોણ છે? કઈ કોટિના છે? અને હું કોણ છું? મારામાં અને એમનામાં શું અંતર છે? ઈત્યાદિ વિચારપૂર્વક વર્તવું.

સંસારમાં ગુણને લઈને ગુણીનું બહુમાન કરવામાં આવે છે. તેમાં મોહનીયના ક્ષય, ક્ષયોપશમ કે ઉપશમથી પ્રગટ થતાં આત્મિક ગુણો જ તાત્વિક દૃષ્ટિથી ગુણ કહી શકાય છે. તે સિવાય માત્ર જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી કે અન્ય કોઈ કર્મના ક્ષયોપશમ કે પુન્ય પ્રકૃતિના ઉદયથી કહેવાતા

વિદ્વત્તા આદિ ગુણો તાત્ત્વિક નથી; કારણ કે મોહનીયના ઉપશમ વગરના કહેવાતા ગુણોના આત્મિક વિકાસરૂપ લાભ મળી શકતો નથી, તેમજ અધ્યવસાયની શુદ્ધિ થતી નથી. જ્યાં સુધી કોઇ પણ વસ્તુમા પોતાનો ગુણ પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી વ્યવહારમાં તે વસ્તુનું બહુમાન થતું નથી. વસ્તુનો ગુણ પ્રગટ થયા પછી જ તેનું બહુમાન તથા આદર થાય છે. વૃક્ષોના પુષ્પો ખીલે છે અને ચોમેર સુવાસ ફેલાય છે ત્યારે ભમરા, ભમરીઓ ખેંચાઈને આવે છે અને તેની સેવા કરે છે તેમજ મધુ ગ્રહણ કરે છે સાદો પાષાણ પડ્યો હોય છે ત્યારે તેની ઉપર સહુ કોઇ બેસે છે અને પગ મૂકીને ઊભા પણ રહે છે, પરંતુ જ્યારે તે ઘડાઇ પૂજ્ય પુરુષની આકૃતિમાં પરિણમે છે ત્યારે તેનુ બહુમાન કરવામાં આવે છે અને પૂજ્ય બુદ્ધિથી નમન તથા પૂજન કરવામાં આવે છે; તેવી જ રીતે આત્માના ગુણો પ્રગટ થતા નથી ત્યાં સુધી સંસારમા રખડે છે અને જ્યાં ત્યાં તેનું અપમાન અને અનાદર થાય છે પણ જ્યારે સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોનો વિકાસ થાય છે ત્યારે ગુણજ્ઞ–ગુણગ્રાહી માનવીઓ આત્માની ઉપાસના કરીને ગુણો મેળવવાની ચાહના રાખે છે. તેથી તેનું ઘણુ જ માન જાળવવામાં આવે છે જેઓ તે તરફ બેદરકાર રહીને અજ્ઞાનતાથી અપમાન કરે છે તેઓ ગુણ મેળવી શકતા નથી અને ઊલટા અપરાધી બનવાથી ઉભય લોકમાં આપત્તિ, વિપત્તિના આશ્રિત બને છે, જ્યાં જાય છે ત્યાં અપમાન, અનાદર તથા તિરસ્કાર જ મેળવે છે

સર્વોચ્ચ કોટિના આત્માઓ કે જેમણે સંપૂર્ણ વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરી છે તેમનું બહુમાન જાળવી તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર વીતરાગ બની શકે છે અને પોતાના આત્માનો વિકાસ સાધી શકે છે, પણ વીતરાગની સમક્ષ રાગ–દ્વેષનું વર્તન કરનાર પ્રભુનો અપરાધી બને છે વીતરાગની પ્રતિમા વીતરાગ સદૃશ હોવાથી વીતરાગ જેટલું જ તેનું માન જાળવવું જોઇએ. વીતરાગના ગુણોનું બહુમાન કરવા અવગુણવાળી પ્રવૃત્તિ ન આદરવી જોઇએ છતાં જેઓ તે તરફ દુર્લક્ષ રાખે છે અને કષાય, વિષયવાળી પ્રવૃત્તિ આદરે છે તેઓ પ્રભુની આશાતના કરે છે, અર્થાત્ તેવી પ્રવૃત્તિથી પોતાના આત્માને અધોગતિના અધિકારી બનાવે છે. એટલે તે પ્રભુની આશાતના નથી કરતો, કારણ કે પ્રભુની આશાતના થઈ શકતી નથી પણ પોતાના આત્માની આશાતના કરે છે. જે પોતાના આત્માની આશાતના ટાળે છે તે જ પ્રભુની આજ્ઞા પાળે છે અર્થાત્ પ્રભુની સાથે ઉચિતપણે વર્તીને પ્રભુનું બહુમાન કરે છે અને તેથી આત્મા અપરાધી ન બનવાથી માઠી ગતિની યાતનાઓથી બચી જાય છે, માટે આશાતનાનો અર્થ જ એ થાય છે કે સર્વોચ્ચ કોટિના પવિત્ર પુરુષોના આગળ મન, વચન, કાયાને અપવિત્ર વ્યાપારમાં વર્તાવીને આત્માને અસહ્ય યાતનાઓનો ભોગી ન બનાવવો, માટે પવિત્ર પુરુષોની સમક્ષ તો પવિત્ર જ વ્યાપારો જોઈએ કે જેથી આત્મા પવિત્ર બનીને સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય

આશાતના અને અપમાન બન્નેમાં કાંઇક અંશે સાદૃશ્ય રહેલું છે. સર્વોચ્ચ કોટિના આત્માઓની સાથે અનુચિત વર્તન આચરવું તે આશાતના અને મધ્યમ કોટિના આત્મા-ઓની સાથે ઉદ્ધતપણે વર્તવું તે અપમાન કહેવાય છે જે આત્માઓમાથી માન સર્વથા ખસી ગયું છે અર્થાત્ જેમના કષાય ક્ષય થઇ ગયા છે તેમનું અપમાન થઈ શકતું જ નથી. કષાયોને લઇને જ માન તથા અપમાનને અવકાશ છે, પણ જ્યાં સમગ્ર મોહનો ઉપશમ કે ક્ષય થઈ ગયો હોય ત્યાં માન કે અપમાન જેવુ કશું હોતું નથી. જે આત્મા જેટલે અશે અજ્ઞાનતા ટાળીને વિકાસ મેળવે છે તેટલે અંશે તે આત્મા માન, અપમાનથી મુકાય છે. જે જીવો અહંતાના આશ્રિત હોય છે તેમને માનની ઘણી જ ભૂખ હોવાથી જ્યાં ત્યાં માનની ભીખ માગતા ફરે છે. જો તેમની પાસે પૈસાની સારી સગવડ હોય તો હજારો ખર્ચીને તુચ્છ સ્વાર્થી હલકા માણસો પાસેથી પણ માન ખરીદીને સંતોષ માને છે. સંસારમાં માનવી માત્રને કુદરતે વેચવાને માટે માન આપેલું છે, તે હલકી કિંમતનું તથા ભારે કિંમતનું પણ હોય છે. જેઓ સારા શ્રીમંત હોય છે તેઓ બહુ મૂલ્યવાળું માન ખરીદે છે અને જેઓ સાધારણ સ્થિતિના હોય છે તે અલ્પ મૂલ્યવાળુ ખરીદે છે. અને તદ્દન કંગાળ અથવા તો ધન-સંપત્તિથી વેગળા રહેનારા માન આપીને માન મેળવે છે તાત્પર્ય કે સંસારમાં મધ્યમ તથા તેનાથી નીચી કોટિના માનવીઓમાંથી ભાગ્યે જ કોઇ એવો હશે કે જેને માનની ભૂખ નહિં હોય, માનની ભૂખ મટાડવા માટે

કેટલાકની પાસે ઝવેરાત જેવી જપ, તપ તથા ત્યાગ આદિ અમૂલ્ય વસ્તુઓ હોય છે કે જેની કિંમત જ આંકી શકાય નહિ. તેનો વ્યય કરીને ચિંતામણી આપીને કાચ ખરીદવાની જેમ માન ખરીદીને ઘણો જ સંતોષ માને છે. જે વ્યક્તિએ અજ્ઞાની જનતાની પાસેથી પુષ્કળ પ્રમાણમાં માન મેળવ્યું હોય છે તેવાઓનુ આપેલું માન ઘણું જ કિંમતી ગણાય છે, અને તેનાથી ઇતરનું માન થોડી કિંમતવાળું ગણાય છે માનની ભૂખવાળાને હમેશાં જેમને કહેવાતા શ્રીમંતો તથા વિદ્વાનો બહુ માનતા હોય તેવાઓના માનના પાનની ઘણી જ ચાહના રહે છે અને તેથી તેને મેળવવા માટે છૂટથી ધન સંપત્તિનો તથા સાચી આત્મિક સંપત્તિ મેળવવાને સંઘરી રાખેલા જપ, તપ, ત્યાગ આદિનો વ્યય કરતાં અચકાતા નથી

આ પ્રમાણે માનના ઉપાસક માનવીઓને જો અજ્ઞાની જનતાના માન વગરની સમ્યગ્દર્શનાદિની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો તેનો અનાદર કરીને માન મેળવવા માટે જ આતુર રહે છે; કારણ કે પુદ્ગલાનંદી-વિષયાસક્તને લોકોત્તર માન કરતાં લૌકિક માન અત્યંત પ્રિય હોય છે. અને એટલા માટે જ તેઓ શુભ કર્મના ઉદયથી મળેલી લોકોત્તર માન મેળવવાની સાધન-સામગ્રીને તુચ્છ સમજીને વિકાસના બાધક અજ્ઞાનીઓને આકર્ષી તેમનું માન મેળવવાના પ્રયાસો કરે છે, અને તેમની પાસેથી વિષયપોષક ખાન, પાન તથા માન મેળવીને પરમ સંતોષ માને છે અને પોતે કૃતકૃત્ય સમજે છે. જો કે આવા

માનવીઓ લોકોત્તર માન મેળવવાનો બહારથી ડોળ તો કરે છે છતાં તેમાં તેમની શ્રદ્ધા ન હોવાથી તેની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે બહુમાન હોતું નથી તેઓ જે બહારનો દેખાવ કરે છે તે કેવળ લૌકિક માન મેળવવાની ખાતર જ હોય છે. લૌકિક માનને તુચ્છ સમજીને તેની ઉપેક્ષા કરનાર લોકોત્તર માનના ઉપાસકો ઉચ્ચ કોટિના હોવાથી તેમને અપમાન નડતું નથી, પણ તેમનું અપમાન કરનારનું જ અપમાન થાય છે, કારણ કે લોકોત્તર માનના ઉપાસક તેમને કહેવામાં આવે છે કે જેમનો દેહાધ્યાસ છૂટવાથી બહિરાત્મ દશા ટળીને અંતરાત્મ દશા પ્રાપ્ત થઈ છે, અને જેઓ દેહાદિના ગૌરવને તુચ્છ સમજે છે, માટે તેમને દેહ તથા કૃત્રિમ નામના બહુમાનની જરાય અસર થતી નથી; એટલે અપમાનની પણ અસર થતી નથી; પરંતુ લૌકિક માનને પ્રધાનતા આપનારાઓમાં તીવ્ર દેહાધ્યાસ રહેલો હોવાથી તેમને અપમાનની ઘણી જ અસર થાય છે, કારણ કે તેમણે પોતે માની રાખેલી માન આપવાની પદ્ધતિથી વિપરીતપણે તેમની સાથે વર્તનાર ઉપર અપમાન કરવાની માન્યતા હોવાથી પોતાનું અપમાન થયું છે એમ માનીને ઘણું જ દુ:ખ ઉપજાવે છે, માટે જ તેમનું અપમાન થાય છે. કષાય મોહનો કેદી અને લોકોત્તર માનની અવજ્ઞા કરીને લૌકિક માનના લાલચુને બીજાની પ્રવૃત્તિ અપમાનવાળી લાગવાથી ખેદ, ઉદ્વેગ તથા દ્વેષને આશ્રય આપે છે, એટલે તેનું અપમાન અવશ્ય થાય છે, અને તેથી તે અપમાન કરનારનું અપમાન કરીને બદલો વાળવાની માન્યતાથી પ્રાયે સંતોષ માને છે; કારણ કે સામો

માણસ પણ તેમના જેવો જ હોવાથી તેને અપમાનથી થયેલું દુઃખ જોઇને શાંતિ મેળવે છે.

સંસારમાં એક આત્મા જ સન્માનનો અધિકારી છે કે જેનું દેહાદિની જેમ અપમાન થઇ શકતું જ નથી, છતાં તે જ્યાં સુધી મોહને તાબે રહીને માન કષાયનું બહુમાન કરે ત્યાં સુધી તે અપમાનથી છૂટતો નથી; કારણ કે તે માનની શીખવણીથી પોતાનું અપમાન માને છે, દેહ તથા તેની કૃત્રિમતાને પોતાનાથી અભિન્ન માને છે. જો કે તે માનવીઓને મરતા નિર્જીવ કલેવર-દેહથી પોતે જાણે તો છે કે દેહ અને જીવ બે જુદી વસ્તુ છે તો પણ અનાદિ કાળની અજ્ઞાનતાને લઇને દેહમાં ઔદાયિક ભાવે થવાવાળા કર્મના વિકાસોને પોતાના માને છે. પોતાની જ્ઞાન, દર્શન, જીવન તથા ચારિત્રાદિ સાચી સંપત્તિના ભોગે પણ દેહનું બહુમાન કરાવે છે અને પોતે સર્વસ્વ મળી ગયા જેટલો આનંદ મનાવે છે, માટે ખરું જોતાં તો જીવ જ્યાં સુધી સાચું જાણીને સાચી શ્રદ્ધા રાખતો નથી ત્યાં સુધી પોતે જ પોતાનું અપમાન કરે છે સાચું ન સમજનાર અજ્ઞાની જીવ માનને અપમાન અને અપમાનને માન સમજે છે. જે વસ્તુ જે ગુણ-ધર્મવાળી તેને ગુણ-ધર્મથી ઓળખવાથી તથા કહેવાથી તે વસ્તુનું બહુમાન કર્યું કહેવાય છે અને તેનાથી વિપરીત ગુણ-ધર્મવાળી માનવી તે અપમાન કરવા બરોબર છે. પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં આનંદ તથા સુખ માનનાર, જડાત્મક વસ્તુઓ પોતાની હોવા છતાં પણ પોતાની માનનાર, દેહાદિની પુષ્ટિ, સેવા તથા તેના બહુમાનને પોતાનું જ

માનનાર અને જડાત્મક વસ્તુ ક્ષણભંગુર હોવાથી તેનો નાશ થતાં પોતાનું મોટું નુકશાન સમજીને અત્યંત દુઃખ મનાવનાર આત્મા અજ્ઞાનતાથી પોતે જ પોતાનું અપમાન કરે છે, કારણ કે આત્માની આવા પ્રકારની સ્થિતિ ન હોય છતાં પણ તેના માટે આવી માન્યતા ધારણ કરવી તે આત્માની ઉપર મિથ્યા આરોપ મૂકીને તેનું અપમાન કરવા જેવું છે જે માણસો બીજાનુ અપમાન કરે છે તેઓ પણ આવી જ રીતે અજ્ઞાનતાથી અછતા અવગુણોનો આરોપ કરીને બીજાને હલકા બનાવે છે, માટે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો જ્યા સુધી આત્મા પોતે જ પોતાનું અપમાન કરવાથી નિવૃત્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી તેનું અપમાન થવાનુ. જ્યારે તે પોતાનુ બહુ સન્માન કરવાની જાગૃતિ લાવશે ત્યારે જ તે સંસારી જીવોના અપમાનથી મુક્ત થઈને પ્રાણી માત્રના સાચા સન્માનનું પાત્ર બનશે.

આવી રીતે પુદ્‍ગલાનંદી વસ્તુસ્વરૂપથી અણજાણ જીવો આપસમાં પરસ્પર નક્કી કરી રાખેલી વર્તવાની પદ્ધતિને માન તથા અપમાન તરીકે ઓળખે છે. માનવીઓની સમજણ અનેક પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી માન તથા અપમાન મેળવવાની પદ્ધતિ પણ અનેક પ્રકારની ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. દેશકાળને અનુસરીને પણ તેમાં ભિન્નતા રહેલી હોય છે તેમજ તેમા કાળને અનુસરીને તો પદ્ધતિમાં પણ પરિવર્તન થતુ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ત્યારે વસ્તુને વસ્તુરૂપે ઓળખનાર જ્ઞાની પુરુષોમાં માન આપવાની પદ્ધતિ એક જ પ્રકારની હોય છે. જો કે ગુણોની તારતમ્યતાને લઇને તેમાં

કાંઈક અંશે ભિન્નતા હોય છે, પણ તે ભાવોમાં હોય છે. જ્ઞાની પુરુષો આત્મદૃષ્ટિ હોવાથી ત્યાં અપમાનને તો અવકાશ હોતો નથી. વસ્તુતત્ત્વમાં અણજાણ જીવો વસ્તુના ગુણોથી અનભિજ્ઞ હોવાથી કે ગુણી આત્માની સાથે વાણી, વિચાર તથા વર્તનની ઉચિતતા જાળવી શકતા નથી જેથી કરીને જોનાર અણજાણ વ્યક્તિ વ્યવહારથી તેની પ્રવૃત્તિને અપમાન તરીકે ગણે છે, છતાં તેથી ગુણીનું અપમાન થતું નથી. અર્થાત્ ગુણીના ગુણોને કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ નડતો નથી તેમજ ગુણો નષ્ટ થતા નથી, તેથી જ અનુચિત વર્તન-આશાતના કરનાર અજ્ઞાનતાના દોષને લઈને પોતાની અનુચિત પ્રવૃત્તિનું માઠું ફળ મેળવે છે. ઉચ્ચ કોટિના મહાપુરુષો કે જેમણે કાંઈક અંશે આત્મવિકાસ મેળવ્યો છે એવા સમભાવી શાંત અંતરાત્મ દશામાં વિચરતા પ્રભુના માર્ગના અનુયાયી આત્માઓની અવજ્ઞા કરવી તથા તિરસ્કાર કરીને તેમની સમક્ષ રાગ-દ્વેષની સૂચક પ્રવૃત્તિઓ આદરવી તે તેમનું અપમાન કરવા જેવું છે, કારણ કે આવા વર્તનવાળાની બુદ્ધિમાં અપમાન કરવાની ભાવના હોય છે અથવા તો ઉચિતનું યોગ્ય માન જાળવવાની કાળજી વગરના હોય છે. એટલે બાહ્ય દૃષ્ટિથી અપમાન જેવું લાગે પણ મહાપુરુષોનું અપમાન થતું જ નથી, કારણ કે મહાપુરુષો કોઈ પણ જીવ પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે વર્તે તેથી પોતાનું અપમાન સમજતા જ નથી અને તેથી સમ્યગ્ જ્ઞાનને લઈને તેમને કષાય કનડી શકતા નથી, પરંતુ અપમાન બુદ્ધિથી તથા ઉચિત વર્તનની બેદરકારીથી અપમાન કરનારનું ઉભય લોકમાં અહિત થાય છે.

મધ્યમ કોટિના માનવીઓ કે જેમણે ઉચ્ચ કોટિના મહાપુરુષોના પ્રમાણમાં ગુણો મેળવ્યા નથી, પણ તે ગુણોની સૂચક બહારથી માત્ર પ્રવૃત્તિ આદરેલી હોય છે એવાઓ જો મહાપુરુષો તરફથી ઉચિત્ માન મેળવીને રાજી થાય અથવા માન મેળવવા પ્રયાસ કરે તો તેઓ મહાપુરુષોનુ, અપમાન આશાતના કરીને પોતે પણ અપમાનિત થાય છે અર્થાત્ ગુણ વગર પણ ગુણીપણાનુ માન મેળવી ગર્વથી પુલકિત થવું તે એક પ્રકારનું અપમાન છે અને અપમાનને પણ માન તરીકે માનવું તે મૂર્ખતા છે આવી રીતે સર્વથા નિર્ગુણીને પણ પુરુષોચિત માન આપનાર પણ મહાપુરુષોની અવજ્ઞા, આશાતના કરીને માન લેનારનું અપમાન જ કરે છે માન આપનાર જો અજાણ હોય તો કાઇક ઓછો અપરાધી બને પણ જાણીને જો માન આપી ઉચ્ચ કોટિના પુરુષોનું અપમાન કરે તો તેને ભાવ તો મળી શકતો જ નથી પણ આત્મા અહિતરૂપ હાનિ તો પ્રાપ્ત થાય જ છે; માટે ઉચિતનુ ઉચિત માન જાળવવાથી જ લાભ મળી શકે છે સર્વોચ્ચ કોટિના વીતરાગ દેવ સાક્ષાત્ હોય કે તેમની પ્રતિમા હોય તમની સમક્ષ અનુચિત વર્તન કરવાથી પ્રભુની આશાતના કરી કહેવાય છે, પણ અપમાન કહેવાતું નથી પ્રભુની આશાતના કરનાર જીવ અવશ્ય માઠી ગતિ મેળવે છે. કદાચ પ્રબળ પુન્યના ઉદયથી આ લોકમાં મીઠું ફળ પણ ભોગવે તેથી કાઇ તે ભાવી ભવોની અસહ્ય યાતનાઓથી મુકાતો નથી આત્મિક ગુણોનો તિરસ્કાર કરનાર સમગ્ર આત્માઓનો તિરસ્કાર કરે છે અને વિકાસી આત્માઓનો તિરસ્કાર કરવો તે કર્મોને પોષવા જેવું છે.

કર્મો પુષ્ટ બનવાથી આત્માના ગુણોને ઢાંકી દઈને તેને અત્યંત મલિન બનાવે છે આત્માની મલિનતા એટલે કર્મની આધીનતા કે જેને લઈને આત્મા વિકાસની બાધક પ્રવૃત્તિઓ આદરે છે અને પોતાને જ્ઞાની જણાવે છે. પોતે જાણે છે અને માને છે પણ તે બધુંય મિથ્યા, કારણ કે તેમાં પ્રબળ મોહની પ્રેરણા છે પુદ્‌ગલાનંદી, વિષયાસક્ત હોય જ છે તેનું જાણવું, માનવું તથા આદરવું બધું ય મિથ્યા છે બુદ્ધિના ક્ષયોપશમથી ભલેને તે વીતરાગનાં વચન કેમ ન જાણે–જણાવે તોયે તે પ્રભુની તો આશાતના કરે જ છે, કારણ કે તે મોહની શીખવણીથી પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષય પોષવા પ્રભુના પવિત્ર વચનોનો ઉપયોગ કરે છે. પુદ્‌ગલાનંદી વિષયાસક્ત જીવ પ્રભુનો શુદ્ધ શ્રદ્ધાપૂર્વક આદર કરી પ્રભુનું બહુમાન કરી શકતો નથી તેથી પ્રભુની આશાતના ટાળી શકતો નથી દેહની અશુદ્ધિથી થતી આશાતનાઓ કરતા ભાવની અશુદ્ધિથી થતી આશાતનાઓ આત્માનું અત્યંત આહત કરનારી છે કષાય વિષયના બંધનમાંથી મુકાયા વગર ભાવશુદ્ધિ થઈ શકતી નથી, માટે કષાયાદિના પરિણામો બદલાય. નહિ ત્યાં સુધી મન, વચન તથા કાયાથી થતી પ્રભુની આશાતના ટાળી શકાય નહિ કષાયાદિથી મુક્ત પવિત્ર પુરુષોની દેહાદિની શુદ્ધિ કરવી પડતી જ નથી, કારણ કે મોહની મંદતાને લઈને તેમની ભાવશુદ્ધિ પ્રબળ હોય છે એટલે તેઓ પ્રભુને શુદ્ધ સ્વરૂપે જાણે છે, જુએ છે તેથી તેઓ પ્રભુની આશાતનાથી સર્વથા મુક્ત હોય છે અને એટલા માટે જ તેઓ સર્વ દુઃખોથી છૂટીને પ્રભુસ્વરૂપ બની શકે.

સાથે શું લઈ જશો ?

૮૩

ઉપર આકાશ અને નીચે પાણી માત્ર બધી દિશામાં દેખાઈ રહ્યું હોય એવા ભરદરિયે વહાણમાં બેઠેલો મુસાફર બધું ય સ્થિર જુએ છે, પણ જ્યારે છેટેથી દરિયાનો કિનારો દેખાય છે ત્યારે તેને બધું ય અસ્થિર દેખાય છે. વહાણ તથા કિનારા પરની વસ્તુઓ ઘણી જ ઝડપથી ચાલતી જણાય છે, તેવી જ રીતે દેહરૂપી વહાણમાં બેઠેલો મુસાફર આત્મા માનવજીવનના મધ્ય દરિયે બધુ ય સ્થિર જુએ છે, પણ તેને જ્યારે મોતનો કિનારો દેખાવા માંડે છે ત્યારે બધું ય અસ્થિર જણાય છે અને જ્ઞાની પુરુષોએ કહેલી એક વાત તો સાચી સમજાય છે કે સંયોગી વસ્તુઓનો વિયોગ અવશ્ય થાય છે માટે બધુંય મૂકીને જવાનુ છે. ધન, સંપત્તિ, બાગ, બંગલા, કુટુંબપરિવાર આદિ કે જેનો જન્મ્યા પછી જીવનની શરૂઆતથી સંયોગ થયો છે તેમાનુ કશું ય સાથે જવાનું નથી. સામાન્ય બુદ્ધિનો માનવી માત્ર આટલું જ સમજી શકે છે અને તે પણ છેવટની ઘડીયે, પરંતુ એમ તો કોઇક જ માનવી જાણતો હશે કે પાછલા ભવમાથી જે કાઇ સાથે લઈને અવતર્યો છું તેને પણ અજ્ઞાનતાથી અહિંયા જ મૂકીને જઉં છુ. માણસો બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર

કરે તો સાચી રીતે સમજી શકે છે, પણ બુદ્ધિની નિર્બળતાને લઈને જ્ઞાની પુરુષોના વચનો સાભળવા છતાં પણ તાત્ત્વિક વસ્તુ સમજી શકતા નથી.

માનવીને મૂકી જવાની વસ્તુઓ બે પ્રકારની હોય છે: એક તો પાછલા જન્મમાંથી સાથે લાવેલો જેવી કે નરદેહ–માનવજીવન–અખંડ પાચે ઇંદ્રિયો અને લાંબું જીવન. આ બધી વસ્તુઓ સાથે લઈને આત્મા માનવસ્વરૂપે અવતરે છે અને ધન, સંપત્તિ, બાગબંગલા આદિ વસ્તુઓ તેમજ સ્ત્રીપુત્રાદિ કુટુંબપરિવારના સંબધો અવતર્યા પછી મેળવે છે. આ પ્રમાણે, બન્ને પ્રકારની વસ્તુઓ માનવી મૂકીને જાય છે, છતાં તે માનવ દેહ અવતર્યા પછી મેળવેલી વસ્તુઓને પ્રધાનતા આપીને તેના માટે મોતની સાથે જતી વખતે શોક કરે છે, દુઃખી થાય છે, પણ પાછલા ભવમાથી સાથે લાવેલી વસ્તુઓ મૂકી જવા માટે જરાય શોક કરતો નથી. અર્થાત્ આત્મોન્નતિ માટે મળેલાં માનવજીવન આદિ ઉત્તમ સાધનો મૂકી જવા માટે કોઇપણ દુઃખી થતુ નથી. અને જે માનવી માનવજીવન તથા દેહ છોડતાં દુઃખ મનાવે છે તે વિષયાસક્ત જીવ વિષયની લાલસાવાળો હોવાથી વિલાસનું સાધન માનીને જ તે દેહાદિનો વિયોગ થતી વખતે મુંઝાય છે, પણ આત્મવિકાસનું સાધન માનીને તેના અભાવે વિકાસથી વંચિત રહેવાની સમજણથી શોક કરતો નથી. આવા જીવો વિલાસ માટે જ જીવવું પસંદ કરે છે, પણ વિકાસ માટે નહિં અને તેથી કરીને જ કેટલાક માનવી

વિલાસનાં સાધન ન મળવાથી ખુશીથી મરતાં–આપઘાત કરતાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે

અજ્ઞાની માનવી જીવનને ઘણી જ કાળજીપૂર્વક જાળવે છે તે તેમને મળેલા વૈષયિક સુખો ભોગવવાની લાલસાથી અથવા તો વૈષયિક સુખના સાધનો મેળવવાની ઇચ્છાથી જ સાચવે છે અને આવતા મોતને રોકવા પોતાનાથી બનતું બધું કરી છૂટે છે તો પણ આયુષ્યકર્મ ભોગવવારૂપ માનવ જીવન સમાપ્ત થાય છે એટલે મોત આવીને ઊભું રહે છે અને દ્રવ્ય તથા ભાવથી કંગાળ બનેલા માનવીના આત્માને અસહ્ય દુઃખના દરિયામાં હડસેલી મૂકે છે. જ્ઞાની આત્માઓ તો જન્માતરમાંથી સાથે લાવેલાં નરદેહ તથા માનવ જીવન આદિ સંપત્તિથી ઉત્તમ પ્રકારનો વ્યવસાય કરીને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સમભાવ આદિ સાચી સંપત્તિની વૃદ્ધિ કરેલી હોવાથી જન્મ–મરણ માટે હર્ષ–શોક કરતા નથી; કારણ કે તેઓ સમજે છે કે જીવીશું તો આત્મિક સંપત્તિને વધારીશું અને મૃત્યુ આવશે તો સત્કાર્યો કરીને સાચી સંપત્તિ સારી રીતે મેળવી છે એટલે તેની સાથે જતાં કાંઇ પણ હરકત આવે તેમ નથી અર્થાત્ આ જીવનમા દુષ્કૃત્યોનો આદર કરીને કોઇને દુઃખી કરી અપરાધી બન્યા નથી એટલે ભાવી જીવનમાં સજા ભોગવવા દુર્ગતિનો સીમાડો ભાળવો પડશે નહિં, માટે જીવીશું તો શ્રેય છે અને મરીશું તો યે શ્રેય જ છે. આવા વિચારવાળા જ્ઞાની પુરુષો વૈષયિક સુખના સાધનો મેળવવાના કષ્ટથી મુક્ત હોય છે. પૌદ્ગલિક સુખના સાધન

તેમને મળો યા ન મળો તેના માટે હર્ષ-શોક કરતા નથી. તેમને પુન્ય બળથી મળેલી પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિને પ્રધાનતા આપી ઘણા રાજી થતા નથી તેમજ તેને સાચવવા કે વધારવા જન્માંતરમાંથી સાથે લાવેલા માનવ જીવનને વેડફી નાંખતા નથી અને છેવટે પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિ સૂકીને જતાં જરાય શોક કરતાં નથી.

નર દેહ તથા માનવ જીવન મેળવ્યા પછી ધન, સંપત્તિ આદિ જે કાંઇ મેળવ્યું હોય તેને આત્મશ્રેય સાધવા છોડવાની જરૂર છે, કારણ કે તે મોહ મમતાને ઉત્તેજન આપવાવાળું હોવાથી આત્મવિકાસનુ બાધક છે છતાં પોતાને (આત્માને) ન ઓળખનાર આસક્તિ ભાવથી ભલે તેને વળગી રહે પરંતુ છેવટની ઘડીએ તો તે છૂટી જ જવાનું છે તેને સાથે લઇ જવાને કે રાખવાને મહેનત કરવી નકામી છે; કારણ કે તે રહી શકતું નથી તેમજ સાથે પણ જઈ શકતું નથી તો પણ જડાસક્ત જીવો તેને જતું અટકાવવાને માનવ જીવનની કિંમતી ક્ષણો વગરસકોચે છૂટથી વાપરે છે અને આત્માના અશ્રેયની પણ પરવા રાખતા નથી, છતાં ધન, સંપત્તિ, બાગ, બંગલા આદિ રહેતાં નથી પુન્ય ક્ષય થતાંની સાથે જ બધી વસ્તુઓનું સ્વામીપણુ છૂટી જાય છે. અને તે વસ્તુઓ નાશ પામી જાય છે અથવા તો તેનો બીજા સ્વામી થાય છે, જેથી માનવી તેની મમતાથી મુક્ત થવાથી છૂટો થાય છે. છૂટું થવું એટલે પરાધીનતાથી મુક્ત થવું કે જે એક પ્રકારે સુખશાતિનું કારણ છે પણ મોહ-

ઘેલો માનવી સુખ, શાંતિને બદલે દુઃખ તથા અશાંતિ મનાવે છે; કારણ કે પોતે પૌદ્ગલિક સુખ તથા વિલાસથી વિરામ પામ્યો નથી અને વિકાસી સુખથી તદ્દન અજાણ છે એટલે જો કે તેને ગયેલી વસ્તુની મમતા રહેતી નથી, પણ વિલાસમાં મોજશોખની વસ્તુ વગર અડચણ પડવાથી પોતે ગયેલી વસ્તુનો શોક કરે છે, દુઃખ માને છે અને પાછો વિલાસનાં સાધન મેળવવાને શેષ જીવન વાપરી નાખીને માનવ જીવનનો કંગાળ બની જાય છે જેથી તે માનવ જીવનનો દરિદ્રી અનંતકાળ સુધી સુખનો પડછાયો પણ ભાળી શકતો નથી.

જે વસ્તુઓ મૂકી જવાની છે તેને મેળવવાની તૃષ્ણાથી સાથે લઈ જવાની વસ્તુઓને મેળવીને વધારવાને બદલે સાથે લાવેલો છે તેને વેડફી નાંખનારમાં ડહાપણનો અંશ પણ હોતો નથી, છતાં માનવી પુન્યની સહાયતાથી ધન-સંપત્તિ મેળવીને પોતાને ડાહ્યો માને છે અને બહુ જ ડહાપણનું કામ કર્યું છે એમ બીજાના મોઢેથી. પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને ફુલાય છે તેમજ જેઓ સાથે લઇ જવાની વસ્તુને સાચવીને વધારવા માટે મૂકી જવાની વસ્તુની ઉપેક્ષા કરે છે તેમને બુદ્ધિ વગરના માને છે આવા માનવી ભવાભિનંદી—ગમે તેવો ભવ મળ્યો હોય તેમાં જ આનંદ માનનારા—હોવાથી તેમને જેટલો ધનાદિ સંપત્તિ ઉપર પ્રેમ હોય છે તેટલો પ્રભુ ઉપર હોતો નથી. અને કાંઈક પ્રેમ હોય છે તે પણ ફક્ત ધનાદિ મળે છે

એવી શ્રદ્ધાથી જ હોય છે અને એટલા માટે જ તેમને પ્રભુના સાચા વચનો ઉપર શ્રદ્ધા હોતી નથી તેમજ ધનાદિ મેળવતાં નરક, તિર્યંચની માઠી ગતિયોમાં લઇ જનારી પાપ પ્રવૃત્તિયોનો ઉત્સાહપૂર્વક આદર કરતો હોવાથી નરક, તિર્યંચમાં અસહ્ય દુઃખો ભોગવવાં પડે છે તેની પણ પ્રાયઃ શ્રદ્ધા હોતી નથી. આવા જીવોને પુન્યના અભાવે અથવા તો પુન્ય ક્ષય થઇ જવાથી પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન ન મળ્યા હોય કે મળીને ચાલ્યાં ગયાં હોય તો તેઓ ઘણા જ ઉદ્વેગવાળા તથા ચિંતાવાળા રહે છે અને પોતાને અત્યંત દુઃખી માને છે, તેમજ બીજાની ધન-સંપત્તિ તથા તેમને ધાર્યા પ્રમાણે વૈષયિક સુખ ભોગવતા જોઈને પોતે ઘણા જ ઝૂરે છે અને માનવ જીવનને નકામું માનીને તેનાથી છૂટી જવાને ઇચ્છે છે, પણ ઉત્તમ માનવ જીવનને આત્મશ્રેય માટે વાપરવાની ઇચ્છા રાખતા નથી.

માનવ જીવન માનવ દેહ તથા પુન્યાનુબંધી પુન્ય આદિ મેળવવાને ધન-સંપત્તિની ખાસ જરૂર રહેતી નથી. તે સિવાય પણ માનવી પોતાના માનવ જીવનદ્વારા આત્મસંપત્તિ તથા ભાવી જીવનમાં આત્મોપભોગી વસ્તુઓ મેળવી શકે છે જેઓ એમ માનતા હોય કે ધન વગર ધર્મ થઇ શકતો નથી તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે, કારણ કે પુન્ય કર્મ-સ્વરૂપ ધર્મ કે કર્મની નિર્જરાસ્વરૂપ તાત્વિક ધર્મ ધન-સંપત્તિના ત્યાગથી જેટલો સારો અને સાચો થઈ શકે છે તેટલો ભોગથી થઇ શકતો નથી. ધન ખરચીને ધર્મ કરનારા

ધન–સંપત્તિના ભોગી હોય છે અને જડાત્મક વસ્તુઓનો ભોગ પ્રાયઃ કર્મની નિર્જરારૂપ તાત્વિક ધર્મ કરવામાં અંતરાયભૂત હોય છે એટલે તેઓ આત્મિક ગુણ પ્રકટ કરવારૂપી વિકાસ સાધી શકતા નથી, પણ પુન્ય કાર્યમાં ધનાદિનો સદ્વ્યય કરવાથી પુન્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે. અને ધન–સંપત્તિના ત્યાગી માનવ જીવનનો સદ્વ્યય કરીને આત્મવિકાસ સાધી શકે છે. અને જો તાત્વિક બોધની નિર્બળતાથી પુદ્‌ગલાનંદીપણું હોય તો પણ ધનવ્યય કરીને પુન્ય ઉપાર્જન કરનાર કરતાં અસંખ્યગણું પુન્ય ઉપાર્જન કરી શકે છે પુન્યની નબળાઇને લઇને કદાચ માનવીને ધન તો ન મળે, પરંતુ જીવન તો માનવી માત્રને મળેલું હોય છે એટલે માનવી માત્ર ધર્મ કરવા માટે સ્વતંત્ર જ હોય છે. તેમને જડાત્મક ધનાદિ વસ્તુઓની અપેક્ષા રાખવી પડતી નથી. મળેલી ધન-સંપત્તિ આદિ જડાત્મક વસ્તુઓનો સર્વથા ત્યાગ કરીને જ મહામાનવીઓએ સંપૂર્ણ આત્મવિકાસ સાધ્યો છે અને તેઓ પુરુષો તરીકે ઓળખાયા છે.

વિપરીત સમજણવાળા કેટલાક માનવી બધી બાબતોમાં ધનને પ્રધાનતા આપીને તેને મેળવવા પોતાનું ત્રીશ–પાંત્રીશ વર્ષ સુધીનું માનવ જીવન વાપરી નાંખે છે, છતાં જો તેમને કેવળ ચાલુ જીવનમાં જ ઉપયોગી અને મૂકી જવા જેવી તુચ્છ ધનાદિ વસ્તુ ન મળે તો પછી તેમણે પોતાનું શેષ જીવન સાથે લઇ જવાય તેવી વસ્તુ અથવા તો આત્મિક સંપત્તિ મેળવવા વાપરવુ જોઇએ નહિં

તો બન્ને ભવોમાં ઉપયોગી સંપત્તિથી કંગાળ જ રહેવાના અને જો ભવિષ્યમાં પૈસો મળશે એવી આશાથી મૂકી જવાની વસ્તુ માટે જ જીવનનો વ્યય કરીને મૃત્યુના સીમાડારૂપ વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચીને કદાચ ધનાદિ મેળવે તો તે બધું નકામું છે, કારણ કે વયથી નિર્બળ બનેલો માનવી પાંચે ઇંદ્રિયોની નિર્બળતાને લઇને મેળવેલા વૈષયિક સુખના સાધનોનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી અને જીવન સમાપ્ત થતાં બધું અહિં જ મૂકીને મોતની સાથે ચાલતો થાય છે.

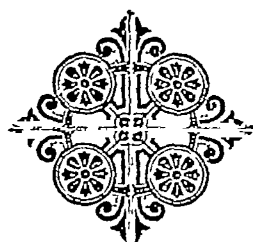
માનવી જે ધનાદિ સંપત્તિ સાથે લઇને અવતર્યો નથી તેને સાથે લઈ જઇ શકતો નથી પણ નર દેહ, માનવ જીવન તથા પુન્ય આદિ સંપત્તિ કે જેને સાથે લઇને અવતરે છે તેને માટે કાળજી રાખી પ્રયાસ કરે તો તેને પાછી મેળવી શકે છે એટલે કે પોતે તેવા પ્રકારનું પુન્ય મેળવવામાં માનવ જીવનનો ઉપયોગ કરે કે જેનાથી ભાવીમાં માનવ જીવન તથા માનવદેહ મેળવી શકે, અને તે ધનાદિ મેળવવાની તથા વધારવાની તૃષ્ણાથી વિરામ પામીને ધાર્મિક વ્યવસાયમા જીવન વાપરે તો જ બની શકે છે. જો માનવી માનવ જીવનની કદર કે કિંમત કરી જાણતો હોય તો ભાવી માટે અત્યારે તેની પાસે છે તેના કરતાંય ઉચ્ચ કોટિનું માનવજીવન મેળવી શકે છે કે જેમાં આત્મિક સંપૂર્ણ વિકાસ સાધીને સદાને માટે તાત્ત્વિક સુખસંપત્તિનો ભોગી બનીને જન્મ, જરા, મરણના ભયથી મુક્ત થઈ જાય છે; પણ અજ્ઞાની જીવ જેમ બાળક ગળ્યુ ખાવાની લાલચથી

લાડવા માટે ગળામાથી કિંમતી સોનાનું ઘરેણું કાઢી આપે છે તેમ પૌદ્ગલિક વૈષયિક સુખ માટે જડાસક્ત કિંમતી માનવજીવન ખુશીથી ખરચી નાંખે છે. કોઈ માણુસ પોતાના અગત્યના કામે ઝડપથી જઇ રહ્યો હોય અને રસ્તામાં કોઈ બે માણુસોની મારામારી કે ગાળાગાળી જોવા માણુસો ટોળે વળ્યા હોય તો તેમાં પોતે પેસી જઈને ચિત્તમાં ક્લેશ, ઉદ્વેગ તથા કષાય ઉત્પન્ન કરનાર પ્રસગ જોવામાં કલાક કાઢી નાંખે છે. અથવા તો રસ્તામાં કોઈ વાતો કરનાર મળી જાય તો સ્વાર્થની કે સ્વાર્થ વગરની વાતો કરવામાં ઘણો સમય ગાળી નાંખે છે, તે વખતે પોતે જે કામે નીકળ્યો હોય તે બધું ભૂલી જાય છે અને ચિત્તની પ્રસન્નતાથી કલાકોની સંખ્યામાં માનવજીવન વાપરી નાંખે છે તે દરમ્યાન મોડું થવાનો કે કામ બગડવાનો સ કલ્પ સરખો ય કરતો નથી તેમજ કલાક દોઢ કલાકનુ માનવ જીવન વાપરીને દ્રવ્યથી તથા ભાવથી લાભ મેળવ્યો છે કે નુકશાન મેળવ્યું છે તેનો પણ વિચાર કરતો નથી આવા માનવીને આત્મિક સંપત્તિ મેળવવાને કે પુન્યાદિ સાથે લઇ જવાય તેવી સંપત્તિ મેળવવાને ધાર્મિક વ્યવસાયમાં માનવ જીવન વાપરવાને કહેવામાં આવે તો તે પ્રથમ તો ચોખ્ખી ના જ પાડશે તેમ છતાં બહુ જ દબાણ કરી તેને સમજાવવામાં આવે તો બહુ જ કંજુસાઇથી માનવ જીવન વાપરશે અને તે પણ અરુચિથી તથા ઉત્સાહ વગર એક કલાકનું કામ પા કલાકમાં જ પતાવી દેશે. અડતાલીસ મિનિટ સુધી સમભાવમાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને (સામાયિકમાં) બેઠો

હશે તો પણ વિષમ ભાવમાં જ વખત ગાળશે અને અકળામણુથી પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો સમય પૂરો કરશે.

માનવીને ધનાદિ સંપત્તિની મમતા વધારે હોય છે, કારણુ કે તે એમ માને છે કે. મેં ઘણુા જ પરિશ્રમથી લક્ષ્મી મેળવી છે તેથી પોતે મેળવેલી લક્ષ્મીને બહુ જ કરકસરથી વાપરે છે. એક રૂપિયો વાપરીને પાંચની અથવા એથી વધારે લાભની આશા રાખે છે અર્થાત્ પાંચની કિંમતની વસ્તુ એક રૂપિયામાં મેળવીને સંતોષ માને છે અને જો અણુજાણુપણે એક આનાની વસ્તુનો રૂપિયો અપાઇ ગયો હોય તો પોતે ઠગાયો છે એમ માનીને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ તથા ઉદ્વેગ કરે છે; કારણુ કે તેને મહામહેનતે મેળવેલી લક્ષ્મી વધારીને કિંમતી વસ્તુઓ સંઘરવાનો લોભ હોય છે તેથી તે શ્રમથી મેળવેલી લક્ષ્મીને સાચવીને તેને વધારવામાં જ ડહાપણુ સમજે છે આવી જ રીતે પુદ્ગલાનંદી જડાસક્ત માનવી અત્યંત કષ્ટ વેઠી ઉપાર્જન કરેલા પુન્યના પ્રભાવથી મેળવેલા માનવજીવનને વૈષયિક વ્યાપારમાં વાપરતાં લાભહાનિનો જરા પણ વિચાર કરતો નથી પાંચે ઇંદ્રિયોના વૈષયિક આનંદની લાલસાથી માનવજીવનના કલાકોના કલાકો વાપરીને પોતે ખોયું છે કે મેળવ્યું છે તેનો વિચાર કરીને જરાપણુ શોક કરતો નથી. અંતર્મુહૂર્ત્તમાં સંપૂર્ણ આત્મવિકાસ (કેવળજ્ઞાન) મેળવી શકાય છે તેવા કિંમતી માનવજીવનને વિષયપોષક વ્યવસાયોમાં વાપરતાં ખૂબ જ ઉદારતા રાખવી અને વિષયશોષક આત્મવિકાસ વ્યવસાયમાં કંજુસાઇ બતાવવી તે તદ્દન અજ્ઞાનતા જ સૂચવે છે.

ધન–સંપત્તિ મેળવવામાં તેટલું કષ્ટ વેઠવું પડતું નથી કે જેટલું કષ્ટ માનવ જીવન આદિ સામગ્રી મેળવવામાં સહન કરવું પડે છે. અનંતી પુન્યની રાશિ હોય તો જ માનવ જીવન–નર દેહ આદિ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે રાશિ એકત્રિત કરવામાં ઘણાં જ કષ્ટાનુષ્ઠાન કરવાં પડે છે અને ધન તો સામાન્ય પુન્ય હોય તો પણ અલ્પ પ્રયાસે અથવા તો પ્રયાસ વગર પણ મળી શકે છે; માટે જ ધન મેળવવા કરતાં માનવ જીવન મેળવવામાં ઘણું જ કષ્ટ સહન કરાતું હોવાથી ધન કરતાં જીવન ઘણું જ કિંમતી છે અને માનવ જીવનથી સંપૂર્ણ આત્મવિકાસ સાધી શકાતો હોવાથી તે અમૂલ્ય છે અને ધનથી ઘણામાં ઘણુ તો પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન મેળવી આપે તેવું પુન્ય ખધાતું હોવાથી તે તુચ્છ છે, છતા સંસારી જીવ જ્યાં સુધી મુક્તિ ન મેળવે ત્યાં સુધી પુન્યની ઘણી જ જરૂર છે કે જેથી માનવ જીવન તથા માનવ દેહ આદિ સામગ્રી પણ પાછી મેળવી શકે.

કૃતજ્ઞ બનશો કે કૃતઘ્ન ?

૮૪

કોઈ માણસ પૈસાના અભાવે મોટી આપત્તિમાં આવી પડયો હોય, અને જીવનનિર્વાહના સાધનના અભાવે જીવવું પણ ભારે થઇ પડયું હોય, તેવાને કોઇ પરગજુ સહાય આપીને આપત્તિમાંથી બચાવી સંપત્તિવાળો બનાવે તો તેનો ઉપકાર જીવે ત્યાં સુધી તે ભૂલતો નથી અને ઉપકારના ભારથી દબાયેલો રહે છે જ્યારે જ્યારે ઉપકારીને જુએ છે ત્યારે ત્યારે નમ્રતા, લાગણી, સ્નેહ તથા સેવાભાવ તેના ચહેરા ઉપર તરી આવે છે. જરૂર પડે તો પૈસો તથા વખતનો ભોગ આપવા હંમેશા તૈયાર રહે છે, ઉપકારીના વચનનો અનાદર કરતો નથી અને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને પણ સેવા કરવા નિરંતર ઉત્સાહવાળો રહે છે, કારણ કે તે એમ સમજે છે કે–જેણે મને મહાન્ આપત્તિમાંથી બચાવીને ધન તથા જીવનસંપત્તિ આપી છે તે મારો પ્રાણદાતા છે, મારી પાસે જે કાંઇ છે તે બધું એનું આપેલું છે માટે એનું જ છે આવું સમજવાથી પોતાને ઉપકારીનો ઋણી માને છે આવા માનવીઓ સંસારમાં કૃતજ્ઞ કહેવાય છે અને વિપરીત વૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિવાળા કૃતઘ્ન કહેવાય છે.

જ્યારે જીવનનિર્વાહના સાધનની સગવડતા કરી આપનારનો ઉપકાર માનવી જીવે ત્યાં સુધી ભૂલતો નથી અને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવા જરા પણ નિરુત્સાહિત થતો નથી તો પછી જેણે તમને દુનિયામાં નજરે પડતા સૂક્ષ્મ જંતુઓ કીડા, મકોડા, વાઘ, વરુ, કૂતરાં, બીલાડાં, ઘોડા, ગધેડા, ગાય, ભેંસ આદિ પશુ, પંખીઓનો અવતાર ન આપતા માનવનો અવતાર આપ્યો, માનવીઓમાં પણ કેટલાક એવા હોય છે કે જેમના હાથ નિરંતર લોહીથી ખરડાયેલા રહે છે અને કેટલાકને તો પાયખાના સાફ કરવા પડતા હોવાથી તેમના હાથ વિષ્ટાથી ખરડાયલા રહે છે અને તેને નહિ જેવા સાફ કરીને ખાવાના કામમા વાપરે છે તમે આવી જાતિના માણુસ છો કે નહિં તેનો વિચાર કરી જુઓ. જો તમે એવી જાતિના નથી પણ ઉત્તમ જાતિના છો તો પછી તમે ઉત્તમ જાતિ તથા કુળમા શાથી ઉત્પન્ન થયા? માનવજાતિમાં કાંઇપણ ફરક ન હોવા છતાં પણ તમે ઉત્તમ જાતિના કહેવાઓ છો તેનું શું કારણ? તમને ઉત્તમ જાતિના માણસ કોણે બનાવ્યા? કેટલાક માનવીઓને રહેવાને ઝૂપડાં, પહેરવાને ગાભા હોય છે અને આખી ઉમર–જીવે ત્યાંસુધી બીજાનાં વૈતરાં કરીને આયુષ્ય પૂરું કરે છે, પણ તમને તો રહેવાને બંગલા, પહેરવાને સુંદર વસ્ત્રો મળ્યા છે તેમજ બેસવાને મોટર આદિ વાહનો તથા નોકર–ચાકર પણ તમારી પાસે છે અને તમે સ્વામી બનીને બીજાની સેવા લો છો. આ બધું તમને કોણે આપ્યું છે તેનો કદીયે તમને વિચાર સરખો ય આવ્યો છે? સંસારમાં જોઇએ છીએ તો કોઇ

આંધળો હોય છે તો કોઇ બહેરો હોય છે, કોઈ મૂંગો હોય છે તો કોઇ ઠુંઠો, લૂલો અને કદરૂપો હોય છે; પણ તમે તો આ બધી ખામીઓ વગરના છો. તમારી પાંચે ઇંદ્રિયો સંપૂર્ણ છે અને તે પોતપોતાનું કામ સારી રીતે આપી રહી છે આંખોથી સારી રીતે જોઈ શકો છો, કાનેથી સાંભળી શકો છો અને જીભથી સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરી શકો છો. તમારા હાથ, પગ પણ પોતાનું કામ કરતાં અટકી પડયા નથી. આ બધુ કોના પ્રતાપથી તમને મળ્યું છે તેનો કાંઇ વિચાર કરીને સમજવા પ્રયાસ કર્યો છે? તમે કુબડા, વામન કે બદશિકલ નથી પણ સુંદર રૂપ તથા આકૃતિવાળા છો તેમજ તમે કંગાળ કે ભિક્ષુક નથી પણ સારી ધન-સંપત્તિવાળા અને દાતા છો. સંસારમાં કેટલાકને પૌદ્‌ગલિક સુખના સાધન સંપૂર્ણ મળ્યા હોય છે છતાં નિરંતર પથારીવશ થઈને પડ્યા રહે છે જેથી કરીને તેઓ સુખ ભોગવી શકતા નથી અને તેમને ત્યાં ડૉકટર–વૈદ્યોની પધરામણી વિના ભાગ્યે જ કોઈ દિવસ ખાલી જતો હશે, પરંતુ તમારાથી તો રોગ, શોક એવા તો રીસાઇ ગયા છે કે કોઇ દિવસ પણ તમારા બંગલાના કમ્પાઉંડમાં પણ ડૉકટર, વૈદ્યના પગલાં સરખા થયા નથી પુદ્‌ગલાનંદી જડાસક્ત ઘણાખરા માનવી-ઓને કેવળ વિદ્યમાન એક જ જન્મમાં ઉપયોગી પૌદ્‌ગલિક સંપત્તિ મેળવવાના સાધનો તો મળ્યાં છે; પણ આત્મિક સંપત્તિ મેળવવાના સાધન ન મળવાથી સારી સંપત્તિની કંગાલિયત ભોગવી રહ્યા છે; પણ તમને તો સાચી આત્મિક સંપત્તિ મેળવવાના સાધનભૂત સુદેવ તથા સુગુરુનો સંયોગ

મળ્યો છે. એટલે જો તમે ધારો તો સાચા શ્રીમંત બનીને શાશ્વત સુખના ભોગી બની શકો છો તો તમને આ બધી સામગ્રીનો પ્રબંધ કોણે કરી આપ્યો છે તેનો નિર્ણય કરવાને કોઇ વખત પણ તમે તમારી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો છે?

તમે માનવી છો, તમારામાં બુદ્ધિ છે, ડહાપણ છે અને તમે પોતાને એમ માનો છો કે હું બુદ્ધિશાળી અને ડાહ્યો છું તો પછી તમે જગતની વિચિત્રતાનુ કારણ કેમ શોધી કાઢતા નથી? ઉપર બતાવેલી બાબતોનો સારી રીતે વિચાર કેમ કરતા નથી અને સદ્બુદ્ધિથી ડરીને વેગળા કેમ રહો છો, તેમજ સદ્બુદ્ધિવાળા તરફ તિરસ્કારની લાગણી શા માટે રાખો છો? કદાચ તમારી બુદ્ધિ કામ ન કરી શકતી હોય અને સાચુ સમજવાની ઇચ્છા હોવા છતાં પણ સાચી સમજણ મેળવવાસાં ઘણી જ અડચણ પડતી હોય તો સંપૂર્ણ સાચી બુદ્ધિના વિકાસી જ્ઞાની પુરુષોના વચનો સાભળીને જગતની વિચિત્રતાનો સાચો બોધ કરો અને સાચી સમજણ મેળવીને સંપૂર્ણ સાચી વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરો જો તમે સર્વજ્ઞના વચનો ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને જાણવાનો પ્રયાસ કરશો તો વિશ્વરચના સાચી રીતે તમને સમજાશે અને તેથી તમે તમારી પ્રવૃત્તિમાત્રને સમ્યગ્સાચી બનાવી શકશો જેથી તમને અણગમતા પ્રસંગો અકળાવી શકશે નહિં

સંપૂર્ણ સાચી સ્વતંત્રતા મેળવનાર સર્વજ્ઞ પુરુષોએ જડ, ચેતનના સંયોગસ્વરૂપ જગતની વિચિત્રતામાં જડને

સ્વરૂપ દેહમાં આત્માના ગુણોની પ્રશંસા સાભળીને અત્યત આનંદ અનુભવે છે અને કામી, ક્રોધી, લોભી (આદિ જે કર્મજન્ય ગુણો કે જે એકદૃષ્ટિથી પૌદ્‌ગલિક હોવાથી જડ-સ્વરૂપ છે.) જો દેહને કહેવામા આવે તો દિલગીર થાય છે, દુ:ખ મનાવે છે, અજ્ઞાનતાના ગાઢ અધકારમાં રહેલા જીવો વિરાગી મહાપુરુષોના વચનો વાંચીને કે સાંભળીને મોઢે બોલી જાય તો તેથી કાંઈ તેઓ પોતાને ઓળખે છે અને પુદ્‌ગલાનદી તથા દેહાધ્યાસી નથી એમ કહી શકાય નહિં; કારણ કે મિથ્યાભિમાન(દેહાભિમાન)ની વૃત્તિ તથા પ્રવૃત્તિ ટળે નહિં ત્યાં સુધી તેમનામા જડથી ભિન્ન ધર્મવાળી આત્મા જેવી કોઇ વસ્તુ છે એવી શ્રદ્ધા હોવાનું પણ નિર્ણય કરી શકાય નહિં. કેવળ બાહ્ય વૃત્તિથી તપ, જપ આદરવાથી કે વ્રત, નિયમ આદિ પાળવાથી આત્માની સાચી ઓળખાણ અને પુદ્‌ગલાનદીપણાથી નિવૃત્તિ થઇ છે તથા દેહાધ્યાસ ટળ્યો છે એમ કહી શકાય જ નહિ, કારણ કે આવી પ્રવૃત્તિઓ તો અનંત સસારી મિથ્યાદૃષ્ટિ તથા અભવ્ય જેવા અજ્ઞાની જીવો પણ આદરી શકે છે, આચરી શકે છે. જ્યાં સુધી પાચે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં રાગ–દ્વેષની તીવ્ર પરિણતિથી અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતાના અંગે હર્ષ, શોક રહેલો છે તથા મનોવૃત્તિયોમા આસક્તિ ભાવ રહેલો છે ત્યા સુધી વિકાસી આત્માનુભવી મહાપુરુષો, આત્માની સાચી ઓળખાણ થઈ છે એમ કહેતા નથી પણ મિથ્યાભિમાન (દેહાધ્યાસી)-ને લઇને દેહને જ આત્મા માનવાનુ જણાવે છે. વૈષયિક સુખોને પોષવા સપૂર્ણ આત્મવિકાસી વીતરાગ પ્રભુ પાસે પણ

ધન-સંપત્તિ માગનારા અથવા તો ધન-સંપત્તિથી દેહની પ્રશંસા કરાવવા તથા વધારવા પ્રયાસ કરનારા આત્મા તથા પરમાત્માને ઓળખી શક્યાં જ નથી, કારણ કે તેમનામાં દેહાભિમાન રહેલું છે.

આ પ્રમાણે સંસારમાં ચર્મચક્ષુથી જોનારા ઘણા છે એટલે તેમને આત્મ પ્રત્યક્ષ થતું નથી અને તેથી જ તેઓ મિથ્યાભિમાની-દેહાધ્યાસી છે જ્ઞાનદૃષ્ટિ-સમ્યગ્દૃષ્ટિ વગર આત્મા ઓળખી શકાય નહિં, કારણ કે આત્માને જડસ્વરૂપ ઇંદ્રિયોની જરૂર પડતી નથી. ઇંદ્રિયો રૂપી જડ વસ્તુને ગ્રહણ કરી શકે છે પણ અરૂપી આત્માને ગ્રહણ કરી શકતી નથી, માટે જ ચર્મચક્ષુથી જોનાર આત્માને ઓળખી શકે નહિ, પણ આત્મા પોતે જ પોતાના વિશુદ્ધ જ્ઞાનદ્વારા ઓળખી શકે છે કદાચ આત્મ પ્રત્યક્ષ કરવા જેટલી જ્ઞાનમાં વિશુદ્ધિ ન થઇ હોય તો આત્મસ્વરૂપ ઓળખવામા શબ્દાદિ પૌદ્ગલિક વિષયો નિમિત્તભૂત બને છે અને તેથી જ્ઞાનદૃષ્ટિ આત્માને સાચી રીતે ઓળખીને જ્ઞાનદૃષ્ટિને વધુ નિર્મળ બનાવી શકે છે, પણ તેઓ ભેદજ્ઞાન હોવાથી જાણી શકે છે કે આત્મા વિષયાતીત છે. જ્ઞાન વગર કોઇપણ પ્રકારના ઇંદ્રિયોના વિષયોથી આત્મા ગ્રાહ્ય નથી, માટે જ પૌદ્ગલિક વિષયોથી ભિન્ન સ્વરૂપવાળો મારો આત્મા છે અને તેમાં અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણો રહેલા છે તે પૌદ્ગલિક દેહાદિમાં નથી, કારણ કે દેહાદિ આત્માથી ભિન્ન ગુણધર્મવાળા છે. આવી જ્ઞાનદૃષ્ટિવાળા આત્માઓ સંસારમાં અત્યંત અલ્પ

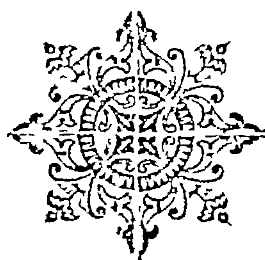
પ્રમાણમાં છે, ત્યારે જડાસક્ત પુદ્દગલાનંદી જીવો ઘણી મોટી સંખ્યામાં છે, કારણ કે તાત્વિક દૃષ્ટિથી જોઇએ છીએ તો ધાર્મિક પ્રવૃત્તિયોમાં પણ વષયિક આસક્તિનો આદર ઘણો જણાય છે અને તેથી કરીને જ જડસ્વરૂપ કર્મને પ્રધાનતા આપી છે. અનાદિ કાળના કર્મની સોબતથી આત્મા અનંતબળી હોવા છતા પણ નિર્બળ બની રહ્યો છે અને જડાત્મક વસ્તુઓ ઉપર જ પોતાના અસ્તિત્વનો આધાર રાખી રહ્યો છે જીવન, સુખ, શાંતિ, આનદ આદિ વસ્તુઓ પોતાની પાસે હોવા છતાં પણ જડાત્મક વસ્તુઓથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, એવી દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા જ્ઞાની પુરુષોએ તેને અપ્રધાન ગણ્યો છે આ પુદ્દગલાનદી જડાસક્તિવાળા જીવોને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવીને સન્માર્ગે લાવવાને માટે તેમની જ ઇચ્છાઓને ઉદ્દેશીને પ્રભુ તરફથી સમજણ આપવામા આવી છે કે તમારુ માનેલુ પૌદ્ગલિક સુખ તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે તમને મળ્યુ છે અને બીજા તમારા જેવા જ માનવીઓને નથી મળ્યું તેમજ બધા જીવો એક સરખા હોવા છતાં તમે માનવી બન્યા તેનું ખાસ કારણ પુન્ય કર્મ છે તમે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જે કાંઈ પૌદ્ગલિક સુખના સાધન મેળવ્યાં છે, અથવા તો મેળવી રહ્યા છો તેમા કેવળ તમારો પ્રયાસ કે તમારી બુદ્ધિમત્તા કારણ નથી, પણ મુખ્યપણે તો તેમા તમારું પ્રારબ્ધ કારણ છે. અર્થાત જન્માંતરમાં અત્યંત આદરપૂર્વક ધર્મની સેવા કરવાથી તમને પુન્ય આપવામાં આવ્યું છે કે જને લઇને તમને ધારણા પ્રમાણે પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન મળ્યા છે. સસાર-

માં પુદ્ગલાનંદી ઘણા જીવો બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, છતા તેમને ધારણા પ્રમાણે સુખનાં સાધન મળવાને બદલે દુઃખનાં સાધન મળી રહ્યાં છે અને સુખપ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતા બધા પ્રયાસો નિષ્ફળ બની રહ્યા છે જેથી કરીને તેઓ આધિ, વ્યાધિ તથા ઉપાધિથી નિરંતર દબાયેલા જ રહે છે; કારણ કે આવા જીવો પાસે પુન્ય નથી, તેમણે જન્માંતરમા ધર્મનો અનાદર તથા તિરસ્કાર કરીને પાપને પડખે રાખવાથી આ ભવમાં તેઓ ઘણી જાતના દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે, જેમણે જન્માતરમાં અનાદરપૂર્વક વેઠ તરીકે ધર્મની સેવા કરી છે તેમણે આ ભવમાં સુખનાં સાધન તો મેળવ્યા છે પણ તેનો ઉપયોગ કરીને સુખ મેળવી શકતા નથી, કારણ કે તે સાધનોનો ઉપયોગ કરવાને સાધનભૂત ઇંદ્રિયોની જ ખામી છે. અંધાપો, બહેરાપણુ, મૂંગાપણુ તથા રોગ, શોક આદિ સુખનાં સાધન વાપરવામા આડા આવે છે. પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન બે પ્રકારના છેઃ એક તો અંતરંગ અને બીજું બહિરંગ અર્થાત્ એક તો જન્મથી જ સાથે રહેવાવાળા દેહ તથા જીવન આદિ તે અંતરંગ અને જન્મ્યા પછી જીવનના કોઈપણ સમયમા સંબંધિત થવાવાળા ધન, સંપત્તિ આદિ બહિરંગ સાધન કહેવાય છે આ બન્ને પ્રકારના સાધનો નિર્દોષ તથા અનુકૂળ અને ચિરસ્થાયી મળે તો જ પુદ્ગલાનંદી જીવ ધારણા પ્રમાણે પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવી શકે છે. બેમાંથી એકની પણ ખામી હોય તો સુખ મળી શકતું નથી. જેમણે બન્ને પ્રકારનાં સુખના સાધન નિર્દોષ, અખંડ, અનુકૂળ તથા

ચિરસ્થાયી મેળવ્યા તેમણે જન્માંતરમાં અત્યંત આદરપૂર્વક ધર્મની સેવા જરૂર કરેલી જ છે, જેથી કરીને ધર્મ તરફથી મળેલા પુન્ય બળથી તેમની ધારણા પ્રમાણે સુખ ભોગવી રહ્યા છે, અને જેમણે બહિરંગ તથા અંતરંગ બન્ને પ્રકારના સાધનોમાંથી એક જ પ્રકારનું સુખ મેળવ્યું છે તેમણે જન્માંતરમાં ધર્મની સેવા તો કરી છે, પણ તે અનાદરથી કરેલી હોવાથી છતે સાધને પણ સુખ મેળવી શકતા નથી અને જેમને બન્ને પ્રકારનાં સાધનમાંથી એકે પણ મળ્યું નથી તેઓ ધર્મનો અનાદરથી તિરસ્કાર માત્ર કરેલો હોવાથી શારીરિક, માનસિક તથા આર્થિક ત્રણે પ્રકારની સંપત્તિની કંગાલિયત ભોગવી રહ્યા છે.

આ પ્રમાણે પ્રભુના વચનોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક સદ્બુદ્ધિથી વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જેમની પાસે પૌદ્ગલિક સુખનાં બંને પ્રકારનાં સાધનો છે, અર્થાત્ શારીરિક, માનસિક, આર્થિક સંપત્તિ છે અને જેઓ એમ માને છે કે અમે સર્વ પ્રકારે સુખી છીએ, ધારણા પ્રમાણે અમને બધું મળ્યે જાય છે, જગતમાં અમારો યશોવાદ પણ સારો છે, ધન, ધાન્ય, પુત્ર, પરિવાર આદિથી અમે સમૃદ્ધ છીએ, સગા–સંબંધી આદિ અમારું ઘણું માન જાળવે છે અને અમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તે છે વગેરે, તો તેમણે જાણવું જોઇએ કે આ બધુ ધર્મના પ્રતાપથી જ છે અર્થાત્ ધર્મે તમને બધું આપ્યું છે તમારી ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થવામાં સગવડતા કરી આપનાર ધર્મ છે, માટે સંસારમાં ધર્મ

તમારો પરમ ઉપકારી છે, જે કાંઇ તમારી પાસે છે તે બધુ ધર્મનું જ આપેલું છે માનવ અવતારથી લઈને, શારીરિક, આર્થિક સંપત્તિ અને ઠેઠ સાચું સુખ મેળવવાના સાચા સાધનો સુધીનું જે કાંઈ તમારી પાસે છે તે તમારા પ્રયાસનું કે બુદ્ધિ તથા ડહાપણનું ફળ નથી, પણ ધર્મની પરમ કૃપાનું ફળ છે તો પછી તમારે ધર્મને તમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરવું જ જોઇએ. ધર્મને નામે તન, ધનની અશક્તિ ન બતાવવી જોઇએ. ધર્મને નામે જીવન અર્પણ કરવું પડે તો અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક ધર્મનાં ચરણોમાં મૂકી દેવું જોઇએ. વાસુદેવ, બલદેવ, ચક્રવર્તી આદિ પુરુષો ધર્મનાં ચરણમા જીવન અર્પણ કરીને કૃતજ્ઞ બનવાથી અનંતચતુષ્ટયના સ્વામી થઇને શાશ્વત સુખના ભોગી બન્યા છે, તેમ તમે પણ તમારું સર્વસ્વ ધર્મને અર્પણ કરીને કૃતજ્ઞતા બતાવી શાશ્વત સુખના ભોગી બનશો?

જીવતાં શીખો

૮૫

જીવવું બધાને ગમે છે પણ જીવતાં શીખવુ કોઇકને જ ગમે છે. દેખાદેખીથી જીવનારા દુનિયામાં ઘણા છે પણ સમજીને જીવનાર તો વિરલા જ છે. માનવી મરવું પસંદ કરતા નથી પણ જીવવુ પસંદ કેમ કરે છે? તે જો તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી તપાસીએ તો જીવને અનાદિ કાળથી મોહ, મમતા વળગેલી હોય છે પોતાની ભિન્ન વસ્તુઓની મમતા તો માનવી કોઇક સ્વાર્થના અંગે છોડી શકે છે, પણ શરીરની મમતા છોડવી તે ઘણું જ કઠણ કામ છે એટલે જીવની સાથે દેહનો સંયોગ બન્યો રહેવો અને મરવું એટલે જીવથી દેહનો વિયોગ થવો માટે જ માનવીને દેહનો સંયોગ ગમે છે, વિયોગ ગમતો નથી માનવીને ધન, સંપત્તિ આદિ વસ્તુઓ તો જન્મ્યા પછી અનિયમિત કાળે મળે છે અને નથી પણ મળતી, પરંતુ દેહ તો જન્મથી જ સાથે હોય છે એટલે જ બીજી વસ્તુઓ કરતાં દેહ ઉપર મમતા ઘણી હોય છે દેહનો વિયોગ ન થવા દેવાને માટે બીજી બધી વસ્તુઓની મમતા છોડી દઈને તેને જતી કરે છે. રસ્તામાં કે ઘરમાં ધન, સંપત્તિ હરણ કરવા આવનાર માણસને ધન, સંપત્તિ આપી દઈને પોતાનાં પ્રાણ

બચાવે છે. આ પ્રમાણે જીવનસંપત્તિને અમૂલ્ય માની તેનું રક્ષણ કરનાર માનવીને પૂછવામાં આવે કે-તમને જીવવું સૌથી વધારે કેમ ગમે છે? તમે શા માટે જીવો છો? તો તે મરણને દુઃખની સીમા બતાવીને બધા સુખોનું મૂળ જીવન બતાવે છે જો કે માનવી મરવાનાં દુઃખોથી અણજાણ છે. પોતે મોતના દુઃખનો અનુભવ કરીને આવ્યો છે છતા અત્યારે તે બધુ વિસરી ગયો છે; કારણ કે પોતે જે દેહમાં મોતનુ દુઃખ અનુભવ્યું છે તે અત્યારે વિદ્યમાન નથી જે દેહમા પોતે મર્યો હતો તે દેહ જો અત્યારે વિદ્યમાન હોત તો મરવાનાં દુઃખનું સાચી રીતે વર્ણન કરી શકત પણ તે દેહ તો છૂટી ગયો છે, અત્યારનો દેહ પૂર્વજન્મોના દેહો કરતાં તદ્દન નવો છે એટલે તે જેમ વિદ્યમાન દેહમા પ્રાણાંત કષ્ટવાળી માંદગી ભોગવીને સાજો થયા પછી રોગગ્રસ્ત અવસ્થામા અનુભવેલા દુઃખને વર્ણવી શકે છે તેમ વર્તમાન દેહમાં અનુભવશૂન્ય મોતના દુ.ખનું વર્ણન કરી શકતો નથી; તો પણ સૌ કરતા મરવામાં વધારે દુઃખ માનીને જીવવું પસંદ કરે છે તેનું ખાસ કારણ જો સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારીએ તો મરવાનાં દુઃખથી બીને માનવીને જીવવું ગમે છે એમ નથી, પણ અનાદિની ભોગ-તૃષ્ણાના સસ્કારોને લઈને માનવીને દેહ છોડવો ગમતો નથી. વૈષયિક વાસનાઓ પોષવાને માટે જ માનવી જીવે છે અને તે તેમના આચારવિચાર તથા ઉચ્ચાર ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. માનવી માંદા પડે છે ત્યારે ડૉકટરોને તથા વૈદ્યોને બહુમાનપૂર્વક નિમંત્રણ આપે છે અને વહાલામાં

વહાલી ધન–સંપત્તિ તેમનાં ચરણે ધરીને તેમની આજ્ઞા અખંડ પાળે છે, તેનું ખાસ કારણ તો ભોગતૃષ્ણા બુઝવવા જીવવાની લાલસા હોય છે તાત્પર્ય કે માંદો માનવી ભોગથી વંચિત રહેવાના ભયથી ધનને તુચ્છ ગણીને ડૅાકટરોનો આશ્રય લે છે. જો કોઇ નિષ્ણાત વૈદ્ય તેને તપાસીને કહી દે કે ભય જેવું નથી, સાજા થઇ જશો તો પછી તે સાધારણ દવાનો ઉપચાર કરે છે પણ ડૅાકટરોની પરવા રાખતો નથી અને ભોગના સાધનભૂત ધનને વેરી નાંખતો નથી. આ પ્રમાણે ધન–સંપત્તિવાળો માનવી પોતે મેળવેલા વૈષયિક સુખના સાધનો વાપરીને પોતાની વૈષયિક વાસના પોષવાને માટે જ જીવે છે જેની પાસે ધન–સંપત્તિ નથી તેવો વિષયપોષક સાધનના અભાવવાળો માનવી આજ નહિં તો કાલે ધન–સંપત્તિ મેળવીને વૈષયિક સુખના સાધન મેળવીશ એવી આશાથી મરવુ પસંદ કરતો નથી જો જીવવાનુ ખાસ કારણ મૃત્યુની અસહ્ય વેદના જ હોય તો પછી કેટલાક માનવીઓ એમ કહેતા સંભળાય છે કે આવી દશા ભોગવવા કરતા તો મરી જવું સારુ છે આવી રીતે કહી સંભળાવનારા જ નહિ પણ આપઘાત કરીને ખુશીથી મૃત્યુને ભેટનારાઓ પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે ન હોવું જોઈએ, માટે જો મોતના દુ:ખથી બીતા હોય તો પછી ગમે તેવી દશામા મોતને સંભારે પણ નહિં, પરંતુ આર્થિક સંપત્તિથી ઘસાઇ ગયેલા કે વંચિત રહેલા તથા ધનસમૃદ્ધ શ્રીમંતોની વૈષયિક સુખોની લીલા જોઇને પોતાને કંગાલ, દરિદ્રી તથા દુ:ખી માનનારા મોતને સંભારે છે. અને કેટલાક તો ધન–

સંપત્તિથી વૈષયિક સુખનાં સાધન મેળવેલા હોવા છતાં પણ ગૃહક્લેશ તથા કુટુંબક્લેશથી કષાયને આધીન થઈને મૃત્યુનો આશ્રય લે છે. પણ આવી રીતે મરવું પસંદ કરનારાઓ સંસારમાં અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમા હોય છે માનવી ગમે તેવી દશામાં મોતના પડછાયાને પણ પસંદ કરતો નથી. અને 'અમે સુખે જીવીએ છીએ' એમ કહેનાર માનવીઓની પ્રવૃત્તિઓનું અનુકરણ કરીને પોતે પણ તેવુ સુખી જીવન બનાવવા પ્રયાસ કરે છે.

અજ્ઞાની જનતાએ માની લીધેલું સુખ તથા તેને મેળ-વવાની પદ્ધતિને પ્રાયઃ બધા અનુસરી રહ્યા છે પણ તેની સત્યતાની ખાતરી કરવા કોઈક જ ધ્યાન આપે છે. કોઇ પણ માનવીને પૂછવામાં આવે તો તે પોતાની ગમે તેવી પ્રવૃત્તિને સુખી થવા માટે જ બતાવે છે અને જીવનનો હેતુ પણ સુખ ભોગવવાનુ જ બતાવે છે; પણ તે સુખે જીવે છે કે દુઃખે જીવે છે અને તેની પ્રવૃત્તિનું ફળ સુખ છે કે દુઃખ છે તે તો સાચી સમજણવાળા જ જાણી શકે છે બાકી દેખાદેખીથી પ્રવૃત્તિ કરનાર અને અવળી સમજણથી સુખી જીવન માનનાર સાચું સમજી શકતા નથી અને તેથી સમ-જાવી શકતા નથી. કોઈ માણસ પાસે કરોડની સંપત્તિ હોય અને તે સંપત્તિથી બાગ–બંગલા આદિ મોજશોખનાં સાધન વસાવ્યા હોય અને પોતાને ઘણો જ સુખી માનતો હોય તેને કહેવામાં આવે કે તમારું સુખ તો જરા દેખાડો, તો તે બાગ, બંગલા આદિ જડાત્મક વસ્તુઓના સ્વામીપણા

સિવાય બીજું કાંઈ પણ બતાવી શકતો નથી. અર્થાત્ પોતાની જડાત્મક ઋદ્ધિનું વર્ણન કરીને કહેશે કે–મારી પાસે આ બધી વસ્તુઓ છે તેથી હું સુખી છું. બાકી અણજાણ જોનાર માણસ, ફક્ત માણસને જોવા માત્રથી જ આ સુખી છે કે કેમ તે જાણી શકતો નથી, કારણ કે કહેવાતો શ્રીમંત તથા ગરીબ બંને જણા રસ્તામાં ચાલ્યા જતા હોય તો ખાસ કોઇ ચિહ્ન એવું હોતું નથી કે જેને લઇને તેમનાથી અણજાણ માણસ તેમને જોઇને શ્રીમંતાઈ તથા ગરીબાઇ અને તેના અંગે સુખી, દુઃખીનો ભેદ પાડી શકે. મોઢાની પ્રસન્નતા, શરીરની સુંદરતા તથા પુષ્ટતા અથવા સુંદર વસ્ત્રો તથા ઘરેણાનો વિદ્યમાનતા તો ગરીબ હોય કે શ્રીમંત હોય બન્નેમાં જોવામાં આવે છે અને મોટે ભાગે તો શરીરમાં બળ, સુંદરતા, લાવણ્ય, આરોગ્ય તથા પુષ્ટતા જે કાંઈ ગરીબમાં જોવામાં આવે છે તે શ્રીમંતોમા જણાતી નથી; કારણ કે પ્રાયઃ શ્રીમંતોનો આહાર વિહાર અનિયમિત હોય છે તેમજ વ્યવહાર પણ અનીતિમય હોય છે તેથી તેમનું સ્વાસ્થ્ય પણ બગડેલું રહે છે એટલે તેમને દવાના આશ્રયે જીવવું પડે છે, જેને લઇને તેમના શરીરની સુંદરતા તથા બળ ક્ષય થઇ ગયેલાં હોય છે; માટે કહેવાતો શ્રીમંત સુખને દેખાડી શકતો નથી, પણ અજ્ઞાની જનતામાં જે માણસની પાસે સારા પ્રમાણમાં ધન–સંપત્તિ હોય અને પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધન હોય–ભલે પછી તે રોગોથી પીડાતો હોય કે માનસિક દુઃખથી દબાયેલો હોય તો પણ તેને સુખી માનવાની અને બહુ-

માન કરવાની પદ્ધતિ પડી ગઇ છે. અને તેથી કરીને જ તે પોતાને સુખી માની મિથ્યાભિમાનથી ફુલાઇ જાય છે અને ધન–સંપત્તિ વગરનાને કંગાળ માની મનથી તેનો તિરસ્કાર કરે છે. કહેવાતા શ્રીમંતનું બધું સુખ બાગ–બંગલા, મોટર આદિ પૌદ્‌ગલિક વસ્તુઓને આધીન છે પરંતુ જરા પણ સ્વાધીન નથી. જોનાર માણસ પણ આ બધી વસ્તુ જોઇને તેના સ્વામીપણાના આશયથી જ તેને શ્રીમંત તથા સુખી કહે છે. જો આ બધી વસ્તુઓ તેની પાસે ન હોય તો તેને શ્રીમંત કોઇ પણ કહેતું નથી, માટે જ માણસને આધીન શ્રીમંતાઇ કે સુખ નથી પણ ધન–સંપત્તિ આદિ જડાત્મક વસ્તુઓને આધીન હોવાથી એક કલાક પહેલાં જે શ્રીમંત અને સુખી કહેવાતો હતો તે જ ધન–સંપત્તિ આદિ નાશ પામવાથી ગરીબ તથા પરમ દુઃખી કહેવાય છે ધન–સંપત્તિને લીધે પોતાને સુખી માનવા-વાળો શ્રીમંત નિશ્ચિંત બની શાંતિ કેમ ભોગવતો નથી ? તેની પાસે બધુ હોવા છતાં પણ કયા સુખની ખામી રહી ગઇ છે કે જે માટે તે ટાઢ, તડકો વેઠે છે અને ચિંતાવાળા વ્યાપારોમા માથું મારે છે, સુખમય જીવન કેમ ગાળતો નથી ?

વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે શ્રીમંત માનવીને તૃષ્ણા તથા ભય બન્ને રહેલા હોવાથી તે ભલે પોતાને સુખી કહી દેખાડે; પણ ખરું જોતાં તો તે પરમ દુઃખી છે, કારણ કે માનવીની પાસે જ્યાં સુધી મનોવૃત્તિ મલિન તથા વિકળ બનાવનાર ધન નથી હોતું ત્યાં સુધી તો તેને કુટુંબપોષણ

અને જીવનનિર્વાહ જેટલાં જ ધનની જરૂર હોય છે એટલે તેને તેટલું મળી જાય તો તે સુખે જીવે છે, તેને લાખો મેળવવાની લાલસા કનડતી નથી; પણ જેની પાસે લાખોની સંપત્તિ થઈ ગઇ હોય છે તે પોતાને એમ માની લે છે કે હુ જન્મથી જ લાખપતિ છું પણ બે, ચાર વરસમાં જ હું લાખપતિ થયો છું એવો તેને ભાસ જ થતો નથી અને તેથી કરીને તે લાખપતિથી કરોડપતિ બનવાની તૃષ્ણાનો દાસ બનવાનો અને તેથી તે તૃષ્ણા તેના મનની શાતિનો નાશ કરવાની જ અને મેળવેલું ધન નાશ થવાનો ભય તેના સુખનો પણ નાશ કરવાનો જ એટલે કે ધન ઓછું થવાના ભયથી નિરંતર તેના મનમા અસુખ રહે છે અને તેથી પોતાની પાસેનું ધન વ્યાપારથી કે બીજા કોઈ કારણથી ઓછુ થઇ જાય તો તેને અત્યત દુઃખ થાય છે ધન ઓછું ન થાય એટલા માટે તો તે પુન્ય ઉપાર્જન કરવા ધર્મ-કાર્યમાં કે સુખે જીવવાને જોઈતાં સાધનો મેળવવામા તેને વાપરતો નથી અને કંજુસાઈથી દુઃખે જીવે છે જો કે પોતે વિચાર કરે તો જન્મથી જ તેની પાસે ધન-સપત્તિ ન હતી પણ બે, પાંચ વરસમાં જ તેને મળેલી છે, તે જો કદાચ જતી રહેશે તો તેનું કાઈ પણ ઓછુ થવાનું નથી; કારણ કે તે બહારથી જેવી આવી તેવી પાછી બહાર નીકળી જાય છે માટે તેમાં કાંઈ દુઃખ મનાવવાની જરૂર નથી જો જન્મતાં જ લાખોની સંપત્તિ મળી હોય અને તે પાછળથી કદાચ જતી રહે તો માનવીને ચિરપરિચિત લક્ષ્મી માટે કાઈક દુઃખ થાય ખરું, પણ જે વસ્તુ પાસે

હતી જ નહિં તે જો કદાચ પરોણા તરીકે થોડા દિવસ અથવા તો મહિના કે વરસ રહીને જાય તો તેથી કાંઈ પણ તેનું જતું ન હોવાથી તેને દુઃખ મનાવવાની કાંઈ પણ જરૂર નથી માનવીને બીજી રીતે પણ ધનનાશથી દુઃખ થાય છે. જ્યારે માનવીને વ્યાપારમાં અણુચિંતવ્યો લાભ મળવાથી સાધારણ સ્થિતિમાંથી લાખપતિ બની જાય છે ત્યારે તેને ઉન્માદ આવી જાય છે અને તેથી પોતાની સ્થિતિ બહુ જ જલદી બદલી નાંખે છે. એટલે કે તે બાગ, બંગલા, મોટર આદિ વસાવીને પ્રથમની સ્થિતિ ભૂલી જઈને પોતાને બહુ જ સુખી માની લે છે અને મિથ્યાભિમાનના આવેશથી પહેલાંની પોતાની જેવી જ સ્થિતિવાળા માણસોને તુચ્છ ગણે છે અને પોતે મેળવેલી ધન-સંપત્તિ સદાને માટે સ્થિર રહેવાની શ્રદ્ધાથી છૂટથી વાપરે છે; કારણ કે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા પુન્યના બળથી વ્યાપારમાં ધાર્યા કરતાં અધિકતર લાભ મળતો જ રહે છે એટલે નિર્ભયપણે વ્યાપારનું ક્ષેત્ર પણ વધારે છે, પણ જ્યારે પુન્યબળ કાચું પડી જવાથી વ્યાપારમા અણધાર્યું નુકસાન આવે છે ત્યારે તેને પૂરવા જેમ જેમ પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ લક્ષ્મીનો નાશ થતો જાય છે. છેવટે જીવનનિર્વાહ પૂરતું તેની પાસે ધન રહેવા છતાં પણ ભૂતકાળમાં ભોગવેલા સુખો પોતાને સાંભરવાથી ઘણું જ દુઃખ થાય છે. માનવ પ્રકૃતિનો એક એવો પણ નિયમ છે કે-માનવી પુષ્કળ દુઃખ વેઠીને સારી રીતે સુખી થયો હોય તો તે દુઃખ તેને સાંભરતું નથી, પણ સુખ ભોગવીને જ્યારે દુઃખી

અવસ્થા ભોગવવાનો સમય આવે છે ત્યારે ભોગવેલું સુખ વારંવાર સાંભરવાથી ધનનાશ તથા સુખ–સ્મૃતિથી બેવડો દુઃખી થાય છે. આ પ્રમાણે શ્રીમંતાઈમાં સુખી જીવન માનનારને ધન વધારવાની તૃષ્ણા તથા ધનનાશનો ભય હોવાથી સુખ–શાંતિ હોતી નથી છતાં ઉપરનો ડોળ કરીને અમે સુખે જીવીએ છીએ એમ બીજાને બતાવવા પ્રયાસ કરે છે, પણ પરિણામે તો તેમનું આંતર જીવન બહાર આવ્યા વગર રહેતું નથી

જન્મથી શ્રીમંત હોય કે પાછળથી શ્રીમંત થયો હોય તો પણ તે એટલું તો જાણે છે, જુએ છે અને અનુભવે પણ છે કે જે ધન–સંપત્તિથી હું સુખી કહેવાઉ છું, શ્રીમંત જણાઉં છું તે અસ્થિર છે–ચંચળ છે, આજ છે અને કાલે નથી છતાં તે મળેલી લક્ષ્મીને જાળવી રાખી વધારવાને માટે મેળવેલા સુખનાં સાધનોનો નિશ્ચિતપણે ઉપભોગ કરી શકતો નથી; પણ મારી પાસે પુષ્કળ સંપત્તિ છે એમ સમજીને સંતોષ માને છે જો મૂર્ખમાં મૂર્ખ માણસ પણ ધ્યાન આપે તો તે સારી રીતે જાણી શકે છે કે લક્ષ્મી અસ્થિર છે, તેનું વહેણ ચાલુ જ રહે છે, એક દિશામાંથી લક્ષ્મીનો પ્રવાહ આવે છે તે બીજી દિશામાં વહેતો રહે છે, પણ એક જ સ્થળે સ્થિર રહીને સંચય થતો નથી અને તે આવક તથા ખરચથી જાણી શકાય છે થોડી આવકવાળાને થોડુ ખરચ અને ઘણી આવકવાળાને ઘણું ખરચ હોય છે. ખરચદ્વારા લક્ષ્મી પોતાનો રસ્તો કરે છે જેઓ કંજુસાઈ કરીને આવકના પ્રમાણમાં ખરચ રાખતા નથી અને ધર્મના

કામમા ધન વાપરવું તે નાંખી દેવા જેવું માનતા હોય, ઘરના માણસોને પોષવામાં પરોપકાર સમજતા હોય તથા ખાવા–પીવામા કે પહેરવા–ઓઢવામાં ઘણું જ કષ્ટ વેઠતા હોય અને માનતા હોય કે લક્ષ્મી પોતાનો અસ્થિર સ્વભાવ બદલશે પણ તેમનો આ વિચાર તેમની ટૂંકી બુદ્ધિનું સૂચન કરે છે, કારણ કે લક્ષ્મીનો અસ્થિર સ્વભાવ બદલાવવાને સંસારમા માણસોએ આવી રીતે અનેક અખતરાઓ કરી જોયા છે, પણ કરિયાતું જો પોતાનો કડવો સ્વભાવ છોડીને મીઠું થાય તો જ લક્ષ્મી પોતાનો અસ્થિર સ્વભાવ છોડીને સ્થિર થઇ શકે. લક્ષ્મીને તીજોરીમાં પૂરી રાખો કે વાપરવાને ગમે તેટલી કંજુસાઇ કરો પણ નિર્માણ થયેલા સંબંધનો સમય પૂરો થતા જ ચાલી જાય છે અને તે વેપારમાં ખોટ જવી, બિમારી આવવી, લડાઇ થવી, ઘરમાં આગ લાગવી, જલપ્રલય થવો ઇત્યાદિ નિમિત્તોદ્વારા બહુ જલદીથી નાશ પામી જાય છે કે જેનો ખ્યાલ માનવીને સ્વપ્નમાં પણ હોતો નથી; છતાં માણસોને પોતે સુખી છે, શ્રીમંત છે એમ કહેવડાવવાને માટે ધનની તૃષ્ણા વધારે હોય છે અને તેથી તે અજ્ઞાની માણસો દેખાદેખી, અધર્મ તથા અનીતિ આદરીને મેળવેલા ધનથી પૌદ્ગલિક સુખનાં સાધનો બનાવે છે. તેને જોઇને અજ્ઞાની જનતા તેમને વખાણે છે અને કહે છે કે–તમે શ્રીમંત છો–સુખી છો આ પ્રમાણે સાંભળીને તેઓ પોતાને સુખી માને છે અને રાજી થાય છે. પણ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિથી જોતાં તો તે સુખી જ નથી એટલે આવી રીતે માનવજીવન જીવનારાઓ સાચું જીવી જાણતા જ નથી.

માનવીને જીવન તથા ધન એ વસ્તુઓ મળે છે. ધન માટે મળવાનો નિયમ નથી, મળે પણ છે અને કેટલાકને નથી પણ મળતું, પરંતુ જીવન તો બધા માનવીને મળે છે; પરંતુ બન્ને વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાને બુદ્ધિ તથા ડહાપણ જ્યાં સુધી ન મળે ત્યાં સુધી બન્ને નકામા છે જેઓ જીવના તથા ધન વાપરતાં શીખ્યા છે તેઓ જ સાચી રીતે જીવી જાણે છે અને સાચા શ્રીમત કહેવાય છે બાકી તો મૂર્ખાઈભરેલા જીવનમાં જો ધન મળ્યુ હોય તો તે તેનો દુરુપયોગ કરીને સ્વ-પરનુ અકલ્યાણ જ કરે છે. જેમના જીવન બીજા જીવોને ત્રાસ, ભય તથા પ્રાણાંત કષ્ટ આપનારાં હોય છે તેઓ સાચું માનવજીવન જીવતા નથી, પણ હિંસક પશુઓનું જીવન જીવે છે તેવી જ રીતે મૂર્ખ શ્રીમંતો પણ સ્વ-પરના શત્રુ હોય છે, કારણ કે જે કૃત્યોથી પોતાનો આત્મા હલકી ગતિઓમાં અનેક પ્રકારના શરીરો ધારણ કરે છે, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક આદિની અસહ્ય વેદના ભોગવતો આવ્યો છે, તેમાથી તેને છોડાવવાને માટે સત્કૃત્યો ન કરતાં પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષય પોષવાને માટે ધનદ્વારા અનેક જીવોનો સંહાર થાય તેવી પ્રવૃત્તિ આદરે છે, કારણ કે એક ઇંદ્રિયથી લઈને પાચે ઇંદ્રિય સુધીના સૂક્ષ્મ તથા સ્થૂલ જીવોનો સંહાર કર્યા વગર પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયપોષક વસ્તુઓ બની શકતી નથી. માનવી ખોટા બનાવટી સુખ માટે 'જેમ મને જીવવું ગમે છે તેમ જીવમાત્રને જીવવું ગમે છે' એ અનાદિસિદ્ધ નિયમને ભૂલી જાય છે અને બીજા જીવોના પ્રાણ બચાવવાની પરવા કર્યા વગર અજ્ઞાની જીવોએ માની લીધેલા

આનંદ તથા ક્ષણિક અને બનાવટી સુખ ભોગવ્યું હોય છે તેના કરતાં અનંતગણું અક્ષણિક દુ:ખ ભોગવવાને ભાવી ભવોમાં અધમ ગતિઓના આશ્રિત બને છે. મૂર્ખ શ્રીમંતો પરનું અકલ્યાણ કરવામાં એવી રીતે પણ કારણ બને છે કે પોતે મેળવેલી સંપત્તિનો સદુપયોગ ન કરતાં એટલે કે આત્મશ્રેય માટે ધાર્મિક કાર્યમાં અથવા તો જીવનનિર્વાહનાં સાધનના અભાવે દુ:ખ ભોગવતા જીવોને સાધનસંપન્ન બનાવવામાં ન વાપરતાં અનેક ક્ષુદ્ર જીવોનાં પ્રાણનો નાશ કરીને બાગ-બંગલા આદિ વસ્તુઓ જનતાને ગમે તેવી તૈયાર કરે છે, જેને જોઇને જડાસક્ત-અજ્ઞાની જીવો તેનાં વખાણ કરે છે, તેથી તેઓ પાપના ભાગી બને છે, કારણ કે અનેક જીવોના નાશથી ઉત્પન્ન થયેલી બાગ-બંગલા આદિ વસ્તુઓને વખાણી તેની બનાવટનું અનુમોદન કરવાથી તે વસ્તુ વગર ભોગવે પણ તેઓને પાપનો હિસ્સો મળે છે. જેમકે નિરારંભી ધાર્મિક કાર્યોને વખાણી ધર્મી પુરુષોનું અનુમોદન કરવાથી પુન્યબંધ થાય છે, તેમજ સારંભી પાપથી પેદા થયેલી વસ્તુને વખાણી અનુમોદન કરવાથી પાપ પણ બંધાય છે. અને બીજું કહેવાતા બાગ-બંગલાવાળા શ્રીસંતોની અજ્ઞાની જનતામાં માન મોટાઇ તથા આદર સત્કાર જોઇને સાધારણ સ્થિતિવાળા માણસો પણ ધન-સંપત્તિ મેળવીને માન-મોટાઇ મેળવવા અને હું પણ શ્રીમંત અને સુખી છું એવું જડાસક્ત જીવોને દેખાડવા અસત્ય, માયા તથા અનીતિ આદરીને પણ ધન મેળવે છે અને પૌદ્‌ગલિક સુખનાં સાધન મેળવી પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે અને જો પુન્યની ખામીથી ધન-સંપત્તિ ન મળવાથી જનતા ખુશી થઇને પ્રશંસા કરે

તેવું કાંઇ પણ બનાવી શકે નહિં તો પોતાની પાસે જીવન-નિર્વાહનું સાધન હોવા છતાં પણ શ્રીમંતોના બાગ, બંગલા, મોટર આદિ જોઇને અદેખાઇ કરે છે, મનમાં બળે છે અને દુઃખે જીવીને દુર્ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે. આ બધાનું મૂળ કારણ તો મૂર્ખ શ્રીમંતોની પ્રવૃત્તિ બને છે અને તેથી જ તેઓ પરનું અકલ્યાણ કરવાવાળા હોય છે

સંસારમાં સુખે જીવીને સદ્‌ગતિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા સમજુ માણસોએ અજ્ઞાની તથા જડાસક્ત શ્રીમંતોનું જીવન જીવવાની ઇચ્છા રાખવી ન જોઇએ, પણ જ્ઞાની મહાપુરુષોના જીવનનો અભ્યાસ કરીને પોતાના જીવનને તેમના જીવવાના માર્ગે વાળવું જોઇએ; તો જ સાચી રીતે સુખથી જીવી શકાય છે, કારણ કે મહાપુરુષોએ જ સાચી રીતે જીવી જાણ્યું છે તેથી તેમનું જીવન જીવનારા:આત્માઓ પરમપદ મેળવીને શાશ્વત સુખના ભોગી બન્યા છે. દુઃખોનો નાશ કરવા જીવનાર જ સુખે સાચું જીવે છે, પણ સુખ ભોગવવાની ઇચ્છાથી જીવનાર સુખે જીવી શકતો જ નથી, માટે જ જેઓ પોતાને એમ માને છે કે અમે પરમ સુખ ભોગવીએ છીએ તે જ સંસારમા પરમ દુઃખી છે વિભાવ દશામાં વિકૃત થયેલો આત્મા જ પોતાને સુખી માનવા-મનાવવા પ્રયાસ કરે છે. જે સ્વભાવ દશા-વાળા આત્મા છે તેમને સુખી માનવા-મનાવવાનો સંકલ્પ સરખો હોતો નથી; કારણ કે તેઓ પોતે સુખસ્વરૂપ છે, તેથી તેમા અસુખનો અંશ સરખો હોતો નથી. જીવન તથા સુખમાં કાંઈ પણ અંતર નથી. જે જીવન છે તે સુખ છે અને જે સુખ છે તે જ જીવન છે. બન્નેમાં ફક્ત નામનું

અંતર છે જીવન તથા સુખ બન્ને આત્મધર્મ છે અને જેની કલ્પના કરવામાં આવે છે અથવા સંકલ્પ કરવામાં આવે છે તે દુઃખ છે પણ સુખ નથી અને તથી તે કોઇ પણ વસ્તુનો ધર્મ નથી પણ આત્મપરિણત દેહની સાથે પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલી અજ્ઞાની જીવની કલ્પના માત્ર છે કે જેને જડાસક્ત જીવો સુખ કહે છે. જ્યારે દેહ પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોના સંયોગનો વિયોગ થાય છે ત્યારે દુ:ખની કલ્પના કરવામાં આવે છે, માટે કાલ્પનિક સુખ તથા દુઃખ તાત્વિક નથી આ બન્ને સુખ તથા દુઃખ દ્રવ્ય નથી તેમજ ગુણ પણ નથી, પરંતુ દ્રવ્યોનો સંયોગ; વિયોગ માત્ર છે, તેને અનાદિ કાળથી તીવ્ર રાગ, દ્વેષ તથા મોહને આધીન થયેલો આત્મા સુખ, દુઃખ તરીકે માને છે અને મોહે મનાવેલા અનુકૂળ સંયોગો મળવાથી પોતાને સુખે જીવવાનું માને છે અજ્ઞાનીઓએ માનેલું સારું જીવનારા તો ઘણા છે, પણ જ્ઞાનીઓએ માનેલું સાચું જીવનાર તો ઘણું શોધવા છતાં પણ મળતા નથી કષાય, વિષયની ઉપશાંતતા વગર અને અનાસક્તિ પ્રગટ્યા વગર તો કોઈ પણ-'હું સાચું કહુ છુ' એમ કહેવાનો પણ અધિકારી નથી, કારણ કે જીવોને જીવાડવાની ભાવના વગર જીવન સાચું બની શકતું નથી અને કષાય; વિષય તથા આસક્તિભાવ જીવોને જીવાડવાના વિરોધી છે. જીવોનું પ્રાણધન લૂંટ્યા વગર વિષયાસક્તિમા સંતોષ મળી શકે નહિં કષાય, વિષય તથા આસક્તિમાં તરબોળ થયેલા જીવનવાળાનો દાહજ્વર અનેક જીવોના જીવનના ભોગે પણ શમતો જ નથી.

અહિયા કાંઈપણ ન કરી શકો અથવા તો ન મેળવી શકો તો કાંઈ ચિંતા નહિં પણ અણજાણ તો રહેશો જ નહિં સાચું અને સારું જાણીને જ જશો; કારણ કે સાચું જાણેલું હશે તો સંસારની શેરીયોમાં ભૂલા પડશો નહિં અને સમય આવ્યે સાચી સિદ્ધિ મેળવી શકશો.

સર્વથા અણજાણ અને અકર્મણ્યને જણાવવા સ્વ–પરની યોગ્યતાના પ્રમાણમા કાઇક બોલવું અને લખવું તે તો કાઇક ઠીક કહેવાય, પણ જાણ અને કર્ત્તવ્યપરાયણની સ્ખલનાને ઉદ્દેશીને બોલવામા અને લખવામાં દુનિયાને ડહાપણ બતાવવું તે એક પ્રકારની મૂર્ખાઇ છે, કારણ કે કર્ત્તવ્યપરાયણ બધું જાણે જ છે અને તેને કાર્યસિદ્ધિમાં અનેક પ્રકારના વિઘ્નો આવીને સ્ખલના પહોંચાડે છે તેમજ અનેક મુશ્કેલીઓનો સામનો પણ કરવો પડે છે; પણ કર્ત્તવ્યહીન લખનાર કે બોલનારને તો માત્ર જીભ હલાવવી કે કાગળ કાળા કરવા તે સિવાય કાંઇપણ વિઘ્ન કે મુશ્કેલી જેવુ હોતું નથી; માટે જ આવા કર્ત્તવ્યહીન જીવો કર્ત્તવ્યપરાયણની જનતાના મોઢેથી પ્રશંસા સાંભળીને ઈર્ષ્યાથી તેમની સ્ખલના અને દોષોને દુનિયા આગળ ઉઘાડા કરીને મોટાઈ તથા જાણપણાનું માન મેળવવાની આશા

રાખતા હોય તો તેઓની અજ્ઞાનતા જ છે.

આત્મબળ મેળવ્યા સિવાય બુદ્ધિમત્તાની ખ્યાતિ માટે જનતામાં ડહાપણ ડોળનાર ડાહી જનતામાં તો હાંસીનું પાત્ર જ બને છે.

વિદ્વેષ, વિરોધ, ઈર્ષ્યા તથા અણુગમાના આશ્રયમાં રહીને બીજાને જનતામાં હલકો બતાવી તેની નિંદા સાંભળવાના આશયથી બોલનાર કે લખનાર અધમ કોટીનું પાત્ર હોય છે. તેના બોલવાની કે લખવાની સજ્જન પુરુષોને કાંઇપણ અસર થતી નથી અને પોતે જ તેમના તરફથી તિરસ્કારની લાગણીનો લાભ મેળવે છે.

જો આત્મકલ્યાણ મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો તેની સાચી રીતે સમજીને તે જ રસ્તે ચાલવા માંડજો, પણ અનાદિ કાળથી સમજી રાખેલા અકલ્યાણના માર્ગે તો જશો જ નહિ.

જેઓ એમ કહે છે કે અમારે તો કોઇની પણ સાથે વૈર–વિરોધ નથી તો પછી તેમને કોઈના ઉપર રાગ પણ ન હોવો જોઇએ અને જો તેમનામાં રાગ છે તો પછી વૈર–વિરોધની ના પાડે છે તે જૂઠું બોલે છે; કારણ કે જ્યાં રાગ હોય છે ત્યાં દ્વેષ અવશ્ય હોય જ છે અને એટલા માટે જ રાગક્ષય થયા સિવાય વીતરાગ બની શકાતું નથી.

બીજાનું હિત કરવાની ઇચ્છા થાય તો ભલે કરો. ઉત્તમ કાર્ય છે પણ સ્વાર્થાંધ બની અંતરમાં અહિતની બુદ્ધિ રાખી પરનું હિત કરવાનો ડોળ દેખાડશો નહિં,

કારણ કે તેથી આ લોકમાં અપ્રમાણિક બનશો અને પરલોકમાં અધોગતિની યાતનાઓ ભોગવશો.

જનતાને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પોતાની જીવનપ્રવૃત્તિનો પરિચય આપીને અવળી પ્રવૃત્તિ આદરનાર વિશ્વાસઘાતી છે માટે તે ગમે તેવી પ્રવૃત્તિથી પણ સ્વ–પરનું શ્રેય કરી શકતો નથી, છતાં તે પરશ્રેયનો દાવો કરતો હોય તો માત્ર ક્ષુદ્ર વાસના પોષવાના આશયથી જનતાને ઠગે છે.

અમે જાણીએ છીએ તે બધું સાચું જ છે એમ માની લેવાની ભૂલ કરશો નહિ, કારણ કે જ્યાંસુધી તમને જાણવાને બીજાના લખાણ તથા કથનની અપેક્ષા રાખવી પડે છે પણ સ્વતંત્રપણે જાણતા નથી ત્યાંસુધી જાણવામાં તથા સમજવામાં તમે ભૂલવાના જ

માનવી માત્ર મળેલા જીવનનું રક્ષણ કરવાને નિરંતર કાળજીપૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે પણ સાચા જીવનને સમજવાની કોઇક જ કાળજી રાખે છે.

ક્યાં જવાશે તેનાથી તો તમે અણજાણ છો પણ સુખી સ્થળે જવાના માર્ગને તો અવશ્ય જાણો જ

જે કાર્ય કરવાથી અપકીર્તિની આશંકા રહેતી હોય તેવા કાર્યનો સંકલ્પ સરખો કરશો નહિં.

નિઃસ્વાર્થી તથા નિર્લોભી માણસમાં સ્વાભાવિક સભ્યતા તથા નમ્રતા હોય છે, ત્યારે સ્વાર્થી તથા લોભી માણસમાં દેખાવ પૂરતી જ હોય છે

માનવ પ્રકૃતિમાં પ્રાયઃ એક એવો અવગુણ ઘર કરી બેઠો છે કે માનવી પોતાની પાસે સારી અને સુદંર વસ્તુ

કેમ ન હોય તોય બીજાની વસ્તુ તેને પ્રિય લાગે છે અને તેને વાપરવાની ઇચ્છા રાખે છે.

એક જ જાતની બે વસ્તુ બે માણસ કેમ ન વાપરતા હોય છતાં તેમને એક બીજાની વસ્તુમાં નવીનતા દેખાય છે અને તેને વાપરવાને ચહાય છે, એ જ મનુષ્ય પ્રકૃતિની વિલક્ષણુતા બતાવી આપે છે.

પરાધીન સુખ–સંપત્તિમાં નિરાશાને અવકાશ રહે છે, પણ સ્વાધીન સુખ–સંપત્તિમાં તો નિરાશાનો ઓળો સરખો હોતો નથી; છતાં માનવી પરાધીન સુખ મેળવવા મથી રહ્યા છે, એ જ તેમની અજ્ઞાનતા સૂચવે છે.

સ્વાર્થી તથા અણુજાણુ માણસોની શ્લાઘાથી ફૂલાવું તે મૂર્ખતા છે.

મૂર્ખ શ્રીમંત તથા સ્વાર્થી પંડિત મૂર્ખની સહાનુભૂતિથી ખ્યાતિ મેળવી ખુશ થવું તે અજ્ઞાનતા છે.

અવળાં કૃત્યોથી સત્કાર પામેલો આત્મા બીજાના આદરસત્કારથી સન્માનિત થઇ શકતો જ નથી.

અસત્ય, માયા, દંભ, દુરાચાર આદિ અવગુણોથી પોતે જ પોતાના આત્માનું અપમાન કરનાર અજ્ઞાનીઓના સન્માનથી ફૂલાતો હોય તો તેનામાં ડહાપણુનો અંશ પણુ હોતો નથી.

સદાચારી હોય કે દુરાચારી પણુ પૈસાથી તથા કહેવાતી વિદ્વત્તાથી અણુજાણુ અથવા તો સ્વાર્થી દુનિયામાં થોડું ઘણું પણુ માન મેળવનારના આવકારને ચાહનાર ઘણુા હોય છે.

ખોટું પણુ બીજાને મનગમતું કહીને પોતાની વાસના

પોષવાનાં સાધન મેળવવાના સિદ્ધાંતવાળાથી સ્વહિત જાળવનારે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે.

ડાહી-ડાહી સુધરેલી ભાષામાં વાતો કરનારમાં સત્ય, સત્વ, . સ્વચ્છતા તથા સરળતા કેટલી છે તેને સાચી રીતે જાણ્યા સિવાય તેની વાગ્જાળમા ફસાઈને જીવનસંપત્તિ કે ધનસંપત્તિનો નાશ કરવો નહિં.

નમતાને નમતું આપવું પણ ગમતું આપવું નહિં, બુદ્ધિપૂર્વક સારી રીતે વિચાર કર્યા પછી જ ઉચિત જણાય તેમ વર્તવું; નહિં તો જીવન પર્યંત શલ્યની જેમ ખુંચ્યા કરશે

વાચાળતા, અસત્ય તથા માયાની આશ્રિત છે, માટે જ તે વિવેકનો વિરોધ કરનારી છે.

સુખે જીવવામાં ઘણા મતભેદ છે પણ દુઃખે મરવામાં કોઇનો પણ મતભેદ નથી

જીવનમાં નિરુપયોગી જણાય તેવા કાર્યક્ષેત્રમાં ડાહ્યા માણસો પગ સરખો મૂકતા નથી કોઈપણ કાર્યમાં માનસિક અનુકૂળતા જળવાતી હોય તો જ પોતાના જીવન તથા ધનનો ફાળો આપવાને માનવી ચહાય છે.

માનવીને પોતાની મોટાઇ જેટલી ગમે છે તેટલું કાર્ય કરવું ગમતું નથી

માનવી શારીરિક આરોગ્યતા માટે જેટલી કાળજી રાખે છે તેનાથી લાખમે ભાગે પણ ઓછી આત્મિક આરોગ્યતા મેળવવાને કાળજી રાખતો નથી.

જો ઇચ્છાઓને અંશમાત્ર પણ અવકાશ ન મળે તો પછી સુખના માટે ઝાઝો પ્રયાસ કરવો પડતો નથી

જેઓ પોતે પોતાના આત્માનું અપમાન કરતા નથી તેમને જગતના અપમાનનો ભય હોતો નથી.

કષાય–વિષયના આશ્રિત બનીને કોઇપણ પ્રકારનું કાર્ય કરવાથી આત્માનું અપમાન થાય છે.

તુચ્છ સ્વાર્થ માટે માનવી મરજીયાત જેટલું કષ્ટ સહન કરે છે તેટલુ પરમાર્થ માટે ફરજીયાત સહન કરે તો ય આત્માનુ કલ્યાણ કરી શકે છે.

મનથી નિરપરાધી રહેનારને જગતને ઠગવા અવગુણોનો આદર કરવો પડતો નથી.

સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાનાદિ મેળવી વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરવી તે ગુણાનુરાગ કહી શકાય

ઊજળું દેખાતુ બધું દૂધ હોતું નથી માટે પરીક્ષા કરી સાચું દૂધ પીશો તો જ પુષ્ટિ મેળવી શકશો.

જે પોતાના આત્માના ગુણોનો રાગી નથી તે પ્રભુના ગુણોનો રાગી બની શકતો નથી

છૂટવા નીકળ્યા હો તો છૂટી જાણજો: પણ બૂડવાની ભ્રાન્તિથી પાણીમાંથી નીકળી ગારામાં ન ફસાઇ જશો

સમતા, સમભાવ, શાંતિ, સંતોષ, ક્ષમા, વિષયવિરક્તિ આદિ આત્મધર્મરૂપ આત્મિક ગુણો કહેવાય છે, તે સિવાય તો કર્મજન્ય કળાઓને ગુણ માની તેનો અનુરાગ કરવાથી આત્મવિકાસ થતો નથી.

ગુણોનો સંગ્રહ કરનાર ભય, કલેશ તથા શોક સંતાપથી મુક્ત હોય છે.

પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં કોઇ વિષયની શાંતિ માટે બીજા ઉપર રાગ કરીને ગુણાનુરાગ કહેવો તે અજ્ઞાનતા છે.

જે રાગમાં આસક્તિ હોય તે અપવિત્ર અને જેમાં અનાસક્તિ તે પવિત્ર રાગ કહેવાય છે. અને તેને જ ગુણાનુરાગ કહેવામાં આવે છે. તે સિવાય તો આસક્તિગર્ભિત અવગુણાનુરાગ કહેવાય; કારણ કે જયાં આસક્તિ હોય છે ત્યાં વિષયોને અવકાશ હોય છે.

જે રાગથી આત્માને અહિતકારી દોષો—અવગુણોની પ્રાપ્તિ થાય તે ગુણાનુરાગ કહેવાય જ નહિ.

કોઇ પણ પ્રકારના વિષયને પોષવાના સ્વાર્થ માટે જ સચેતન દેહ અથવા તો અચેતન જડાત્મક વસ્તુઓ ઉપર સ્નેહ કે રાગ કરવામાં આવે છે; પણ પરમાર્થ માટે આત્મા ઉપર રાગ થઇ શકતો નથી.

પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરવો તે પરમાત્મનો રાગ કહી શકાય.

તમને જે કાળે જે મળે તે લઇને તેનાથી નિર્વાહ કરી લો પણ સારા—નરસાના વિકલ્પથી મળતું જતું કરીને સારાની આશામાં બેસી રહેશો નહિ, નહિં તો હાથ આવેલું ખોઇ બેસશો અને ધારેલું મળશે નહિં એટલે નિર્વાહની મુશ્કેલીથી જીવવું ભારે થઈ પડશે.

આજ નહિ તો આવતી કાલે અજવાળાનું અંધારું થવાનું છે માટે આળસ તથા આશાઓને છોડી દઇને અજવાળામાં જોઇને જે કાંઇ લેવું હોય, છોડવું હોય તે લઇને

અને છોડી દઇને તૈયારી કરી રાખો; નહિ તો પછી ખાલી અંધારામાં કાંઇ પણ મૂકી કે લઈ નહીં શકો અને ખાલી હાથે ચાલ્યા જશો.

શક્તિ અને સાધન—સંપત્તિના પ્રમાણમાં ઇચ્છાઓને નોતરવી, નહિ તો ઇચ્છાઓ તમને ચારે તરફથી ઘેરી લઇને તમારાં જીવનને અશાંતિ અને ક્લેશમય બનાવશે.

મૂર્ખાઇથી માનેલી બે ઘડીની મોજ માટે અસત્ય તથા માયાનો આશ્રય લઇને બીજાની મશ્કરી કરવી તે વિષપાન કરવા—કરાવવા જેવું છે, કારણ કે તે પરિણામે ઉભય લોકમાં મોતને નોતરે છે.

કોઈને દુઃખ દઇને રાજી થવું તે માણસાઇ નથી પણ મૂર્ખાઇ છે તે પોતાની જાત માટે વિચાર કરશો તો જણાશે. આત્માની શુદ્ધ દશા સાચી રીતે જાણ્યા વગર અને અશુદ્ધ કરનાર વસ્તુને સાચી રીતે ઓળખ્યા વગર આત્મા શોધવાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય છે.

શુદ્ધાત્માઓના વચનોના સંગ્રહરૂપ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યા વગર આત્મા સુધારી શકાય નહિં.

સાચું સુખ શાંતિ અને આનંદ—અનુભવ સિવાય ઓળખી શકાય નહિ, માટે જ મેળવી શકાય નહિ.

બીજાના ઉચિત, અનુચિત કાર્યની માત્ર ટીકા કરવાથી સારો લાભ નહિ મળે પણ અનુચિતનો ત્યાગ અને ઉચિતનો આદર કરવાથી ઉત્તમ લાભ મેળવી શકાશે.

કોઈ પણ બાબતમાં કેવળ આંખ કે કાનથી નિર્ણય કરવા કરતાં મનથી અને બુદ્ધિથી નિર્ણય કરવો ઉચિત છે, કારણ કે કેવળ આંખ તથા કાનનો નિર્ણય ખોટો ઠરશે પણ બુદ્ધિપૂર્વક નથી કરેલો નિર્ણય ભાગ્યે જ ફરશે.

સંસારમાં અનેક કાર્યક્ષેત્ર પડયાં છે તેમાંથી ઉપયોગી જણાય અને પસંદ પડે તે ક્ષેત્રમાં આત્મા તથા જીવનને હિતકારી વસ્તુના બી વાવવાં શરૂ કરી દો, પણ કાલ્પનિક ઘાટો ઘડયા કરશો નહિ.

ઈર્ષ્યાની શીખવણીથી જનતામાં બીજાને અપરાધી બનાવવાને બુદ્ધિ તથા જીવનનો જેટલો ઉપયોગ કરો છો તેટલો જ ઉપયોગ પોતે નિરપરાધી રહેવામા કરશો તો સ્વ-પરનું કલ્યાણ કરી શકશો

તમારા વાણી તથા વિચારની અવગણના કરનાર ઉપર મિથ્યાભિમાનના આવેશથી મહાપુરુષોના વાણી તથા વિચારની અવજ્ઞાનું આળ ચઢાવીને જનતામાં વખોડશો તો પ્રભુદ્રોહી બનશો.

નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી જગતનાં કલ્યાણની માત્ર કામના જ રાખશો તો પણ સ્વાર્થગર્ભિત કરેલી સેવા કરતાં લાખ-ગણી ચઢિયાતી છે.

તમે પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજાના વાણી, વિચાર તથા વર્તન ઉપર જેટલી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ રાખો છો, તેટલી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ પરમાર્થ માટે પ્રભુની વાણી, વિચાર તથા વર્તન ઉપર રાખો તો આત્મશ્રેય સાધી શકાશે.

બાળદશા–અજ્ઞાનતાને લઈને કોઈ માયાવીના ભરમાવવાથી સોનાને પીત્તલ માની છોડી દો તો તમારી ઇચ્છા પણ સોનાના પાણીનો ઢાળ ચઢાવેલા લોઢાનો આદર કરતાં વિચાર કરજો, નહિ તો પીત્તળ જેટલો લાભ મેળવી શકશો નહિ અને કેવળ નુકશાન મેળવી પાસે હશે તે પણ ખોઈ બેસશો.

અનંતા કાળથી સંસારમાં ગણત્રી ગણાવતાં આવ્યા છો છતાં અત્યાર સુધીમાં ગાંઠનું ઘણું ગુમાવ્યું છે, પણ કાંઈ પણ મેળવ્યું નથી, માટે હવે તો સંસારમાં ગણત્રી વગરના થવામાં જ સાર છે.

મરવું તો છે જ તો પછી સમતાથી કેમ ન મરવું ? સમતાથી મરનાર કરતાં સમતાથી મરનાર ઉત્તમ આત્મા હોવાથી બંને લોકમાં સુખ, શાંતિ તથા આનંદનો ભોગી બને છે.

પોતાના આત્માને ઓળખીને તેના માટે કાંઈપણ હિત ન કર્યું તો પછી દુનિયાને દેખાડવા ઘણું કર્યું હશે તો પણ તે દેહ છોડતાની સાથે જ બધું અદૃશ્ય થઈ જશે.

ચારિત્ર વગરના કળાંવાન, ધનવાન, વિદ્વાન કે બુદ્ધિમાન લોકહિત કરી શકતા જ નથી; કારણ કે ચારિત્રહીનની કોઈના પર અંતરમાં ઊંડી છાપ પડી શકતી નથી. ગમે તેવા માનવીને પણ જ્યારે ચારિત્રહીનતાની ખબર પડશે કે તરત જ તેની મનોવૃત્તિમાં દેખાવ પૂરતા ગુણવાન માટે હલકા વિચારો આવવાથી તિરસ્કાર જ ઉત્પન્ન થશે.

કર્ત્તવ્યોના કંગાળ કર્ત્તવ્યપરાયણની ભૂલો કાઢી ઉપદેશ આપવા પોતાનું ડહાપણ બતાવે છે, પણ પોતે સાચું અને

સારું કરી બતાવી માર્ગદર્શક બની શકતા નથી એ જ તેમની તુચ્છતા તથા અપ્રમાણિકતા બતાવી આપે છે.

મનોવૃત્તિ મળ્યા સિવાયની માયાવી મૈત્રીથી માનવી સુખ, શાંતિ મેળવી શકતો નથી

બીજાનું અહિત કરીને પોતાની ક્ષુદ્ર વાસના પોષવાની ઇચ્છા રાખવી જ નહિં.

જાણવા માત્રથી સારા માણુસને પણ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય તેવી પોતાના મોભાને હલકો બનાવનાર ઇચ્છાઓનો કદી પણ આદર કરવો નહિં.

માનવી વધુ પડતી ન પૂરાય તેવી નકામી ઇચ્છાઓ ન રાખે તો પણ શાંતિથી જીવી શકે છે.

પરની પ્રાણુસંપત્તિ તથા ધનસંપત્તિ ઉપર તેના સ્વામી સિવાય કોઈનો પણ હક્ક નથી છતાં જે તેને બળાત્કારથી પડાવી લે છે તે પ્રભુનો ગુન્હેગાર છે

નીતિ તથા ધર્મના આશ્રિતને બીજાની પાસે ન્યાય ચુકાવવા જવું પડતું નથી, કારણુ કે તે અપરાધોથી મુક્ત હોય છે કુટિલતા ટાળીને જનકલ્યાણુ માટે કરવામાં આવતો પ્રયાસ સફળ બની શકે છે.

જે વાસનાઓથી આત્માનું અહિત થતું હોય તેને કાઢી નાખવા પ્રયાસ કરવો તે એક પ્રકારનો ધર્મ છે.

તુચ્છ સ્વાર્થ સાધવા જનતા સમક્ષ પ્રતિજ્ઞાઓ લેવામાં મહાપાપ છે; કારણુ કે સ્વાર્થના અંગે પ્રતિજ્ઞાઓનો ટાળ કરવાથી જનતાને ઠગીને વિશ્વાસઘાતી બનાય છે.

પરિણામ વિચારી ગમે તે ભોગે પણ પાવન કરવાના ભાવ તથા શકિત હોય તો જ કોઈ પણ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા લેવાનુ સાહસ કરવું, કારણ કે આવેશમાં આવી પ્રતિજ્ઞા પળમા લઇ શકાય છે, પણ આવેશ શમી ગયા પછી તેને પાળવામાં ઘણીજ મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય છે. તુચ્છ પ્રકૃતિનો માનવી ગમે તેટલો અવગુણી હશે તોયે ગુણવાનના નજીવા દોષોને દૃષ્ટિ સન્મુખ રાખીને પોતાને ગુણી માનશે.

જીવનપથમાં પ્રયાણ કરી રહ્યા છો માટે જ્ઞાન—ચક્ષુ ઉઘાડી રાખજો, નહિ તો અવળે રસ્તે ચઢી જઇને હેરાન થશો.

સ્વાર્થી આશાનો અત્યંત આદર કરે છે પણ નિ:સ્વાર્થી તો તેની ઉપેક્ષા જ કરે છે

લાગણી અથવા તો સ્નેહગર્ભિત સંસર્ગમાં આદર કે અનાદરની કાંઇપણ ગણત્રી જ હોતી નથી; પરંતુ કેવળ સ્વાર્થ કે વ્યવહાર માત્ર જાળવવામા આદર તથા અનાદરને ખાસ કરીને પ્રધાનતા આપવામાં આવે છે.

સ્નેહથી સામાન્ય આવકાર પણ સોનાથી વધારે કિમતી છે. ત્યારે તિરસ્કારથી આગ્રહભર્યો આદરસત્કાર કથીરથી પણ હલકો છે.

બનતી સેવા કરી છૂટવું પણ નિષ્કારણ બીજાની પાસે સેવા કરાવવાની ઇચ્છા રાખવી નહિં.

બીજામાં દુર્ગુણો જોઇને તો કદાચ અણગમો થાય પણ ગુણ જોઇને અણગમો થવો તે અવગુણીનું ચિન્હ છે.

કોઈપણ માનવી પોતાની એબ બીજાની આગળ ઉઘાડી કરવા ઈચ્છતા નથી છતાં દુનિયાના ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓ પોતાની તુચ્છ પ્રકૃતિને પોષવા બીજાની એબ જનતા સમક્ષ ઉઘાડીને રાજી થાય છે તે, દુર્જનતાનું ચિન્હ છે.

પ્રગટપણે તો દુર્ગુણોનો બધાય વિરોધ કરે છે, છતાં વિલાસીને તો આદરપૂર્વક તેનો આશ્રય લેવો જ પડે છે.

કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, તિરસ્કાર, કટુ ભાષણ આદિથી કંગાળ બનવું સારું છે, પણ સમતા, સંતોષ, દયા, ક્ષમા, સદાચાર આદિથી તો શ્રીમંત બનવા પ્રયાસ કરવો પરંતુ દરિદ્રી રહેવું સારું નથી.

જડના દાસપણામાંથી છૂટ્યા સિવાય તુચ્છ માનવીના દાસપણામાંથી છૂટી શકાતું નથી.

પૌદ્‌ગલિક-ગનાવટી ઘણું પણ સુખ અશાંતિ ટાળી શકતું નથી, પરંતુ થોડુંક પણ આત્મિક સાચા સુખથી માનવી શાતિ મેળવી શકે છે. માનવી પોતાના મોઢે પોતાની ગમે તેટલી પ્રશંસા કરે પણ જ્યાસુધી લોકમાન્ય માણસોની સંમતિ ન મળે ત્યાં સુધી અપ્રમાણિક જ ગણાય છે. માનવીને પોતાની સમજણ પ્રમાણે જેની પાસેથી મનગમતું મળી જાય તો તે અવગુણી હોય તો પણ તેના ગુણ ગાય છે.

કોઈ પણ વસ્તુ અથવા તો વ્યક્તિનો સ્વીકાર કે તિરસ્કાર કરતાં પહેલા માનવીએ બીજાની પસંદગી ઉપર આધાર રાખતાં પોતે સદ્‌બુદ્ધિપૂર્વક તપાસી લેવુ; નહિ તો પરિણામે ચિત્તમાં પશ્ચાતાપ તથા ક્લેશ થવાનો સંભવ રહે છે.

આત્મવિકાસ કરીને પોતાની મહત્ત્વતા બીજાને બતાવવી તે જ ઉત્તમતા છે, પણ આત્મવિનાશ કરીને બતાવવી તે મૂર્ખતા છે. પોતાની સમજણ પ્રમાણે સમજાય તે સાચું જ હોતું નથી પણ સાચું સમજાય તે જ સાચું છે.

માન-અપમાનની માન્યતા માનવીની સમજણ ઉપર આધાર રાખે છે; કારણ કે કેટલાક અપમાનને માન સમજી રાજી થાય છે ત્યારે કેટલાક માનને અપમાન માની ક્રોધિત થાય છે.

કાંઇ પણ જાણ્યા પછી માનવીને 'મારા જેવું કોઇ પણ જાણતું નથી' એવું અભિમાન આવી જાય તો તે અણજાણ જ કહેવાય છે. માનવી કોઇ પણ પ્રવૃત્તિમાં વખણાઇ ગયા પછી જો તે અભિમાનનો આશ્રિત બને તો સારી અને સાચી રીતે કાર્ય કરી શકતો નથી અને અનેક ભૂલોનો ભોગ બને છે.

કેટલીક વખત તો ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળી માણસો પણ બીજાથી કરાયલી પોતાની ખોટી પ્રશંસા સાંભળીને રાજી થવાની ભૂલ કરી બેસે છે, છતાં તરત ભૂલ સુધારીને અલાભના ભાગી બનતા નથી.

ગુણો કોઈના આપેલા મળતા નથી પણ ગુણવાન-ઉત્તમ પુરુષોનું અનુકરણ કરવાથી પ્રગટ થાય છે.

માનવી પોતે અવગુણી હોવા છતાં બીજાને પૈસા આપીને પણ તેની પાસેથી ગુણો ખરીદીને રાજી થાય છે.

પોતાની પ્રશંસા સાંભળવાના લોભથી માનવી અવગુણી આગળ પણ તેનાં ગુણી તરીકે વખાણ કરે છે

કોઇ પણ વસ્તુમાં પોતાના અપ્રગટ ગુણો પ્રગટ થવા તે વિકાસ કહેવાય છે અને ગુણોનું ઢંકાઈ જવું તે વિનાશ કહેવાય છે.

હૃદયની પવિત્રના, સરળતા, સજ્જનતા, સુશીલતા, સદાચાર અને નિર્વિકારતા આદિ ગુણોને લઇને જ માનવી ગુણી કહેવાય છે, પણ એનાથી વિપરીત અપવિત્રતા, કુટિલતા, દુર્જનતા, દુરાચાર અને ક્ષુદ્ર વાસના આદિ દુર્ગુણોના વાસમાં સંગીત, સાહિત્ય, વિદ્યા, વાચાળતા આદિ કળાઓ હોવા છતાં પણ તે ગુણી કહેવાય નહિ પરંતુ તે હલકી કોટીનો ક્ષુદ્રાત્મા જ કહેવાય છે

પૈસાવાળાનો કદર કરનાર કરતાં ગુણવાનની કદર કરનારમાં સારું ડહાપણ હોય છે.

સરળ હૃદયથી વિશ્વાસ રાખી સાચું કહેનાર તથા વર્તનારને તુચ્છ સ્વાર્થ માટે કાવાદાવા કરી જનતામા હલકો ચિતરનારમાં હોશિયારી નથી પણ મૂર્ખતા તથા દુર્જનતા જ હોય છે.

પોતાની પ્રિય વસ્તુને વખોડી હલકી પાડનાર ઉપર અણગમો આવીને મન દુખાતું હોય તો બીજાની પ્રિય વસ્તુને વખોડતાં પહેલાં વિચાર કરી લેવો; કારણ કે સહુ કોઇને પોતાની પ્રિય માનેલી વસ્તુની પ્રશંસા જ ગમે છે.

ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ સાધવા બીજાની સરળતાનો દુરુપયોગ કરનારમા સજ્જનતાની છાયા સરખી હોતી નથી.

ઉત્તમ પુરુષોના વાણી, વિચાર તથા વર્તનના અંકુશ વગરના માનવીસા માણસાઈ ન હોવાથી ઉત્તમ જીવન બનાવી શકતો નથી કષાય તથા વિષયથી વિકૃત થયેલી મનોવૃત્તિ અપવિત્ર કહેવાય છે.

નિઃસ્વાર્થ સ્નેહમાં જ પવિત્રતા રહેલી છે; કારણ કે સ્વાર્થગર્ભિત સ્નેહ માનસિક પવિત્રતાનો સંપૂર્ણ બાધક છે.

નિરાગી પુરુષો સિવાય જગતમાં કોઇ પણ નિરાશ્રિત રહીને સુખશાંતિ મેળવી શકતું નથી.

જન્મથી મરણ પર્યંતના જીવનની બધીયે જરૂરિયાતો સ્વાધીનપણે પૂરી પડતી નથી પરની જરૂરત પડે છે માટે જ માનવીઓ ઓળખાણ તથા સ્નેહને ઘણા જ અગત્યનાં ગણે છે.

દુનિયામાં માણસો તો ઘણા નજરે પડે છે, પણ જેની આકૃતિની મનોવૃત્તિમાં છાપ પડી હોય તેની જ ઓળખાણ રહે છે

મનગમતી વસ્તુ તથા વ્યક્તિમાં અણગમો ઉત્પન્ન કરવા કોઈ તુચ્છ પ્રકૃતિવાળો દુર્બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે તો ડાહ્યા માણસે તેનો આદર કરવો નહિં પણ 'અનાદર કરવો, જેથી દુર્જનોને ઉત્તેજન મળતું અટકી પડશે

જીવનમાં સુખ, શાતિ તથા આનંદને આશ્રય આપવા પૂરતી જ સરળતા રાખવી ઉચિત છે, પણ આપત્તિ–વિપત્તિ

તથા અશાંતિપ્રવેશને સરળ બનાવી આપવા માટે તો સરળતાનો કિંચિત્ માત્ર પણ આદર કરવાની જરૂરત નથી

પોતાની પ્રકૃતિને પાલવતું હોય તેવાનો જ સહવાસ કરવો, નહિ તો જીવન દુઃખં તથા ક્લેશમય બનશે.

જીવવાનુ ધ્યેય નક્કી કરીને બહુ જ ડહાપણપૂર્વક જીવનવ્યવસ્થા ઘડી નાંખો, નહિં તો અવ્યવસ્થિત જીવનમા સુખ, શાંતિ કે સંતોષ નહિં મેળવી શકો તેમજ આત્મહિત પણ નહિ કરી શકો.

બીજાના અભિપ્રાયમાં ભળવા પોતાનો અભિપ્રાય બદલાતાં પહેલાં સદ્બુદ્ધિ વાપરી સારી રીતે વિચારી લેવાની જરૂરત છે. વૈષયિક વૃત્તિઓ યોજવાના હેતુથી પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરનાર પવિત્ર પુરુષોને કલંકિત કરી પોતાના આત્માને અધોગતિમા હડસેલી મૂકવાનું સાહસ કરે છે.

જ્ઞાનામૃતના પિપાસુને વિષય-વિષમિશ્રિત જ્ઞાનામૃત પાવું તે આત્મઘાતી, ભાવહિંસકનું કામ છે.

જલોદર, ભગંદર, ક્ષય જેવા મહાન વ્યાધિયોથી પણ કષાય તથા વિષયનો વ્યાધિ ઘણો જ ભયંકર તથા હાનિકારક છે, કારણ કે જલોદર આદિ વ્યાધિઓથી તો કેવળ ક્ષણવિનશ્વર દેહનો નાશ થાય છે પણ કષાય-વિષયના વ્યાધિથી આત્માના જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્ર આદિ ગુણોનો નાશ થાય છે

ચૈતન્ય હોય કે જડ હોય, કોઇ પણ વસ્તુની ચાહના કરતા પહેલાં સાચી રીતે જાણી લેવું જોઇએ કે તે આત્મ-

શુદ્ધિમાં કેટલું ઉપયોગી છે. જો તેનાથી આત્મા અશુદ્ધ અપવિત્ર બનતો હોય તો તેવી વસ્તુની રુચિમાં જ અશ્રેય છે.

સંસારમાં કેવળ આત્મવિકાસનું જ કાર્ય એવું છે કે જેમાં પરાધીનતાને અંશમાત્ર પણ અવકાશ નથી. તે સિવાયના કાર્ય માત્રમાં તો જગત પરાધીનતાની બેડીમાં જકડાઇ રહ્યું છે.

સમજીને કે સમજ્યા વગર પણ પોતાનો સ્વાર્થ સરતો જણાય તો જ માનવી બીજાના કહેવા પ્રમાણે માનવાને અને કરવાને તૈયાર થઇ જાય છે ચાહે પછી કહેનાર ક્ષુદ્ર વાસના પોષવા જાળ જ કેમ ન પાથરતો હોય.

કોઇ અનુભવી ભોમિયો તમને અવળી દિશામાં જતાં જોઇને પૂછે કે-ક્યાં જવું છે? અને તમે તમારું ધ્યેય જણાવ્યા પછી તમને સવળી દિશાનું ભાન કરાવે તો-આ બધાય જનારા મૂર્ખ છે-અવળી દિશામાં પ્રયાણ કરનારાઓ તરફ આંગળી ચીંધીને તેનો અનાદર કરશો નહિં, પણ પ્રયાણની દિશા બદલજો.

નામઠામનો નિશ્ચય કર્યા વગર એક ડગલું પણ ભરશો નહિં, કારણ કે અનિશ્ચિત પ્રયાણથી ભૂલા પડશો તો ભોમિયો પણ માર્ગ નહિં બતાવી શકે.

અવગુણી આડંબરપ્રિય અજ્ઞાની જનતાથી જ માન મેળવી શકે છે કે જેમાં અવગુણો ઉઘાડા થતાં તિરસ્કારનો ભય રહેલો હોય છે, પણ સાચો ગુણવાન પોતાના આત્મા તથા ઉત્તમોત્તમ પવિત્ર જ્ઞાની પુરુષોના તરફથી આદર-

સત્કાર મેળવે છે. અને તેમાં કોઈ પણ કાળે તિરસ્કારની છાયા સરખી પણ હોતી નથી.

અવગુણી માયાવીપણે જનતામાં ગુણીપણાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરીને ગમે તેટલો આદરસત્કાર તથા માન–મોટાઈ મેળવી ખુશી મનાવે તો પણ તેના હૃદયમાં તો તેટલો આનંદ, શાંતિ કે સંતોષ હોતો નથી કે જેટલો આનંદ અને શાંતિ, સંતોષ જનતાના આદરસત્કારની પરવા ન રાખનાર આત્માર્થી સાચા ગુણવાનમાં હોય છે.

સાચા ગુણવાનનો આત્મા બળવાન હોવાથી તેના ઉપર અવગુણીનો પ્રભાવ પડી શકતો નથી તેમજ સદ્‌ગુણીને અપકીર્તિ પણ ભયભીત કરી શકતી નથી.

અવગુણી ગુણવાનની કદર કરતો નથી તો પણ ગુણનો તો તિરસ્કાર કરી શકતો જ નથી, અને તેનાથી નિરંતર દબાયલો જ રહે છે.

સાચા ગુણવાનનું જીવન સુખ–શાંતિમય હોય છે ત્યારે (ગુણાભાસ) કહેવાતા ગુણવાનના જીવનમાં અશાંતિ, ચિંતા તથા ઉદ્વેગનું મિશ્રણ હોય છે.

ગુણોનો સંગ્રહ કરનાર ભય–ક્લેશ તથા શોક–સંતાપથી મુક્ત હોય છે.

અવગુણોના પક્ષપાતી અવગુણોને જ ગુણ તરીકે મનાવવા પ્રયાસ કરે છે; કારણ કે જગત ગુણીનો જ આદર કરે છે

કેટલાક માનવી ગુણોને ઓળખે છે અને તે તેમને ઘણા જ ગમે છે તો પણ અવગુણને છોડીને ગુણોનો સહવાસ કરવો ગમતો નથી.

અજ્ઞાની જનતાને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરી આકર્ષણ કરે તેવા રૂપ-વય-કળા તથા ધનસંપત્તિવાળાનો સ્નેહ મેળવીને જનતાને દેખાડવાને માનવી જેટલો ઉદ્યમી અને ઉત્સાહી રહે છે તેટલો જ જપ, તપ તથા સંયમ આદિથી પવિત્ર બનેલા પુરુષનો રાગી બની તેમની આચરણા આદરીને જનતાને દેખાડવાને નિરુત્સાહી તથા નિરુદ્યમી બને છે એ જ તેની મૂઢતા સૂચવે છે સંસાર એક પ્રકારનું મ્યુઝીયમ છે. તેમાંની વૈષયિક વસ્તુઓના તમે દ્રષ્ટા છો પણ ભોક્તા નથી; કારણ કે તે તમારી વસ્તુ નથી છતાં મમતા કરીને ભોક્તા થવાનું સાહસ કરશો તો તમે કુદરતના અપરાધી બનવાની સજાનું પાત્ર બનશો

રાગવાળી વસ્તુઓનો નિરંતર સંયોગ બન્યો રહેતો નથી તોયે મનોવૃત્તિમાં આલેખાયલી તેની આકૃતિનો ઉપયોગમાં લઈને માનવી સંતોષ માને છે.

ઇર્ષ્યાના રોગથી હૃદયદાહ થતો હોય, બીજાની નિંદા તથા સાઠા ચિંતવનથી માથું ચઢી જતું હોય, કામવાસનાથી તાણ આવતી હોય, કષાયથી મૃગિવાયુનો પ્રકોપ થતો હોય તો વીતરાગ પ્રભુના વચનરૂપ ઔષધનું સેવન કરશો તો જલદી આરામ થઈ જશે અને ભાવ રોગોથી મુક્ત થઈને શાશ્વતી આરોગ્યતા મેળવશો.

અશુભ વિચારોની આંકડી આવે ત્યારે જ્ઞાની પુરુષોના વચનની ફાકી લેશો એટલે ચૂંક આવતી તરત અટકી જશે. ઉત્તમ પુરુષોના વાણી, વિચાર તથા વર્તનરૂપ ઔષધને વાપરીને નીરોગી બનવા તરફ લક્ષ આપશો; કારણ કે જીવન નીરોગી બનાવ્યા સિવાય આત્માનો ભાવરોગ મટશે નહિં.

સાદાઇ અને સત્યતા જીવનમાંથી શોક, સંતાપ, ભય તથા ક્લેશનો કચરો કાઢી નાંખીને તેને સ્વચ્છ બનાવે છે

અવળે માર્ગે ચઢી જઈને અથડાતા અણજાણને સન્માર્ગ બતાવી સુખી કરવાની સદ્‌બુદ્ધિ હોય તો નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી અનુભવગમ્ય સાચું અને સાદું બોલીને સ્વ–પરનું હિત સાધો, પણ માત્ર બોલેલું સાંભળીને કે લખેલું વાચીને મિથ્યાભિમાન પોષવાને ન સમજાય તેવી શબ્દાડંબરવાળી ભાષા બોલીને કે લખીને ફુલાશો તો અસત્ પુરુષોના માર્ગને આવકારીને શ્રેયનો માર્ગ ચૂકી જશો.

વર્તન સિવાયના અનુભવ વાણીવિલાસથી કોઇની પણ આત્મશુદ્ધિ થઇ શકતી નથી, પણ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થસિદ્ધિ થઇ શકે છે.

પોતે આદરીને અનુભવ મેળવ્યા સિવાય બુદ્ધિથી વસ્તુને વલોવી શકે પણ સાચા તત્ત્વરૂપ માખણને કાઢી શકતા નથી, પરંતુ દૂધ ઉપર વળેલા ફીણના જેવા તત્ત્વાભાસને જ માખણ કહીને અણસમજુને સંતોષે છે

આત્મવિકાસની ઇચ્છાવાળો કોઇની પણ વાગ્જાળમાં ફસાતો નથી, પણ સદાચારી સરળ આત્માનો દાસ બને છે. વિલાસી પોતાના વિચારોને સમજીને કરનારના અસદ્‌વર્તનની

ઉપેક્ષા કરીને કેવળ તેના વચનોનો અનાદર કરી તેનું બહુમાન જાળવે છે અને તેની વાસનાઓને પોષે છે.

વિલાસના તાંતણાથી વણાયલું જીવન-દોરડું આત્માને ભવના કૂવામાંથી બહાર કાઢી શકતું નથી.

ઘણાખરા માનવીને પોતે આદરેલી અવળી પ્રવૃત્તિને પણ યથાર્થપણાનું પ્રોત્સાહન મેળવવા પોતે માનેલા પ્રવીણ માણસો પાસેથી સમ્મતિ મેળવીને સંતોષ માને છે.

સ્વાર્થના અંગે માનવીને અહિતકારી પણ ગમતું કહેવામાં શત્રુતા સચવાય છે. અને નિઃસ્વાર્થપણે હિતકારી પણ અણગમતું કહેવાથી મિત્રતા ઝળકે છે.

અજ્ઞાનતાથી માનવી બીજાના કરતાં વધારે માયાની જાળ ગૂંથીને મિથ્યાભિમાની ફુલાય છે, તેમાં જરાય ડહાપણ પણ હોતું નથી છતાં પોતાને ઘણો જ બુદ્ધિશાળી માને છે.

મોતથી બચી જાણનાર જ બીજાને મોતથી બચાવી શકે છે, તે સિવાય તો મોતની જાળમાં ફસાવી શકે છે.

આત્માની સગાઈ રાખનાર પ્રભુને જલ્દી મેળવી શકે છે.

સાચી રીતે વિચાર કરશો તો સંસારમાં બધા જડ-સ્વરૂપ દેહ તથા ધનસંપત્તિના સગા છે પણ આત્માનું સગું કોઇ નથી. એટલે જ રૂપ તથા વયહીન થતાં કોઇપણ સામું જોતું નથી.

જન્મવું કે મરવું તો ઘણું જ સહેલું કામ છે કે જે સંસારવાસી દરેક કરી શકે છે; પણ અમર બનવું ઘણું જ કઠણ છે જે કોઈક જ ઉત્તમ આત્મા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

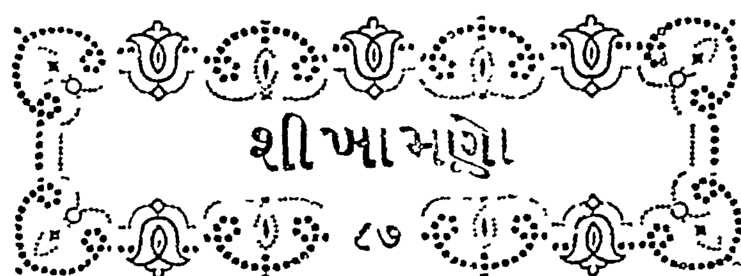
નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી કોઈ નમીને ચાલે તો તેને હલકો સમજી તેનો તિરસ્કાર કરવાની ભૂલ કરશો નહિં, કારણ કે નમ્રતા ધારણ કરનાર ગુણી છે માટે તેનુ અપમાન કરવાથી તમે જ હલકા માણસોની પંક્તિમાં ભળવા લાયક બનશો.

કોઇપણ પ્રકારના સ્વાર્થ સિવાય કોઈ કોઇનુ કહેવું માનતુ નથી માટે 'મારું કહેવું બધા માને છે તેથી હું કાઇંક છું' એમ ધારીને ફૂલાશો તો મૂર્ખા બનશો.

તમારી આજ્ઞા બીજા ન માને તો તેમના ઉપર ગુસ્સે થઇને અપશબ્દોથી તેમનુ અપમાન કરશો નહિ, કારણ કે તમારું પુન્ય કાચું છે એટલે તમારું કહેવુ કોઇપણ માનશે નહિ

પૌદ્ગલિક સુખ ભોગવવાની લાલચથી સંસારમાં પડી રહેવાની ઇચ્છાવાળાએ પુન્યનો સારી રીતે સંગ્રહ કરવાની જરૂરત છે, કારણ કે પુન્ય વગર સંસારમા પડી રહેવું નકામું છે.

૧ પ્રામાણિકતા માનવીની સાચી સંપત્તિ છે માટે બધું જતુ કરીને પ્રામાણિકતા જાળવી રાખવી જોઇએ

૨ દુઃખ સહન કરી લેવું; પરંતુ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ માટે કોઇને પણ દગો દેવો નહિં.

૩ સ્વાધીન બન્યા સિવાય સુખશાંતિ મળી શકતા નથી.

૪ જરૂરિયાતો ઓછી કર્યા સિવાય સ્વાધીન બની શકાય નહિં.

૫ જીવાય તેટલું જીવો; પણ સાચું જીવો અને મોતનો ભય રાખશો નહિં.

૬ જે મોતથી ઘણા જ બ્હીએ છે તેમને આત્માના અમરપણાની દૃઢ શ્રદ્ધા હોતી નથી.

૭ ખાઇને જીવાય છે તે વાત સાચી છે, તો પણ ખાવામાં ફેર નથી પણ જીવવામાં છે. સજ્જન ખાઇને જીવે છે.

૮ સાચું બોલતાં શીખ્યા હોય તે જ ભણેલા કહેવાય છે; બાકી તો બધા અભણ છે.

૯ દયાનો ઉપાસક પ્રભુને બહુ જ ગમે છે, માટે જ તે પ્રભુની સઘળી સંપત્તિનો હકદાર છે.

૧૦ માનવ જીવનની મહત્તા તથા ઉપયોગિતા સાચી રીતે ઓળખનારથી ક્લેશ, કંગાળિયત તથા આપત્તિવિપત્તિ દૂર રહે છે અને તે જ સાચી સુખ–સંપત્તિને મેળવી શકે છે

૧૧ જે પોતાને ઓળખે છે તે પ્રભુને ઓળખે છે અને જે પ્રભુને ઓળખે છે તે પોતાને ઓળખે છે. આને જ સાચી ઓળખાણ કહેવામાં આવે છે. બાકી બધી ઓળખાણ જૂઠી છે.

૧૨ પ્રભુને તથા પોતાને ઓળખનાર જ જગતને ઓળખી શકે છે. તે સિવાય તો જગત સાચી રીતે ઓળખી શકાતું નથી, છતા જે ઓળખવાનો દાવો કરે છે તે એક પ્રકારની ભ્રમણા જ છે.

૧૩ મોજશોખમાં સુખ ઘણું જ વપરાય છે, માટે મોજશોખ છોડી દઇને સુખને સાચવીને વાપરવાથી જીવનમાં દુઃખ વાપરવાનો સમય આવતો નથી.

૧૪ ભોગવતાં આવડે તો બધાયની પાસે સુખ તથા આનંદ છે, છતાં વિવેકશૂન્ય આવડત વગરના માનવી દુઃખ તથા દિલગીરી ભોગવી રહ્યા છે.

૧૫ બીજાને દુઃખ, ક્લેશ, ત્રાસ તથા ભય ઉત્પન્ન કરનારી પ્રકૃતિને પોષીને માનવી માને કે હું જીવું છું તો તે ભ્રમણા જ છે.

૧૬ ધનના મોહમાં પેટ પૂરતું ધાન્ય પણ ન ખાઈને સંગ્રહ કરનાર છતે પૈસે કંગાળ છે.

૧૭ મોતને ન ઓળખતા હો તો ઊંઘથી અનુમાન કરી લેજો.

૧૮ ઊંઘી ઊઠયા પછી પ્રભુને સંભારી તેમનો પાડ માનજો, કારણ તમે નવી દુનિયા નિહાળવાથી બચી ગયા છો અને માનવ જીવનનો પલટો થયો નથી.

૧૯ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં પ્રાણ બધાયને હોય છે; પણ જ્ઞાન તો વિરલાને જ હોય છે.

૨૦ કુદરત તમને માનવ જીવનમાંથી ધક્કા મારી બહાર કાઢી મૂકે તે પહેલાં તમારા જીવન તથા ધનની સાચી વ્યવસ્થા કરી લેજો; નહિં તો દેહ છોડ્યા પછી ધન તથા જીવનમાંથી તમારું કાંઇ પણ નથી.

૨૧ જીવનમાં ઉપયોગી વસ્તુઓ તમારી પાસે વધી ગઇ હોય તો તેને સંઘરી ન રાખતાં વસ્તુ વગરના જીવવાની જરૂરતવાળાને આપજો, પણ બીજાની જરૂરતને સાચી રીતે ઓળખી લેજો.

૨૨ સ્તુતિ સાંભળીને નમ્રતા બતાવવી તે એક પ્રકારનો ગર્વ છે; પરંતુ નિંદા સાંભળીને નમ્રતા બતાવવી તે જ સાચી નમ્રતા છે અને નિરભિમાનપણાનું ચિહ્ન છે.

૨૩ ગુણ વગરની પ્રશંસાના ગ્રાહક બનાવટી પ્રશંસા ખરીદીને ઠગાય છે.

૨૪ જેના પ્રતિ તિરસ્કાર હોય તેના મોઢેથી પોતાની પ્રશંસા સાંભળી તેના ગુણ ગાવા હલકા માણસની પંક્તિમાં

ભળવા લાયક છે; કારણ કે હૃદયમાં તિરસ્કાર અને મોઢેથી ગુણ ગાવા તે દંભ કહેવાય છે.

૨૫ હૃદયમા અને વાણીમા ભેદ રાખીને બીજાની સાથે વર્તવું તે વિશ્વાસઘાત કહેવાય છે

૨૬ દંભ વગર વિશ્વાસઘાત થઇ શકતો નથી, અને અસત્ય બોલ્યા સિવાય દંભ થઇ શકે નહિ, માટે જ જૂઠું બોલનાર દંભી હોવાથી વિશ્વાસઘાતી છે

૨૭ ઉત્તમ વાણી, વિચાર અને વર્તન સિવાય જીવન ઉત્તમ બની શકતું જ નથી.

૨૮ અધમ માનવીઓના આનંદની ખાતર પોતાનુ જીવન અધમ બનાવનાર પોતાની જાતનો શત્રુ છે માટે જ તેનું જીવન કોઇના પણ હિતના માટે ઉપયોગી બની શકતું નથી.

૨૯ કેવળ પોતાની ક્ષુદ્ર વાસનાઓ પોષવાની ખાતર જ મળેલી વિદ્યા આદિ કુદરતી બક્ષીસોનો ઉપયોગ કરનાર પામર પ્રાણી છે, માટે તે જગતનું ભલું કરી શકતો નથી.

૩૦ જીવવાને પણ ઉપયોગી કોઇપણ પ્રકારનો લાભ ન મળતો હોય તોયે માનની ભૂખવાળો ઇચ્છા પ્રમાણે માન મેળવતો સાધનના અભાવે દુઃખે જીવવા છતાં પણ પોતાને પરમ સુખી માને છે એ જ તેની મૂર્ખતા છે.

૩૧ ખાધા વગર જીવી શકાતું હોય તો ખોટી પ્રશસાથી ગુણી બની શકાય છે:

૩૨ ગુણ વગરની પ્રશંસાથી ફુલાઇ જઇ ગર્વિષ્ઠ બનનારમાં બુદ્ધિમત્તા હોતી નથી.

૩૩ મિથ્યાભિમાનીની મનોદશા અત્યંત કંગાળ હોય છે, કારણ કે તેને પ્રશંસા મેળવી મિથ્યાભિમાન પોષવા હલકામાં હલકા માણસની પણ ખુશામત કરવી પડે છે.

૩૪ પ્રભાવશાળી બનવા કેટલાક જાડી બુદ્ધિના વિષયાસક્ત, પામર ધનવાનોની આજ્ઞાને તાબે રહેનાર બુદ્ધિ વગરના અજ્ઞાનીયોની પાસેથી જ પ્રશંસા મેળવી શકે છે

૩૫ પ્રભુના વચનો ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને સમગ્ર જીવન પ્રભુચરણમાં અર્પણ કરનાર જ પ્રભાવશાળી બનવાનો સંપૂર્ણ અધિકારી છે, અને તે જ પોતાના પ્રભાવથી જગતને દુઃખમાંથી છોડાવીને પરમ કલ્યાણ કરી શકે છે.

૩૬ જીવનદોરી નોકર ચાકરોના હાથમાં મૂકી દેવી તે મૂર્ખાઇ છે, પણ શ્રીમંતાઇ નથી.

૩૭ સંસારમાં દરેક પ્રકારની અનુકૂળતા સિવાય સુખ જેવી કોઇ વસ્તુ જ નથી.

૩૮ સ્વ–પરના હિતાહિતનો વિચાર કર્યા સિવાય કોઇને પણ પોતાની ઇચ્છાનુસાર વર્તાવવા કદાગ્રહ કરવો નહિ.

૩૯ તુચ્છ સ્વાર્થ ખાતર બીજાની સેવા કરવી તે ગુલામી છે, પણ સેવા નથી.

૪૦ માન મેળવવા બીજાને ઘેર જવા કરતાં ઘેર બેઠાં માન મેળવવું તે શ્રેષ્ઠતર છે.

૪૧ તમને જીવનમાં વાપરવા સંસારમાંથી ઘણીએ વસ્તુઓ મળી હોય તો પણ તમે નિરુપયોગી વસ્તુઓનો

સંગ્રહ કરશો નહિં તે વસ્તુઓના ઉપયોગવાળા માટે તેનો ત્યાગ કરશો

૪૨ સુખને ઓળખી તેની કદર તો સતપુરુષો જ કરી શકે છે, બાકી જડાશક્ત જગત તો દુઃખની ઉપાસનામાં લીન બનીને સુખનો અનાદર કરી રહ્યુ છે.

૪૩ વિલાસી વસ્તુઓ માટે ગમે તેટલાં વલખાં મારો પણ પુન્યના ખપાવ્યા સિવાય મળવાની નથી

૪૪ માનવીને મનગમતા સંયોગ જોઈએ છે, પછી તે સારા હોય કે નરસા હોય તેની કાંઇ તેને પરવા નથી.

૪૫ તુચ્છ સ્વાર્થના ખાતર માનવી અણગમતું પણ બીજાનું સાભળવાને ઉત્સુક રહે છે, પરંતુ પરમાર્થના માટે ગમતું પણ બીજાનું સાભળવામાં માનહાનિ સમજે છે, એ જ તેની મોટી ભૂલ છે.

૪૬ જીવવાની ઈચ્છા હોય તો જીવો પણ નિષ્કારણ બીજાના શત્રુ તો બનશો જ નહિં.

૪૭ પોતાના માનેલા મોટા આગળ પોતાની મોટાઈ કરવી તે તેમનું અપમાન કરવા બરોબર છે.

૪૮ કોઈનું પણ કથન સાંભળતી વખતે કહેનારની બુદ્ધિથી સમજવા પ્રયાસ કરવો, પણ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી સાચું સમજાશે અને કલેશ નહિં થાય.

૪૯ પોતાની નિર્બળ બુદ્ધિથી વસ્તુને વિપરીતપણે વર્ણન કરી આગ્રહ કરવાથી તે વસ્તુ બદલાતી નથી, પણ છેવટે કહેનાર ખોટો ઠરવાથી બદલાય છે

૫૦ બીજાનું માન જાળવવું પણ અભિમાન જાળવવાની જરૂરત નથી.

૫૧ આવતાને આવકાર અને જતાને નમસ્કાર આપવો તે માણસાઈનુ ચિહ્ન છે.

૫૨ હૃદયમાં ઉભરાતો આનંદ અથવા તો આઘાત બીજાની પાસે ઠલવાય નહિં ત્યાં સુધી માણસને શાંતિ મળી શકતી નથી.

૫૩ શરીરની સુંદરતા કરતાં હૃદયની સુંદરતા ક્રોડગણી ચઢિયાતી છે.

૫૪ નિખાલસ અને પવિત્ર હૃદય આગળ રૂપાળું શરીર કોડીની કિંમતનું છે

૫૫ માનવીને હલકા બનવું પસંદ નથી, છતાં બીજાની હલકાઈ સાંભળીને ગર્વથી ફુલાવું તે જ હલકાઈ છે.

૫૬ હલકાઈના વિચારોથી પોતે હલકા બન્યા સિવાય બીજાને હલકા બનાવી શકાય નહિં.

૫૭ શુદ્ધ હૃદયવાળાની સરળતાનો દુરુપયોગ કરનાર દુર્જન કહેવાય છે

૫૮ જે માણસની પ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિ તમને અણગમતી હોય તેની ઉપેક્ષા કરી દૂર રહેવું, પણ બીજાની આગળ તેને વખોડી વગોવવું નહીં તે જ સજ્જનતા છે.

૫૯ દુર્ગુણી તમારી ખોટી પ્રશંસા કરી નમીને ચાલે તેના અછતા ગુણો ગાવા અને નિઃસ્પૃહી સદ્‌ગુણી પુરુષ પ્રસંગ સિવાય તમારી પરવા ન રાખે તેના અછતા અવગુણો ગાવા તે તમારી દુર્જનતા સૂચવે છે.

૬૦ જેને દુર્ગુણીના દુર્ગુણો દુર્જન બનાવી શકતા નથી તેજ આ ગ્માં સાચો સજ્જન અથવા તો સત કહેવાય છે.

૬૧ જેમ બીજાની કુટેવો આપણને ગમતી નથી તેમ આપણી પણ કુટેવો બીજાને ગમતી નથી, માટે કોઇની પણ કુટેવોની બીજા આગળ ટીકા કરવી નહિં.

૬૨ માયા કરવી નહિં, પણ માયાવીની જાળને તો સારી રીતે સમજી લેવી જોઇયે.

૬૩ સરળ બનો. પણ તેવા સરળ ન બનશો કે અધમ માણસોના પ્રપંચમાં ફસાઇ જઇને અધમ માર્ગમાં દોરવાઇ જવાય, કારણ કે તે સરળતા નથી પણ મૂર્ખતા છે.

૬૪ મૂર્ખાઓને ઠગી મોજ માણવામાં જ માનવ જીવનની સફળતા માનનાર પ્રભુના સિદ્ધાંતનો વિરોધી છે.

૬૫ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થીયોના જીવનમા સત્યનો ઉપયોગ ભાગ્યે જ હોય છે

૬૬ જેનાથી અવગુણની પ્રાપ્તિ થાય તે ગુણાનુરાગ કહેવાય જ નહિં.

૬૭ વિષયાસક્ત એવા સંગીત, સાહિત્ય, વિદ્વત્તા, વક્તૃત્વ આદિ કળાવાનનો રાગ તે વિષયાનુરાગ છે, પણ ગુણાનુરાગ નથી. આવાઓના અનુરાગથી જીવન અધમ બને છે અને આત્માનો અધઃપાત થાય છે.

૬૮ વિકારના વિનાશ સિવાય પવિત્ર હૃદય બની શકતું નથી અને તે સિવાય તો ગુણો પણ વાસ કરી શકતા નથી.

૬૯ કામ તથા કષાય બંને નષ્ટ થવાથી હૃદય અને આત્મા બંને પવિત્ર બની શકે છે.

૭૦ માયાવીઓના ખોટા આડંબરથી દુનિયા અંજાઈ જઈને ધન તથા જીવન બન્ને વેડફી રહી છે.

૭૧ સત્ય તથા સંયમના સેવકને જ સ્વર્ગ તથા અપવર્ગનાં નિમંત્રણ હોઈ શકે છે.'

૭૨ આવડત તથા બુદ્ધિ વગરના માણસોને જ દંભી માણસો છેતરીને પોતાની ક્ષુદ્ર વાસના પોષે છે

૭૩ સદાચારી અને સત્યપ્રિય બુદ્ધિશાળી જગત વિષયાસક્તની દાંભિક વૃત્તિથી છેતરાતું નથી.

૭૪ કેવળ વાણી માત્રથી માનવીના ચારિત્રનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી.

૭૫ જે પોતાના અધિકારથી ભ્રષ્ટ છે તેમા આચારભ્રષ્ટતાનો સંભવ છે.

૭૬ છે કોઈ સંસારમાં એવો સાચો સંત કે પોતાની સ્તુતિ કે નિંદા સાંભળવા છતાં જેના હૃદય પર હર્ષ કે શોકનો પડછાયો સરખો પણ ન પડે ?

૭૭ ધન-સંપત્તિવાળાની વિચારશક્તિનો વિકાસ થાય તો જ દંભી માણસો ફાવી શકે નહિં.

૭૮ ક્ષુદ્ર વાસનાની તૃપ્તિ માટે જ આડબર કરવામાં આવે છે અને તે ધન-સંપત્તિવાળા પાસેથી પોષી શકાય છે માટે જ.

૭૯ દભી માણસો ગરીબોને તુચ્છ સમજી તેમનો અનાદર કરે છે.

૮૦ વિષયોમાં સુંદરતા નિહાળનાર જડબુદ્ધિ છે

૮૧ આત્મહિત ધ્યાનમાં રાખ્યા સિવાય પરહિત કે પરોપકાર થઈ શકતો નથી.

૮૨ સત્યનો ઉપાસક નિરભિમાની માયાવીઓની જાળમાં ફસાતો નથી.

૮૩ સત્યને સાથે રાખ્યા સિવાય સંયમી બની શકાય નહીં.

૮૪ કાવાદાવા કરવામાં કુશળ કહેવાતા વિદ્વાન ઓછી બુદ્ધિવાળી જનતાને છેતરીને પોતાની ક્ષુદ્ર વાસના પોષે છે.

૮૫ અસંયમીનું જીવન પરાશ્રયી હોય છે; સંયમીનું જીવન સ્વાશ્રયી હોય છે.

૮૬ દુનિયાના આવકારની ઇચ્છાથી ધનવાનને જ ડાહ્યા માનીને તેમનો સહકાર મેળવવા કહેવાતા વિદ્વાન પણ તેમની પ્રશંસા અને ખુશામતને પ્રધાનતા આપીને સત્ય તથા સંયમની અવગણના કરે છે.

૮૭ ત્યાગી હોય કે ભોગી હોય, પણ જેને શાંતિ તથા આનંદ માટે વૈષયિક વસ્તુઓ વાપરવાની જરૂરત રહેતી હોય તેની મનોદશા અત્યંત કંગાળ હોય છે.

૮૮ કોઈની પણ ક્ષુદ્ર વાસના પોષવી તે અધર્મ તથા અનીતિને ઉત્તેજન આપવા જેવું છે.

૮૯ ખોટી પ્રશંસાથી ફુલાશો તો ધૂતારા ઠગી જશે.

૯૦ તમારી પાસે ધન સંપત્તિ હોય તો જીવન-નિર્વાહમાં જરૂરિયાતવાળાને આપશો, પણ દંભીયોની વાસના પોષવામાં દુરુપયોગ કરશો નહિ.

૯૧ માયાવીયોના મિથ્યાડંબરથી મુંઝાઈને કીર્તિની લાલચથી ધનવ્યય કરવાની ઈચ્છા થાય તો પ્રથમ સદ્બુદ્ધિનો સારી રીતે ઉપયોગ કરી લેજો

૯૨ કોઈ તમારા જીવન તથા ધનથી પોતાની વિષયાસક્તિ પોષવાના ઈરાદાથી તમને મનગમતી વાતો કરે તો તેનાથી સાવધ રહેશો.

૯૩ પોતાના વાણી, વિચાર અને વર્તનથી તમારા જીવનને પવિત્ર બનાવનારના ચરણે તમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરશો.

૯૪ કોઈ દંભી સન્માર્ગનું વર્ણન કરીને તમને પોતાની દિશામા દોરી જતો હોય અને તમને માર્ગ બદલાતો જણાય તો આગળ એક પગલું પણ ન ભરતાં ત્યાંથી જ પાછા ફરશો

૯૫ જીવતાં આવડતું હોય તો જીવો, પણ 'જીવતા પણ મરેલા જ છે' એમ કહેવડાવવાને જીવતા હો તો જીવન વ્યર્થ છે

૯૬ નિખાલસ અને પવિત્ર હૃદયવાળાની સાથે પાપબુદ્ધિથી વર્તવું તે અધમતાનું ચિહ્ન છે

૯૭ વિષયાસક્તિથી વિરામ પામેલા પવિત્ર પુરુષોના જીવન પ્રાણિયોના ત્રિવિધ તાપને શાંત કરે છે.

૯૮ માનવ જીવનમાં જીવનારના હાથમાં જીવનદોરી મૂકનારને કોઈપણ પ્રકારનો ભય હોતો નથી.

૯૯ પવિત્ર અને ઉત્તમ જીવનવાળા મહાપુરુષોના જીવનમાં જીવનાર જ માનવજીવન જીવે છે, બાકી તો બધા પાશવી જીવન જીવી રહ્યા છે.

૧૦૦ મર્યાદિત નમ્રતા, વિનય મનુષ્ય જાતિનુ ભૂષણુ છે.

૧૦૧ અમર્યાદિત નમ્રતા અને વિનય ધૂર્તનુ લક્ષણુ છે.

૧૦૨ માનવીને અપમાન ગમતું નથી પણ અપમાન મળે તેવી રીતે બીજાની સાથે વર્તવુ છે.

૧૦૩ માયાની સહાયતાથો માન મેળવી રાજી થનાર મૂર્ખ છે

૧૦૪ જેમ અત્યંત ક્ષુધાતુર ભીખારીને સૂકો રોટલો મળી જાય તો મિષ્ટાન્ન મળ્યા જેટલો આનંદ માને છે તેમ માનની અત્યંત ક્ષુધાવાળા ભીખારીને હલકામાં હલકો માણુસ પણુ માન આપે તો તે ગર્વથી ફૂલાઈ ઘણો જ રાજી થાય છે.

૧૦૫ જીવનની ઉત્તમતા, પવિત્રતા, નિખાલસતા મેળવવાને બીજા કોઇપણુ માનવીની જરૂરત પડતી નથી, સ્વતંત્રપણે મેળવી શકાય છે; છતાં માનવીને મેળવવી ગમતી નથી અને બીજાની આપેલી મેળવીને પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે.

૧૦૬ ક્ષુદ્ર વાસના પોષવાના આશયથી જ બીજાના ઉપર દેખીતો ઉપકાર કરવો તે અધમના છે; કારણુ કે પરિણામે બીજાની અનિચ્છાયે પણુ તેની કિમતી વસ્તુથી પોતાની વાસના તૃપ્ત કરાય છે.

૧૦૭ પાપબુદ્ધિવાળો ગુણી બનવાનો અધિકારી નથી.

૧૦૮ પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થ માટે અવગુણીને ગુણી તરીકે પ્રસિદ્ધ કરનાર પામર છે

૧૦૯ નમીને ચાલનાર અવગુણીના અવગુણોને ઢાંકી ગુણો ગાનાર અપરાધી છે; કારણ કે તેથી સરળ માણસો અવગુણીની ક્ષુદ્ર વાસનાના ભોગ બને છે.

૧૧૦ અધમ આચરણથી પોતાના આત્માનું અહિત કરનાર બહારથી દેખાતી સારી પ્રવૃત્તિથી પણ જગતનું કલ્યાણ કરી શકતો નથી, પણ જનતાને રંજિત કરીને પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થ સાધી શકે છે.

૧૧૧ જનહિતની જાળ પાથરી સદાચારી સરળ આત્મા-ઓને ફસાવીને દુરાચારી બનાવનાર દુર્ગતિનો દાસ છે.

૧૧૨ નિર્મળ પાણી જેવા પવિત્ર પુરુષો પરનો પાપમલ ધોઇ નાખીને પવિત્ર બનાવે છે.

૧૧૩ પરમ પવિત્ર પ્રભુના આશ્રિતોને પાપનો મેલ ચોંટતો નથી

૧૧૪ સત્યથી સંયમની પ્રાપ્તિ થાય છે અને હૃદય પવિત્ર બની પરમ શાતિ મેળવે છે.

૧૧૫ નિર્દોષ આનંદથી ચિત્તની પ્રસન્નતા વિકાસ પામે છે

૧૧૬ શરીરની સુંદરતા વિષયાસક્તને ગમે છે ત્યારે આત્માની સુંદરતા વિષયાવિરક્તને ગમે છે.

૧૧૭ ખોટી પ્રશંસાથી ફૂલાશો નહિં પણ પ્રશંસાનું પાત્ર બનવા પ્રયાસ કરશો.

૧૧૮ વાણી વાવરી જાણનાર દુનિયામાં દેવ તરીકે પૂજાય છે.

૧૧૯ માનવી જેટલો ધનવાનને ચહાય છે તેટલો ગુણ-વાનને ચાહતો નથી તે જ તેની અસાધુતા સૂચવે છે.

૧૨૦ દુરાચારીની પાસેથી દુરાચારની માંગણી કરનાર દુર્જનનો અગ્રણી છે

૧૨૧ આત્મશ્રેય માટે ધન તથા જીવન વાપરતાં કંજુસાઇ કરવી નહિ.

૧૨૨ માન રાખવાની ઇચ્છા હોય તો ભલે રાખો, પણ અપમાન કરાવનાર માનને તો રાખશો જ નહિં

૧૨૩ બીજું બધું માંગતા શરમ રાખવી પણ સદ્ગુણી બનવા સત્પુરુષો પાસેથી ગુણો માગતાં જરા શરમાવું નહિ

૧૨૪ ભોળપણ અને સરળતાની પણ મર્યાદા હોવી જોઈયે. તેવું ભોળપણ અને સરળતા શા કામની કે જેનો દુર્જનો દુરુપયોગ કરીને આપણી જીવનનૌકાને આપત્તિના ખડક સાથે અથડાવીને વિપત્તિના સમુદ્રમાં ઊંધી વાળે.

૧૨૫ આખું જગત સમજાશે નહિં માટે સમજાય તેટલું સમજો, પણ જીવનમાં ઉપયોગી અને જીવને હિતકારી સમજજો; બાકી ન સમજાય તેવું અને જીવનમાં નિરુપયોગી સમજવા બુદ્ધિ તથા સમયને બગાડશો નહિં.

૧૨૬ સાંભળવાની ઇચ્છા થાય તો ભલે સાંભળો પણ આત્મા ઉન્નતિ અને પવિત્ર બને તેવું સાંભળવા ઉત્સુક રહેશો

‘વર્તમાન વિશ્વની દશા’

લે૦ આ શ્રી વિજયકસ્તૂરસૂરિજી મહારાજ.

(કવ્વાલી)

ખરેખર વિશ્વ અત્યારે, વિપત્તિથી વીંટાયું છે;
થશે શું ભાવીમાં સહુનું, વિચારોમા મુંઝાયું છે ૧

ધર્મના પથ છોડીને, અધમ વાટે વળાયું છે,
દ્રવ્ય તૃષ્ણા વધી તેથી, કૃત્ય સાચું ભૂલાયું છે. ૨
નથી કોઈ વિશ્વમાં સુખીયા, શાસ્ત્રમાં જ ગવાયું છે;
અત્યારે તે બહુ કોઇની, નજર આગળ મુકાયુ છે ૩
હતા જ્યા મહેલ મેડીયો, ઘુવડથી ત્યાં વસાયુ છે;
થયા ત્યાં બાગ ને બંગલા, દીવાએ જ્યાં જવાયુ છે ૪
હતું જે પુન્ય ધન પાસે, બધુયે તે ખવાયું છે;
બધી વાતે ઉભી થયલી, કનડગતથી ઘેરાયુ છે ૫
ભલે ફરતી બધે લક્ષ્મી, જીવન તો જોખમાયું છે;
વિચારો લક્ષ્મી જોઈ જોઇને, પેટ કોનું ભરાયુ છે? ૬
ધની ને ધન વગરનાને, ધાન્ય જીવન ગણાયુ છે;
પડ્યો ટોટો ઘણો તેનો, કયાંક ધન તો ભરાયું છે. ૭
ધની કરતાં ઘણા નિર્ધન અત્યારે તો થવાયું છે;
સમય વીતે ખબર પડશે કોણ કેવું ઘવાયું છે? ૮
અત્યારે પુન્ય રળવાનું, કામ આવ્યું સવાયું છે;
ભૂખ્યાને અન્ન આપે તે, ધાન્યથી જે ધરાયું છે ૯
અતિશય પુન્યના બળથી, પાપ જેનું દબાયું છે;
સુખી છે ને સુખી રહેશે, પાપથી જ્યાં ખસાયું છે. ૧૦
વધ્યું બહુ પાપ તેથી આ, વિપત્તિ વ્હાણું વાયું છે,
સંપત્તિ સૂર્ય જોશે તે, પુન્ય નાણું કમાયું છે. ૧૧

જ્ઞાન–પ્રદીપ ભાગ ૨ જો.

સમાપ્ત